

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**ULUSLARARASILAŞAN BURJUVA İKTİDARININ BİR İŞLEVİ
OLARAK EGEMENLİK: IRAK'TA 2003 İŞGALİ SONRASI
DEVLETİN YENİDEN BİÇİMLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

Göksu UĞURLU

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**ULUSLARARASILAŞAN BURJUVA İKTİDARININ BİR İŞLEVİ
OLARAK EGEMENLİK: IRAK'TA 2003 İŞGALİ SONRASI
DEVLETİN YENİDEN BİÇİMLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

Göksu UĞURLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Filiz ZABCI

Ankara, 2023

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI**

Göksu UĞURLU

**ULUSLARARASILAŞAN BURJUVA İKTİDARININ BİR
İŞLEVİ OLARAK EGEMENLİK: IRAK'TA 2003 İŞGALİ
SONRASI DEVLETİN YENİDEN BİÇİMLENDİRİLMESİ**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Filiz ZABCI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1- Prof. Dr. Filiz ZABCI

2- Prof. Dr. Mehmet YETİŞ

3- Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

4- Prof. Dr. Metin ÖZUĞURLU

5- Prof. Dr. Örsan Öcal AKBULUT

İmzası

Tez Savunması Tarihi

17.01.2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Filiz ZABCI danışmanlığında hazırladığım “Uluslararasılaşan Burjuva İktidarının Bir İşlevi Olarak Egemenlik: Irak’ta 2003 İşgali Sonrası Devletin Yeniden Biçimlendirilmesi (Ankara, 2023) ” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 15/02/2023

Göksu Uğurlu

Ailem ve Derya'ma...

TEŞEKKÜR

Her akademik çalışma, bilhassa doktora tezi gibi uzun soluklu olanlar bir ölçüde yalnızlık gerektirir. Kolektif bir çalışma ve öğrenme sürecinin ürünü olsa dahi kağıda aktarma aşaması bireyselliğe ve inzivaya kapı aralar, bazen mecbur bırakır. Bu tez çalışması da anılan durumdan azade değildi ve bu yüzden uzun, yorucu ve zorlu bir sürecin sonunda neticelendi. Ancak bu uzun, yorucu ve zorlu süreçte beni yalnız bırakmayan hocalarım, arkadaşlarım ve aileme bir teşekkür etmek boynumun borcu.

Öncelikle, tezin gelişim ve yazım sürecindeki bocalama ve ertelemelerimi anlayışla karşılayıp bana güven telkin eden konuşmaları için, odağımdan uzaklaşma ve dağılma ihtimallerimi en baştan kapatan müdahaleleri için danışmanım **Prof. Dr. Filiz Zabcı**'ya şükranlarımı sunuyorum. Tez İzleme Komitesi'nde bulunan ve tezin biçimlenmesi ile tezin nesnesini düşünme ve aktarma sürecine dair kritik önerileri ve yönlendirmeleri için **Prof. Dr. Mehmet Yetiş**'e teşekkür borçluyum. Tezin hazırlık aşamalarında “egemenlik” üzerine düşünürken bana yeni yollar gösteren, tez jürisinde yer alan ve yaptığı eleştirel yorumlarla düşünce sürecime çok büyük katkılarda bulunan **Prof. Dr. Metin Özuğurlu**'ya hem katkıları için hem de akademik tartışmanın kişisel değil fikrinsel temeller ile yapıldığını bir kez daha öğrettiği için minnettarım. Yıllardır farklı vesilelerle gerçekleştirdiğimiz konuşmalarımızda kendisinden hem kuramsal hem de pratik anlamda çok şey öğrendiğim, hiçbir dersini alma fırsatı bulamamış olsam da kendimi gururla öğrencilerinden saydığım **Prof. Dr. Örsan Ö. Akbulut**'a yalnızca hocalığı değil, aynı zamanda dostane ve cesaretlendirici yaklaşımı için müteşekkirim.

Tez İzleme Komitesi'nde yer almakla birlikte çalışmaya katkısının herhangi bir biçimde ölçülmesinin mümkün olmadığı **Prof. Dr. Ali Murat Özdemir**'e ise teşekkürlerin de ötesinde çok fazla şey borçluyum. Bu mesleği edinmeme vesile olduğu, bir entelektüel olarak kendimi sürekli geliştirme ödevini omuzlarıma yüklediği ve bu yükü üstlenirken

hiçbir aşamada beni yalnız bırakmadığı, daha net bir ifadeyle “yolumu çizdiği” için kendisine saygılarımı sunuyorum (hocaya sevgi sunulmaz!). Düşünsel gelişimim başta olmak üzere şu anda olduğum kişiye katkılarının yalnızca bir boyutu dahi bu tezin sayfalarında rahatlıkla gözlemlenebilecektir.

Tez çalışmasının gerçekleşmesinde jüri üyeleri dışındaki hocalarımın büyük katkıları oldu elbet. Derslerini aldığım, takip ettiğim ya da farklı vesilelerle bana birçok şey öğreten hocalarımın tamamının ismini zikretmem sanırım mümkün olmayacaktır. Ancak ismini anmazsam olmaz diyeceğim hocalarım var: **Dr. Öğr. Gör. Hürkan Çelebi**, lisans eğitimine başladığım günden beri hem ders anlatımlarıyla hem de kafa kurcalayıcı sorularıyla bana çok fazla şey kattı, katmaya devam ediyor. Kendisine sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. **Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir**, her zaman elini omzumda hissettiren bir öğretmen oldu. Özellikle yeterlik sınavı hazırlığı aşamasında ve tez önerisinin şekillenmesi sürecindeki katkıları, yol gösteren müdahalelerinin değeri yadsınamaz. Müteşekkirim hocam. **Prof. Dr. Tülin Öngen**’den ders alma, hocanın birikimlerinden ve yaklaşımından faydalanma imkânı bulduğum için kendimi çok şanslı hissediyorum. Hocama sonsuz saygılarımı ve şükranlarımı iletiyorum.

Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde eğitim aldığım ve çalıştığım süre boyunca bana katkıda bulunan, destek olan bütün hocalarıma, çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Bu minvalde, özel olarak teşekkür iletmem gereken hocalarım var: **Doç. Dr. Zeynep Arkan Tuncel**’e sürekli cesaretlendirmeleri için; **Doç. Dr. Murat Önsoy**’a her gün bulduğu yeni tartışma konuları ve gündeme dair yorumları için; **Doç. Dr. Burak Tangör**’e akademi ve hayata dair öğütleri, telkinleri için; **Arş. Gör. Dr. Sevil Özçalık-Dumanogulları**’na yılları deviren dostluğu ve koşulsuz sevgisi için; **Arş. Gör. Selin Kul**’a oda arkadaşlığının ötesine geçerek daimi bir destek ve çok iyi bir arkadaş olduğu için müteşekkirim. Son olarak, **Prof. Dr. Yonca İldeş**’e, tezimin yazım sürecinde

Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı olarak bana karşı gösterdiği anlayış ve destekleri için şükranlarımı sunuyorum.

Yukarıdaki kategorilere dahil edilebilecek olmakla birlikte, daha çok dostlukları ve ortak çalışma, tartışma pratiklerimiz nedeniyle “takım arkadaşları” olarak öne çıkan üç isme teşekkür etmem gerekiyor: Lisans eğitiminden bu yana yanımda olan, o zamandan beri bana çok şey öğreten ve kendisi dahil herkesle sürekli “kavga” içinde olan dostum **Arş. Gör. Ebubekir Aykut**’a; geç tanışmamıza rağmen o an itibariyle dostluğunu esirgemeyen, her an her konuda destek olmaya devam eden (hatta tez sürecimde eli sopalı bir hocaya dönüşen) dostum **Dr. Öğr. Üyesi Engin Sune**’ye; ve kendisinden ders aldığım zamanlardan bu yana bana bir şeyler öğretmeyi hiç bırakmayan, uzun soluklu tartışmalarımızdan ve müzik üzerine konuşmalarımızdan çok keyif aldığım dostum, hocam **Öğr. Gör. Emre Soran**’a her şey için minnettarım.

Dostlukları, destekleri ve ortak çalışma pratiğimiz esnasındaki yoldaşlıkları nedeniyle dört ismi daha zikretmem gerekiyor: **Kansu Yıldırım**’a, **Doç. Dr. Arş. Gör. Utku Özmakas**’a, **Doç. Dr. Bora Erdağı**’ya, **Dr. Öğr. Üyesi Haydar Karaman**’a her daim yanımda oldukları ve dostlukları için müteşekkirim.

Yukarıda saydığım isimler dışında çok eskiye dayanan dostluklarıyla hayatımın birçok alanında büyük önem ve yer kaplayan dostlarıma teşekkür etmek istiyorum. Çocukluğumuzdan bu yana her ihtiyacıma koşan “kankalar”ım **Azmi Bulut**, **Burçay Aslan**, **Çağlar Kars**, **Yiğit Şahin**’e; özverileri ile her zaman yanımda olan **Anıl Özkan** ve **Dr. A. Rasim Barutçu**’ya destekleri ve daimî dostlukları için minnettarım. Yine bu süreçte desteklerini esirgemeyen, teze yoğunlaştığım zamanlarda, birlikte müzik yapma ayrıcalığından mahrum kalsam da her zaman bir “ekip”in parçası olmaktan gurur duyduğum “doksa” arkadaşlarım **Burak Çınar** ve **Dr. Öğr. Üyesi Burak İyiekici**’ye şükranlarımı sunuyorum. Yine müzik vesilesiyle tanıdığım, *koşularımızda* müziğe ve hayata dair sohbetlerimiz ve dostluğu için **Özgür Doruk**’a müteşekkirim.

Desteklerini bir an bile olsun esirgemeyen, tez sürecinde farklı vesile ve gerekçelerle kendilerini çok yormama rağmen beni mazur gören, canım annem **Kadriye Uğurlu** ve canım babam **Göksel Uğurlu**'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bir kardeş olmanın ötesinde çok da iyi bir dostum olan canım kardeşim **Utku Uğurlu**'ya her şey için minnettarım.

Son olarak, en çok kahrımı çeken ve bitmeyecek gibi görünen bu süreç boyunca desteğini hep hissettiren, bununla kalmayıp tez metnini okuma, düzeltme, önerilerde bulunma gibi değeri ölçülemez katkıları bulunan **Derya Turfan**'a, (**Derya'ma**), yürekten teşekkür ediyorum. O olmasaydı, bu tez çalışmasının tamamlanması mümkün olmazdı. Bir devir kapandı, bundan sonra yolumuz açık...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ KISIM

KAPİTALİST DEVLET VE EGEMENLİK

1.1. Giriş	16
1.2. Kuram: Kapitalist Devlet ve Egemenlik	18
1.2.1. Giriş	18
1.2.2. Kapitalist Devlet, Hegemonya, Cumhuriyet Projeleri ve Sermaye Birikimi Üzerine	19
1.2.3. Egemenlik Kavramı Üzerine	32
1.2.4. Egemenlik Kavramı: Bir Tanım Denemesi	55
1.2.5. Sonuç	72
1.3. Konjonktür: Devletin Uluslararasılaşması ve Egemenlik Kavramının Dönüşümü	73
1.3.1. Giriş	73
1.3.2. Sermayenin Uluslararasılaşması: 1945 Sonrası Dönüşüm	73
1.3.3. Devletin Uluslararasılaşması: Neden ve Sonuçlar.....	82
1.3.4. Devletin Uluslararasılaşması ve Egemenlik	92
1.3.5. Sonuç	102
1.4. Moment: Irak'ta 2003 Öncesi Devlet Biçimi Üzerine Bir Açıklama Denemesi	102
1.4.1. Giriş	102
1.4.2. “Çevresel” Toplumsal Formasyonlarda Otoriter Devlet Biçimi: Kuramsal Sorunlar	103
1.4.3. Irak'ta 2003 Öncesi Devlet Biçiminin Somut Tahlili: Emperyalizm'in İzleri	111
1.4.4. Baas Partisi: İdealist Savlara Karşı Bir Analiz.....	123
1.4.5. Sonuç	130
1.5. Sonuç	130

İKİNCİ KISIM

EMPERYALİZM, ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ VE EGEMENLİK

2.1. Giriş	135
2.2. Kuram – Kapitalist Uluslararası İşbölümü ve Emperyalizm	136
2.2.1. Giriş	136
2.2.2. Kapitalist Uluslararası İşbölümü: Kapitalist Birikim Süreçlerini Anlamlandırmak	137
2.2.3. Emperyalizm’in Klasik Dönemi, Devlet ve Egemenlik	141
2.2.4. Bağımlılık ve Azgelişmişlik: 1945 Sonrası Marksist Emperyalizm Yazını Üzerine	149
2.2.5. Sonuç	165
2.3. Konjonktür: Kolektif Emperyalizm ve Azgelişmişliğin Durumu.....	165
2.3.1. Giriş	165
2.3.2. Uluslararası İşbölümü’nün Dönüşümü	166
2.3.3. Emperyalizmin Dönüşümüne Dair Yaklaşımlar: Bir Değerlendirme	175
2.3.4. Kolektif Emperyalizm, Azgelişmişliğin Yeni Hali ve “Direniş”	187
2.3.5. Sonuç	198
2.4. Moment: Irak, Uluslararası İşbölümü ve Emperyalizm.....	198
2.4.1. Giriş	198
2.4.2. Irak’ın Bir Hammadde Satıcısı Olarak “Kuruluşu”	201
2.4.3. Cumhuriyet, Baas Partisi Yönetimi ve Irak Petrollerinin Yeni Konumu	208
2.4.4. Irak’a Müdahale(ler): Devlet Biçiminin Dönüşümü ve Petrol	222
2.4.5. Sonuç	230
2.5. Sonuç	230

ÜÇÜNCÜ KISIM

ULUSLARARASI HUKUK VE EGEMENLİK

3.1. Giriş	237
3.2. Kuram: Uluslararası Hukuk, Şiddet Ve Egemenlik.....	238
3.2.1. Giriş	238
3.2.2. Hukuk, Zor ve İdeoloji	239
3.2.3. Doğal Hukuk ve Egemenin Şiddet Kullanım Hakkı	247
3.2.4. Uluslararası Hukukta Biçim ve Şiddet İlişkisine Dair.....	255
3.2.5. Sonuç	262

3.3. Konjonktür: Uluslararası Hukukta Dönemselleştirme ve Egemenliğin	
Konumu.....	262
3.3.1. Giriş	262
3.3.2. Uluslararası Hukukun Gelişimi ve Sömürgeci Dönem(ler)	263
3.3.3. Klasik Emperyalizm'in Uluslararası Hukuku.....	272
3.3.4. Kolektif Emperyalizmin İki Dönemi: Sovyetler ve Sonrası.....	277
3.3.5. Sonuç	284
3.4. Moment: Irak'a Müdahale, Devletin Dönüşümü ve Egemenlik	284
3.4.1. Giriş	284
3.4.2. Uluslararası Hukukta Yeni Dönem: Önleyici Savaş	285
3.4.3. Irak İşgali ve Geçici Koalisyon Yönetimi'nin Düzenlemeleri	294
3.4.4. Müdahale Sonrası Anayasa Yapım Süreci: Egemenliğin Uluslararasılaşması mı?.....	305
3.4.5. Sonuç	315
3.5. Sonuç	315
SONUÇ	321
KAYNAKÇA.....	340
ÖZET	352
ABSTRACT	353

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
APPŞ	: Anglo-Pers Petrol Şirketi (Anglo-Persian Oil Company)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
çev.	: çeviren veya çevirenler
EAGÜ	: En Az Gelişmiş Ülkeler (Least Developed Countries)
ed.	: editör
eds.	: editörler
et. al.	: et alia, (ve diğerleri)
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması)
GH	: Geçici Hükümet (Interim Government)
GIH	: Geçici Irak Hükümeti (Iraq Transitional Government)
GKY	: Geçici Koalisyon Yönetimi (Coalition Provisional Authority)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IGA	: Irak Geçiş Anayasası (Transitional Administrative Law)
IHK	: Irak Hükümet Konseyi (Iraq Governing Council)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPŞ	: Irak Petrol Şirketi (Iraq Petroleum Company)
IUPŞ	: Irak Ulusal Petrol Şirketi (Iraq National Oil Company)
krş.	: -(n)e karşı
Md.	: madde
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NIDL	: New International Division of Labor (Yeni Uluslararası İşbölümü)
No.	: numara veya numarası
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)
par.	: paragraf
s.	: sayfa
TPŞ	: Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company)

TRIPS	: Trade Related International Property Rights (Ticaretle İlişkili Uluslararası Mülkiyet Hakları)
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
WMDs	: Weapons of Mass Destruction (Kitle İmha Silahları)

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kapitalist sistemin küresel anlamda daha saldırgan bir yayılma sürecine girdiği belirtilebilir. Kapitalist birikim zincirinin merkezinde yer alan ülkelerde yoğunlaşmış sermaye, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri üstünlüğü ile birlikte dünyanın “azgelişmiş” olarak görülen kısmını kapitalist üretim ilişkilerinin dönüşen biçimlerine adapte etme konusunda 1970'ler ve 1980'lere oranla daha sınırsız bir alanda hareket etme imkânı bulmuştur. Hâkim yaklaşımların “hegemon güç” kabul ettiği ABD devlet aygıtları, içlerinde yoğunlaşan küresel taleplere cevap verebilmek için üretim ve tüketim normlarını küresel alanda yayma görevinin başat aktörü haline gelmişlerdir.

Bu süreç kapitalist devletler arasındaki ilişkilerin yürümesini sağlayan “egemenlik” unsuru ve bu kavram üzerinde ciddi sorunları gündeme sokmuş; “bağımsızlık”, “iç işlerine karışmama” gibi egemenlik ile bağlantılı ilkeler gittikçe tartışılır hale gelmiştir. Klasik anlamdaki egemenlik kavramının, tanım ve içeriğinin gözden geçirilmesini gerektiren süreçlere, kapitalist sisteme geçiş için gerekli adımların atıldığı 1990'larda Afrika ve Doğu Avrupa'da tanık olunmuştur. Özellikle “bağımsızlık” ve “iç işlerine karışmama” gibi “prensipler” ile birlikte düşünüldüğünde egemenliğin uluslararası ilişkilerde oynadığı başat role dair şüpheyle yaklaşanlar çoğalmıştır.

“Küreselleşme” adı verilen sürecin hâkim hale geldiği savları ile birlikte ulus-devletlerin eridiği, artık egemen birimler olarak kabul edilemeyecekleri ve esas belirleyenin ulus-ötesi ve ulus-altı birimler olduğu iddiaları her ne kadar eskisi kadar kabul görmese de son otuz senenin ana-akım tartışmalarını şekillendirdiği bir gerçektir. Anılan tartışmalar, sonrasında gündemden düşmeyecek olan birtakım temaları açığa çıkarmıştır. Gittikçe kabul gören hâkim düşünceye göre “uluslararası toplum”, ulus-devletlerin yasal ve meşruiyet zeminlerini dayandırdıkları uluslar veya halkların

üzerlerinde etkide bulunan/bulunması gereken bir konum almaktadır. Bir başka ifade ile “uluslararası toplum”un değerlerini yansıtmayan, bu değerlere saygılı olmayan devletlerin egemen statüsü tartışmaya konu olmaktadır.

Bu tez çalışması, egemenlik kavramının etrafında devinen klasik ve güncel tartışmalardan yola çıkarak kapitalizmin gelişimi çerçevesinde burjuva iktidarı ile egemenlik arasındaki ilişkinin tarihsel materyalizmin kavramsal araçlarıyla değerlendirilmesini ve elde edilen sonuçların siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk disiplinlerinin birikimine katkıda bulunmasını amaçlamaktadır. Bir üst paragrafta bahsedilen söylemin hâkim hale gelişinin burjuva iktidarının ve bu bağlamda devlet biçiminin dönüşümüyle bağlantılı olduğu ileri sürülecektir. Anılan dönüşümün izlenebilmesi için tezde Irak toprakları üzerinde örgütlenmiş devletin yapısı ve ülkedeki toplumsal ilişkiler, 2003 yılında ABD önderliğindeki ittifak tarafından ülkeye gerçekleştirilen müdahalenin öncesi ve sonrasında devletin dönüşümü ve yeni bir anayasa yapma edimi bağlamında tartışılacaktır. 2003 Irak İşgali ve sonrasında olgusal bağlamda konuyu tartışmak için en elverişli somut durum olduğu düşünülmektedir. Konu üzerine çok sayıda çalışma yapılmış, birçok farklı tarafın dahil olduğu tartışmalar yürütülmüştür. Anılan çalışmalar tezin çalışma nesnesiyle bağlantılı bir biçimde egemenlik kavramının gündelik yaşam içerisinde bile sorgulanır hale gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Çalışmanın ele aldığı inceleme nesnesinin veçheleri şu şekilde ifade edilebilir: İlk veçhe, egemenlik kavramı ile burjuva iktidarı arasındaki ilişki temelinde kapitalist devlet, uluslararası işbölümü ve uluslararası hukukun sorunsallaştırılmasıdır. İkinci veçhe, söz konusu ilişkinin özellikle 1945 sonrasında başlayan ve doruk noktasına neo-liberal politikaların hâkim konumda bulunduğu bir dönemde Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile ulaşan dönüşümüdür. Son olarak 21. yüzyılda egemenlik kavramının bu dönüşüm çerçevesinde kazandığı yeni biçimi açıklama bakımından önemli bir uğrak olarak düşünülen 2003 Irak İşgali sonrası devlet biçimin dönüşümü süreci masaya yatırılacaktır.

Irak'ta devletin dönüşümü ve bu bağlamda gerçekleşen anayasa yapım süreci, sömürge olmayan, biçimsel olarak bağımsızlığını elde etmiş bir ülkede egemenlik kavramının “iç mesele” olmanın ötesine geçtiğinin somut örnekleridir ve bölgenin dönüşümünde etkin olgulardır.

Tez çalışmasının öncelikli maksadı egemenliğin dönüşümünü görünürdeki olgulardan doğrudan türetilen “ilişkisel nedensellik” ötesinde “yapısal nedensellik” (Bhaskar, 2008) ile açıklamaktır. Bir başka ifadeyle egemenlikteki güncel farklılaşma bir neden değil bir sonuçtur ve arka planında uluslararası yapının bütün kerteleri ile (ekonomi, siyaset, ideoloji) dönüşümü bulunmaktadır. Söz konusu dönüşüm “uluslararasılaşma”nın hâkim hale geldiği bir yapının eskisinin yerini almaya başladığı konjonktüre (geçerli/toplu durum) tekabül etmektedir. Tezin kısımları içerisinde de izlenebilecek olan uluslararasılaşma sürecinin egemenlik kavramının işaret ettiği toplumsal ilişkiler üzerindeki etkileri ise devletin, uluslararası işbölümünün ve uluslararası hukukun dönüşümü üzerinden izlenebilecektir. Tez, bu iddiayı temel alarak uluslararası yapının dönüşümünün bir parçası olarak görülebilecek belirli alanların değişimine odaklanmaktadır. Burada da öncelik, egemenliğin kendisinin ve yeni içeriğinin açıklanması olacaktır. İlerleyen sayfalarda vurgulanacağı üzere bahsi geçen dönüşüm tek biçimde olmayıp birçok farklı biçim ve içeriği meydana getirmiştir.

Bununla birlikte hem sermaye ilişkisinin ve temsilinin kendi içsel çelişkileri hem de emeğin konumuyla birlikte toplumda yer alan diğer çelişkilerin etkisiyle süreç sürtünmesiz bir ortamda gerçekleşmemektedir. Dönüşümün nesnesi olan toplumsal formasyonlar birçok farklı (ve yalnızca kapitalizme tahvil edilemeyecek) çelişkiyi barındırmaktadır. Tam da bu nokta, tez çalışmasının ele aldığı *yapının* kavranışıyla ilgilidir. Yapı, eylemlilikleri belirli bir düzene oturan bireylerin bilinçli eylemleri ya da bunların amaçlanmamış sonuçlarından oluşmamaktadır. Yapının kendisi bir gerçeklik olarak toplumsal ilişkiler içerisindeki çelişkilerin ve çatışmanın sonucunda meydana

gelmektedir. Yapıyı oluşturan şey, toplumsal çelişkilerin sonuçlarının bütünüdür. Belirli ilişki örüntüleri ancak bu çelişkiler göz önünde bulundurulduğunda anlam kazanacaktır ve yapının etkisi olmaksızın gerçekliğin yalnızca bir kısmının bilgisine ulaşılabilecektir.

İnceleme analitik açıdan elverişli olacağı düşünülerek –giriş ve sonuç kısımları haricinde– üç kısma ayrılmıştır. Her kısım kendi içinde üç bölümü içerecek; bölümler kuram, konjonktür ve moment şeklinde yapılan ayrıma göre içeriklendirilecektir. Kısımların kuram, konjonktür ve moment şeklinde üçer bölüme ayrılmasının analitik bakımdan anlamlı olacağı düşünülmüştür. Kuram bölümleri tezin somut nesnesinin üzerinde çalışılacak temel kavramları belirtme ve tartışmaya açma amacını taşımaktadır. Kuramsal tartışmaların geniş kapsamlı ve ayrıntılı, enine boyuna gözden geçirilmelerinden çok tezin kavramsal araçlarını ortaya koymayı amaçlayan bu bölümler tez çalışmasının üzerinde hareket edeceği zemini çizmeyi hedeflemektedir. Kullanılacak kavramsal çerçevenin oluşumunda hâkim düşünce içerisinde geliştirilen kavramlara eleştirel yaklaşım kadar Marksist kuramın kendi iç tartışmaları da etkindir. Buna rağmen ancak gerekli görülen yerlerde bahsi geçen tartışmalara göndermelerde bulunulmuş, onun haricinde tezde kullanılacak kavramların açıklanmasına öncelik tanınmıştır.

Konjonktür bölümleri, siyaset, ekonomi ve ideoloji kurtelerinin kapitalist üretim tarzının hakimiyetinde eklemlendiği toplumlarda, toplumsal ilişkilerin tamamına etkide bulunan yapısal belirleyenleri gözden geçirmeyi ve bununla ilgili olarak tezin incelemeyi amaçladığı yapının güncel özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda konjonktür şu şekilde ele alınmaktadır: “Bir konjonktür, bir toplumda ona özgül ve ayrıksı bir şekil vermek üzere farklı toplumsal, siyasal, ekonomik ve ideolojik çelişkilerin bir araya geldiği bir dönemdir (Hall ve Massey, 2010: 57).” Konjonktür, toplumsal formasyonların verili bir zaman-mekânsal kısıt içerisinde analiz edilmesi için kullanılan bir düzeye işaret etmektedir. Ancak tezin ilerleyen sayfalarında ileri sürülecek argümanlardan da izlenebileceği üzere konjonktörü belirleyen yapının toplumsal

formasyonların “içerisine” (başka bir ifadeyle ulus-devletlerin çizdiği ülkesel sınırlara) hapsedilemeyeceğini belirtmek gerekmektedir. Mevcut durum, kapitalist üretim ilişkilerinin güncel formuna bağlı olarak “uluslararası mecrada” oluşmaktadır.

Moment ise konjunktürde ortaya konulan somut, güncel gerçekliğin daha dar bir zaman-mekânsal kısıtlama içerisinde incelenmesini amaçlamaktadır. Moment, belirli bir tarihsel dönemde verili bir toplumsal formasyonu veya durumu irdelemek için kullanılan analiz düzeyine işaret etmektedir. “Bu analiz düzeyinde, yapıların ve toplumsal formasyonların kuramsal açıklamalarının özgül olay ve süreçlere uygulanması ile tarihsel konjunktürler hakkında kuramsal açıklamalar sağlamak” (Isaac, 1987: 62) amaçlanmaktadır.

Özetlenecek olursa; kısımlar içindeki bölümlere soyutluk ve zaman-mekânsal olarak merceği giderek daraltmayı ve bu şekilde analitik bir çerçeveyi sunmayı amaçlamaktadır. Böylece, ilk bölümlerde kapitalizm ve egemenlik sırasıyla devlet, uluslararası işbölümü ve uluslararası hukuk bağlamında genel ve soyut bir düzeyde ele alınmaktadır. İkinci bölümler kapitalizmin kendi içinde geçirdiği dönüşümleri de göz önünde bulunduran bir yaklaşımla konjunktüre, yani dönemsel olarak görece dar bir çerçeveye odaklanmaktadır. Burada en genel çerçevede irdelenen kavramlardaki dönüşüm odağı alınmakta, mevcut durumdaki mekanizmaların özgünlüğü ön plana çıkmaktadır. Üçüncü bölümde ise merceği bir kez daha daraltarak uğrağa (moment) eğilecektir. Bu bölümlerde Irak toplumsal formasyonunun 2003 yılına gelindiğinde biçimi ve konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle 2003 öncesindeki tarihsel momentlerde ülkeyi etkileyen uluslararası belirleyenler hesaba katılarak zaman-mekân bağlamında detaylı bir inceleme gerçekleştirilecektir.

Özetle, egemenlik kavramının incelenmesi maksadıyla Irak’ta 2003 sonrası devletin dönüşümü ve anayasa yapım süreci bağlamında tezin ilk kısmı kapitalist devlet

sorununa eğilecek; ardından ikinci kısım uluslararası işbölümünü ele alacak ve son kısım uluslararası hukuku irdeleyecektir.

Tezin birinci kısmının ilk bölümü, iki ana hat üzerinden ilerleyecektir. Hatlardan birinde, kapitalist devlet bağlamında egemenlik kavramını incelemek için kullanılacak olan kavramsal çerçeveye odaklanılacaktır. Devlet, hegemonya ve hegemonya projeleri, cumhuriyet projeleri gibi kavramsallaştırmalar tanıtılacaktır. Söz konusu kavramsallaştırma ağırlıklı olarak Louis Althusser, Nicos Poulantzas ve Bob Jessop izleğini takip etmektedir. Ancak özellikle kapitalist devletin somut analizinde Poulantzas ve Jessop'ın ağırlıkla teorik dizgesinin köklerini Antonio Gramsci'nin çalışmalarında bulmak mümkündür; bu yüzden tezin önemli kaynaklarından biri de Gramsci'nin gündeme getirdiği kavramsal çerçevedir.

İkinci hat, egemenlik kavramı ve “modern devlet” arasındaki bağlantıya odaklanmaktadır. Öncelikle kavramın ortaya çıktığı ve geliştirildiği tarihsel arka plana ve dönemin siyasi düşüncesine dair genel bir giriş yapılacaktır. Yakın tarihteki tartışmaları şekillendiren yaklaşımların kavramı nasıl anlamlandırdıklarına ve dönüşümüne ilişkin geliştirdikleri argümanlara eğildikten sonra tezin benimsediği ve somut inceleme aracılığıyla desteklemeyi hedeflediği özgün kavramsallaştırma belirtilecektir.

Kapitalist devlet ve egemenlikle ilgili kavramların incelenmesinin ardından birinci kısmın ikinci bölümü, 1945 sonrası ABD'nin hegemonyasına tekabül eden dönemde kapitalist devlet biçimin dönüşümüne odaklanacak, bu bağlamda “devletin uluslararasılaşması” hususunu inceleyecektir. 1970'lerin ikinci yarısından başlayarak 1980'ler itibariyle hâkim hale gelen neo-liberal politikalarla birlikte 1990 sonrası Sovyetler Birliği'nin olmadığı bir dünyada hız kazandığı haliyle kapitalist devletin belirli bir biçiminin yayılışından söz etmek mümkündür. “Devletin uluslararasılaşması [*internationalization of the state*]” kavramsallaştırması Nicos Poulantzas'ın çizdiği çerçeve ile Leo Panitch ve Sam Gindin'in eleştirel bir yeniden okumasından yola

çıkılarak benimsenecek ve devletin güncel formu anılan bağlamda tartışılacaktır. Belirli bir devlet biçimine sahip olmayan ülkelerin farklı yöntemlerle uyumlulaştırılması süreci kısaca ele alınacak, konjonktürün önceki bölümde anlatılanlar ve ikinci bölümde geliştirilen devlet biçimi tartışmaları ile birlikte yeniden okunma önerisi temellendirilecektir. Birinci bölümde yapılan tartışma kapitalizm, burjuvazinin iktidarı ve egemenlik arasındaki bağlantıları ortaya koymayı amaçlamakta iken, ikinci bölüm hem egemenlik kavramına yaklaşımlar bakımından hem de kapitalist devletin dönüşümü, ulus-devletin konumu gibi meseleler odağında uluslararasılaşmayı incelemeyi amaçlamaktadır. Bu noktada ise egemenliğin, belirli ülkesel sınırlar dahilindeki tek meşru iktidar odağı olmanın ötesinde artık kendi formunu küresel olarak sermayenin iktidarına katkı sunacak biçimde tesis etmek anlamına geldiği argümanı esas alınacaktır.

İlk kısmın üçüncü bölümü, Irak'ta gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşümün devlet biçim açısından temel nedenlerini sorgulayacaktır. Irak'ta 2003 öncesinde neo-liberal politikalara ve dışarıdan gelecek sermaye akımlarına açık bir yapının bulunmadığı; kısacası devletin uluslararasılaşmış niteliği haiz olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle Irak'ın İngiliz yönetiminden ayrıldıktan sonra Baas Partisi'nin yönetimi ele geçirmesi ve sonrasında devletin baskı ve ideolojik aygıtlarının yeniden biçimlenmesi süreci kısaca aktarılacaktır. Son dönemde Irak'ta dönüşüm talep eden sermaye grupları ve dönüşümün gerekliliğini ileri süren düşünürler Irak devletinin "sosyalist" niteliğinden dem vurmaktadır. Söz konusu minvalde, bu bölümün millileştirme politikaları merkezde yer almak kaydıyla Baas Partisi'nin kurduğu yapının dönüşümünün emperyalizm için neden elzem olduğunu gözler önüne sereceği düşünülmektedir. 1990'lardaki süreçte gerçekleşen müdahale silsilesinin aynı düzeyde bir dönüşümü gündeme getirmediği göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak devlet biçiminin dönüşümü gereği Irak, uluslararasılaşmış sermayenin temsilinin yoğunlaştığı -ABD odakta yer almak kaydıyla- merkez kapitalist ülkelerin süreklileşen somut müdahalelerine maruz kalmıştır. Bu

bağlamda 2003 öncesindeki devlet yapısı ve 2003 sonrası dönüşümün öncelikli bir hedefi olarak Baassızlaştırma (*de-baathification*) yoluyla rejim değişikliği meselesi bu bölümde değerlendirilecektir.

Tezin ikinci kısmının ilk bölümünde uluslararası işbölümü kavramsallaştırması ile azgelişmişliğin tanımlanması sorununa odaklanılacaktır. Kapitalist üretim tarzının hâkim hale geldiği toplumsal formasyonların (kapitalist üretim ilişkilerinin ilk hâkim konum elde ettiği Avrupa coğrafyasındakiler başta olmak üzere) hem kendi arasındaki hem de geriye kalan dünya ile kurdukları ilişki aracılığıyla gelişen egemenlik fikri söz konusu kavramsallaştırmaya da etkilerde bulunmaktadır. Birikim rejimi, birikim tarzı, birikim stratejileri, vb. kavramlar aracılığıyla kapitalizmin ulusal ve uluslararası düzlemde sermaye birikimini sağlama almak için geçirdiği dönüşümler ve devlet ile bağlantısı tartışmaya açılacaktır. Bu kısımda Alain Lipietz, Michel Aglietta, Jacques Mistral ve Alfredo Robles gibi isimler üzerinden Düzenleme Okulu kavramlarının konu bağlamındaki katkılarından faydalanılacaktır. İkinci olarak emperyalizm kavramsallaştırmasına dair genel bir çerçeve çizilecek ve kapitalist uluslararası işbölümünün anlamlandırılmasında nasıl bir önemi olduğu sorunsallaştırılacaktır. Yine bu kısımda Vladimir Ilyiç Lenin, Nikolai Buharin, Rudolf Hilferding ve Rosa Luxemburg'un fikirleri anılacaktır.

İkinci kısmın ikinci bölümünde, devletin uluslararasılaşmasına koşut olarak kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşüme farklı yaklaşımlar ele alınacak ve tezin yaklaşımına esas oluşturacak önermeler sıralanacaktır. Tezin birinci kısmında devlet kuramı üzerine gerçekleştirilen tartışmalar göz önünde bulundurularak bu bölümde dönüşüm uluslararası işbölümüyle bağlantı içerisinde yer alacak ve devletin uluslararasılaşması itkisinin arka planı ele alınacaktır. Bu bağlamda emperyalizmin dönüşerek “kolektif” bir niteliğe büründüğü ve bu kolektif niteliğin kapitalist devlet biçiminin uluslararasılaşması ile bağlantılı olduğu savı ileri sürülecektir. Bir başka

ifadeyle kapitalist üretim ilişkilerinin dönüşümünün emperyalizmin dönüşümüyle ilişkisi saptanırken yeni uluslararası işbölümü içerisinde devlet biçiminin yeni halinin bu bağlamdaki önemi vurgulanacaktır.

Tezin ikinci kısmının üçüncü bölümünde, Irak'ın özellikle petrol ve doğalgaz (hidrokarbon) başta olmak üzere hammadde satıcısı olarak uluslararası işbölümü içerisindeki yeri irdelenecektir. Bu nedenle “rejim değişikliği” amacı ile gerçekleştirilen ABD önderliğindeki koalisyonun 2003 yılındaki müdahalesi uluslararası işbölümünün değişen yapısı göz önünde bulundurularak incelenecek ve müdahalenin amaçları ortaya konmaya çalışılacaktır. Irak toplumsal formasyonunun biçimlenmesi, İngiliz manda yönetimi altında ayrı bir devlet olarak kuruluşundan, siyasi bağımsızlığa ve cumhuriyetçi rejim uğrağından sonra petrol kaynaklarının yönetimini millileştirme sürecine doğru takip edilecektir. Söz konusu uğraklar Irak toplumsal formasyonunun, kapitalist uluslararası işbölümü içindeki yerine dair analiz gerçekleştirmeyi olanaklı kılan dönüşümleri vermektedir ve 2003 yılına gelindiğinde anılan dönüşümlerin belirtilmiş olmasının açıklayıcılık için uygun bir zemin teşkil edeceği umulmaktadır.

Tezin üçüncü kısmının birinci bölümünde, kapitalist toplumsal formasyonlar ve (söz konusu toplumların) “dışarı” arasındaki ilişkilerin dönüşümü ile uluslararası hukukun gelişimindeki rabıta sorgulanacaktır. Bu bağlamda uluslararası hukuk ve şiddet arasındaki bağıntı, hukukun meta-biçim kuramı odakta yer almak kaydıyla tartışılacaktır. Böylece Irak'a yönelik müdahalelerin uluslararası hukuk açısından kuramsal zeminin belirtilmesi hedeflenmektedir.

Üçüncü kısmın ikinci bölümünde, 1945 sonrasında devletin uluslararasılaşması ve burjuva iktidarının uluslararasılaşması sonucunda egemenliğin dönüşümü ele alınacaktır. Egemenlik kavramı, ulusal ve uluslararası hukuk arasındaki bağlantı noktası olduğundan uluslararası hukukun tarihsel bir incelemesi, önceki bölümlerde biriktirilenler ışığında gerçekleştirilecek ve egemenlik kavramının burjuvazinin iktidarı ve emperyalizm ile

bağlantısı bu açıdan değerlendirilecektir. Sürecin uluslararası hukuk üzerinden izlenebilmesi ve “devlet sorumluluğu”, “insani müdahale”, “uluslararası toplum” kavramlarının biçimlenmesinin, yeni normların kullanıma girmeye başlamasının burjuvazinin iktidarı ile ilişkisi tartışılacak ve egemenliğin dönüşümü olgusu masaya yatırılacaktır. “Başarısız”, “düşmüş”, “haydut” devlet terimlerinin bu bağlamda düşünülmesi ve devlet biçiminin dönüşümüne yönelik kolektif emperyalist bir müdahalenin boyutlarından biri olarak uluslararası hukukun aldığı konuma değinilecektir.

Üçüncü kısmın son bölümünde, Irak’a 2003 yılında gerçekleştirilen müdahalenin arkasındaki (uluslararası) hukuki dayanaklar ve söz konusu dayanaklara yenilerinin eklenmesi hususları tartışılacaktır. Ardından, Irak’ta Koalisyon güçleri tarafından oluşturulan ve “egemenliği askıya alan” geçici yönetimin çıkardığı kanunlar ve kararlar aracılığıyla işgalin nedenleri sorgulanacak ve bir açıklama getirilmeye çalışılacaktır. Irak’ta anayasa yapım sürecini odağa alarak kapatılacak olan bölüm, tezin önceki bölümlerde biriktirdikleri ile kurucu iktidar, burjuva iktidarı, egemenlik gibi hususları bu süreç içerisinde anlamlandırmaya çalışacaktır. Daha önceki kısımlarda ele alınan kavramlar çerçevesinde somut tarihsel olguların gözden geçirilmesi ve “konuşturulması” amaçlanmaktadır.

Yukarıda belirtilen haliyle planlanan hattın, egemenlik kavramını incelemek açısından elzem olan üç alanın üç ayrı soyutlama düzeyinde ele alınması yoluyla kavramın tarihsel materyalist bir tanımına ulaşma ve kavramın işaret ettiği toplumsal ilişkilerin açıklanmasına dair bir çabayı somutlaştıracığı umulmaktadır. Egemenlik ve onunla bağlantılı kavramları irdeleyen çalışmaların büyük kısmı ekonomi politik yaklaşımı ihmal etmektedir. Bu nedenle egemenlik kavramı ile devleti oluşturan ilişkiler alanı arasındaki son derece önemli ilişki tartışma dışı bırakılmakta, kavram bir şekilde verili kabul edilen devletin bir özelliği olarak ortaya konulmaktadır. Anaakım yaklaşımlar

devletin kendisini bir inceleme nesnesi olarak ele almadıkları için egemenliğin devlet ile ilişkisi de veri kabul edilmektedir. Devletler birer özne olarak, egemen birer entite olarak hem içeride meşru güç kullanımını ve hukuksal düzenlemeleri yapma hak ve kapasitesine sahiptir, hem de uluslararası alanda aynı egemenliğe dayanarak diğer devletlerle ilişki kurma yetkisini ellerinde tutmaktadırlar. Fakat devletleri birer özne olarak kabul etmek çelişkiyi ve iktidarın toplumsal ilişkiler ile bağlantısının görmezden gelinmesine yol açacaktır.

Kavramları veri kabul etme eğilimine bir başka örnek de egemenlik kavramının kurucu bir unsur olduğu uluslararası hukuk için geçerlidir. Uluslararası hukuk da bu yaklaşımlar içerisinden egemen eşit devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü şeklinde anlaşılma eğilimindedir. Oysaki uluslararası hukuk ancak düzenlediği ve yeniden üretimine dahil olduğu toplumsal üretim ilişkilerinin açıklanması yoluyla anlamlandırılabilir.

Tez çalışması, egemenlik kavramını içinde yer aldığı toplumsal ilişkilere referansla irdelemeyi, bu kavram tarafından tanımlanan ve düzenlenen ilişkileri teorik incelemeye dahil etmeyi amaçlamaktadır. Anılan sebeple tezin yöntemi ekonomi politik yöntem¹ olarak tanımlanabilir. Burada ekonomi politik yöntem, egemenlik kavramı üzerinden gerçekleştirilen iktisadi, ideolojik ve siyasi düzlemleri ayrı ayrı ele alarak

¹ Marksist anlamıyla ekonomi politik yaklaşım için genellikle kullanılan “eleştirel” ön eki bu tez çalışması kapsamında kullanılmamıştır. Bu tercihin nedeni, mevcut çalışma ve tartışmalarda ekonomi politik yaklaşımın tek temsilcisinin Marksist yaklaşım olmasıdır. Anaakım tartışmalar ekonomi politik terimini toplumsal yapının bütünselliğine göndermede bulunmak yerine kapitalizmde gerçekleşen iktisadi-siyasi biçimsel ve kurumsal ayrımını veri kabul ederek bir çeşit disiplinlerarasılık çerçevesinde kullanmaktadır (Yalman, 2010).

hepsinin de “önemli” olduğunu savlamak anlamına gelmemektedir. Ekonomi politik yaklaşım toplumsal gerçekliği bütünlüğü içinde kavramayı kendine hedef olarak belirlemektedir ve tarihsel materyalizmin sosyal bilimlere kazandırdığı bilimsel temelleri benimsemektedir.

Ekonomi-politik disiplini içerisinde toplumsal ilişkilerin nesnelliğine dayalı olarak yapılan açıklamalar, yukarıda bahsi geçen kavramları veri kabul etmemekte, kendilerini birer inceleme nesnesi haline getirerek toplumsal yapılar ile egemenlik, devlet, hukuk, vb. kavramlar arasındaki bağlantının irdelenmesini çalışmalarının merkezine almaktadırlar. Belirli bir üretim tarzının hâkimiyetindeki toplumsal formasyonlar içerisinde bu kavramların aldığı biçimler ve toplumsal işbölümünün gelişim ve dönüşümü ile el ele giden değişimleri tarihsel materyalizmin temel tartışma noktalarıdır.

Bununla birlikte tezin Marksizm içerisindeki belirli bir hattı takip edeceğini belirtmek gerekmektedir. Tarihsel materyalist yaklaşım üzerinden yapılan çalışmaların (tezde esas alınmayacak olan) bir damarına göre egemenlik kavramı burjuvazinin proletarya ve diğer toplumsal grup ve katmanlar üzerindeki hakimiyetini gizlemeye yarayan düşünsel/ideolojik bir araçtır. Buna göre kavram burjuvazinin sınıf hakimiyetinin gizlediği bir söylemsel stratejiye imkân sağlamaktadır. Anılan nedenle egemenlik çalışmalarına yoğunlaşmak yerine kapitalist toplumsal formasyonların iç yapılarını analiz etmek daha önemli sayılacaktır. Söz konusu yaklaşımda ideolojiyi “yanlış-bilinç” olarak algılamanın varsayımdaki etkisi göz ardı edilmemelidir. Oysa Althusser’in ifadesiyle “İdeoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkinin imgesel bir ‘tasarımlanmasıdır’ (2008: 280)” ve “İdeoloji maddi bir varoluşa sahiptir (2008: 283).” Bu bağlamda egemenlik de verili toplumsal formasyonlar ve bunların ilişkilerindeki konumlara göre belirlenir. Her durumda toplumsal formasyonların özgül yapıları kadar kapitalist üretim ilişkilerinin (uluslararası boyutları da hesaba katılarak) etkileri üzerinden

şekillenen bir kavramdır ve ideolojik işlevle de sınırlı değildir. Aynı zamanda siyasi ve ekonomik kerteleri oluşturan ilişkilerde de egemenlik kavramının etkilerini izlemek gerekmektedir.

Bir önceki paragrafta belirtilen gerekçelerle tez, egemenlik kavramını bir tür tahakküm ilişkisinin sonucu şeklinde veya rızanın sağlanmasında bir araç olarak sınırlamak yerine kavramın burjuva iktidarının dönüşümüyle içerik değiştiren bir işleve işaret ettiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle egemenlik üzerine yapılacak bir analizin yalnızca kavramın görünmez kıldığı toplumsal ilişkileri açıklaması değil, bahsi geçen ilişkilerin dönüşümüne de ışık tutması gerektiği düşünülmektedir. Bu bakımdan tez sadece ana-akım siyaset teorisinin egemenlik kavramını mistikleştiren, kavranılmaz hale getiren, toplumsal güç ilişkilerinden soyutlayan diline bir alternatif getirmekle kalmayıp Marksist kuram içerisinde kavrama yönelik mesafeyi de azaltmaya çabalayacaktır.

Yukarıda vurgulanan çabayla ilişkili bir biçimde tezin kendine koyduğu sınırın ve amacının Irak'ta 2003 sonrası devletin dönüşümü ve anayasa yapım sürecinin somut tahlili üzerinden konjonktürün açıklanması ve konjonktürün somut etkilerinin incelenmesi olduğu belirtilmelidir. Anılan amaca uygun olarak somut inceleme nesnesi sınırlanmıştır ve verili bir momentteki karmaşıklığın bütün boyutlarıyla ele alınması yoluna gidilmemiştir. Bir başka ifadeyle, tezin konusu Irak'ın bir ülke olarak bütün boyutlarıyla ele alınması üzerine değildir; ABD önderliğindeki ittifakın müdahalesinin belirli bir “otoritenin/Geçici Koalisyon Yönetimi'nin” somut kararları ekseninde hangi yapısal etkilerle açıklanacağıyla ilgilidir. Örneğin anayasa yapım sürecinde birçok tıkanmaya yol açan, kendi tarihi ve etkileri bulunan etnik ve/veya mezhepsel çatışmaların tarihsel referanslarına değinilmeyecek yahut bu çatışmaların en somut düzlemde aktörlerin davranışlarına etkilerine yalnız ve yalnızca anayasa yapım sürecine etkileri bağlamında atıfta bulunulacaktır.

Böyle bir sınırlamaya gidilmesinin amaç haricinde yöntemsel bir nedeni daha bulunmaktadır. Bahsi geçen çelişkilerin açıklanabilmesi için tarihsel olguların sıralanmasından ziyade belirli bir konjonktürün içindeki verili momentte belirlenimlerini anlayabilmek esastır. Bir başka deyişle süreç içerisindeki aktörler kendilerini ve eylemliliklerini tanımlarken tarihsel olgulara referans verebilirler ancak eylemler, bu tarihsellik içinde bulunan bağlam içerisinde ve mevcut koşullarda yeniden üretilerek anlama kavuşacaktır. Mevcut yapısal belirlenim altında olgular bulundukları etki dolayımıyla ve ancak bu bağlamda birer neden olarak görülebileceklerdir. *Etki yoksa, neden de yoktur.*

Konu bağlamında, ABD ve müttefiklerinin Irak’a müdahalesinin varlığı Irak’taki mezhepler, etnik gruplar veya aşiretlerin kendi aralarındaki çatışmaların yeniden ifade edilme biçimlerini belirleyecektir. Tezin son bölümünde anayasa yapım süreci bağlamında incelenecek olmakla birlikte ABD yönetiminin anayasa tartışmaları sırasında görüşmeye zorladığı grupların bir araya gelmeleri ve hem kendi aralarında hem de ABD güçleri ile çatışmaları yalnızca ve esasta kendi tarihsellikleriyle açıklanamazlar. Anılan bağlamda yapılacak bir analiz, tam da bu nedenle konjonktörü oluşturan nesnel koşullarla bağlantılı bir biçimde küresel güç ilişkilerine odaklanmak, yapısal nedenleri açıklamak zorundadır.

Tez ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir başka nokta, çalışmanın bölgesel dinamiklerin etkisini kabul etmesine rağmen bir bölge çalışması niteliğini haiz bulunmadığıdır. Tez, Uluslararası İlişkiler literatüründe sıkça karşılaşılan ve çoğunlukla “stratejik, jeo-politik” gibi ön eklerle adlandırılan analiz biçimlerinden hem kuramsal gerekçelerle hem de epistemolojik ve metodolojik gerekçelerle ayrılmaktadır.

Son olarak, tezin ele aldığı nesnenin incelenmesi esnasında ABD’nin veya Irak’ın birer özne olarak ele alınamayacağı vurgulanmalıdır. Çalışmanın ilk kısmında serimlenecek olan devlet kavramsallaştırması söz konusu boyutu daha net açıklayacak

olmakla birlikte tezin çerçevesini çizmesi bakımından bu hususun belirtilmesi elzemdir. ABD ve Irak ülkeleri birer özneye değil, belirli ülke toprakları üzerinde biçimlenmiş toplumsal formasyonlara işaret etmektedir. Yine, ABD ve Irak devletlerinden söz edildiği durumlarda birer öznenen değil, bir ilişkiler alanından bahsetmek daha doğru olacaktır ve bu nedenle de ABD veya Irak yönetimleri/hükümetleri devlet aygıtlarında yoğunlaşmış güç ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan iktidarın ve somutlaşan politika setlerinin uygulayıcıları olarak görülmelidir.

Tezin yukarıda vurgulanan sınırlar göz önünde bulundurularak konjonktürü oluşturan nesnel koşulların irdelenmesi yoluyla egemenliğin, burjuva iktidarının, kapitalist devletin ve emperyalizmin dönüşümlerine dair gerçek somutun düşüncedeki somutta temsil edilebilmesi için bir katkıda bulunacağı umulmaktadır.

BİRİNCİ KISIM

KAPİTALİST DEVLET VE EGEMENLİK

1.1. Giriş

Tezin konusunu oluşturan egemenlik kavramı ile devlet kuramları arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum, siyasi düşüncenin farklı varyantlarında izlenebilmekte, kavrama yüklenen anlamlar düşünürlerin devlet tahayyüllerine bağlı olarak değişiklikler sergilemektedir.

Egemenlikteki dönüşüm ve dinamiklerin; devletin farklı dönemlerindeki anlamları, uluslararası işbölümündeki dönüşümleri ve bunlara tekabül eden kavramsal değişiklikleri açıklanabilmesi için “devlet” kavramının egemenlik bağlamında tartışılması gerekmektedir. Bununla birlikte, Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, Siyaset Felsefesi ve Ekonomi Politik disiplinleri arasında bütünsel (interdisipliner değil) bir ilişki kurma ihtiyacını karşılayan birinci kısım, devlet kavramı üzerine gelişecek olup kapitalist devlet bağlamında egemenlik sorununa odaklanarak başlayacaktır.

Yöntemle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir diğer husus, serimleme sırasıdır. Tezin biçimlendirilmesinde temel alınan devlet, uluslararası işbölümü ve uluslararası hukuk kavramları irdelenirken devlet kavramına öncelik verilmiştir. Bu tercihin nedeni, uluslararası işbölümü ve uluslararası hukuk gibi tezin diğer basamaklarına, devlet konusunda tutarlı bir açılım gerçekleştirmeden atlanamayacak olmasıdır.

Egemenlikteki dönüşüm ve kapitalizmin gelişimi arasındaki bağlantının çözümlenmesi sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlara bu bölümde değinilecektir. Kavramın güncel koşullarda dönüşümünü anlamlandırabilmek için öncelikle kapitalizm ve kapitalist devlet iktidarı ile egemenliğin ilişkisi ortaya konulmalı, ardından bu ikisinin dönüşümüyle birlikte egemenliğin aldığı yeni biçim araştırılmalıdır. Böylece, ilk bölüm

egemenlik kavramı odakta yer almak kaydıyla kapitalist devletin nasıl anlamlandırılacağı üzerine bir tartışma yürütecektir. Söz konusu tartışmanın, tezin kabul ettiği kapitalist devlet ve egemenlik kavramsallaştırmalarını ortaya koyması amaçlanmaktadır.

Yapısal belirleyenler, bir başka deyişle kapitalist üretim ilişkileri, kapitalist devlet ve iktidar ile egemenlik arasındaki bağlantılar ortaya konulduktan sonra birinci kısmın ikinci bölümü kapitalist devlet üzerinden konjonktür analizine ayrılacaktır. Bölüm, *devletin uluslararasılaşması* sürecini inceleyecek ve burjuva iktidarının devlet biçimi aracılığıyla dönüşümüne koşut olarak yeni devlet biçimi ile egemenlik arasındaki ilişkiyi incelemeye alacaktır. Egemenlik kavramının devletin uluslararasılaşması ile birlikte eskisinden farklı bir anlamı içerdiği belirtilebilir. Bu durumun bazı sonuçları, tezin somut inceleme nesnesini belirleyen unsurları da gündeme getirmektedir. Söz konusu sonuçlar, egemenlik kavramının dönüşümü ve *uluslararasılaşmış* devlet biçimine referans verilmeden açıklanamayacaktır.

Egemenlik kavramının kapitalist devlet ile bağlantısı; kapitalist devletin dönüşümü ile birlikte kavramın içerdiği anlamların farklılaşması ele alındıktan sonra birinci kısmın üçüncü bölümü tezin somut inceleme nesnesi olan uğrak/*momente*, yani 2003 Irak İşgali'nin nedenlerini irdelemek maksadıyla Irak devlet biçimine ve egemenliğin Irak ülkesi özelinde dönüşümüne ayrılmıştır. “Uluslararasılaşmamış” Irak devletinin nasıl anlamlandırılacağı, Irak devletinin neden “daha az egemen” sayılarak müdahalenin meşru kılınmaya çalışıldığı tartışılacaktır.

Tezin birinci kısmı, sonuç bölümünde değerlendirmeler yapılarak tamamlanacaktır.

1.2. Kuram: Kapitalist Devlet ve Egemenlik

1.2.1. Giriş

Tezin birinci kısmının ilk bölümü kapitalist devlet ile egemenlik kavramlarının ilişkisini araştıracaktır. Zira kaynağı farklı düşünce gelenekleri içerisinde değişmekteyse de egemenlik her zaman devlet iktidarı meselesiyle ilgili olmuştur. “Yegâne meşru otorite”, “karar veren/buyuran irade” gibi tanımlamalar anlama ve açıklama işinde istihdam edilen kuramlara göre çeşitlilik gösteriyor olsa bile, egemenlik ve (devlet) iktidarı arasındaki ilişki bütün farklı açılımlarda önemli bir yer tutmaktadır.

Genel olarak devletten bahsetmek, bilimsel anlamda mümkün olmadığı gibi doğru da değildir demektedir Poulantzas (2004: 21). Ana-akım sosyal bilimler içerisinde “devlet” terimi telaffuz edildiğinde örtük olarak devletin hep belirli bir tip ve biçimde olduğu varsayılmaktadır. Oysaki egemenlik kavramı devlet iktidarının yeni bir ilişkiler yapısı içerisinde değişen tatbiki sürecinden etkilenecektir. Bu nedenle tezin incelediği yapısal belirleyenlerin genel olarak devlete değil kapitalist devlete işaret ettiği belirtilmelidir. Kapitalist devlet denildiğinde de kapitalist toplumsal formasyonlarda belirli özelliklere ve işlevlere sahip olan yüksek soyutlama düzeyinde ele alınan bir kavramdan bahsedilmektedir. Gerçekte kapitalist devlet, çok daha karmaşık ilişkileri barındıran bir yapı içerisinde belirli biçimler altında bulunmaktadır. Tam da bu gerekçeyle zaman ve mekân bağımlı bir analiz gerçekleştirilmeden kapitalist devletin gerçek bilgisine ulaşmak mümkün olmayacaktır (Poulantzas, 2004: 22-23).

Egemenlik kavramının siyasi düşünce içerisinde ortaya çıktığı koşullar her ne kadar kapitalist devlet ile eşitlenemese dahi, günümüzde kavramın anlamlandırılması ve egemenlik kavramının bugünkü içeriğine kavuştuğu sürecin izlenebilmesi için yapısal olarak kapitalist devlet ve egemenliğin işaret ettiği iktidar ilişkileri arasındaki bağlantı göz önünde bulundurulmalıdır.

Tezin ilk kısmının birinci bölümünde, böylece, ilk alt-başlık egemenlik kavramı bağlamında kapitalist devletin nasıl tanımlanabileceğine dair saptamalar yapmaya çalışacak; ikinci alt-başlık ise tezin bütününde kullanılacak olan bir egemenlik tanımı oluşturmak maksadıyla kavrama yönelik yaklaşımlardan tezin ilgi alanına giren kısımları tartıştıracaktır. Bu şekilde ele alınan kavramsallaştırmaların eleştirel bir değerlendirmesi yapılarak ilk alt-başlıkta ortaya konulan kapitalist devlet kavrayışıyla temellendirilecek bir egemenlik tanımı belirlenecektir.

1.2.2. Kapitalist Devlet, Hegemonya, Cumhuriyet Projeleri ve Sermaye Birikimi Üzerine

Tezin giriş kısmında vurgulandığı üzere üç temel parçaya ayrılmış bulunan çalışmanın devlete yoğunlaşan kısım ile başlaması, tez boyunca kullanılacak olan kavramsal çerçevenin tanıtılması amacını taşımaktadır. Anılan maksada uygun olacağı düşünüldükçe birinci bölümün birinci alt başlığı önce kapitalist devlet (ya da kısaca devlet) denildiğinde kastedilenin ne olduğu üzerine kısa bir açıklama yapacaktır. Burada, egemenlik kavramının açıklanmasında faydalı olacağı düşünülen yönler ağırlık verilecek, kapsam Marksist kuramın içerisindeki yaklaşımlar ile sınırlı tutulacaktır. Bu sınır, Marksizm içindeki tartışmaların serimlenmesi maksadından ziyade tezin ele aldığı kavramsallaştırmanın ortaya konulması için gerekli görülmüştür. Ardından, devlet ile bağlantılı ve soyutlama düzeylerinde somuta doğru ilerlenirken atılan adımlara tekabül eden hegemonya projeleri, birikim rejimi ve birikim stratejisi ile son olarak cumhuriyet projeleri kavramları ele alınacaktır.

Tezin benimsediği devlet kavramsallaştırmasına esas teşkil eden yaklaşım, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin tesis edilmiş bulunduğu toplumsal formasyonlarda devlet ile sermayenin yeniden üretiminin gerçekleştirilmesinin koşulları arasında bir ilişki olduğunu kabul etmektedir (Özdemir, 2014a: 50). Bu bağlamda tezde izlenecek hattın sermaye birikimi dinamiklerini takip edeceği belirtilebilir. Marksizm içerisindeki bir

diğer hat (bkz. Hardt ve Negri, 2011; Bonefeld ve Holloway, 2007), emeğin tahakküm altına alınma ve direniş süreçleri üzerinden bir tarih okuması yapmakta; nesnel koşulları, karşı karşıya gelen sermaye ve emek cepheleri arasındaki çatışmayı irdelemek yoluyla ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sermaye birikiminin dinamiklerine odaklanan yaklaşımları, emeğin yaratıcı niteliğini ve direnişini görmezden gelmekle itham etmektedir. Ancak, sermaye birikiminin dinamikleri her zaman “sermaye ilişkisi”ni odağına aldığından halihazırda bir ilişki incelenmektedir. Söz konusu yaklaşımlar çelişkiyi antagonizma kavramına yeğlemekte, çelişkinin toplumsallığın biçimlenmesindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu ilişki de her nasılsa karşı karşıya gelmiş bulunan iki tarafın arasındaki bir ilişki değildir. Tam aksine, tarafları belirleyen, tanımlayan ve dönüştüren tam da sermaye ilişkisinin kendisidir. Anılan ilişki sermayenin saldırılarını, emeğin direnişini ve yer yer uzlaşmaları da içerecektir. Fakat bütün bu süreçler, her durumda sermaye birikiminin yeniden üretim koşullarının güvenceye alınması ile ilintilidir. Sermaye birikiminin sürekliliği için gerekli olan yeniden üretim mekanizmaları da kapitalist devlet olmadan gerçekleşemeyecektir (Poulantzas, 2004; Althusser, 2008).

Böyle ele alındığında, tezin kullanacağı devlet kavramsallaştırmasının ortaya konulması maksadıyla ilk olarak devletin ne olarak *ele alınamayacağı*ni tartışmak gerekli görünmektedir. Söz konusu tartışma, liberal düşüncenin temel varsayımlarının Marksist kuram ile kan uyuşmazlığını göstermesi bakımından ve yine aynı kuramsal yaklaşımın Marksist düşünceye sızdığı yerleri işaretlemek bakımından önemlidir. Özellikle –bir alan olarak- uluslararası ilişkiler incelenmeye başlandığında Marksist düşünce içerisinden üretimde bulunma iddiasındaki birçok incelemenin devleti liberal kuramın varsayımlarından kurtaramadığı gözlemlenmektedir.

Bu minvalde, “Devlet ne değildir?” sorusu sorulduğunda verilecek yanıtlar, tarihsel materyalist yaklaşım içerisinde devletin nasıl tanımlanabileceğine ilişkin ipuçlarını da içinde barındıracaktır:

- Devlet, gücünü kendi kendinden alan bir organizma/özne değildir. Devletin meşru şiddet tekeli (bkz. Weber, 2006) olarak belirmesi durumu bir neden değil, ancak bir sonuç olarak görülebilir (Poulantzas, 2004). Toplumun bireylerden oluştuğunu, devlet gibi varlıkların da bireylerin onların var olduğunu kabul ettikleri sürece gerçek olduklarını savlayan (Benton ve Craib, 2008: 103-108) bu düşünce Marksist sınıf analizi ile uyuşmamaktadır. Aynı zamanda böyle ele alınan devletin çelişmez, kendi içinde tutarlı ve büyük oranda bürokratik bir akılcılığın gerçekleşmesi olarak görülmesi de aynı biçimde gerçekliği kavramaya engel olmaktadır.

- Toplumun devlet/sivil toplum ayrımı içerisinde düşünülmesi mümkün değildir. Gramsci’nin sınıf ilişkilerinin incelenmesi için metodolojik bir ayrım gözettiğinden (Yetiş, 2012: 91) hareketle, söz konusu metodolojinin gerçeklik gibi sunulması devletin toplumdan kopuk sivil toplumu baskı altına alan bir devlet kavrayışına neden olmaktadır. Bu durumda, toplumsal alandaki nesnel güç ilişkileri görünmez hale gelebilecek, sınıfların olmadığı ve gücünü kendi çıkarlarını koruyan bir bürokrat/elit “sınıfının” şiddet tekeli elinde bulundurmasından alan devletin nesnel gerçekliği çarpıtılacaktır.

- Böylece, devleti kendi çıkarları olan, bu çıkarların güdülmesi maksadıyla eğleyen bir kişi gibi görülmesinin doğru olmadığı belirtilmelidir. Devlet, toplumsal formasyonun sınırları içerisinde (dışarındaki çelişkileri de barındıran) sınıf mücadelesinin dolayımından ayrı düşünülemez.

Bu durumda, devletin nasıl tanımlanacağı sorunu kendisini belli etmektedir. Yapısal Marksist yaklaşımın yardımıyla devlet şu şekilde tanımlanabilir:

[D]evlet kendisi içerisinde temsil bulan (ve günümüzde bir kısmı uluslararasılaşmış bulunan) çeşitli sınıfların güçlerinin kesiştiği noktada iktidarını kullanabilen yapılaşmış bir ilişkiler setidir denilebilir. Devlet iktidarı devletin bütünü tarafından kullanılmaz. Yapısal biçimler içerisine giren talepler bu biçimleri oluşturan örgütler içerisinde mevcut sınıfsal temsil oranları ile bağlantılı olarak değişip (içerik değiştirip), devlet iktidarına tahvil olurlar. Sisteme giren talepler yapısal bir belirlenime tabidirler. Bu nedenle devletin biçimi, kendisini oluşturan sınıflı toplumsal yapı üzerinde etki doğurur. Devlet denildiğinde, biçim belirlenimli (*form determined*) bir ilişkiler seti ile karşı karşıya bulunmakta olduğumuzu, devleti oluşturan aygıtların tümünün aynı düzeyde iktidar üretmediğini (bazı aygıtların kontrolünün diğerlerinin kontrolünden daha önemli olduğunu ve dolayısı ile iktidar stratejilerinin buna göre belirlendiğini) saptayabiliriz (Özdemir, 2014a: 59).

“Devleti oluşturan aygıtlar” anılan ilişkiler sonucunda ortaya çıkan taleplerin, farklı dolayimlarla (kurumsallaşmış, yasal yollarla olabileceği gibi ideolojik belirlenimler aracılığıyla veya enformel yollarla) içine girdikleri (Özdemir, 2014a: 58) ve verili konjonktürdeki toplumsal güçleri oranında etkide bulundukları konumlardır. Bu aygıtlar, baskı (zor) aygıtları ve ideolojik aygıtlar şeklinde ayrılmaktadır ve devletin biçimine göre bu aygıtlardaki pozisyon belirleme kudretinin önemi farklılaşmaktadır. Diğer bir deyişle, belirli bir konjonktürde baskı aygıtları (ordu, kolluk kuvvetleri ve ceza sistemi-hukuki baskı aygıtı) ağır basabilecekken farklı bir konjonktürde ideolojik aygıtlar (din, eğitim, aile, medya, vb.) daha önemli hale gelebilecektir. Aygıtların iktidar üretme kapasiteleri – aşağıda tanımlanacak olan– devlet biçimini belirleyen hakim birikim modeli ve hegemonya projelerine göre değişecektir. Uyum sağlayamayan sermaye fraksiyonları iktidar üretme kapasitesi fazla olan aygıtlarda temsil edilme, kararları belirleyebilme

kudretinden mahrum kaldıkları ölçüde piyasadaki rekabet olanakları açısından da dezavantajlı bir duruma düşebileceklerdir.

Devlet böyle tanımlandığında, iki temel işlevin kendisini açığa çıkardığını gözlemlemek mümkündür: Kapitalist toplumsal formasyonlarda devletin ilk işlevi, sermayenin değerlenme koşullarını garanti altına almak, sermayenin toplam karlılığını artırmaktır. Diğeri ise kurgusal bir meta olarak emek gücünün yeniden üretimi için gerekli koşulları sağlamak, sermaye ilişkisinin devamını mümkün kılmaktır. Söz konusu işlevler devletin varlık nedenleri değildir ancak onları yerine getirdiği sürece kapitalist devlet özelliğini haiz olacak, bu şekilde kapitalist bir toplumsal formasyon içerisindeki meşruiyeti savlanabilecektir.

Kapitalist devletin işlevleri tek boyutlu bir boşlukta gerçekleşmemektedir. Daha açık başka ifadeyle kapitalist toplumsal formasyon denildiğinde yalnızca sermaye ilişkisi ve onun oluşturulduğu taraflardan bahsetmek mümkün değildir. Bir toplumsal formasyon birden çok üretim tarzının, bu minvalde farklı üretim ilişkilerinin ve çeşitli çelişkilerin özgül bir bileşkesinden oluşmaktadır (Poulantzas, 2014; Althusser, 2008). Ancak bir toplumsal formasyonun kapitalist niteliği, onun kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinde ve sermaye ilişkisinin diğer çelişki biçimlerine eklemlenme kapasitesinde görülmektedir. Nitekim anılan eklemlenme, farklı ilişki biçimlerinin kapitalist devlet içerisine giren taleplerle amorf bir bütünlük kurmasını gerektirmektedir.

Kapitalist üretim tarzının hakimiyetinde eklemlenen toplumsal formasyonlarda kapitalist sistemin diğer bütün ilişkileri tek yanlı olarak etkilediğini söylemek mümkün değildir. Tezde yapılacak inceleme bakımından bu nokta büyük önem taşımaktadır. Irak devletinin müdahale öncesinin irdelenmesinde detaylandırılacak ve belirleyici olacak bu kuramsal boyut Marksist toplum analizi bakımından temeldir.

Kapitalist toplumsal ilişkilerin –somut gerçeklikte– yüksek soyutlama düzeyinde ele alındığında ortaya konulan ilişkiler yanında, Özdemir’in ifadeleriyle,

yanaşma ilişkileri ile birlikte yürüdüğünü, örneğin ihalelerin klientalizm, tarikat ya da hemşerilik bağları üzerinden dağıtıldığını, ihaleler sonucu üretilen mal ve hizmetlerin piyasa değerlerinin devlete kesilenden (fatura edilenden) daha düşük olduğunu ve benzeri örnekleri kendimize hatırlattığımızda, mütehakkim sistemin kendisine çektiği dini ya da başka anlam sistemleri tarafından etkilendiğini, ancak bu unsurları kendi ekseninde yeniden biçimlendirerek kendi mantığını onlara dayattığını saptamak kolay olacaktır (2014a: 51).

İçinde sermaye çelişkisi dışında çelişkiler barındırdığı, farklı üretim tarzlarının özgül eklemlenmesinden oluştuğu saptanan toplumsal formasyonlarda, yukarıda devletin işlevleri olarak sunulan hususların gerçekteşmesi karmaşık bir şekle bürünmektedir. Bu durum, devletin bahsi geçen işlevleri gerçekteştirirken içsel birliği ve tutarlılığını gerektirmektedir. Bir başka deyişle, politikaların belirlenmesi ve aygıtlarda beliren iktidar çıktılarının devletin işlevlerini gerçekteştirecek bir bütünlüğe kavuşması için birikim stratejilerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun asli nedeni ise sermayenin üretim ve dolaşımının nasıl gerçekteşeceği ile ilgili tarihüstü bir model, sermayeye en uygun devlet olarak adlandırılabilcek bir biçimin bulunmamasıdır. Devletin toplumsal ilişkilerdeki kurucu müdahaleleri “devletin belirli ölçekte içsel birliğini ve tutarlılığını ön varsaymak ve sağlamak önkoşullarıyla mümkün olabileceklerdir.” (Özdemir, 2014a: 52)

Tezin odağı bağlamında düşünülecek olursa, egemenliğin tam da yukarıda söz edilen somutun karmaşıklığı nedeniyle çelişkisiz bir bütünlüğe gönderme yaptığını söylemek mümkün değildir. Devlet alanına giren ve birçok farklı aygıt/kurumda temsil edilen taleplerin birbiriyle çelişmesi durumu, iktidar çıktılarını da belirleyecektir. Bu durum, bir kişi gibi çelişkisiz kararlar alabilen bütünlük, irade sahibi bir organizma olarak *egemenden* ve *devletten* bahsetmenin olanaksız olduğunu göstermektedir. Özdemir’e göre,

Ayrıcalıklı bir yapısal *biçim* olarak devlet, yalnızca düzenleyen değil, kendisi de düzenlenmeye muhtaç bir yapılar bütünlüğünün meydana getirdiği bir sistemdir. Devlet denilen ilişkiler sisteminin kendisine giren talepler karşılığında yapısal/stratejik seçiciliği vardır. Bir başka deyişle sisteme giren her talep aynı şekilde karşılanmaz (2014a: 59).

Bu durumun kendisi, sınıflar üzerinde de etki doğurmaktadır. Yapısal seçicilik, bir sınıfın toplumsal ilişkileri mevcut haliyle yürütebilmesini mümkün kıldığı ölçüde hakim sınıfın da hakim konumda kalabilmesinin, yani kapitalist toplumlarda burjuvazinin burjuvazi olabilmesinin koşullarından biridir. Aynı zamanda, sermaye sınıfı içerisinde birikimin koşullarını belirleme kudretine öncelikli olarak sahip olan fraksiyonun da belirlenmesinde etkindir. Öyleyse, kapitalist devletin ne olduğu sorusuna verilecek cevaplar aynı zamanda söz konusu kurucu niteliğe de atıf yapmalıdır. Bir başka ifade ile sermaye ilişkisinin yeniden üretimini herkes için en iyisini düşünen tarih üstü bir özneye atıfla açıklamak mümkün görünmediği ölçüde devletin, burjuvazinin toplumsal hakimiyetinin ve sömürü imkanlarının varlık koşulu olduğu belirtilebilir.

Tezde gerçekleştirilecek inceleme için devlet ile bağlantılı bir dizi kavram daha kullanılacaktır. Bunlar, farklı düşünürler tarafından geliştirilen kavramlar olmakla birlikte Marksist kuramın temellerinde bulunmaktadır. İncelemenin gerçekleştirildiği somutluk düzeyi konusuna dikkat edildiği takdirde söz konusu kavramların gerçekliği kavramada Marksist kurama büyük katkıları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bahsi geçen kavramlardan ilki “Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA)”dır. Kavramın anlaşılabilmesi maksadıyla ilk olarak daha önce vurgulanmış bulunan Louis Althusser’in “İdeoloji” kavramsallaştırmasına bakmak gerekmektedir. Althusser’e göre, “İdeoloji, insanların maddi üretim ilişkileriyle kurdukları ilişkinin imgesel bir tasarımlanmasıdır.” Bir başka ifadeyle İdeoloji bir “yanlış bilinç” değil, maddi bir varlığa ve gerçekliğe sahiptir. DİA’lar ise devlet denilen ilişki alanının mevcut sınıf ilişkilerinin yeniden

konumları dolayısıyla sadece temel sınıfların (kapitalist toplumda, burjuvazi ve işçi sınıfı) hegemonya kurma yeteneğinde olduğu vurgulanmalıdır (2012: 88).

Bu bağlamda, daha somut düzeyde farklı sınıf fraksiyonlarının ve kendilerine yedeklemeye muktedir oldukları bağımlı sınıf fraksiyonu, toplumsal kategoriler ve katmanların (bkz. Poulantzas, 2014: 94) çelişkileri içerisinde yoğunlaşan ve biçimlenen hegemonya projelerini incelemek, tezin nesnesi üzerine yapılacak yorumlarda faydalı olacaktır.

Fakat anılan kavramın ortaya konulmasına geçilmeden önce tarihsel blok ve iktidar bloğu kavramlarının da açıklanması ileride kullanılacak terminolojiyi netleştirmek bakımından elzemdir. Tarihsel blok, verili bir tarihsel konjonktürde, bir toplumsal formasyondaki temel-altyapı ile üstyapı arasındaki “bütünlüğün” sağlanması için gerekli olan hegemonya tasarımı ve bu bağlamda farklı sınıfsal güçlerin arasındaki ittifak olarak tanımlanmaktadır (Cox, 1993: 56-57). Ekonomik alandaki sermaye birikim sürecinin üstyapıdaki siyasi ve ideolojik kerteler ile bütünlük sağlayarak yeniden üretiminin sağlanması gereği kavramın içeriğini oluşturmaktadır. İktidar bloğu denildiğinde ise, farklı birikim stratejilerinin arasındaki rekabet ve uyum ile birlikte somut ve karmaşık bir düzlemde partilerin ve onların temsil ettikleri ideolojik-siyasi pozisyonlar ve son olarak sermayenin belirli fraksiyonlarının ne şekil ve oranlarda temsil edildikleri anlaşılmaktadır (Poulantzas, 2012: 359). Verili bir iktidar bloğunun özgül yapısının hegemonik konumda olan sınıf ya da sınıf fraksiyonuna, bu bloğa katılan diğer bağımlı sınıf ve/veya sınıf fraksiyonlarına ve hegemonyanın kuruluşunda etkin olan unsurlara bağlı olduğu belirtilebilir.

Yukarıda belirtildiği gibi, belirli bir toplumsal formasyonda ve verili bir konjonktürde sermaye birikiminin nasıl gerçekleşeceği meselesi kendiliğinden ön belirlenmemiştir. Birikimin, önceden çizilmiş ve kapitalizmin bütün koşulları için geçerli

bir formülü bulunmamaktadır. Bunun için *birikim stratejileri* kavramını kullanmak, somut durumun tahlilini yapmak için bazı olanaklar sunmaktadır. Bob Jessop'ın ifadeleriyle bir birikim stratejisi,

çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte tamamlanmış belirli bir ekonomik “büyüme modelini” tanımlar ve bunun gerçekleştirilebilmesi için uygun genel bir strateji hattı çizer. Böyle bir modelin, başarılı olabilmesi için sermaye dolaşımının (para veya banka sermayesi, endüstriyel sermaye, ticari sermaye gibi) farklı momentlerini bir fraksiyonun (bileşimi diğer şeylerin yanı sıra kapitalist gelişimin aşamaları ile değişen) hegemonyası altında birleştirmesi gerekir. (2008: 266)

Ancak ekonomik alanda birikimin nasıl gerçekleşeceğini belirlerken hâkim pozisyonda olmak tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumsal formasyonda sermaye sınıfı (veya sermayenin fraksiyonu) bağımlı sınıf ve diğer fraksiyonları hegemonik bir proje altında birleştirebilmeli, toplumsal bütünlüğü koruyarak birikimin devamlılığını sağlayabilmelidir. Bunun için ilgili sınıfın (ya da sınıf fraksiyonunun) “politik, entelektüel ve ahlaki önderliği” etrafında “farklı sınıf-bağılantılı (ama zorunlu olarak sınıf-bilinçli olmayan) güçlerin” örgütlenmesini güvence altına alması gerekir. “Böyle bir liderliğin anahtarı, genel çıkar ile özel çıkar arasındaki soyut çatışma problemini çözebilecek belirli bir ‘hegemonik projenin’ geliştirilmesidir (Jessop, 2008: 279).”

Hegemonya projeleri, birikim stratejileri arasından hâkim hale gelen stratejinin belirleyiciliğinde oluşan birikim rejimine uygun hale geldiğinde, egemenliğin içeriğinin belirlenmesinde öncelikli konumda olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, egemenlik toplumsal formasyonun güncel eklemlenme biçimine göre, verili bir konjonktürde hegemonya projesi dolayısıyla içerik kazanacaktır. Egemenin kim olduğu, egemenin özelliklerinin ve yapmaya muktedir olduklarının neler olduğu gibi soruların cevapları

hegemonya projeleri dolayısıyla içerik edinecektir. Aşağıda tanımı verilecek olan cumhuriyet projeleri ise egemenliğin verili momentte nasıl yeniden üretileceği ile ilgili mücadeleleri açıklamak için kullanılacak bir araç olacaktır.

Cumhuriyet projeleri kavramı, cumhuriyet teriminin statik değil; dinamik tanımına referansla anlaşılabilir. Bu minvalde statik tanım Özdemir'e göre,

[e]şit hakları haiz olduğu kurgulanan bir yurttaşlar topluluğundan iktidarını alan cumhuriyet[i], kendisine yönelen talepleri, biçim belirlenimli olarak siyasal iktidara dönüştüren ya da reddeden bir alana ait biçimin (iktidar yapılanmasının) en genel ifadesi olarak (2014b: 57)

betimlemektedir. Dinamik tanımda ise cumhuriyet,

gücünü aldığı insanlara (vatandaşlara/yurttaşlara) –kapitalist formasyonlara mündemiç onca çelişkiye rağmen- toplumsal hayatın olduğu haliyle neden istenilir ve gerekli olduğunu anlatan bir projedir, tasarımıdır (Özdemir, 2014b: 57).

Bu sonuncusu, yukarıda devletin işlevleri olarak ifade edilen iki işlevin bütün halinde düşünülmesine referansla anlam kazanacaktır: Toplumsal bütünlüğün garantiye alınması ve yeniden üretimi.

Anayasalar ise söz konusu cumhuriyet projelerinin (hâkim halde bulunanın) normatif ifadesi olarak belirlemektedir. Anayasa, toplumu yöneten kurallar bütünü değildir; toplumu bir arada tutma işlevinin kendisi, anayasaların belirli ilkeleri ve normları ancak hâkim bir cumhuriyet projesi içerisinde şekillendirilmesini gerektirir. Vatandaşın tanımlanması, hakkın ne olduğu ve nasıl kullanılacağı, dışarıda bırakılan unsurların neler olduğu ve din, etnik belirleyicilik gibi hususlar boşlukta cereyan ederek rastgele anayasalara girmemektedir (Özdemir, 2014b: 58). Cumhuriyet projesinin normatif ifadesi olarak anayasalar, birikimin sürekliliğini güvence altına alan ve toplumu bir arada tutarak

(toplumsalı yeniden üreterek) emeğin sömürü koşullarına tabi kılınmasının özgöl bir biçimini sunmaktadır.

Böyle ele alındığında, hâkim bir cumhuriyet projesinin yokluğunda anayasa yapımının toplumsal çalkalanma ve açmazları ortadan kaldırmayacağı savlanabilir. Krizden çıkış ya da dönüşüm için anayasa yapımı, toplumu bir arada tutacak bütönsel bir projenin yokluğunda krizi çözmeye değil, derinleştirmeye hizmet edecektir (Özdemir, 2014b: 59). Bu husus, 2003 sonrasında Irak'ta anayasanın acilen oluşturulması kaygılarının gerçekte toplumsal krizi çözemeyişinde de gözlemlenebilmektedir. Söz konusu krizin –bu bağlamda- kalıcılığı hakkında tezin son kısmında ve sonuç bölümünde değerlendirmeler yapılacaktır.

Sermayenin ve devletin uluslararasılaşması süreçlerinin irdelenmesi sonrasında daha net ortaya çıkacak olan bir noktayı burada belirtmekte fayda bulunmaktadır. Sermayenin birden çok devlet iktidarına ihtiyaç duyduğu, bir başka deyişle burjuva iktidarının uluslararasılaştığı bir dönemde hegemonya projelerinin yalnızca yerel sermaye fraksiyonları gözetilerek kurulduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durum, somutta aldığı biçimler ile belirli hegemonya projelerine uygun olan ya da onunla çelişkili bir ilişkiye sahip olan cumhuriyet projelerinde görölmektedir. Hegemonya projeleri, birikimin koşullarının en somut düzlemde uluslararasılaşmış sermaye için olanaklı kıldığı ölçüde belirli çatışma ve uyumsuzluklar göz ardı edilebilecekken hegemonya projeleriyle çatışma içinde olmak, devlet biçiminin uyumsuzluğuna da gönderme yapabilir. Bir başka ifadeyle, kapitalist uluslararası işbölümünün verili biçimler ve ilişkiler ağıyla yürütöldüğü düşünöldüğönde kapitalist devletlerin farklı içeriklerde dahi olsa hegemonik projelerinde burjuva iktidarlari dolayımıyla bir ortaklaşma görölebilmektedir. Örneğin neo-liberal politikaların yerleşme düzeyi farklı olsa dahi emeğe karşı saldırılar ortaklaşacaktır. Farklılıklar özellikle bunların siyasi ve ideolojik boyutlarında, birikim stratejisinin mantığıyla ve bu stratejiyi hegemonik olsun ya da olmasın dayatabilen fraksiyonun

pratikleriyle ilgili olacaktır. Bunlar da mücadele halindeki cumhuriyet projelerinin merkez kapitalist ülkeler ya da daha doğru ifadeyle emperyalistler tarafından ne oranda destek bulacaklarını belirleyecek; bu destek de rekabete giren projelerin hakimiyet kazanmasında etkin bir rol oynayabilecektir.

Bunlardan hangisi hegemonya projesi ile uyumlu ise, onun önerdiği birikim stratejisi, uluslararası sermaye gruplarından, liberal devlet biçiminin yerleşmesine dair talepleri ileri süren fraksiyonların birikim stratejisi ile uyumlu hale gelir. Zira burjuvazi iktidarını uluslararası düzlemde tahsis etmekte ve birikim için bu yapıya ihtiyaç duymaktadır. Ancak somut durumda farklı üretim ilişkileri ve özellikle azgelişmiş toplumsal formasyonlarda pre-kapitalist özellikler görülebilir. Bu bakımdan cumhuriyet projeleri her durumda hegemonik pozisyonlara uymayabilir, küresel olarak hâkim olan fraksiyonlar ile ilişkide olan iç fraksiyonlar cumhuriyet projesini kabul ettirip ona göre bir anayasayı dikte ettiremeyebilirler. Bu durum, bir çeşit krize yol açacak ve çelişkilerin ertelenmesi için ekonomi dışı müdahaleleri tetikleyecektir.

Bu altbaşlıkta ilk olarak devletin ne olmadığı sorusuyla başlanarak devletin nasıl tanımlanabileceğine dair tezin benimsediği yaklaşımdan birtakım belirlemeler yapılmıştır. Ardından devlet ile bağlantılı ve tezin somut analizde kullanacağı kavramlardan İdeoloji, devletin ideolojik aygıtları, hegemonya, tarihsel blok, iktidar bloğu kavramsallaştırmaları ortaya konulmuştur. Sonrasında somut düzeyde yapılacak analizlerin arka planını oluşturacak olan hegemonya stratejileri, birikim stratejileri kavramıyla birlikte ele alınmıştır. Bunu takiben Irak Anayasası ve anayasanın yapım sürecinin irdelenmesi için en somut düzeyde kullanılacak olan cumhuriyet projeleri kavramı ifade edilmiştir. Bir sonraki alt-başlık, yukarıda oluşturulan kavramsal çerçeveye yaslanarak egemenlik kavramının gelişimine dair çıkarımlarda bulunmayı amaçlamaktadır.

1.2.3. Egemenlik Kavramı Üzerine

Tezin ilk kısmının birinci bölümü altında yer alan ikinci alt-başlık, egemenlik kavramının modern siyasi düşünce tarihinde temel kavramlardan biri olarak meydana geldiği ve sonrasında edindiği farklı içerikler üzerine yapılan kuramsal katkıları konu bağlamında değerlendirmeyi hedeflemektedir. Söz konusu hedefle tutarlı olacağı düşünüldükçe öncelikle egemenlik kavramının siyasi düşünce ve siyasi mülhaza içerisinde belirmesinin nesnel koşullardaki dönüşümle ilişkisi irdelenecektir. Süreklilik, sınırsızlık, ülkesellik (*territoriality*) gibi egemenlik kavramı ile ilişkilendirilen terimlerin, siyasi düşüncede açığa çıkan dönüşümlere işaret ettiği ileri sürülecektir. Bu bağlamda siyasi düşüncenin temel kavramlarını ve birçok kuramsal tartışmayı belirleyen, günümüzde de sıkça atıf yapılan düşünürlerin görüşleri eleştirel bir irdelemeye tabi tutulacaktır.

Egemenliğin içerdiği anlamdaki farklılaşma ve dönüşüm, kavramın ortaya çıkış koşullarında dahi izlenebilmektedir. Bununla birlikte, günümüzde uluslararası ilişkilerin aldığı biçim ve savaşın değişmiş bulunan dinamikleri egemenliğin geçerliliğini sorgulanabilir hale getirse dahi kavramın kullanımındaki birtakım temaların mevcudiyeti devam etmektedir.

Söz konusu durum, egemenliğin sabit bir anlamı mı içerdiği yoksa dönüşmesine rağmen işaret ettiği iktidar ilişkilerinde bir süreklilik olup olmadığı konusunda bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu amaçla, burada, siyasi düşünce tarihi içerisinde kavramın ele alınışındaki farklılık ve ortaklıklara vurgu yapılacaktır. Tezin temel tartışma noktasından çıkılmamaya gayret edilerek yalnızca düşünürlerin fikirlerinin içerisine hapsolünmayacak; nesnel tarihsel koşulların anılan fikirler üzerinde belirleyici olduğu dikkate alınacaktır. Böylece, egemenlik kavramının nesnel koşullardan bağımsız, yalnızca siyasi düşünce üretimi yapanların kafalarında oluşturulan ve birtakım iktidar odakları ile otoriteyi meşrulaştırma çabasının ürünü şeklinde sınırlandırılmasının

yanlışığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Söz konusu yanlış, İdealist tutumun düşünce tarihi okuması (fikirlerin gelişmesi ve somut koşullardan kopuk fikirlerin kendi içinde tartışması olarak düşünce tarihi) kadar egemenlik kavramı ve benzeri kavramları yalnızca belirli bir sınıfın diğerleri üzerindeki tahakkümünü meşrulaştırma/gizleme/gizemlileştirme olarak ele alan (Marksizm içindeki araçsalci yaklaşımlar gibi) bazı eleştirel yaklaşımlara da sirayet etmiştir. Konu üzerine fikirsel üretimde bulunan ve Marksizm'in eksikliklerinden dem vuran yazarlar da bahsi geçen yanlış göz önünde bulundurmaktadırlar (bkz. Bartelson, 2014: 16).

Yukarıda belirtilen nedenlerle siyasal düşünce içerisinde kavramın oluşmasına katkıda bulunan ve geliştiren düşünürlerin incelenmesine geçilmeden önce iki hususun vurgulanması gerekmektedir. Bunlardan ilki, egemenlik kavramının siyasal sahnede esaslı bir yer edinmeye başladığı tarihsel ve coğrafi bağlam, ya da toplumsal koşullar ile ilgilidir. İkincisi ise, bahsi geçen tarihsel ve coğrafi bağlam içerisindeki farklılaşmaların siyaset ve ideoloji alanındaki etkileriyle ilintilidir. Siyasal düşünce tarihi içerisinde egemenlik fikri, farklılaşmaların siyaset ve ideoloji alanındaki etkileri düşünülerek irdelenecektir.

Söz konusu tarihsel ve coğrafi bağlam, 16. yüzyıl Kıta Avrupası (merkezi olarak Fransa) ve 17. yüzyılda İngiltere ile başlatılabilir. Sonrasında kavramın dönüşümü de büyük ölçüde bu tarihsel ve coğrafi bağlamdaki değişimleri yansıtacaktır. Anılan iki ülke ve tarihsel farklılıklara daha sonra değinilecek olmakla birlikte, ortak noktaların iktidarın merkezileşmesi ve meşruiyet sorununun kendini belli ederek iktidarın kaynağının beşerileşmesi olduğu belirtilebilir.

Öyleyse, bahsi geçen tarihsel ve coğrafi bağlamda ne gibi dönüşümler olup da egemenlik kavramının siyasal düşüncede merkezi bir konuma yerleştiği irdelenmelidir. Söz konusu dönüşümlerden ilki, pre-kapitalist üretim ilişkilerinin hakimiyetiyle birlikte

kapitalist üretim ilişkilerinin işleyebilmesi için gerekli olan siyasi ve ideolojik alanlardaki dönüşümlerin kendini hissettirmeye başlamasıdır. Bunlar, Özdemir, vd.'ye göre,

homojen, herkese toplumsal sınıfına bakmaksızın uygulanabilecek yasalara; ülke çapında gümrüklere; bir örnek yargı sistemine; yazının genelleştirilmiş kullanımına; hukukun üstünlüğü prensibi gibi prensiplerin tanıtılmasına; ve benzerlerine (doğa ve zamanla kurulan ilişkilerde dönüşüm - doğanın sahiplenmeye konu olması; çitleme hareketleri; hukuk fakültelerinin kurulması ve özneliğin yeni biçimlerinin ortaya çıkması – “birey” fikrinin belirmesi, vb.) yönelik toplumsal ilginin yoğunlaştığı bir dönemde gündeme gelir (2019: 116).

Gelinen noktada dikkate değer bir hususun netleştirilmesi elzem görünmektedir: Aşağıda ele alınacak olan siyasi düşünce tarihinin temel tartışmalarının (özelde siyasi düşüncede egemenliğin ortaya çıkışının) arka planı, yani toplumsal yapıdaki dönüşüm tartışılırken kapitalist üretim tarzının aynı anda mevcut diğer üretim ilişkilerinin tümüyle dönüştüğü bir ortamda, sürtünmesiz biçimde hâkim hale geldiği iddia edilmemektedir. Buna rağmen, etkileri üzerinden toplumsal ilişkilerin dönüştüğü ve kapitalist üretim ilişkilerinin işlemesi için gerekli değişimlerin meydana gelmeye başladığını belirtmek mümkündür. Bu, nüve halinde bulunan kapitalizmin kendi *telosuna* eriştiği anlamına gelmemektedir. Aksine, tam da söz konusu toplumsal yapının karmaşıklığı içerisinde yeni ilişki biçimlerinin ortaya çıktığı ve diğer toplumsal formasyonlarla (örneğin Fransa'nın İngiltere ile) etkileşime girdiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Yani bir toplum içerisinde meydana gelen dönüşümlerin kaçınılmaz olarak gideceği bir yön bulunmamaktadır. Buna rağmen, tarihsel materyalizm, tarihsel olguları anlamlandırırken elde edilen ampirik verilerin ötesinde, gerçekliğin görünmez veçhesine, etkiler üzerinden bakmaktadır.

Belirtilenlere ek olarak; sürecin öznesiz işleyişinin kabul edilmesi de yaklaşımı belirleyen bir başka öğedir. Örneğin, aşağıda ele alınacak olan Jean Bodin'in düşüncelerinin yeşerdiği toplumsal ortamda burjuvazinin örgütlü veya bireysel taleplerinin doğrudan ve belirleyici biçimde devlet içerisinde temsil edildiği ileri sürülmemektedir. Söz konusu talepler, yer yer karlılığın azalması nedeniyle gümrüklerin ülke çapında yerleşmesi biçimini alabilecekken yer yer yalnızca insan olmanın Hristiyan olmaktan daha fazla öne çıkması biçiminde de tezahür edebilecektir. Bu örnek, bireyin ve yurttaşın toplumsal yaşamı belirleyen temel öğeler olarak öne çıkmasına, bir başka ifade ile kapitalist üretim ilişkilerinin ihtiyaç duyduğu "birey özne"lerin oluşması ve sözleşme yapmaya ehil hak süjesi ile "hukuk"un ortaya çıkışına dairdir. Bunları ortaya çıkaranın doğrudan kapitalist üretim ilişkileri olduğunu söylemek çok kestirme bir analiz olacaksa da kapitalizmin bunlar üzerinde yükseldiğini ileri sürmek mümkündür. Tezin inceleme nesnesinin egemenlik kavramının kökenleri olmadığı, egemenliğin kapitalist sistem içindeki konumu ve dönüşümü olduğu düşünüldüğünde söz konusu tartışma başka bir araştırmanın konusu olarak dışarıda bırakılmak durumundadır.

Böylece, sürecin bilinçli öznelerin bilinçli talepler üreterek devlete baskı yaptığı ve toplumsal dönüşümü tetiklediği düşüncesinden (bkz. Mann, 2013) farklı olarak ideolojik dolayımın etkisinin ve öngörülemeyen sonuçlarının varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin işleyebilmesi için gerekli olan toplumsal dönüşümün anlamlandırılması için, öyleyse, ilk elde "kapitalist üretim tarzının" izah edilmesi gerekmektedir. Kapitalist üretim tarzı denildiği zaman üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin tesis edilmiş olduğu ve üretim araçlarından ayrılmış "özgür" işçinin emek gücünü satarak ücret elde ettiği, üretim ilişkilerinin burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki ilişki ile artı-değer sömürüsü çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Kabaca, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin varlığı, "özgür" işçi ve artı-değer sömürüsünü baz

alan genelleştirilmiş meta üretimi öğelerinden oluşan bir betimleme, kapitalist üretim tarzının yüksek bir soyutlamasını vermektedir. Ancak bir önceki alt-başlıkta da vurgulandığı üzere, ne üretim tarzları ne de sınıflar arasındaki ilişkiler saf bir biçimde bulunmamaktadır. Gerçekte, farklı üretim biçimleri (kapitalist, feodal, köleci, vb.) bir toplumsal formasyon içerisinde özgül bir biçimde eklemlenmektedir (Althusser, 2008; Poulantzas, 2014). Bu nedenle verili bir toplumsal formasyondaki eklemlenmelere bağlı olarak yalnızca iki sınıfın saf hallerinden bahsedilemeyeceği gibi, üretim ilişkileri de oldukça karmaşık biçimlerde somutlaşmaktadırlar. Aşağıda egemenlik kavramı üzerine geliştirilen siyasi düşüncedeki farklılaşmaların tam da farklı toplumsal formasyonlardaki bahsi geçen eklemlenme sorunlarından kaynaklandığını, hatta çoğu zaman bu karmaşık eklemlenmenin siyasi düşünce içerisindeki bazı çelişkili konumlara neden olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Yukarıdaki paragrafta kabaca verilen kapitalizm tanımı üzerinden bakıldığında, kapitalist üretim ilişkilerinin farklı biçimlerde ve değişen etkilerle ortaya çıktığı toplumsal formasyonlarda ihtiyaç duyduğu dönüşümler anlam kazanmaktadır. Örneğin “birey” fikrinin gelişmesi, topraktan bağımsız ve kendi bedeni ve emeği üzerinde söz hakkına sahip olan “özgür” işçinin ortaya çıkması ile bağlantılıdır. Böylece, pre-kapitalist yapıda toplumsal bölünmeyi ve farklı statüleri onaylama işlevi edinmiş olan hukuk, yeni bir hak süjesi (birey özne) ile birlikte tamamen farklı bir anlam kazanacaktır. Burjuva hukuku ile önceki “hukuk sistemleri” arasındaki kopuş tamamen gerçekleşene kadar birçok dönüşüm geçiren toplumsal yapıda, birey fikrine bağlı olarak yurttaş kavramsallaştırması hâkim hale gelecek ve devletin ve devlet iktidarının kaynağı ancak yurttaşlar ile izah edilebilecektir. Özdemir, vd.’nin ifadeleriyle,

Egemenliğin günümüzdeki anlamına yakın bir anlam kazanması, böylece, devletin günümüzdeki anlamına yakın bir anlam kazanmasıyla ilintilidir.

Anılan süreç de devlet tüzel kişiliğinin doğması ile hükümdarın hazinesinin

devlet hazinesiyle ayrışması; yöneticinin iktidarının (yani egemenliğin) beşeri nitelik kazanması; yurttaşların haklarının sosyal sınıf ve statülere göre değişmediği, her birini eşit taraflar haline getiren bir hak anlayışının oluşmaya başlaması; hukukun üstünlüğü prensibinin farklı dönemlere tekabül eden farklı gerekliliklerinin dikkate alınma zorunluluğunun belirmesi; sözleşme ideolojisinin bu çerçevede her türlü hukuki işlemin temeline işlemesi ve toplumsal ilişkilerin buna göre düzenlenmesi gibi gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır (2019: 117).

Herkese uygulanabilecek yasalar, ülke çapında gümrükler, yargı sisteminin ortaklaştırılması gibi kilit meseleler, parsellenmiş bir iktidar (Wood, 2012b: 173) yapılanması ile çatışmalı bir ilişki içerisinde söz konusu iktidar yapısının dönüşümü ile sonuçlanacak basınçlar yaratır. İktidarın merkezileşmesi, gerek diğerlerinin yargılama yetkilerini ortadan kaldırmak için çatışmaları göze alan bir monarkın “iradesinde” (Fransa örneği); gerekse güçlenen kapitalist kesimin zorladığı uzlaşma yoluyla parlamento ile iktidarı paylaşan bir monarkın mevcudiyetinde (İngiltere örneği) cisimlenecektir (Wood, 2012b).

İlk husus ele alındığında “monarşi” olgusunun özgüllüğünü ortaya koymak gerekmektedir. Her ne kadar egemenlik ile merkezileşen bir otorite-iktidar arasındaki ilişki açıkça görünebilse de her merkezi iktidarın ya da “devlet başkanlığı makamının veraset yoluyla edinildiği” bütün devletlerin monarşi olduğunu söylemek doğru olmayacaktır (Özdemir, vd. 2019: 49-50). Monarşinin diğer iktidar biçimlerinden ayrıldığı nokta üretim ilişkilerindeki dönüşüm ve bu dolayısıyla egemenliğin belirli bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Özdemir, vd.’nin sözleriyle,

Monarşiyi oluşturan merkezileşme, kapitalist üretim ilişkilerinin genişleyebilmesi ve derinleşebilmesi için gerekli (toplumsal statüsüne bakmadan, herkese aynı şekilde tatbik edilmesi gereken evrensel normların

ve bu normları akdedebilecek kurumların gündeme gelmesi; üretim ve tüketim ilişkilerinin ulusal düzlemde düzenlenmesi; yazının bir zümrenin malı olmaktan çıkıp bu düzenlemelerin takibi ve tatbiki için kullanılması; egemenliğin bu maksadı gerçekleştirebilecek bir iktidarın uhdesine girmesi gibi) düzeneklere dayanma[ktadır] (2019: 52).

Kapitalist üretim ilişkilerinin “toplum içerisinde belirleyici olmaya başlayacak yoğunluğa ulaşmaları” ya da “bunların katkısıyla oluşan paralel yapıların eski düzeni dönüştürecek etkiler üretmeleri” monarkın ortaya çıktığı koşulları gündeme getirir. Özdemir, vd. bunu şöyle ifade etmektedir:

Bir başka deyişle monark süzeren ve vasalları arasında paylaştırılmış ve dolayısıyla parçalanmış egemenliğin kapitalist üretim ilişkilerinin ürettiği etkiler altında bütünleştirilmesi sürecinde meydana gelmektedir. Merkezileştirici etki doğurur (2019: 53-54).

Siyasal alandaki dönüşümlere koşut olarak ideoloji alanındaki dönüşümlerin de kapitalist üretim ilişkilerinin etkinliğini artırmasıyla bağlantısı bulunmaktadır. Örneğin siyasi düşüncede kolaylıkla izlenebilecek olan toplumun temel birimi “birey” fikrinin hâkim hale gelmesi; insanın siyasi tartışmaların merkezine oturması (hümanizm); din ve kilisenin siyasi meşruiyet bakımından gücünü yitirmesi ya da en azından ikincilleşmesi gibi temalar toplumsal yapının dönüşümüne işaret etmektedir.

Söz konusu gelişmeler farklı biçim ve etkilerle dahi olsa siyasi düşünce içerisinde de gözlenebilmektedir. Özellikle Jean Bodin’dan sonra devlet, iktidar ve egemenlik kavramına yönelik yaklaşımlarda toplumsal yapının dönüşümünde sözleşme kavramına belirgin bir açıklayıcı yük verildiği gözlemlenmektedir. Doğal hakların taşıyıcıları olan bireyler arasındaki sözleşmenin kurucu niteliği, Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau gibi düşünürlerce kuramlarının merkezine oturtulmuştur. Anılan durumun egemenliğin dönüşümü ve yurttaşın modern anlamıyla

oluşmaya başlamasıyla bağlantılı olduğu ileri sürülebilir. Aşağıda kısaca değinilecek olan düşünürlerin yaklaşımları da anılan bağlamda okunacaktır.

Merkezileşme, monarşi ve kapitalist üretim ilişkilerinin etkileri arasındaki bu dolayimli rabita Avrupa toplumlarının bütününde aynı süreçleri izlememiş, nesnel koşullar içerisinde kendi özgün siyasi tartışmalarını meydana getirmiştir. Yukarıda monarşinin farklı izlekleriyle ilgili olarak bahsi geçen husus açısından Ellen Meiksins Wood'un (2012a; 2012b) vurgusu önemli görünmektedir. Wood'a göre İngiltere ve Fransa'nın somut toplumsal koşulları görmezden gelinerek birbirine indirgenirse, bir nüve halindeki kapitalizmin bu iki ülkede de –farklı zamanlarda olsa dahi- yeşerdiği gibi bir algıya yol açma tehlikesi bulunmaktadır. Ana akım düşünce içerisinde bu algı olabildiğince beslenmiş, tarihin en üst aşaması olarak kapitalizmin toplumları bütün sıkıntılardan kurtarmak ve özgürleştirmek için eski toplumsal yapıları ortadan kaldırdığı inancı desteklenmiştir (Wood, 2012a: 24). Bu bakımdan Fransa ve İngiltere'nin özgül toplumsal yapıları üzerine Wood'un yaptığı saptamalar, Bodin, Hobbes, Rousseau gibi düşünürler ele alınırken belirtilecektir.

Egemenlik kavramının siyasi düşünce tarihi içerisinde “mucidi” olarak görülen Jean Bodin, egemenliği siyasal topluma içkin bir kavram ve devletin özü olarak tanımlamakta, egemenlik ve (devlet) iktidar arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Buna göre egemenlik yurttaşlar² üzerindeki en yüksek, en mutlak ve en sürekli güçtür. Yurttaş ile egemen arasındaki boyun eğme-koruma ilişkisi egemenliği tanımlayan ontolojik ilişkidir. Bu bağlamda egemenin güçle donanmış buyruğu yasadır ve yurttaş

² Bodin'in “Devletin Altı Kitabı”nda (1955 [1576]) kullandığı kavram yurttaş (*citizen*) olmakla birlikte kavramın modern anlamıyla yurttaş ifade ettiği şüphelidir. Her ne kadar egemenin kendi ülke topraklarında yaşayanlara doğrudan buyurma yetisine gönderme yapmışsa da, Bodin onları kralın tebaası olarak görmektedir.

buna uymakla yükümlüdür. Bodin'in verilen tanımında önemli ön-varsayımlar bulunmaktadır. Birincisi Bodin'in kuramındaki egemen kendi sınıfından olan kendi vasallarına boyun eğdiren bir lordlar lordu değil, bütün tebasına aynı anda araçlar kullanmadan, doğrudan, buyruk veren bir monarka dönüşmüştür. İkincisi -kuramsal olarak- feodal üretim tarzının barındırdığı çoklu boyun eğme ilişkileri yerini tek bir ilişkiye bırakmıştır. Egemen (monark) ülke toprakları üzerinde boyun eğilmesi gereken yegâne odaktır. Burada, uzun bir dönüşüm sürecinin ilksel bir ifadesi olarak yeni boyun eğme ilişkilerinin kuramsallaştırması söz konusudur. Hâkim sınıfların kendi içinde kurulan (lord-vassal) ve bağımlı sınıf (vassal-serf) ile kurdukları boyun eğme-koruma ilişkisi, tebanın tamamının aynı anda uyması gereken hükümler üzerinden somutluk kazanmıştır ve ikili görüntüsünden kurtulmuştur. Bu nedenle herkesin aynı anda uyması gereken emirlerde de (dolayısıyla hukuk ideolojisinde de) dönüşüm kaçınılmaz olacaktır. Emrin biçimi içeriği üzerinde etki doğuracak; genel, evrensel, herkese hitap eden formülasyon kapitalizmin gerektirdiği gayri şahsiliği, tüzel kişiliği ve sair “buluşları”³ kapsayacaktır (Pashukanis, 2002). Bodin açısından hukuk merkezileşen feodalite bağlamında biçimlenen ve pre-kapitalist içeriklerle belirlenmiş hakkaniyet ve adalet kavramlarını da içermektedir ve bu noktada tanrısal-doğal yasalar ile sınırlanmış egemen, çağcıl kapitalist devlette egemenliği kullanan kimselerle benzer bir konumda

³ Düzenleme Okulu'nun önde gelen düşünürlerinden Alain Lipietz (1987), yapının dönüşümü sorunuyla ilgili olarak özneye Althusserci gelenek içerisinde daha fazla yer açma gayretiyle “*chance discovery* (şans buluşu/tesadüfi keşif)” kavramını geliştirmiştir. Buna göre yapı içerisinde eyleyen özneler, karşı karşıya oldukları yapının içerisindeki seçeneklerden biri veya birtakımını diğerlerinin önüne geçirmek suretiyle yapının dönüşümünde aktif rol oynayabilirler. Tezde kullanılacak olan “buluş/keşif” terimi bu bağlamda düşünülebilir.

bulunmamaktadır (Bodin, 1955; Ağaoğulları, 2012: 410). Bir başka ifadeyle Bodin'in fikirleri etkisini belli etmekte olan kapitalist üretim ilişkileri ile bağlantılı olarak değerlendirilebilse bile, Bodinci kuramın, kendi döneminde dönüşerek kapitalist faaliyeti içermeye çalışan feodal egemenlik ilişkilerinin içerisinde yer aldığı belirtilmelidir.

Düşünür için egemenliğin mutlak olma dışındaki bir başka niteliği, onun sürekliliğidir. Söz konusu nitelik, devletin tüzel kişilik kazanması ile bağlantılı olarak okunabilir ve bu bağlamda egemenlik kişilerden bağımsız düşünülebilir hale gelmektedir. Egemen ile egemenlik ayrımı, kralın ölümlü ve ölümsüz bedenlerine gönderme yapmaktadır. Ölümsüz beden, egemenliğin birlik, bölünmezlik ve devredilemezlik gibi temel niteliklerini gündeme getirmekteyken (Ağaoğulları, 2012: 409) ölümlü beden kralın yeni oluşuyor olan özeline ait olacaktır. Bir başka deyişle devletin hazinesi ile kralın serveti, devletin sözü ile kralın sözü, devletin mülkü ile kralın mülkü arasında meydana gelecek olan uzun bir ayrışma döneminin yapısal koşullarıyla bağlantılı (yalnızca kuramsal olmasa bile) “kuramsal ifade olarak” egemenlik düşünce tarihi içerisinde belirlemektedir.

Bodin'in yaklaşımının arka planını oluşturan somut koşullar üzerine Wood; Jean Bodin Fransız siyaset teorisinde açık ve sistematik olarak “modern” devlet egemenliğinin ne olduğunu dile getirir ama bunun nedeni, Fransızların apaçık ve tartışmasız bir siyasi merkez kurmaları değildir; tam tersine merkezileşmeye çalışan gücün hala rakip yargı yetkilileriyle uğraşmakta olmasıdır (2012b: 42)

saptamasını gerçekleştirmiştir. Bu durum, yukarıda belirtilen kral ile devletin mülkiyetinin ayrışma süreci ile ilişkilidir. Kralın, kendi mülkünden ayrı bir devlet mülkü üzerinde de yegâne söz sahibi olma iddiası ve bu iddianın yalnızca kendi mülkleri üzerinde söz sahibi olan vasallar tarafından doğrudan kabul görmüyor olması egemenlik meselesini sorunlu hale getirmiştir. Bodin, anılan süreçte kralın parsellenmiş bir iktidarın

bölümlediği coğrafyayı vasallarıyla birlikte içinde bulunduğu sınıfsal pozisyonun gerektirdiği menfaati yeni koşullar içerisinde (ve gerektiğinde bazı vasallarıyla çatışmaya girerek) egemen olarak bir arada tutmasının zorunluluğunu ve bunun meşruiyetini vurgulama çabası içerisinde.

Wood, bu bağlamda Bodin'in sorunsalının yalnızca "üst ya da nihai otoritenin yeri değil, aynı zamanda bölgesel ve tüzel kurumlar tarafından parçalanmış bir sistemde birliğin kaynağının ne olacağı[nı] (2012b: 190)" kapsadığını belirtmektedir:

İngiliz parlamentosundaki gibi 'bölünmüş egemenlik'ten ziyade gücün "parsellenmesi", onun bölünemez egemenlikte ısrarının başlıca hedefidir. Devlet ile hükümet biçimi ayrımını yaparken niyeti ne olursa olsun, kesinlikle siyasi iktidara ilişkin tikel iddialara karşı monarşinin ayakta kalmasını ve güçlendirilmesini amaçlamıştır (2012b: 191).

Söz konusu tarihsel bağlam içerisindeki Fransız toplumsal formasyonunda ekonomi ile devlet biçimi arasında gitgide sorunlu hale gelen ve dönemin düşünürlerinin çözüm arayışında oldukları bir "uyumsuzluk" bulunmaktadır. Parsellenmiş iktidar ve farklı yargı yetkisi iddiaları ile "daha bütünsel bir piyasa ve ticaretin iç engellerinin azaltılmasını gerektiren giderek büyüyen bir ulusal ekonomi" (Wood, 2012b: 193) arasındaki açığı, iktidarın merkezileşmesinin Bodin gibi düşünürler bakımından zorunluluğunun temelini oluşturmaktadır. Benzer bir yaklaşımın iktisadi düşünce içerisinde Fizyokratlar tarafından sahiplenilmesinin ardında anılan dönüşümlerin olduğu belirtilebilir. Wood'un ifadeleriyle,

Fizyokratlara göre Fransız toplumunu dönüştürme işini devlet yapacak, Adam Smith'in 'ilk birikim' dediği şeyin aracı olacaktı ve kral hala –Fransız usulü- tikel kümelenmesinde, evrensellik ilkesinin başlıca temsilcisi; tüzel çıkarlar ile devletin ve ekonominin parçalanmışlığının üstesinden gelebilecek başlıca vasıta olarak görülüyordu. (...) [F]izyokratlar, bütün

dikkatlerini iktisadi ilerlemeye vermişlerdi ve bunun için, onlara göre parçalanmış güçlerin bir tür “yasal despotizm”le bastırılması gerekliydi. Elbette monarşik devletin amacı kendi keyfi iradesini dayatmak değildi. O, toplumun ve iktisadi mekanizmanın “doğal” hukukun işlemlerini garantiye almalıydı; ancak bu doğal yasaların koşulu da güçlü, merkezi devletti (2012b: 216).

Böylece, Bodin’in,

[m]illetler topluluğunun değişik üyelerinin, ister aileler, kolejler ya da tüzel varlıklar olsun, birliğini sağlayan bir egemen güç olmazsa, o gerçek bir milletler topluluğu değildir. Bir şehrin devletini oluşturan ne onun şehirleri ne de sakinleridir; birlik ancak egemen bir yönetici tarafından sağlanabilir (Bodin’den aktaran Wood, 2012b: 190-191).

sözlerinin anlam kazandığı özgül tarihsel bağlam bahsi geçen “uyumsuzluk” ile açıklanabilmektedir.

Burada belirtilmesi gereken bir husus, kapitalist üretim tarzında siyaset ile ekonomik alanların biçimsel ayrışmasına ihtiyaç olduğudur. Söz konusu ayırım, devlet iktidarının ekonomiye müdahale etmede ve ekonomik kararlar vermede kullanılamayacağı varsayımına dayanmaktadır ve tezin araştırma nesnesi olan “Irak müdahalesi ve sonrası” ile bağlantısı dikkate değerdir. Gelgelelim, bu biçimsel ayırımın gerçekliğe tam manasıyla tekabül etmediğini belirtmek gerekmektedir. Bir önceki başlıkta devletin yeniden üretimde aldığı rol bile başlı başına ekonomik alanın işlemesi için gerekli koşulları yaratma ve sürdürme işlevini siyasete devretmektedir. Nitekim, devlet kapitalist toplumlarda o ya da bu şekilde ekonomiye hep müdahale edegelmiştir. Bodin’in tartışmasının esası da, henüz hakim hale gelmemiş kapitalist üretim ilişkilerinin varlığının da etkisiyle bir çözüm arayışı, birliğin nasıl sağlanacağı sorunudur.

Egemenlik kavramının fikrîsel gelişiminde önemli bir uğrak, Hollandalı düşünür Hugo Grotius'un çalışmalarıdır. Grotius'un yaklaşımının uluslararası hukuk bakımından daha dikkat çekici sonuçları olduğu için, fikirlerinin daha detaylı bir analizi tezin üçüncü kısmının ilk bölümünde ele alınacaktır. Burada yalnızca kısa bir özetle yetinilecektir.

Grotius, toplumsallığın insan doğasının gerekliliklerinden doğduğunu; insanların iradelerinin bir devlet oluşturacak biçimde bir araya getirildiğini savlamaktadır (Köker, 2009: 103). Bu bakımdan toplum sözleşmesi kurgusunu taşıyan kuramının dönemin koşullarında ticari ilişkilerin yoğunlaştığı, toplumsal yaşamda ve Hollanda'nın dış ilişkilerinde hakim hale geldiği bir çerçevede üretim yaptığı belirtilebilir. Grotius, doğal hukuk ve egemenlik kurgusu ile Hollanda'nın ticaret savaşlarında “ekonomi-dışı” stratejilere başvurmasına uygun düşecek bir kuramsal çerçeve geliştirmiştir (Wood, 2012b: 147).

Grotius, egemenliğin özel ve kamusal taşıyıcılarını birbirinden ayırmış ve “tüzel kişilik” olarak devletin gerçek kişilerden farkını ortaya koymuştur (Köker, 2009: 102). Devlet, bir “tüzel kişilik” olarak, kendi mülkiyet alanlarına sahip bireylerin (“gerçek kişiler”in) tek bir baş altında toplanması anlamında egemenliğin kamusal niteliğini haiz olduğunu belirtmektedir (Köker, 2009: 103). Egemenliğin özel taşıyıcılığı ise onun somut görünümüne dayanmaktadır ve monark veya halk şeklinde belirebilmektedir (Köker, 2009: 104).

Farklı konjonktürlerde egemenlik ve egemenin niteliğine ilişkin fikrîsel üretimde bulunan Bodin ve Grotius'un kuramları her ne kadar dönüşmekte olan ilişkilere işaret etmiş olsalar da merkezileşmiş “modern” devletin sistematik bir kuramla anlamlandırılmasına en ciddi katkı, Thomas Hobbes tarafından gerçekleştirilmiştir. Grotius'un doğal hukuk üzerinden açtığı yolda ilerleyerek, devletin meşruiyetini yönetilenler arasında akdedildiğini farz ettiği temel bir sözleşmeye bağlamıştır. O'na göre

toplum, herkesin herkesle yaptığı bir sözleşme sonucunda egemeni ortaya çıkartır. Egemen bu sözleşmeye taraf değildir; buyurma gücü yönetilenler arasında varılan bir anlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır (bkz. Hobbes, 2008). Kendisi sözleşmede yoktur ancak varlığı bir sözleşmeye dayalıdır. Taraf olmadığı sözleşmeyi ihlal etmekle suçlanamaz ancak davranışları sözleşmeyi ortaya çıkaran iradeyi bozabilir. Hobbes bu yolla temsil edilenlerin birliğinin varsayılamadığı bir durumda, temsil edenin birliği ile onları tek yapmaktadır. Bir başka ifadeyle, temsil edilen gerçek kişilerin irade aktarımları aracılığıyla tüzel kişilik ortaya çıkmakta ve halkın birliğini taşıyan kralın fiziksel varlığı haricinde bir varlıktan bahsedilebilmektedir. Bu varlığın güçleri sözleşmeyi vücuda getiren iradenin varlık koşulları nedeniyle kısıtlanmıştır (bkz. Hobbes, 2008). Bunun dışında soyut ve evrensel devletin buyurma gücünü sağlayan egemenlik devredilemez ve bölünemez (Zabcı, 2012: 444).

Hobbes'un kuramının yeşermesine neden olan amiller (Fransa ve Hollanda toplumsal formasyonlarından farklı niteliklere sahip) İngiliz toplumsal formasyonunun özgül koşullarında aranabilir. Her ne kadar kral ve parlamento arasında “paylaşılmış” gibi görünse de, gerçekte egemenlik tam anlamıyla İngiltere’de rakipsiz bir iktidara işaret etmektedir. Wood, bu durumu şöyle özetlemektedir:

İngilizlerin, Fransızlara göre, gerçekten bölünmemiş bir iktidara sahip olmaları paradoksal gelebilir; hatta “karma anayasa” kuramcıları bile merkezi, bölünmemiş egemen güce bağlı kalmıştır. Ancak “karma anayasa” neticede, merkezi devletin egemenliğinin parlamento ve kralla paylaşıldığı gerçekten üniter bir devletle tamamen tutarlıydı. İngiltere bağlamında karma anayasa ya da güçler ayrılığı hiçbir şekilde parçalanmış egemenliğe dayanmıyordu; tam tersine ön kabulü tek bir egemen devletti. Fransızlar, gücün farklı dağıtımlarıyla ve parçalanmış egemenlikler arasındaki süregelen

tartışmalarla uğraşırken, değişik teorik stratejiler gerekli oluyordu (2012b: 177).

Siyasal olan ile ekonomik olan arasındaki ayrışmanın daha ileri koşullarında yazan Hobbes'un Bodin'den farklı bir teorik strateji benimsemiş olmasında şaşırtıcı bir yan bulunmamaktadır. Bodin ve Grotius'un sistematik bir biçimde ortaya koyamadığı ve eski (feodal) toplumsal yapıdan koparamadıkları egemenlik kavramsallaştırmasının Hobbes'un sözleşmecî çözümü özelinde daha açık bir ifadeye kavuşması bu bakımdan, anlaşılır olmaktadır. Finansman, sömürge ticareti, plantasyon ekonomisi, küçük ölçekli tarım ve meta üretimi gibi faaliyetle uğraşanların yer yer kesişen taleplerinin ve toplumsal ilişkiler dizini içerisinde sözleşme esaslı faaliyetteki artışın yarattığı etkiyle 1640 devrimleri sonrasında oluşmaya başlayan özgül temsil yordamları arasında bir bağlantı olduğu söylenebilir (Hill, 2015). Egemenliğin kuramsal tasavvurunda söz konusu dönüşümle bağlantılı olarak farklılıklar oluşması beklenmelidir.

Hobbes'un İngiltere'nin özgül koşullarında sistematikleştirdiği, egemenin bir ve bölünmezliği teması kapitalist üretim ilişkileri hâkim hale geldikçe ilgili toplumlardaki egemenlik anlayışında da akislerini bulmuştur. Ancak Hobbes'un çözümünün içinde anlam kazandığı ortamın dönüşümü devam etmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin ilgili toplumsal formasyonlar içerisindeki dönüşümünün uzun tarihi içerisinde halk nosyonunun doğuşu egemenliğin kavramsallaştırılması sürecinde esaslı etkiler doğurmuştur. Beşerileşen egemenliğin kaynağı olarak ilgili toplumun üyelerine yapılan referans yeni olmasa da ilgili toplumun zaman içerisinde sürekliliği olan ve şehir boyutlarından ülkesel boyutlara vararak bütünselleşen özgül bir alana referansla düşünülmesi olgusu yenidir. Halk söz konusu olgunun uygun ismine denk düşer. Kavramın doğuşuyla birlikte Hobbes'ta veciz ifadesini bulan "egemen olan birlik" düşüncesi kendisine uygun bir vücut bulacaktır. "Egemen olan birliğe" vücudunu sunan kişi Jean Jacques Rousseau'dur.

Rousseau'nun fikirlerinin temelinde *mevcut* toplumun içerdği eşitsizlikler bulunmaktadır. Düşünürün kurgusal tarih okumasına göre yalnız başlarına doğada mutlu bir yaşam süren bireyler, çevresel etkenler nedeniyle bir araya gelmiş, zamanla mülkiyet ve toplumsal sınıflar/katmanlar oluşmuştur. “Sahte/yalancı sözleşme” olarak adlandırdığı sözleşme sonucunda bencil insanlar arasındaki eşitsizlikler kurumsallaşmıştır ve geçmişin mutlu günlerine dönüş mümkün değildir. Bu nedenle yeni ve adil bir sözleşme yapılmalı, bireyler kendi bencil iradelerini daha mutlu ve huzurlu bir yaşam ile adalet ve erdemi onlara vadeden “genel irade”ye aktarmalıdır. Bunun sonucunda gerçek anlamda özgürleşecekler ve birer *yurttaş* olarak benlik sevgisine kavuşacaklardır. İşte Rousseau'nun egemeni, yurttaşlardan oluşan *soyut halktır*. En üstün olan *genel iradeye* teslim olma ve onun buyruklarına uyma, *somut halkın* yani soyut olan yurttaşın karşılığı olarak somut bireylerin yararına olacaktır. Bu bağlamda Rousseau, *genel irade* ile bölünmez, devredilmez ve süreklilik niteliklerini taşıyan egemenliğin kuramını oluşturmuştur (Rousseau, 2008).

Rousseau'nun kuramındaki temalar, günümüzdeki meşru iktidar ve egemenin nitelikleri gözden geçirildiğinde temeldeki önemini korumaktadır. Özgürlüğün, *toplumsal olanın devamı için* kendi iradelerini *yine kendi iradeleriyle* sınırlayan yurttaşlara has olduğu görüşü bunlardan biridir. Tanrının buyruklarından ayrılan, meşruiyetini kutsal kitaptan almayan egemenin emirlerine uyulma gerekçesi ancak ve ancak bu yolla açıklanabilmektedir. Bu bağlamda *soyut halk*, iktidarın kaynağını oluşturmaktadır ve burjuvazi farklı dönemlere göre değişen biçimlerde söz konusu *halkı* temsil etme iddiasıyla toplumun tümünün çıkarları gibi sunduğu çıkarların devlet aygıtları tarafından güdülmesini garantiye almıştır. Bir önceki alt-başlıkta vurgulanan hegemonyanın nasıl kurulacağı sorusu ve bu yoldaki rekabet içindeki projeler tarafından halka yapılan atıfların temelinde anılan tema bulunmaktadır.

Bununla birlikte, Rousseau'nun kuramına göre halk temsil edilememektedir. Temsil edilebilir bir iktidar kaynağı olarak halkın “ulus”a dönüşmesi ise Fransız Devrimi sonrasını bekleyecektir. Günümüzün temel meşruiyet ve yönetim ilkelerinin temelinde yatan temsil ilkesi ve milli egemenlik ancak Fransız Devrimi'nin açığa çıkardığı toplumsal ilişkiler sonucunda siyasi düşüncenin asli unsurlarından olacaktır.

Emmanuel-Joseph Sieyes'in Fransız Devrimi'nin ardından yaşanan gelişmeler içerisinde *temsil edilebilir* olan ulus (*nation*) kavramını kullanması ve geliştirmesi (Ağaoğulları, 2012: 600-602), sonrasındaki kapitalist üretim tarzının hakim olduğu toplumsal formasyonlarda iktidarın kaynağı ve gücün kullanımı açısından temel eksenini belirleyecek kavramın *keşfi* olarak görülebilir. Yukarıda anlatılan süreçte belirli temaların gelişiminin somut koşulların etkisiyle siyasi düşünceye yerleşmesi durumu Fransız Devrimi'ni takip eden toplumsal çalkalanmalarda da izlenebilmektedir. Sieyes, burjuvazinin diğer sınıfları peşine takarak gerçekleştirdiği devrimi takip eden yıllarda “yönetme” sorununa temsil kurumu ile cevap vermekteydi. Bu tema, egemenlik ve egemen ile ilgili diğer temalarla birlikte düşünüldüğünde burjuvazinin iktidarının meşruiyet kaynağını ve meşru yönetimi nasıl inşa edebileceği sorunsalına yönelik bir çözümdür ve sıkça tekrar edilmektedir. Egemen ulus/millet, bütün toplumun çıkarlarını belirleyen birliktir; ulusun egemenliği bölünemez, başkasına devredilemez ve ulus, egemenliğini belirli *organlar* aracılığıyla kullanacaktır. İşte temsil kurumu bu organların yönetmeye muktedir olduklarını, eylemlerinin meşru olduğunu kurgulayan bir basamak olmuştur.

Yukarıda verilen kavramların tarihteki gelişimi, kapitalist üretim tarzının hakimiyetindeki toplumsal formasyona ulaşmak isteyen “İdea”nın yürüyüşü, kendini açık etmesi olarak görülmemelidir. Anılan kavramlar ve temalar, somut tarihsel koşulların dayattığı farklı sorunlar içerisinde bu sorunlara çözüm üretme gayreti içerisinde olan ve her konjonktürde belirli pozisyonları işgal eden (taraf tutan) düşünürlerin *buluşları* olarak

ele alınmalıdır. Yine aynı şekilde, ismi düşünce tarihinin temel taşları haline gelmiş fikir insanlarının bu konuları onların üstün özelliklerinden kaynaklanmamakta, kapitalist üretim ilişkileri geliştikçe ve yayıldıkça tekrar tekrar *keşfedilmelerinden* ileri gelmektedir. Günümüzde siyasi düşüncenin tartıştığı temaların benzerlik göstermesi ve adı geçen düşünürlerin sıkça tartışmaya davet edilmesinin gerekçesi budur. Benzer biçimde dönüşen ilişkilere arkaik toplum içerisinde “yeni” cevaplar üretmeye soyunan düşünürler de dönem dönem (özellikle eskinin toplumsal sınıflarına dayanma ihtiyacı açığa çıktığında keşfedilmekte) ancak çoğunlukla kapitalist iktidarın fikrî temellerini atanlar karşısında ikincilleştirilmektedir.

Gelinen noktada, yukarıda düşünürlerin yaklaşımları çerçevesinde verilen temalar derlenecek olursa; egemenlik ile ilgili dikkat çeken ilk tema *birliktir*. Tek, bölünmez, sürekli, paylaşılmaz ve devredilmez sıfatlarını haiz egemen, devletin tüzel kişiliğinin oluşma sürecinde ortaya çıkmıştır. Devletin yöneticinin mülkü olmaktan çıkması, hükümdarın hazinesiyle devletin hazinesinin ayrışması tüzel kişilik olarak devletin belirli bir zaman ve mekanda yüzünü göstermesi ile ilintilidir.

İktidarın kaynağının kutsal metinlerden, eşdeyişle Tanrıdan gelmediğinin fikrî olarak tutarlı bir biçimde siyasi argümanlara yerleşmesi bir diğer temadır. Yurttaşlar toplumu olarak halk, egemenliğin sahibi haline gelmekte; ulusal egemenlik de bu kuramsal keşiflerin üzerinde yükselmektedir. Bu bağlamda, yurttaşın insanlık tarihi boyunca hazır bulunmadığının ya da toplumların tohumunda yazgılı bir kavram olmadığının belirtilmesi gerekmektedir. Yurttaş, kapitalist üretim ilişkilerinin dolayımı neticesinde ortaya çıkmaktadır. Hukuk önünde eşitlik ve hukukun üstünlüğü prensipleri de yurttaşın ortaya çıkması ve –biçimsel anlamda- toplumsal sınıflarına ya da statülerine göre ayrışmamış toplumlara gönderme yapmaktadır. Anılan temalar vücut bulmadan toplumda yurttaşlardan bahsetmek olanaklı değildir.

Yurttaşlar, kapitalist toplumsal formasyonun temel ilişki biçimi olan sözleşme yapabilme kapasitesine sahip varlıklardır. Toplumsal düzen içerisinde geleneksel özelliklerinden kaynaklanan ayrıcalıkları nedeniyle değil; toplumsal olanın idaresinde yegane meşru otorite olan egemenin bir parçası olmaları sebebiyle eşitler arasındaki bir ilişkiyi sürdürmektedirler. Haliyle bu şekilde ortaya konulan “eşitler arası sözleşme” prensibi gereği hukuki anlamda aralarında fark bulunmayan hukuk öznelere (yurttaş bireyler) toplumsal ilişkileri yürütürken hukuk dışı eşitsizlikler söz konusu olabilmektedir. Fakat bu durum onların eşit yurttaşlar olarak siyasi alanda söz sahibi olmasını engellemediği ölçüde kapitalist üretim ilişkilerinin işlemesi önünde bir engel oluşturmayacaktır.

Anılan eşit yurttaşlık formunun kapitalist üretim tarzının hakim hale geldiği toplumsal formasyonlardaki ifadesi *hukukun üstünlüğü* prensibi olmaktadır. Hukukun üstünlüğü prensibi ise her konjonktürde aynı anlama gelmeyecek, kapitalizmle birlikte dönüşecektir. Örneğin kapitalist üretim tarzının büyük ölçüde hakim hale geldiği 19. yy. Avrupası’nda “yönetenlerin de yönetilenlerle aynı hukuk kurallarına tabi olması” şeklinde belirmiştir. Kapitalizmin yayıldığı dönemde hem Avrupa’da sağlamlaşmış bir prensip olarak görülen, hem de dünyanın “azgelişmiş” kısımlarına ihraç edilebildiği ölçüde yerleştirilen hukukun üstünlüğü, “arkaik” toplumsal ilişkileri yıkmış, onları ikincilleştirmiştir. Bununla birlikte, söz konusu “arkaik” ilişkilerin tamamen ortadan kalkmadığı ve özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde devlet biçimini belirlediği düşünüldüğünde kapitalizm biçim değiştirdikçe hukukun üstünlüğünün anlamı da dönüşmüştür. Bu son hususa, tezin birinci kısmının ikinci bölümünde değinilecek fakat etraflıca tezin son kısmının ikinci bölümünde tartışılacaktır.

Yurttaşın ortaya çıktığı ve yurttaşlar toplumunun iktidarın kaynağı haline geldiği toplumlarda (kapitalist üretim tarzının hakim hale geldiği toplumsal formasyonlarda) iktidarın kullanımı *dolayimli* hale gelecektir. Gücünü Tanrıdan, kutsal bir kitaptan, kutsal

bir iradeden alan pre-kapitalist yönetici yerine iktidarın kullanımı “milleti temsil etme göreviyle kısıtlanmış” yönetici arasındaki fark, dolayimsız olan iktidardan dolayımlı olana geçişi ifade etmektedir. Buna göre yurttaşlar toplamı; soyut halk veya millet, iktidarın meşru kaynağıdır ve onun kullanımını temsil kurumu aracılığıyla bir meclis veya başkana/hükümete teslim etmiştir.⁴

Söz konusu durum, temsil kurumunun her uğrakta yeniden üretilmesi gereken bir meşru temele ihtiyaç duymasına neden olmaktadır. Bu bakımdan milletin tanımı, kimlerden oluştuğu ve onun dostları-düşmanları bütünlüklü ve –mümkün olduğunca- tutarlı bir proje tarafından ortaya konulmalıdır. Bir önceki alt-başlıkta kapitalist devlet tanımlanırken belirtilen hegemonya ve cumhuriyet projeleri, söz konusu kurguyu barındırmaktadır. Kurgunun neleri içerdiği ve hangisinin galip gelerek toplumu bir arada tutma, yani toplumsallığı yeniden üretme kapasitesine sahip olduğu maddi toplumsal ilişkiler tarafından belirlenecektir. Bir başka ifadeyle, toplumu bir arada tutacak ve birikimin koşullarını sağlayacak her zaman ve mekanda geçerli bir proje olmadığı ölçüde yurttaşların neden kendi çıkarlarına aykırı olsa dahi hukuk kurallarına uymaları gerektiğinin ve kuralların meşruiyetini sorgulamalarının mümkün olmadığına ikna edici biçimde ortaya konulması gereği, projelerin rekabetinde asli unsurlar olacaktır.

⁴ Egemenlik meşru iktidara, yani iktidarın kaynağına gönderme yapmaktadır. İktidarın kullanımı, meşru kaynağı temsil eden egemen parlamento da olabilir, kral da... Günümüzde halk iktidarına dayandığı sürece kral benzeri yetkilerle donatılmış başkanlar da temsili gerçekleştiren organların cisimleştiği kişiler olabilmektedir. Bu bakımdan belirtilmelidir ki, otoriter olarak adlandırılan rejimler burjuvazinin iktidarıyla çalışmadıkları sürece sakıncalı görülmemektedir; yeter ki gerçekten egemen olan sermaye ile birikimini engelleyecek ölçüde çalışmasın.

Yukarıda belirtilenler ışığında ele alındığında egemenlik kavramı ile bağlantılı terimler ve temalar kapitalist üretim ilişkilerinin dolaysız bir sonucunda keşfedilmemiş olsalar dahi, kapitalist devletin anılan çerçeveyi yeniden ve yeniden keşfettiğini ileri sürmek mümkündür. Bu bağlamda düşünürlerin kendi fikirlerini ürettikleri toplumsal koşullar kadar, bahsi geçen fikirlerin yeniden önem kazandığı toplumsal koşullar da önemlidir. Günümüzde kapitalist üretim ilişkilerinin ve toplumsal yapının dönüşümünü açıklamanın veçhelerinden biri, anılan kavram ve temaların işaret ettiği ilişki biçimlerinin irdelenmesidir.

Böylece, Bodin'in temeldeki derdinin bujuvazinin iktidarını sağlamlaştırmakla ilgisinin olmaması ayrı bir tartışma konusudur. Onun geliştirdiği egemenliğin birliği ve bölünmezliği ile en üst nihai otorite olarak görülmesinin kapitalist devlet açısından yeniden tanımlanarak asli bir ideolojik unsur haline geldiği gerçeği tez açısından daha dikkate değer görülmektedir. Wood'un vurguladığı biçimiyle,

Fransa'da, gördüğümüz üzere, Bodin'in çığır açan egemenlik teorisi, direnme hakkını tüzel kurumlara ve temsilcilerine veren doktrinlere karşı, bu güçlerin otonom güçleri olmadığını iddia etmekteydi. Bütün alt düzeydeki otoritelerin kaynağı, nihai bir üst ve mutlak egemen güçtü. Bodin bu tüzel varlıkların bir biçimde mutlak krala onay verdikleri konusunu tartışma dışı bırakır. Devletin yamalı bohça gibi parçalı yargı yetkilerinden oluştuğunu bir veri olarak kabul eder; sadece bölgesel ve özel çıkarları temsil eden, görünüşte bağımsız güçlerin ve varlıkların üstünde, onları birleştirecek ve bütünün çıkarlarını temsil edecek bir üst otorite olması gerektiğinden söz eder (2012b: 277).

Benzer biçimde Hobbes'un yaklaşımının kapitalist üretim ilişkilerinin görece hakim hale geldiği bir toplumsal formasyonda, İngiltere'de gelişmiş olması Hobbes'un egemenlik kavramı etrafındaki kurgusunu bütün kapitalist toplumlar için geçerli bir hale getirmemektedir. Daha önce vurgulandığı üzere, ifade ettikleri ilişkilerdeki ortaklaşma

nedeniyle kapitalist devletler belirli kavramlar üzerinden açıklanabilmektedir. Fakat bu kavramların somutta aldıkları biçimler tarih-üstü değildir. Bu bakımdan Hobbes'un kuramının kapitalist toplumsal formasyonlar göz önüne alındığında daha sistematik olmasının gerekçesi olarak Bodin'den farklı koşullarda (tarımsal kapitalizmin etkin olduğu toplumsal yapıda) fikir üretiminde bulunması olduğu ileri sürülebilir. Wood'un ifadeleriyle,

Hobbes da böyle bir egemen güçten bahseder ama farklı bir bağlamda. O, büyüyen mutlakıyetçi monarşinin, yönetici sınıfları hem desteklediği, hem de onların özerk güç olma iddiaları ve imtiyazlarıyla rekabet eden bir Fransız devletiyle uğraşmıyordu. Hobbes'un bağlamı, yönetici sınıfın bağımsız gücünü, devlete devrettiği ve yönetimi paylaştığı bir İngiliz devletiydi. Bu egemen sınıfın dayanağı, bağımsız yargı yetkisinden ya da tüzel imtiyazlardan çok, özel mülkiyet ve iktisadi sömürüydü. (...) İngiliz egemen sınıfı, toprağı kontrol etmesi sayesinde iktisaden, parlamentoyu denetlemek açısından da, siyasi olarak güçlüydü; halk çoğunluğunun desteğı olmaksızın tahta meydan okuyacak türde bağımsız bir yargı yetkisi ve askeri gücü yoktu (2012b: 277).

Benzer biçimde günümüzdeki kapitalist toplumsal formasyonlarda siyasi iktidarın meşruiyet temeli söz konusu olduğunda *halk egemenliğı* kavramsallaştırması esas belirleyendir. Rousseau'nun daha sonraki siyasi tartışmalarda Sieyes tarafından "temsil edilebilen ulus/millet" şeklinde yeniden formüle edilen *soyut halkı*, bu bakımdan ortaya çıktığı koşullardaki saiklerini aşmakta ve dönüşerek yeniden keşfedilmektedir. Wood'a göre,

Rousseau, egemenlik ile hükümet ayrımını yapan ilk kişi değildir. Bodin çok önce bunu yapmıştı. (...) Rousseau'nun benzer bir kavramı kullanmaktaki amacı Bodin'inin tam tersiydi. Her ne kadar Bodin gibi egemenliğı,

yasama gücü ve egemen gücün bölünmezliğiyle tanımlasa da, amacı farklıydı. Bodin kraliyet mutlakıyetçiliğini savunurken Rousseau, buna saldırıyordu. Gene bir anlamda Bodin gibi, Rousseau'nun ayrımı, yargıcın ya da hükümetin işlevlerini daha yüksek bir ilke olan “genel iradeye” tabi ve bağımlı kılarak, ikincil konuma indirgiyordu (2012b: 226).

Fransız Devrimi, egemenlik kavramının gelişimi açısından bakıldığında en uç noktada bulunmaktadır. Kavramın tanımladığı ve yerleşmesini savunduğu ilişkiler ise tam anlamıyla oturmamış, sürekli çekişmelere ve geri adımlara sahne olmuştur. Marx'ın “Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i”nde (2007) belirttiği üzere burjuvazi, tarihte kendisiyle birlikte yükselen bir sınıfa karşı geçmişin güçlerine, aristokrasi ve köylülüğe sarılmıştır. Benzeri dönemler, kapitalizmin tek başına işlemediği ve diğer üretim ilişkileriyle birlikte varolduğu düşünüldüğünde farklı konjonktürlerde (çeşitli zaman ve mekanlarda) kendini tekrar etmektedir. Bununla birlikte, Avrupa için konuşulduğunda (ki bu durum bütün küreyi zaman içerisinde az ya da çok ölçüde etkileyecektir) burjuvazinin iktidarını rakip tanımaz bir biçimde ilan etmesinin 1871'de Alman Birliği'nin kurulduğu ve Fransa'da işçi sınıfı hareketinin (Paris Komünü) yenildiği dönemde gerçekleştiği belirtilebilir. Bunun öncesinde burjuvazi Avrupa'da sürekli olarak kendi iktidarını gerek arkaik güçlere karşı gerekse de arkaik güçlerle birlikte işçi sınıfına karşı savunmak zorunda kalmıştır. 19. yüzyılın sonunda ise bağımlı sınıflardan ziyade konjonktürel anlamda kendi iç rekabetleri belirleyici hale gelmeye başlamıştır. Emperyalizmin bu döneme rastlaması, bu bakımdan, tesadüf değildir.

Egemenliğin günümüzde içerdiği anlamlara yukarıda ana hatlarıyla verilen süreç sonucunda ulaşılmıştır. Dönüşümün anlamlandırılması ve bu dönüşüm esnasında tercih edilen pozisyonlar, ismi anılan düşünürleri tarih sahnesinde bulundukları konuma getirmiştir. Büyük düşünürlerin kendi dönemlerinde yaptıkları tartışmaların karşı tarafları çoğunlukla “büyük düşünür”ün yaklaşımını vurgulamak ve düşünsel bağlamı

netleştirmek için anılmaktadır. Bunun asli nedeninin burjuvazinin iktidarını kurduğu biçimler içerisinde “büyük düşünür”lerin fikirlerinin üzerinde yükselen bir hegemonya inşa etmeleri olduğu ileri sürülebilir. Bugün süren tartışmalar, anlatılan dönemde ortaya çıkan kavram ve varsayımlar üzerinde şekillenmekte, onların yeni konjonktürde yeniden anlamlandırılmalarına dayanmaktadır. Bir sonraki alt-başlıkta kısaca değinilecek olan Carl Schmitt’in düşüncelerinin Nazi Almanyası’nın yükselişiyle bağlantılı olması; Agamben’in fikirlerinin de sistemi temelden değil yüzeysel bir eleştiriye tabi tutan post-yapısalcı yaklaşım içinde gelişmesinin anılan durumdan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Tartışma aynı temalar üzerinden gitmektedir; zira burjuvazi iktidarı ortadan kalkmamakta, şekil değiştirmektedir. Nitekim, tezin konusu da anılan dönüşümdür.

1.2.4. Egemenlik Kavramı: Bir Tanım Denemesi

Bir önceki alt-başlıkta egemenlik kavramının gelişimi ve kavramla ilgili görülebilecek belirli temalar ele alınmıştır. Belirtildiği üzere, anılan temaların mevcudiyeti ve sürekli yeniden keşfedilmelerinin kapitalizmin gelişimi ve yayılmasıyla bağlantılı toplumsal ilişkilerle bir rabitası olduğu ileri sürülebilmektedir. Bu bakımdan, söz konusu tutarlılıkları ve ortaklıkları anlamlandırmak üzere kavramın kapitalist toplumsal formasyonlar açısından nasıl tanımlanabileceği önem kazanmaktadır.

Öncelikle, egemenlik kavramının işaret ettiği ilişkilerin *iktidar ilişkileri* ile bağlantılı olduğu aşıkardır. Aynı zamanda, söz konusu iktidar ilişkilerinin de herhangi bir iktidara değil, toplumsallığın (ve kapitalist üretim tarzının hakimiyetinden bahsedilebildiği ölçüde sermaye birikiminin koşullarının) yeniden üretiminde asli odak olan devlet iktidarına yönelik olduğu göze çarpmaktadır. Kısacası, belirli bir odak tarafından üretilen iktidarın içerdiği karmaşık ilişkilerle egemenlik arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır.

Gelinen noktada, ana hatları bir ölçüde kendini belli etmiş bulunan tanım verilerek tezin temel argümanlarından biri saptanabilecektir: *Egemenlik -kapitalist toplumsal formasyonlarda- burjuva iktidarının bir işlevidir.*

Öyleyse, bahsi geçen işlevin toplumsal ilişkilerde işgal ettiği konumun ne olduğu sorusu ilk elde kendini belli edecektir. Anılan işlev, toplumsal olanı yeniden üretme ve onu biçimlendirme iktidarına sahip olan sınıfın -kendi içsel bölünmelerini (fraksiyonları) da içerecek bir çelişkiler yumağı içerisinde- kendisi dışında bir meşru güç odağını, otoriteyi kabul etmemesi olarak belirtilebilir. Daha açık bir ifadeyle, egemenlik siyasal iktidarın rakip tanımazlığına işaret etmektedir. Tarihsel gelişimi süresince krala, halka ve/veya ulusa/milllete atfedilen bu tek meşru iktidar odağı olma durumu kapitalist toplumsal formasyonlar açısından ancak ve ancak kapitalist sınıfın/burjuvazinin toplumsal olanın yeniden üretiminde yegâne söz sahibi olmasını ifade etmektedir. İlk bölümde bahsi geçen ideoloji ve hegemonya kavramları etrafında ele alındığında anılan durum daha açık hale gelecektir.

Hâkim ideoloji, nesnel koşullar dönüştükçe kendisi de dönüşecektir. Zira yukarıdaki başlıkta belirtildiği üzere ideolojinin maddi varoluşu, üretim ilişkileriyle kurulan imgesel ilişkiden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan hegemonyanın inşa koşulları da köklü biçimde değişime konu olacaktır. Hegemonyanın kuruluşunun ve bunun için ortaya çıkan projeler arasındaki rekabetin sonucunun önceden verili bir formülü bulunmamaktadır. Somutta kurulacak bir ilişki biçimi olarak hegemonyanın içeriği yine maddi üretim ilişkilerine ve hâkim ideolojinin unsurlarına bağlı olacaktır.

Böylece, egemenlik de her dönemde aynı biçim ve içeriğe sahip olmayacaktır. Çünkü iktidarın kendini rakip tanımaz biçimde ortaya koyabilmesinin koşulları değişecektir. Verili konjonktür içerisindeki ekonomik, ideolojik ve siyasal kertelerin oluşturduğu yapının etkisi egemenin nasıl egemen olduğunu ve egemenliğini ne şekilde yeniden üretebileceğini belirleyecektir. Bir başka ifadeyle, burjuvazinin iktidarı biçim

değiştirdikçe ve somut görünümüleri farklılaştıkça egemenlik de dönüşecektir. Her konjonktürün egemenlik kavrayışı söz konusu yapısal belirlenim içerisinden anlamlandırılabilir, somut görünümüleri ise farklı çatışmalara sahne olacaktır. Örneğin önceki konjonktürün egemenlik kavrayışına daha uygun toplumsal ilişkiler ve devlet biçimi kapitalist üretim ilişkilerinin ve burjuva iktidarının örgütlenişinin güncel taleplerine cevap veremeyebilecektir. Tezin somut çalışma nesnesini oluşturan Irak’a müdahalenin neden ve sonuçları bu çatışma üzerinden okunacaktır. İlk kısmın son bölümü Irak’ın dönüşen egemenlik ile uyumsuzluğunu irdeleyecektir.

Yukarıda verilen tanımın, öyleyse, bahsi geçen dönüşümü açıklayabilme kapasitesi önem kazanmaktadır. Tanımın güçlü yönünün ortaya konulması açısından dolaşımdaki diğer yaklaşımların kısaca gözden geçirilmesi faydalı olacaktır. Bu yolla tezin kabul ettiği tanımın farkı ve neden (gerçekliği açıklama kapasitesi bakımından) diğerlerine üstün görülebileceği izah edilebilecektir.

Anaakım düşünceye örnek olarak verilebilecek olan bir yaklaşım, Stephen D. Krasner tarafından oluşturulmuştur. Hakim düşüncenin sınırları içerisinde cereyan eden bir eleştireliliğe sahip olan Krasner, egemenliği “örgütlenmiş ikiyüzlülük” olarak görmektedir. Bunun nedeni de benimsediği egemenlik tanımı ve onun “tarihsel” gerçeklikle uyumsuzluğudur. Krasner’a göre;

Egemenlik kavramı genelde en az dört farklı şekilde kullanılmaktadır: Bir devlet içerisindeki kamu otoritesinin örgütlenmesine ve kamusal yetkiyi elinde bulunduranların etkin kontrol düzeyine göndermede bulunan iç egemenlik (*domestic sovereignty*); kamusal yetkililerin sınır-ötesi hareketleri kontrol edebilme kabiliyetine göndermede bulunan bağımlılık egemenliği (*interdependence sovereignty*); devletlerin veya diğer oluşumların karşılıklı tanınmalarına göndermede bulunan uluslararası hukuki egemenlik (*international legal sovereignty*) ve dış aktörlerin iç yetki düzenlemelerinden

dışlanmasına göndermede bulunan Vestfalya egemenliği (*Westphalian sovereignty*) (1999: 9).

Krasner, tanımında belirttiği dört ögenin uygulamada dikkate alınıp alınmayacağını “yönetenler” tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Kendi yaklaşımını aktör-yönelimli olarak tanımlayan düşünür, bunun için “aktörlerin temel tercihleri” hakkında basit varsayımlarda bulunulması gerektiğini, bu tercihlerin de “zaman ve mekandan” bağımsız olarak bütün aktörlere uygulanabilir olma zorunluluğunu vurgulamaktadır. Çalışmanın temel varsayımını da “yönetenlerin yönetimde kalmayı ve yönetimde kalarak güvenliği, refahı ve bileşenlerinin değerlerini desteklemeyi istedikleri” şeklinde belirtmektedir (Krasner, 1999: 7).

Bu şekilde bakıldığında, açık bir totolojik düşünme biçimi Krasner’in egemenliği incelerken kullandığı yaklaşımda belirgindir: Güçlü olmak için güç arzulayan yönetenler, yönetimde kaldıkları sürece yöneten konumlarını sürdürecekler ve bunu sürdürebildikleri ölçüde de yönetimde kalmalarını garanti edecek gücü elde edeceklerdir. Burada gücün nereden kaynaklandığı, gücün kendisinden başka neyin devamlılığını sağladığı, toplumsal olanın nerede bulunduğu soruları yok olmaktadır. Yalnızca aktörlerin kararlarına etkide bulunma ihtimalleri dahilinde toplumsal “değerler”in anlamlı sayıldığı, böylece zaman-mekânın önemsizleştiği yaklaşımın egemenlik kavramını açıklamak bakımından yüzeysel belirleyenlere odaklanması kaçınılmazdır.

Krasner’in egemenliği irdelediği çalışmasına “örgütlenmiş ikiyüzlülük” alt-başlığını tercih etme gerekçesi de söz konusu yüzeysel tarih okumasında bulunabilir. Düşünüre göre, “toprak, özerklik, tanınma ve kontrol/hakimiyet” gibi egemenlikle birlikte düşünülen özellikler gerçekte egemen olarak görülen devletlerin pratiklerini tanımlamaktan uzaktır (Krasner, 1999: 237). Düşünürün ifadeleriyle,

Söz konusu özelliklerin tamamının siyasal oluşumlar tarafından sağlandığı ideal bir durum hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. İnsan ve azınlık hakları, mali

yükümlülükler ve uluslararası güvenlik gibi alternatif prensipler özerkliğe meydan okumaktadır (1999: 238).

Olgusal düzeyde kalan ve yüzeysel görünümüleri gerçeklik kabul eden yaklaşımla Krasner, tarihsel verilerle iddialarını desteklemeye çalışmakta ve karar-alıcıların/yönetenlerin tercihlerine dayalı bir inceleme ile yetinmektedir. Krasner'in yaklaşımını tez için önemli kılan unsur, egemenlik kavramına yönelik "kapsamlı" çalışmalarının Uluslararası İlişkiler disiplininde hâkim irdeleme biçimine uygunluğudur. Eleştirelilik barındırsın ya da barındırmasın, söz konusu yaklaşımın ve benzerlerinin sistematik *eleştiriden* yoksun olduğu açıktır. Bu nedenle de eleştirir göründüklerini yeniden üretmekte, yüzeysel noktalara değinerek gerçekliğin bilgisine ulaşmayı ıskalamaktadır.

Egemenlik kavramının farklı ve ünlü bir ele alınma tarzı da Carl Schmitt'in çalışmalarında bulunmaktadır. Son yıllarda özellikle post-yapısalcı ve/veya post-marksist yazarların düşünsel geri dönüşlerle yeniden keşfettikleri Schmitt'in egemenlik tanımı, kendisinin *siyasal olan* üzerine geliştirdiği fikirlerle bağlantılıdır.

Schmitt'e göre siyasal olan, dost-düşman ikiliğine dayanmaktadır. Düşman karşısında başarılı bir biçimde inşa edilmiş birlik, siyasal olanı mümkün kılmaktadır. Siyasal olan, ancak dost-düşman ayrımını başarabiliyorsa, belirli bir yoğunluk derecesine göre varoluşsal bir düşman belirleyebiliyorsa ve bunu savaşa varabilecek bir seviyeye getirebiliyorsa mevcuttur. Söz konusu ikiliğin gerekçesi ekonomik, dini, kültürel, vb. olabilmektedir. Dost-düşman ayrımının net bir biçimde yapılabilmesi ve hatta savaşa karar vermek kadar kriz anında savaşmamaya karar vermek başarısını da gösterebilmesi siyasal birliği oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle çatışmayı inşa edebildiği kadar onun kriz anında ne yöne evrileceğini belirleyebilmelidir. Gerekçenin ne olduğu değil, siyasal birliğin kurulup karar verebilme yetisine sahip olmasıdır önemli olan (Schmitt, 2012: 67). Düşünürün ifadeleriyle,

Siyasal olan her halükârda daima kriz anına odaklanmış gruplaşmadır. Dolayısıyla kriz anına odaklanmış bir gruplaşma daima tayin edici insani bir gruplaşma, yani siyasi birliktir. Gerçekten mevcudiyeti halinde, tayin edici ve egemen olan da bu siyasi birliktir. Egemenlikle kastedilen ise, istisnai duruma karşılık gelse de, tayin edici duruma dair karar alma yetkisinin, kavramın gereği olarak daima bu gruplaşma olmasıdır (2012: 68).

“Tayin edici duruma dair karar alma yetkisi”, böylece, egemeni belirlemektedir. Schmitt’in “Egemen, olağanüstü hale karar verendir” (2014: 13) ifadesi bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Bir başka ifadeyle egemen neyin norm, neyin norm-dışı olarak adlandırılacağını belirleyecektir: “Normal bir durum yaratılmalıdır ve egemen, bu durumun gerçekten hüküm sürüp sürmediğine kesin bir biçimde karar verendir.” (Schmitt, 2014: 20)

“Teolojik formüllerin fiiliyatta yüzeysel bir biçimde sekülerleştirilmesi” sonucu devletin “mutlak kudreti”ndeki dönüşümler, bahsi geçen karar vericinin üstün yetkilerle donatılmış niteliğine gönderme yapmaktadır (Schmitt, 2012: 72). Diğer örgütlenme biçimlerinden (dinsel, kültürel, ekonomik, vb.) farklı ve özgül bir siyasi karaktere sahip olan devlet, siyasi birliğin de tayin edici uğrağıdır (Schmitt, 2012: 73). Schmitt’e göre,

Tayin edici siyasi birlik olarak devlet devasa bir yetkiyi kendinde toplamıştır: Savaşma olasılığını ve böylelikle insanların yaşamları üzerinde açıkça tasarrufta bulunma yetkisini. Çünkü *jus belli* insanların yaşamları üzerinde tasarruf yetkisini de kapsar. Bu iki anlama birden gelir: Kendi halkından ölümü ve öldürmeyi göze almayı talep etme ve düşmanını öldürme yetkisi. Normal bir devletin asıl performansı ise, devlet içinde ve kendi egemenlik alanında mutlak memnuniyeti, “huzur, güven ve düzeni” sağlamak, bu yolla hukuk normlarının geçerliliği için önkoşul niteliğindeki normal durumu tesis etmektir. Çünkü her norm daha baştan olağan bir durum

varsayar ve hiçbir norm kendisi için anormal bir durum karşısında geçerliliğini koruyamaz. (2012: 75).

Schmitt'in belirttiği üzere normal durumun belirlenmesi, aynı zamanda neyin olağanüstü olduğunun tayin edilmesi ile gerçekleşmektedir. “Anayasal düzenin, olağanüstü hali mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde düzenleme eğilimi, aslında sadece hukukun kendisini askıya alacağı durumu tanımlama girişimi olarak anlaşılmalıdır (Schmitt, 2014: 21).”

Egemenin olağanüstü hale karar veren olarak tanımlanması, bu şekilde, Schmitt'in yaklaşımı açısından kurucu bir niteliği haizdir. Ancak bu tanımda iktidarın toplumsal niteliği veya nesnel ilişkiler yoktur. Egemenin yalnızca nedeni belirsiz bir itkisi vardır: Siyasal olanın yani dost-düşman ayrımının oluşturulması yoluyla toplumu bir arada tutmak. Bu açıklama yalnızca toplumun *nasıl* bir arada durduğuna dair bir iddiadır. Oysa toplumu neden bir arada tutmak gerektiği, ya da *neden* toplumu verili haliyle yeniden üretmek gerektiği sorusuna Schmitt'in de Krasner gibi yanıtı kendi kendini onaylayan bir önerme olacaktır: Siyasal olan, siyasal birliği bir arada tutmak için gereklidir.

Karar alıcının kararları, bir öznenin tercihlerine benzetildiği ölçüde devletin ve iktidarın toplumsallığı ortadan kaybolmaktadır. İktidar, toplumsal bir olgudan ziyade iktidar sahibi olanın iktidarını sürdürmesinin bir aracı haline gelmektedir. Aksine, devlet iktidarının güç ilişkilerinin biçim belirlenimli yoğunlaşması sonucu olduğu kabul edildiğinde toplumsal güçler devreye girmektedir. Sınıfların arasındaki çatışmanın farklı biçimleri ve bunların üzerinde de etkide bulunan ekonomik, siyasal, ideolojik kertelerin etkileri görünür hale gelmektedir. Bir başka ifadeyle egemen nereden geldiği belli olmayan gücünü sürdürmek için bağımsız bir odak gibi hareket eden özne olmaktan çıkarak toplumsal bir gerçekliğe dönüşmektedir.

Schmitt'in pozisyonuna karşı bir duruş sergileyen Mustafa Bayram Mısır (2011), Leon Duguit'nin “irade” ve egemenlik eleştirisine dayanmaktadır. Duguit, egemenlik

kavramıyla ifade edilenin diğ er iradelerden üstün bir irade olmasına, kendini ulusal bütünlüğün meşru karar vericisi olarak tanımlamasına karşı çıkmaktadır (Duguit, 2005: 387-388). Buna ek olarak, kavramın kamusal lık ve ortaklıklar üzerinde baskı kurmaya yarayan bir kandırmaca olduğ unu belirtmektedir. Duguit’ye göre hüküm egemenlik anlayışı ulusu bir kişi/özne olarak görmüştür:

Tek tek bireylerin toplamından farklı olan ve egemenliğ e sahip bir ulus kişi varsayımı, ‘kralın tanrısal hakkı yerine halkın tanrısal hakkını oluşturm[akta], bu da, ‘teokratik öğretinin ulusal egemenlik öğretisi üzerine doğrudan bir etkisi olduğ unu’ göster[mekteydi] (Mısır, 2011: 413).

Duguit, ulusal egemenlik kuramının, egemenliğ i bir irade olarak görme ve iradenin gerektirdiğ i kişi öznenin de ulus şeklinde işaret edilmesinin kuramsal olarak tutarsız ve yanlış olduğ u kanaatindedir (Mısır, 2011: 414). Kendisine göre mevcut olan, egemenlik değil; egemenliğ e olan inançtır (Mısır, 2011: 418). Bu nedenle devlet egemenliğ i anlayışı karşısına “kamu hizmeti organizasyonu olarak devlet” görüşünü koymuştur ve irade hiyerarşisi barındırmayan bireysel iradelerin aynı değ erde olduklarını savunmuştur (Mısır, 2011: 419).

Schmitt’in Nazi yanlısı olması, devlet merkezli düşünmesi ve Hobbesçu ve Hegelci iradeci anlayışı sürdürmesi (Mısır, 2011: 419-450) karşısında Mısır’ın getirdiğ i eleştiri, kendi yaklaşımını da Duguitci bir temele yerleştirmektedir. Duguit, kamusal ajanın iradesinin üstünlüğünü tanınamakta, kendisine yalnızca kamu hizmetini yerine getirilmesi için yetki verildiğ ini savlamaktadır. Söz konusu yetkinin yegâne amacı da kamu hizmeti işlevinin yerine getirilmesidir (Mısır, 2011: 450-451). Mısır’ın tezi, bahsi geçen kamu hizmetinin *komünizm* temel ilkesi ile tanımlanması gerektiğidir (2011: 452). Marx, Engels ve Lenin’den hareketle yazar, devletin sönümlenmesi sürecinin proleter hareketin kamu hizmeti temelli bir “kamu hukuku” kurması olduğ u iddiasını dillendirmektedir (Mısır, 2011: 452-471). Bir başka ifadeyle, Mısır’ın “komünizm

önerisi” devletin karşısına toplumu koymakta ve Duguit’nin “kamu hizmeti” kavramıyla birlikte kuramının da temellerini almaktadır.

Duguit’nin sorunsalı üzerinden sınıfsal bir analiz gerçekleştirmek oldukça zor görünmektedir. Eğer ulusal bütünlük verili kabul edilmezse, kamu hizmetinin neye tekabül edeceği belirsizdir ve Mısır’ın iddiasındaki gibi komünizmi kurama sonradan dahil etmek ancak sınıf mücadelesi yerine devlet-sivil toplum benzeri bir çatışma getirilirse mümkün görünmektedir. Bu yaklaşım üzerinden bakıldığında aynı ülkü ve özlemleri taşıyan bireyler toplamı olarak bir ulus (Duguit, 2003: 392), bir kamusalılık bulunmaktadır ve egemenlik kavramı bu özgürlükler alanını baskı altına almaya yarayan bir aldatmacadan ibaret hale gelecek ve egemenliğin işaret ettiği toplumsal üretim ilişkileri ona karşı çıkmak uğruna analiz dışı bırakılacaktır.

Bir başka tartışma noktasına gelinecek olursa, Schmitt’in egemenlik kuramının farklı bir yorumu, post-yapısalcı öncüllerden hareket eden Giorgio Agamben tarafından yapılmıştır. Agamben, egemenliğin kendini nasıl olanaklı kıldığı ile ilgili bir analiz gerçekleştirmektedir. Özmakas’ın aktarımıyla,

Düşünüre göre “egemenlik” fikri ancak bünyesinde işleyen bir paradoksa sayesinde varlığını sürdürebilmektedir. Egemen, hukuk sisteminin aynı anda hem içinde hem dışındadır. Ne var ki, her iki konum da basit bir biçimde hukuka dahil olmayı ya da hukuktan azade olmayı getirmez; çünkü bunlar *aynı anda* gerçekleşmektedir. Egemen, istisnayı belirleyebilen paradoksal konumunu işgal eder (2018: 188).

Agamben, egemenliğin yapısının tam da bu istisnadan oluştuğunu ileri sürmektedir (2017: 40). İstisna, kuralın dışında kalmamakta, tam da kuralın içindeki boşluk olarak varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle öncelik istisnadadır (2017: 29). Burada düşünür, Schmitt’in “Egemen olağanüstü hale [istisnaya] karar verendir” mottosunu temel almaktadır. Ancak bir farkla: Schmitt’in kuramındaki gibi karar verici

bir öznenen ziyade burada söz konusu olan söylemsel iktidardır ve bu iktidar kendisini sürekli bir istisna hali ile mevcut kılmaktadır. Michel Foucault'nun *biyopolitika* anlayışını temel alan Agamben, egemenliğin kendini *bedenler* üzerinden tesis etme süreci ile ilgilenmektedir. Düşünüre göre,

İstisna ilişkisi bir yasaklama ilişkisidir. Yasaklı kimse, gerçekte, tam anlamıyla hukukun dışına atılan ve hukukla ilgisi koparılan birisi değil; hukuk tarafından *terk edilen*, yani hayat ile hukukun, dışarıdaki ile içeridekinin birbirinden ayırt edilemediği eşik alana bırakılan ve burada tehdit edilen bir kişidir (Agamben, 2017: 41).

Agamben'in düşünsel üretiminde söz konusu "eşik alan" büyük bir önem taşımaktadır. Zira burada egemenliğin bedenler üstündeki söylemsel iktidarını mümkün kılan Kutsal İnsan (*Homo Sacer*) bulunmaktadır. "Kutsal insanın özelliği, bir suç nedeniyle yargılanmış ve halk katında suçlu bulunmuş olmasına karşın kurban edilmesine izin verilmeyen; ancak onu öldürenin de cinayetle suçlanmayacağı birisi olmasıdır (Özmkas, 2018: 194)."

Agamben, egemenliğin karşısında bütün insanları birer kutsal insan olarak resmetmektedir. Bu bağlamda egemen ile kutsal insan arasında simetrik bir ilişki bulunmaktadır:

Burada egemen istisna ile *sacratio* arasındaki yapısal benzerlik tam anlamıyla ortaya çıkıyor. Düzenin iki uç noktasında bulunan egemen ile *homo sacer*, aynı yapıda ve bağlantılı olan simetrik iki figürdü: Egemen, karşısında bütün insanların potansiyel *homines sacri* olduğu kişi, *homo sacer* ise, karşısında bütün insanların egemen kesildiği kişidir (2017: 105).

Kısacası Agamben için *çıplak hayat* olarak bedenler üzerinde öldürebilme veya ölüme gönderebilme yetkesine sahip olmayan bir egemenlik düşünülemez. Söz konusu iddia, egemenliğin sürekli kutsal insan yaratımı olmadan varolamayacağını; bu nedenle

kutsal hayatı tek bir kişiyle sınırlandırmayarak modern toplum yapısının her yerine yaymayı amaçladığını ileri sürmektedir (Özmkas, 2018: 199). Düşünürün anılan sürekli kutsal hayat üretimi için temel alındığını ileri sürdüğü düzenek ise *kamptır*. Agamben'in tanımlamasıyla,

[K]amp, tarihte tesis edilmiş en mutlak biyosiyasal mekandı. Çünkü kamptaki insanlar her türlü siyasal statülerinden sıyrılıyor ve tamamen çıplak hayata indirgeniyorlardı; burada iktidarın karşısında sadece saf hayat vardı ve bu ikisinin arasında hiçbir aracı yoktu. Bundan dolayı kamp, siyasetin biyosiyaset olduğu ve *homo sacer*'in de vatandaş rolünü oynadığı siyaset sahnesinin eşsiz paradigmasıdır (2017: 204).

Agamben'in fikirleri, post-yapısalcı düşüncenin önermelerine uygun olarak iktidarın ve egemenliğin toplumsal kaynakları ile ilgilenmemektedir. Egemenliğin *nasıl* varolduğunu kendi içinde tutarlı ancak gerçeklikle ilişkisi şüpheli bir düşünce süreci içerisinden türetmektedir. İktidar yine iktidarlığını yapmaktadır: Bedenler üzerinde hüküm sürmek için söylemsel düzenekler geliştirmekte, hukuku şekillendirmekte, bir içeride bir dışarıda yer alarak paradokslar aracılığıyla kendini sürekli yeniden inşa etmektedir. Bu bakımdan Agamben'in kutsal insan üzerinden cisimleştirdiği egemenlik iddialarının toplumsal gerçekliği *açıklamak* gibi bir olanağı bulunmamaktadır; zaten böyle bir sorunsalı da başından reddetmektedir.

Agamben'in kuramsal öncüllerine benzer bir noktadan egemenlik kavramını anlamlandırma çabasında olan Jens Bartelson ise, günümüzde egemenliğin içerdiği anlamlar ve dönüşümü üzerine dikkate değer noktalara işaret etmektedir. Bartelson, Ernst Cassirer'den ödünç aldığı sembolik biçim (*symbolic form*) kuramı üzerinden egemenlik kavramını anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bartelson'a göre egemenlik yerel (*domestic*) alan ile uluslararası alanı ayrı kabul eden bir çerçeve sunmaktadır (2014: 13). Bu nedenle düşünür, "Batılıların modern dönemde kendi siyasal dünyalarını algılama ve organize

etme” sürecindeki araçları sunmuş olan “sembolik biçim olarak egemenlik” kavrayışını önermektedir (2014: 14).

Cassirer’in sembolik biçim kavramı birbiriyle bağlantılı iki farklı manayı içermektedir. İlki, farklı genel anlam sistemlerine gönderme yapmaktadır. Buna göre “mitsel işlevinde sembolik anlam görünüş ile gerçekliğin arasında bir fark gözetmemekte ve anlık tecrübeyi ifade etmektedir”. Temsili işlevinde sembolik anlam, “kelime ve şeyler arasındaki göndergesel (*referential*) bağlantıya dayanmaktadır” ve göstergesel (*significative*) işlevinde “anlam duyumsanabilir dünyadaki nesnelerden önsel bir kopuşa ve soyutlamaya dayanmaktadır.” (Bartelson, 2014: 14) İkinci ve daha dar olan manada ise sembolik biçim kavramı,

başka durumlarda düzensiz tecrübeler olarak görülebilecek şeyleri anlaşılır bütünlere çevirmek için kullanılan spesifik yapılara gönderme yapmaktadır. Bu yapılar, deneyimlerimizin unsurlarını, sonsuz değişikliklere açık olan ve aynı zamanda sonuçlarından bağımsızca varolan genel prensiplere göre birleştirmeye yarayan nesneleştirme (*objectivation*) tarzları olarak anlamlandırılabilir (Bartelson, 2014: 14).

Daha açık bir ifadeyle Cassirer, belirli bir nesnenin deneyiminin dile aktarılarak anlamlandırılması sürecine vurgu yapmaktadır. Söz konusu anlamlandırmanın içerdiği soyutlama ve normalde dağınık halde duran deneyimlerin bir bütün oluşturacak şekilde yeniden düzenlenmesi süreci Bartelson’un egemenliği sembolik biçim olarak ele almasında temel bir önem kazanmaktadır. Zira Cassirer, sembolik biçimlerin taklitler değil, gerçekliğin organları olduğunu ileri sürmekte; gerçek olan herhangi bir şeyin entelektüel kavramının nesnesi haline gelmesinin onun öznesi ile mümkün olduğunu belirtmektedir (aktaran Bartelson, 2014: 15).

Bartelson’un egemenliği sembolik biçim olarak ele almasının gerekçesi de böylece ortaya çıkmaktadır: Egemenlik, farklı ve dağınık deneyimlerin soyutlama ve

bütünleştirme süreçleri sonrasında bir gerçeklik haline gelmesi sonucunda oluşmaktadır. “Batılıların” siyasal dünyayı ona göre şekillendirmelerinin nedeni de budur. Böyle düşünüldüğünde, dil aracılığıyla gerçekleşen bir süreç içerisinde “egemenlik fetişizmi” (Bartelson, 2014: 39) ortaya çıkmış, iktidar ilişkileri de buna göre şekillenmiştir. Gelgelelim, yalnızca dilsel ilişkiler aracılığıyla gerçek hale gelen egemenlik kavramsallaştırmasında nesnel toplumsal koşullara yer bulunmamaktadır. Bartelson da iktidarı Agamben gibi söylem düzeyine indirgemekte; iktidar-egemenlik arasındaki ilişkiler dil ile kurulmakta ve öznelere buna göre hareket ettikleri ölçüde deneyimleri belirleyen bir niteliğe bürünmektedir.

Bartelson için önemli olan bir başka boyut, egemenliğin belirli bir sabitliği korurken aynı zamanda değişebilir ve olumsal doğasını anlamlandırabilmektir. Yukarıda anlatılan çerçeveden yola çıkıldığında sürekli tadilata maruz kalan ancak bir bütünlüğü de sağlama işlevini haiz olan egemenlik kavramı düşünürün araştırmasını olanaklı kılmaktadır. Bartelson egemenliğin içeriğinin değişebilmesine rağmen sembolik biçim olarak aynı kalabildiğini belirtmektedir. Bunun nedeni de söylemsel olarak inşa edilen egemenliğin belirli iktidar pratik ve kurumlarını koruyor olmasıdır. Ülkesellik ve zamansallık özellikleri egemenlik için değişmez şeyler olmaktadır. Bir başka deyişle belirli bir toprak parçasında belirsiz bir süre için yani süreklilik arz eden iktidar pratikleri ve kurumları egemenliğe işaret etmektedir. Ancak, Bartelson egemenliğin dönüşebileceğini, “küreselleşme” ile karşılaşılan durumun da bu olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmanın egemenliğin dönüşümüne dair bulguları ikinci bölümde ele alınacaktır ve anılan bulgular dikkate değerdir. Ancak toplumsal olanı dışarıda bıraktığı ölçüde, yine, açıklama olanağını baştan terk etmiştir. Düşünür için iktidar hala bir söylemdir. Bunun dışındaki toplumsal bir temeli irdeleme gereği duyulmamaktadır. Böylece, iktidarın toplumsal temeli, yani iktidarın kaynağı olarak sınıf mücadeleleri analiz dışı kalmaktadır. Bu nedenle dönüşümün açıklanması yine iktidarın kendisine

referansla ve söylemsel süreçlerle anlamlandırılabilir. Öznelerin deneyimlerindeki sonsuz dönüşümü yansıtabildikleri ve bu deneyimleri bütünleştiren bir sembolik biçim olarak egemenlik, dilsel araçlarla iktidarı yeniden ve yeniden kurmanın temel taşlarından olmaktadır.

Tez çalışmasının temel aldığı, “burjuva iktidarının bir işlevi olarak egemenlik” tanımının Bartelson’un çizdiği çerçeveyi aşma kapasitesi bulunmaktadır. Egemenliğin dönüşümünün nedeni toplumsal üretim ilişkilerindeki ve buna dayalı olarak devletteki dönüşümlerdir. Başka bir ifadeyle sınıf mücadelesinin seyri dolayısıyla burjuvazinin iktidarındaki dönüşümler, iktidarın kuruluşundaki değişimlerdir. Bartelson’un “sembolik biçim” olarak adlandırdığı egemenliğin biçimsel veçhesi, burjuva iktidarının ortadan kalkmaması ve kapitalist devlete hala kapitalist devlet denilebilecek özellikleri taşıması nedeniyle korunmaktadır. Düşününün içerik bağlamında belirsizliğin, dönüşebilirliğin ve olumsalın alanına bıraktığı egemenlik ise gerçekte nesnel üretim ilişkilerinin dönüşümü ile birlikte başkalaşmaktadır.

Gelinen noktada, egemenliğin siyasal iktidar biçimlerini ifade etmeye devam ederken dönüşüme de uğramasını daha net ifade edecek birkaç hususa değinilebilir. İlk olarak, egemenliğin belirli bir ülkenin toprakları üzerinde tek ve en üst otoriteye gönderme yaptığı ve söz konusu otoritenin geçerliliğinin de yine aynı ülke toprakları ile sınırlandığı belirtilmelidir. Bu durum, *hukuki-biçimsel anlamda* bir ülkenin başka bir ülkeden (tez bağlamında ABD ve Irak örnekleri düşünülebilir) üstün bir egemenlik hakkına, ya da onun üzerinde bir yetkiye sahip olmadığı anlamına gelmektedir. İkinci kısımda tartışılacak olmakla birlikte, Michael Hardt ve Antonio Negri’nin (2008) bütün kürenin kılcal damarlarına (bedenler üzerinden) yayılmış ve merkezi belli olmayan İmparatorluk iddialarının da nesnel gerçeklikle uyuşmadığını belirtmek gerekmektedir. Egemenlik ve bağlantılı prensipler yalnızca göstermelik olmayıp gerçek (ama dönüşmüş

bulunan) ilişkilere işaret etmektedir ve bağlayıcılıklarını da söz konusu ilişkilerden almaktadırlar. Özdemir'e göre,

Ülkesel egemenliğe içkin olan dışarı ve içerisi diyalektiği, kapitalist sömürüye ve bunun yeniden üretimi için gerekli olan kapitalist devlete sıkı sıkıya bağlı olduğu için, içerisinde sınıf iktidarının yer alabileceği *yerel devlet-dışı* (ulus devlet iktidarının dolayımı-katılımı-onayı olmaksızın işleyen) kapitalist bir alan hayal etmek, -iktidarın alternatif uzamsal ve kurumsal örgütlenmeleri için ulus devletten başka bir yer bulunamadıkça- mümkün görünmemektedir. Sınıf ilişkisinde ulusal devlet içerisinde temsilin kaçınılmazlığı veridir (2014a: 88).

Anılan nedenle egemenliğin başka özellikleri olan süreklilik ve devredilemezlik ilkeleri de varlığını sürdürmektedir. Eğer devlet kapitalist toplumsal formasyonların yeniden üretimindeki yerini koruyacaksa, aynı zamanda da burjuvazinin taleplerini diğerlerinin önüne geçirecekse, kapitalist devletin gayri-şahsi niteliğini ve biçimsel bağımsızlığını korumak durumundadır. Aksi halde tek meşru otorite özelliğini yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Devletin -bir önceki alt-başlıkta ele alınan- biçim belirlenimli yapısının egemenlik kavramıyla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Egemenlik, verili bir toplumsal formasyonda tek meşru iktidar odağını işaretlemektedir. Bu bakımdan, burjuvazinin farklı fraksiyonlara bölünmüş niteliğinden kaynaklı çelişkili talepler devlet denilen görelî-istikrarlı ilişkiler alanı (Özdemir, 2014: 30) içerisinde düzenlenerek iktidara tahvil edilir. Böylece, bağımlı sınıfların taleplerini seçici bir elemeye tabi tutan, onları ancak belirli biçimlerde güç ilişkileri alanına davet eden devletin biçim belirlenimli yapısı, burjuvazinin iktidarına karşı rakip tanımayacaktır:

Kendisini diretebilme yetisi rakip tanımaz. Bu nedenle devlet iktidarı (siyasal) verili uzam içerisinde yapılan düzenlemelerin en üstün kaynağıdır, kendisiyle çelişen düzenlemeleri geçersiz kılar. Kapitalist devlet iktidarının

bu özelliğine egemenlik diyebiliriz. Egemenlik başka devletler tarafından yürütülen uygulamaları, bir başka deyişle, başka devletler içerisinde temsil bulan *farklı taleplerin ve bu talepleri üreten gruplara ait güçlerin kesişme noktasında* oluşan yabancı siyasal iktidarların etkisini imkânsız kıldığı ölçüde bağımsızlıkla tamamlanır. Öyleyse egemenlik ve bağımsızlık -burada tanımlandığı haliyle- siyasal iktidarın işlevleridir (Özdemir, vd. 2019: 107-108 – *vurgular yazarlara ait*).

Egemenlik verili bir ulus içerisinde varsayılan bağımlı sınıflarla da “paylaşılabilir”. Ancak hiçbir zaman biçimsel değişikliklerin burjuvazinin toplumsal hakimiyetini ortadan kaldıracak seviyede olması mümkün değildir. Bir başka ifadeyle burjuvazi devlet iktidarının yegâne sahibi olmamakla birlikte (hem fraksiyonlar hem de diğer toplumsal sınıf, grup ve katmanlar arasındaki çelişkiler yüksek derecede önemlidir) iktidarın kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim pozisyonunu, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin ilgasını içerecek bir egemenlik talebi baştan reddedilecektir.⁵

Egemenlik kavramı, bağımlı sınıfların rızasını örgütlemeye işlevseldir ve egemenliğin sahibinin ulus/halk olduğunu belirtmenin böyle bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak egemenlik ile burjuva iktidarı arasındaki bağ görmezden gelinir ve anılan işlev sınıfsal bir analiz çerçevesine oturtulmaz ise, söylenebilecek tek şey kerameti kendinden menkul bir yönetici veya yönetici zümresinin kendi çıkarları için

⁵ Burjuva siyaseti –şirketler arasındakine benzer bir- rekabeti esas alır ancak bu rekabet belirli biçimsel kurallar içerisinde yapılır. Bir başka deyişle rekabet devletin kapitalist niteliğini hedef alacak biçime büründüğü noktada “illegal” hale gelebilir. Bu nedenle proleter siyaset farklı bir egemenlik iddiasını benimseyerek, burjuva siyaset etme biçiminin içinde ya da dışında yer alarak en temelden kapitalist devlet iktidarının kendisine karşı egemenliğin burjuva biçimini ilga etme amacındadır.

halkı ezdiği olacaktır. Bu durumda da kapitalizme içkin siyasal olan-ekonomik olan biçimsel ayrılığı mutlaklaştırılarak bütün kudret siyasala verilecektir. Bu durumda devletin ceberut niteliği dışındaki hiçbir boyutu anlam kazanmayacak, toplumsal olanla ilişkileri tek boyuta indirgenecektir.

Oysa egemenlik, tahakküm ve hegemonya kavramlarını da içerecek, düzenlemenin birçok boyutuna değecek bir ilişkiler ağının odak noktasını; iktidarın sahibini göstermektedir. Tahakküm, belirli bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde kurduğu baskı ve zora dayalı bağımlılık ilişkisini ifade etmektedir. Bu bağımlılık ilişkisi verili bir toplumsal formasyonun içerisinde gözlemlenebileceği gibi, daha karmaşık biçimleriyle söz konusu toplumsal uzamın dışında da (sömürgecilik dönemindeki gibi) inşa edilebilir. Hegemonya ise daha önce belirtildiği üzere, tahakkümün varlığı ve potansiyel baskı ile zor ihtimalini elinde bulunduran sınıfın rızaya dayalı yeniden üretim süreçlerine sahip olmasıyla ilişkilidir. Bir başka ifadeyle hegemonya zor ile rızanın özgül bir bileşimini içerir.

Egemenlik ise tahakküm veya hegemonyayı esas alan bir sınıf iktidarının (kapitalist toplumlarda burjuva sınıf iktidarının) rakip tanımaz, tek meşru iktidar olma iddiasına tekabül etmektedir. Bu anlamda, egemenlik burjuva iktidarının bir işlevidir. Meşruiyet kaynağı olan “halk”ı hegemonik bir biçimde, burjuvazinin sosyo-kültürel önderliği altında tanımlanmış haliyle topluma kabul ettirebildiği ölçüde egemenlik işlevi yerine getirilecektir. Bahsi geçen işlevin hangi ilkeler ile işleyeceği de burjuva iktidarının yeniden biçimlenmesi doğrultusunda dönüşüm geçirecektir. Burjuva iktidarının bir işlevi olarak egemenliğin her zaman ve mekânda sorunsuz işlediği ya da aynı biçim ve içeriği aldığını söylemek mümkün değildir. Anılan nedenle, devletin biçimi, mevcut hegemonya projesi ve hatta cumhuriyet projesi hesaba katılmalıdır. Burjuvazi farklı konjonktürlerde farklı devlet biçimleri üzerinden iktidarını tesis edebilmektedir. Cumhuriyet projeleri de

iktidarın aldığı somut biçimlerin, bunun yönetsel araçlarını da içerecek biçimde ifade edildiği yerlerdir.

Tez çalışması açısından önemli olan egemenlik kavramının burjuvazi iktidarının rakip tanımazlığını işaret etmesidir. Yukarıda belirtildiği üzere, değişen ve rekabet içinde bulunan hegemonya projeleri de iktidarın kullanımında bazı aygıtları diğerlerinin önüne çıkarabilir. Cumhuriyet projeleri, söz konusu somut tercihlerin rekabetinin ifade edildiği yerler olarak burjuvazinin egemenliğini (eşdeyişle sermaye birikiminin sürekliliğini) en iyi işletecek, devletin işlevlerini en iyi yerine getirecek seçenekler olarak kendilerini sunma zorunluluğu altındadırlar. Bu da hegemonyanın kurulması, toplumsallığın yeniden üretilmesi gibi gereklilikler taşımaktadır. Burjuvazinin hangi somut durumlarda iktidarını nasıl konsolide ettiği, baskıya mı rızaya mı dayandırdığı (hegemonya sorunu), birikimin koşullarını sağlama almak için ne gibi bir yeniden üretim şemasının hâkim hale geldiği gibi sorunlar irdelenerek egemenlik işlevinin açıklanması *a posteriori* bir niteliğe sahip olmalıdır.

1.2.5. Sonuç

Tezin ilk kısmının birinci bölümü devlet kavramsallaştırması ile birlikte somuta inildikçe işleme konulacak bir dizi kavramın tanıtılmasını amaçlamış ve egemenlik kavramı üzerine gelişmiş bulunan literatürü ele alarak kendi yaklaşımını ortaya koymaya çalışmıştır.

İkinci bölüm, devlet biçiminin incelenen konjonktürde geçirdiği dönüşümü irdeleyecektir.

1.3. Konjektür: Devletin Uluslararasılaşması ve Egemenlik Kavramının Dönüşümü

1.3.1. Giriş

Kapitalist devlet ile aygıtları ve egemenlik arasındaki rabıtaya odaklanmış bulunan ilk bölümün ardından tezin ilk kısmının ikinci bölümü devletin uluslararasılaşması süreci etrafında egemenliğin dönüşümünü açıklamayı hedeflemektedir.

Tezin ilk kısmı egemenlik kavramına devlet odağından bakma maksadını taşıdığı için, ikinci bölümdeki dönüşüm süreci açıklanırken *devletin uluslararasılaşması* olarak adlandırılan süreç ön planda olacaktır. Ancak bir sonraki kısmın ikinci bölümünde daha etraflıca tartışılacak olmakla birlikte, söz konusu sürecin açıklanabilmesi için *sermayenin uluslararasılaşması* olgusunun özellikle 1945 sonrası farklılaşmasına bu bölümde kısaca değinmek gerekecektir. Bölümün kapsam ve sınırları gözetilerek sermayenin uluslararasılaşması olgusunun ardından devletin uluslararasılaşması sürecinin etkileri ve ne anlama geldiği irdelenecektir. Devletin uluslararasılaşması sürecinin neden ve sonuçları üzerine yapılacak saptamaların ardından sürecin yayılışındaki farklılaşma incelenecektir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşü ardından azgelişmiş toplumsal formasyonlara yönelik dönüşüm talepleri çeşitlilik sergilemektedir. Söz konusu toplumsal formasyonlar arasındaki farklılıklardan kaynaklanan çeşitlilik ve yer yer dönüşüme karşı bir “direniş”in varlığına dair bazı önermeler ortaya konulacaktır. Son olarak, devletin uluslararasılaşmasının egemenlik kavramının dönüşümü üzerindeki etkileri irdelenecektir.

1.3.2. Sermayenin Uluslararasılaşması: 1945 Sonrası Dönüşüm

Sermayenin uluslararasılaşması süreci, uluslararası işbölümünün ve emperyalizmin dönüşümünün tartışılacağı ikinci kısmın konularından olmakla birlikte,

burada devletin uluslararasılaşması süreciyle bağlantılı olarak kısaca ele alınması gerekmektedir. Anılan gerekçeyle, sermayenin uluslararasılaşması üzerine geliştirilen farklı odak noktaları dışarıda bırakılarak tarihsel materyalizmin araçlarıyla süreç kabaca ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kapitalist birikimin krizleri dolayısıyla yeni kârlanma alanlarının yaratılması ve artı-değerin artırılması ile gerçekleşmesi (realizasyonu) için geliştirilen stratejilerden biri olarak görülebilecek sermayenin uluslararasılaşması, tamamıyla yeni bir olgu değildir. Ancak yeni yapı ve devletin dönüşümüyle birlikte düşünüldüğünde yirminci yüzyılın ikinci yarısında söz konusu olgunun niceliği de niteliği de farklılaşmıştır.

Tezin konusunu oluşturan Irak “azgelişmiş” toplumsal formasyonlar içinde yer aldığından, sermayenin uluslararasılaşması ve devletin uluslararasılaşması süreçlerinin genel tabirle “çevresel” toplumsal formasyonlara etkisi üzerinde durulması tez açısından önceliklidir.

1945 sonrasında, özellikle siyasi bağımsızlıklar (de-kolonizasyon) döneminde Marksizm içindeki ve yörüngesindeki tartışmalar da genellikle merkez-çevre, metropol-uydu, kuzey-güney ikiliklerine dayanmıştır. Bununla birlikte, söz konusu ikilikler emperyalizmin dönüşümünü tam anlamıyla açıklamaktan uzaktır (Özdemir, 2014a).

1950’lerde başlayan anti-sömürgecilik hareketleri ve neticesinde siyasi bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin çoğalması, Latin Amerika’da daha önceki dönemlerde biçimsel anlamda siyasi bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen bağımlılık ilişkilerinin sürdüğü gözlemlenen ülkeler ile ilgili tartışmaların Marksist kuramda ağırlık kazanmasına da yola açmıştır. Söz konusu ülkeler ile birlikte farklı coğrafyalarda (Asya ve Kuzey Afrika başta olmak üzere) meydana gelen dönüşümler, emperyalist bağımlılık ilişkilerinin anlamlandırılmasına yönelik çabayı ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde SSCB’nin varlığının da büyük bir etken olduğu de-kolonizasyon

ve “ulusların kendi kaderini tayin hakkı”nın uluslararası hukukta yer edinmeye başlaması gibi süreçler bağımlılık ilişkilerini ortadan kaldırmamıştır.

Kapitalist kalkınma stratejilerinin hakim olduğu yeni “bağımsızlaşan” ülkelerde, merkez/metropol ile kurulan eşitsiz ilişkilerin analiz edilmesi ve bahsi geçen ülkelerin bu durumdan çıkış stratejileri gündeme oturmuştur. Refah Devleti döneminde merkez ülkelerin işçi sınıflarına verdiği “ödünler” ve “uzlaşma” konusu, devrimin gündeminin merkezden çevreye doğru kaymasına, bu nedenle de emperyalist zincirin kırılması meselesinin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Emperyalizm analizinin ana eksenini, böylece, kapitalist merkezler ile (sosyalist politikaları barındırsa dahi) kapitalist bir kalkınma stratejisinin hakim olduğu ya da uluslararası işbölümündeki konumu gereği sistemden çıkışı tam anlamıyla mümkün olmayan çevresel toplumsal formasyonlar arasındaki ilişkiler belirlemektedir.⁶

Bununla birlikte, Poulantzas’ın (2014) belirttiği üzere emperyalist zincirin yapısının anlaşılabilmesi ve söz konusu dönemde (1960’larda) emperyalizmin dönüşümünün incelenebilmesi için metropoller arasındaki ilişkilerin de açıklanması gerekmektedir. Zira söz konusu süreç, sonraki evrede çevresel toplumsal formasyonlarda karşılaşılan emperyalist pratiklerin temelini oluşturmaktadır. Devletin uluslararasılaşması sürecinin çevresel toplumsal formasyonlara yayılışından önce, metropollerde piyasa eşgüdümü, karşılıklı antlaşmalar ve ağırlıkla ekonomi içi zorun kullanımı ile devlet biçimi dönüşmüştür. Poulantzas’ın ifadeleriyle,

Emperyalist zincirin egemenlik ve bağımlılık yapısı, merkezin formasyonlarının ilişkilerini bile düzenler. Aslında ABD’nin bu hegemonyası, ne bundan önceki evrede bir metropolün diğerleri üzerinde kurduğu hegemonyaya benzer, ne de ondan sadece niceliksel açıdan

⁶ Bahsi geçen analizler için bkz. Frank, 1975; Amin, 2007; Wallerstein, 2004.

farklılaşır. ABD'nin bu hegemonyası, Amerikan tekelci kapitalizmini ve onun diğer metropollerin içindeki egemenliğini niteleyen üretim ilişkilerinin kuruluşunda ve bu yeni bağımlılık ilişkisinin diğer metropoller içerisindeki yeniden üretiminde ortaya çıkar (Poulantzas, 2014: 319).

Tezin ikinci kısmının ikinci bölümünde uluslararası işbölümü ve emperyalizmin dönüşümü incelenirken daha açık ifade edileceği üzere emperyalizmin yeni biçimi, devletin uluslararasılaşması ile birlikte düşünülmesi gereken *yeni bir* sermayenin uluslararasılaşması süreci ile bağlantılıdır. Daha önceki emperyalist evrede görülemeyecek niteliksel ve niceliksel dönüşümler 1945 sonrası kademeli olarak hakim hale gelmiş yeni bir biçimin açıklanmasını gerektirmektedir. Poulantzas takip edilecek olursa, 1950 ve 1960'larda yapısal değişimi açıklayacak ABD menşeli sermayenin hakimiyeti ve dönüşümün veçheleri şu şekilde ortaya konulabilir (2014: 320-327):

a) ABD sermayesinin yurtdışı sermaye yatırımlarının hacmi bakımından küresel düzlemdeki “düzenli ve *orantılı*” artışı. 1930'larda bu oran yüzde 35 seviyesindeyken 1960'larda yüzde altmışlık bir hacme ulaşmıştır. Diğerleriyle birlikte düşünüldüğünde, günümüzdeki yapının oluşmasında söz konusu artışın etkileri büyüktür.

b) ABD doğrudan yatırımlarının çevresel toplumsal formasyonlar yerine Avrupa metropollerinde yoğunlaşması.

c) Doğrudan yatırımların menkul değer yatırımları karşısındaki artan üstünlüğü. Doğrudan yatırımların üstünlüğünün önemi, bunların sabit sermaye yatırımları olması ve kontrolün ele geçirilmesidir. Ayrıca çevresel formasyonlara yapılan doğrudan yatırımlardan farklı olarak karların aynı yerlerde veya Avrupa bölgesinde yeniden yatırımlara döndürüldüğü görünmektedir.

d) Avrupa'daki ABD doğrudan yatırımlarının büyük bölümü maden sanayi veya hizmetler sektörü ile değil; imalat sanayileri ile ilgilidir. Bu nedenle üretken sermaye yatırımları şeklinde görülmelidir.

e) Bahsi geçen süreç yoğunlaşma ve merkezileşme süreçleriyle bağlantılıdır. “ABD’de en fazla yoğunlaşmış dallardan ve sektörlerden” gelen yatırımlar, Avrupa’da “sektörlere ve dallara güçlü bir yoğunlaşmayla” yönelmektedir. ABD şirketlerinin “ortakları”, daha doğrusu tabi şirketler en hızlı genişleyen ve en gelişmiş teknolojinin hâkim olduğu sektörlerdir. “Sermayenin organik bileşimindeki artış sayesinde” emek üretkenliğinin yüksekliği ve yoğun emek sömürsünün hâkim hale gelişi söz konusu sektörlerde gözlemlenebilmektedir.

f) Mali sermayenin merkezileşmesi olgusu, sermaye ihracı ve ABD sermayesinin hegemonik pozisyonunun altında yatmaktadır. Poulantzas, bu noktada “sanayi sermayesi ve banka sermayesinin finans sermayesi içinde ‘kaynaşma’ eğilimi göstermesi[nin], sermayenin genişleyen yeniden üretim döngüsü içinde *üretken sermayenin yoğunlaşması ile mali sermayenin merkezileşmesi* arasındaki ayrımı ortadan kaldırma[yacağını]” vurgulamaktadır. Ayrıca, ilginç bir noktaya işaret etmektedir: “Bu döngüde sermaye birikimi ve kar oranı, bir bütün olarak artı-değer üreten *üretken sermaye döngüsü tarafından* belirlenir.”

g) Bu değişikliklerin, dünya meta ticareti üzerinde önemli sonuçları bulunmaktadır. “Dünya ticaretinde ‘gelişmiş ülkeler’ arasındaki iç ticaret oranının, bu ülkeler ile çevre ülkeler arasındaki ticaret oranı ile karşılaştırıldığında, arttığı görülmektedir.” Merkez ülkeler arasındaki ticaret 1950’de dünya ticaretinin %46’sını oluşturmaktayken 1965’te %62 seviyesine

gelmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ticaretten daha hızlı bir artış göstermiştir.

Metropoller arasındaki ilişkilerin bu şekilde değişmesinin emperyalizm bakımından da oldukça çarpıcı sonuçları olmuştur. ABD menşeli sermayenin belirli sektörlerle yoğunlaşan yatırımları ve kurulan ortaklıklar, devlet aygıtlarında sermaye temsilinde dönüşüme yol açmıştır. Böylece, “yabancı” sermayenin temsilini gerçekleştirmek, aynı zamanda Avrupa için sektörel karların artmasının da bir önkoşulu olmuştur. Benzer şekilde söz konusu sermaye talepleri ve çıkarlar ABD içerisinde devlet aygıtlarında temsil buldukça eşgüdüm artmış, metropoller arası kar aktarım mekanizmaları karmaşıklaşmıştır. Poulantzas’a göre,

Avrupa’da muazzam derecede artan Amerikan yatırımları, kendileri ihracata yönelmiş ve hatta Avrupa etiketi altında ABD’ye yeniden ihracat yapma biçimindeki ihracatları içeren sektörlerle yapılan yatırımlardır. Bu nedenle, 1955-1964 arasında gelişmiş teknoloji ürünlerinde Avrupa ihracatındaki büyümenin üçte biri, Amerikan sermayesinin denetlediği işletmelerden gelir (Poulantzas, 2014: 325).

Gelinen noktada bir hususun vurgulanması gerekmektedir: ABD’nin Avrupa devletlerini dönüştürdüğünü söylemek mümkün değildir. ABD, bizzat kendisi de sermaye taleplerinin yer aldığı bir alan olarak görülmelidir. Bu nedenle dönüşümü meydana getiren öznesiz bir süreç olarak sermaye ilişkisinin ve sınıf mücadelelerinin dinamikleridir. Avrupa devletlerinin merkezi formasyonları (İngiltere, Fransa, Almanya gibi) içerisinde ortak sermaye taleplerinin yer alıyor olması artık sürecin dışsal değil, içsel olduğunu göstermektedir. Uluslararası sermaye söz konusu devletler içerisinde gerek yerel sermaye fraksiyonları aracılığıyla, gerekse de giderek daha fazla oranlarda doğrudan temsil bulmaktadır.

Anılan dönüşümün açıklanabilmesi ancak sermaye fraksiyonlarının, sınıf mücadelesinin güncel durumu içerisinde, yoğunlaşan güç ilişkilerinin ve bunların çıktılarının görülebilir olduğu bir devlet kuramıyla mümkündür. Devletin biçim belirlenimli yapıya sahip bir güç ilişkileri alanı olarak ele alınması, aygıtlar içerisindeki temsilin görünür kılınması, söz konusu analizi olanaklı kılmaktadır. Jessop, bu bağlamda şunları dile getirmektedir:

Sermayenin uluslararasılaştırılması, yeni sorunlar getirmekte, devlet aygıtının ve müdahalesinin, toplumsal ilişkilerin küresel düzeyde sürekli olarak sermaye birikimi lehine yeniden örgütlenmesini sağlayacak yeni biçimlere bürünmesini gerektirmektedir. Sermaye birikimi sürecinde temellük biçimleri değişirken temsiliyet ve yasamanın temellük biçimleri de değişmektedir (2008: 61).

Öyleyse, kapitalist devletin yeni bir formu olarak uluslararasılaşmış devlet biçiminin yayılışıyla sermayenin uluslararasılaşması arasındaki bağlantı vurgulanmalıdır. Burada, söz konusu iki uluslararasılaşmanın zamansal ya da mantıksal bir ardışıklık içerisinde olduğu iddia edilmemektedir. Bir başka ifadeyle, sermayenin uluslararasılaşmasını devletin uluslararasılaşmasının takip ettiği ya da her durumda edeceği varsayılmamalıdır. Kapitalist üretim ilişkilerinin ve uluslararası işbölümünün güncel mekanizmaları irdelenirken, bu iki sürecin iç içe gerçekleştiği ileri sürülebilir. Sermayenin uluslararasılaşması aynı zamanda buna uygun bir devlet biçimini gerektirir. Bu nedenle aygıtların kullanımı ve biçim önemlidir. Poulantzas takip edilecek olursa, devlet içerisinde temsilin sınıflar üzerinde kurucu etkisi bulunmaktadır:

[Ç]eşitli kurumlar iktidar açısından, ‘iktidar organları’, yani onlardan önce varolan ve kendini etkili bir biçimde gerçekleştirmek için onları yaratan bir sınıf iktidarının uygulama araçları değil, güç merkezleri olurlar (Poulantzas, 2014: 130).

Bu nedenle uluslararası sermayenin yerel sınıflar üzerindeki etkisinin gerçekleşebilmesi için devlet biçimin dönüşmesi zorunludur. Devlet biçimin dönüşümü için azgelişmiş toplumsal formasyonlara yönelen talepler, 1980 sonrasının temel emperyalist gündemini oluşturmuştur. Süreçte sınıf ilişkileri ilgili toplumlarda yer yer dönüşmüş, yer yer kendi özgül mücadeleleri içerisinde bir direnç etkisi doğurmuştur.

1980’ler itibariyle ABD ve İngiltere’de yoğunlaşan politika setleri (neoliberal politikalar) gündemdedir. Bu dönemde kapitalist merkezi formasyonlar arasındaki ortaklaşmalar had safhadadır. Emegın haklarının erozyonu; sağlık, eğitim gibi alanların yeniden alım satıma konu olması (metalaşma) süreçleri sistematik hale gelmiştir. Bununla birlikte, sürecin çevresel formasyonlara yayılması için de kalkınma modelinin dönüşümü⁷ ve talepler Dünya Bankası⁸, IMF gibi kuruluşlar aracılığıyla yerleşmektedir.

Sürecin yayılışı konusunda esas önemli gelişme SSCB’nin yıkılışıdır. Sovyetler Birliği’nin olmadığı bir dünyada emperyalist zincirin genişlemesi için önündeki en büyük engel ortadan kalkmış, eskinin “İkinci Dünya”sı sermayenin iştahını kabartacak muazzam bir metalaşma olanağıyla açığa çıkmıştır. Bu süreçte öncelikle Avrupa bölgesinde çevresel formasyonlar (azgelişmekte olanlar) haline gelecek Doğu ve Güneydoğu Avrupa bölgesindeki ülkelerin ayrışma ve kapitalizme eklemleme süreçleri gözlenmiştir.

⁷ “Ekonomik büyüme ile demokratikleşme arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığı sorunu, sadece Banka’nın [Dünya Bankası] gündemine girmekle kalmadı, akademik çevrelerde de bu konuda araştırmalar belli bir hız kazandı.” (Zabcı, 2009: 59) Irak ile ilgili taleplerin de aynı çerçevede ileri sürüldüğü, ülkenin “azgelişmiş” niteliğinin demokratik olmamaktan kaynaklandığının kanıtlanmaya çalışıldığı vurgulanmalıdır.

⁸ Dünya Bankası “kendi başına adeta tüm yeryüzüne, özellikle de Üçüncü Dünya’ya hükmeden dev bir kurum değil, belli bir işbölümüne ve eşitsiz bir yapıya sahip kapitalist dünya sisteminin bir parçasıdır.” (Zabcı, 2009: 16)

1990’larda Yugoslavya’nın dağılması, bağıli devletlerin bağımsızlık kazanma sürecinde mikro-milliyetçilikler doğrultusunda parçalanması söz konusudur. Bölgedeki devletlerin hiç şüphesiz “komünist rejimin acılarından” kurtularak “demokratikleşme” sürecine girmeleri, diğler ülkeler ve dünyanın geneli için bir model olarak sergilenmiştir. Benzer biçimde, dünyanın başka bölgelerindeki “diktatörlükler”in sıralarının ne zaman geleceğı meselesi ise artık stratejik seçiciliğın konusudur.

Bu bağlamda, 1991’de gerçekleşen I. Körfez Savaşı’nın, yani birinci Irak askeri müdahalesinin, ülkenin uluslararası işbölümündeki konumunu yeniden üretme anlamına geldiğini belirtmek gerekmektedir.⁹ Bu noktada henüz devlet biçiminin dönüşümünü gerçekleştirecek siyasi-hukuki araçların gelişmemiş olması ya da stratejik seçimlerin henüz o noktaya varmamış olması söz konusudur.

Sürecin yayılmasındaki en önemli etken, sermayenin sonsuz birikim gereğı ve böylece kar artırımı ile realizasyondur. Ancak 1970’lerde açığa çıkan kriz, yeni kar alanlarının bulunması itkisine neden olmuş, metalaşma süreçlerinin hızlandırılmasını dayatmıştır. Bu noktada, Sovyetler Birliğı gibi kaşıt bir kuvvetin yokluğu, 1990’lar sonrasının esas belirleyenin emperyalist müdahaleler ile gerekli dönüşümün (daha önce metropollerde dönüşmüş bulunan devlet biçiminin) çevresel formasyonlara dikte ettirilmesi olacağını göstermiştir. Müdahalelerin karşısında artık farklı bir dünya, farklı bir iddia değıl; ancak konjonktürel olarak geçerli olabilecek emperyalist zincirin çelişkileri bulunmaktadır.

⁹ Nitekim 2003 müdahalesinden sonra ülkesine dönerek yönetimde yer bulan Ahmad Chalabi, 1991 Körfez Savaşı sonrasında ABD’yi istikrara Iraklılar’ın insan hakları ve demokrasi ihtiyacından daha fazla önem vermekle eleştirmiştir (1991: 24). Chalabi’nin “beklentileri” 2003 sonrasında karşılanabilecektir.

Metalaşma için gerekli düzenek, devlet aygıtlarının dışarıdan yatırımlara, kendi iç sermayeleri ile eşit mesafede olmasını ve hukuki düzenlemelerin buna göre şekillendirilmesini gerektirmektedir. Metropoldeki biçimsel dönüşümün farklı şekillerde de olsa çevreye yayılması süreci bu şekilde gerçekleşmektedir.

Anılan süreç, devletin uluslararasılaşması ismi verilen devletin biçiminin değişmesi ve ilgili taleplerin çevresel formasyonlara yönelmesine doğru evrilmiştir. Devletin uluslararasılaşmasının neden ve sonuçlarının incelenmesi, ayrıca sürecin devlet odağından nasıl kuramsallaştırılacağı bölümün sonraki alt başlığının konusudur.

1.3.3. Devletin Uluslararasılaşması: Neden ve Sonuçlar

“Devletin uluslararasılaşması” adı verilen olgu, sermayenin uluslararasılaşmasıyla beraber küresel güç bölüşümünün ve bu bağlamda da egemenliğin güncel biçiminin anlaşılmasında temel önemi haizdir. Egemenlik sınıf iktidarının işlevi olarak tanımlandığında, söz konusu işlev devlet olarak adlandırılan güç ilişkileri alanı içerisinde belirlenmektedir. Devlet biçiminin dönüşümü, daha doğrusu sınıf ilişkilerinin içerisinde şekillendiği alanın dönüşümü egemenlik kavramının güncel içerimlerinin anlaşılması için imkânlar sunabilecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeni yapı, yalnızca eski “hegemon” İngiltere’nin yerine ABD’nin gelmesi ile açıklanamamaktadır. Daha önceki emperyalist ilişkilerden büyük bir kopuş yaşanmaktadır ve BM (*United Nations* – Birleşmiş Milletler), ardından da NATO’nun (*North Atlantic Treaty Organization* – Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) kurulması metropoller arası ilişkilerin dönüşümünün sonucu olarak görülmelidir.

Öncelikle, yeni yapıda emperyalist metropoller arası ilişkiler esaslı biçimde dönüşmüştür. BM ve NATO haricinde Dünya Bankası, IMF gibi örgütler metropoller arası düzenlemenin araçlarını sunarken, aynı zamanda emperyalist ilişkilerin yeni biçimlerini de ortaya çıkarmıştır. Kalkınma modelleri, gelişme vaadi, siyasal bağımsızlık

sonrasında farklı bağımlılık ilişkilerinin gelişmesi, kısacası azgelişmişliğin gelişimi (Frank, 1975) anılan örgütlerin uluslararası düzenlemedeki konumları göz önünde bulundurularak anlaşılabilecektir.

Gelinen noktada, sermayenin uluslararasılaşması için gerekli düzeneklerin ne olduğu, bir başka ifadeyle azgelişmişlere yönelik taleplerin¹⁰ içeriğini belirlemek gerekmektedir. Bu şekilde, çalışmanın konusunu teşkil eden Irak gibi ülkelerdeki devletin uluslararasılaşması yönündeki iç ve dış baskıların nedenleri üzerine daha kapsamlı bir kavrayış ortaya konulabilecektir.

Anılan taleplerden birinin finansal liberalizasyon olduğu ileri sürülebilir. Finansal liberalizasyon kar transferinin olanaklı hale gelebilmesi için elzemdir. Aksi halde verili bir ülkenin sınırlarında gerçekleştirilen yatırımların ülke dışına çıkması süreci sıkıntıya girebileceği gibi, karın bir kısmının farklı yollarla (vergi, rüşvet, vb.) kaybedilmesi durumuyla karşılaşılabilir. Kapitalist metropoller arasındaki ilişkilerin benzer biçimde çevresel formasyonlarda da sürdürülebilmesinin ön koşulu, sermaye giriş-çıkışlarını denetleyen mekanizmaların olabildiğince azaltılması yahut en hafifinden keyfiliğe fırsat tanımaması olacaktır. Daha ötesinde, para sermayenin dolaşımında kolaylıklar sağlanması (yalnızca engellenmemesi değil) gibi bir beklentiden de söz edilebilir.

Ardından, kamusal varlıkların alım-satıma konu olması, yani özel mülkiyet kapsamına girmesi; en azından özel girişimler tarafından işletilmesi talebi ifade edilmelidir. Klasik ulusal egemenlik anlayışının bir uzantısı olarak ilgili toprakta yaşamış, yaşamakta olan ve yaşayacak olan insanların mülkiyet ve tasarrufunda bulunan su kaynakları, ormanlar, doğal kaynaklarının özel mülkiyete aktarımı (ya da sermayenin tasarrufuna devredilmeleri) için gerekli olan düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Söz

¹⁰ Söz konusu talepler aşağıda özetlenecek olmakla birlikte, toplu bir liste için (bkz. Özdemir, 2014a: 118-122).

konusu aktarım sürecinin “yasal, kurumsal ve örgütsel” boyutları olduğu belirtilmelidir. Özelleştirmenin başlı başına devletin işlevlerinden biri haline gelmesi; madenlerin, petrolerin, tarım-hayvancılık arazileri ile su kaynaklarının piyasaya terk edilmesi için kapsamlı bir düzenleme sürecine girilmesi gündemdedir.

Benzer şekilde, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi bir başka talep seti olarak belirmektedir. Kamusal mülkiyete dahil edilmiş bulunan üretici güçlerin yine piyasa ilişkilerine terk edilmesi; özel mülkiyetin konusu olması tercih edilmekle birlikte en azından sermayenin kullanımına açılması beklenmektedir. Kamunun “verimli” işletemediği, toplumu zarara uğratarak gelişme ve kalkınmayı engellediği gibi söylemlerle daha genel bir ideolojik dönüşümü de içeren süreç aynı şekilde kamu görevlilerinin de verimli çalışmadan uzaklaşarak “asalak” gibi görülmelerine yol açmaktadır. Böylece, bağlantılı diğer bir talep de kamu görevlilerinin sözleşme usulü çalıştırılması ile güvencesiz ve esnek emek rejiminin kamuda hâkim kılınmasıdır. Tezin son kısmında incelenecek olan Irak’ta müdahale sonrası “Baassızlaştırma” (*de-Baathification*) sürecinin burada anılan taleplerle ilişkisi dikkate değerdir.

Uluslararası anlamda fikri mülkiyet hukukunun içselleştirildiği yasal düzenlemeleri de barındıran değişikliklerin gerçekleştirilmesi talebi, tarımda kullanılan tohumdan sağlık hizmetinde kullanılan teknik ve aletlere; yüksek teknoloji barındıran üretim araçlarından bilginin geliştirilmesi ve aktarılması sürecinde kullanılan eğitsel malzemelere kadar her şeyin ticaretin konusu haline getirilmesini ve azgelişmiş ülkelerin bağımlılığının sürekliliğini çağırılmaktadır. TRIPS (*Trade Related International Property Rights* – Ticaretle İlişkili Uluslararası Mülkiyet Hakları) gibi antlaşmaların taşıdığı norm ve ilkelerin iç hukukta içerilmesi beklenmektedir.

Barajların, petrol ve maden yataklarının işletilmesi, ürünlerin taşınması ve ilgili bütün süreçlerin tek tek ticarileşmesi; buralara yapılacak yatırımların önündeki engellerin kaldırılarak güvence altına alınması, gerekirse “enerji kaynaklarının güvenliği” adı

altında özel şirketlerin güvenliğınden kamunun sorumlu tutulması gibi talep setleri de dikkate değér görünmektedir. Özellikle tezin konusu düşünöldüğönde, Irak devletinin dönüşüm beklentilerinde bu husus göze çarpmaktadır.

“Uluslararası toplumda kabul gören” norm ve değérleri içeren medeni hukuk, ticaret hukuku, borçlar hukuku, iş hukuku ve ceza hukuku alanlarının yeniden düzenlenmesi ve bunların demokratik şekilde işletilmeleri; mahkeme sisteminin uluslararası standartları karşılayacak şekilde (şeffaflık, vb.) biçimlendirilmesi gibi hukuk alanına ilişkin değışikliklere ek olarak kamu idaresinin aynı değér ve normları, yönetişimin ilkelerini benimseyecek tarzda yapılandırılması gibi idari değışimler bir diğér talep seti olarak belirlemektedir. Yine toprak mülkiyetine ilişkin yasalarda, tarım yasalarında evrensel yönetişime uygun reformlar; uluslararası yatırıma doğrudan alan açacak yerel yönetimler ile uluslararası sermayenin doğrudan ilişkilenmesini sağlayacak, daha üstün yetkilerle donatılmış belediye yasalarının çıkarılması talebi gündemdedir. Bu taleple bağlantılı olarak daha fazla özerklik isteyen, ulus-devlet yapılarını ve “hantallığını” olabildiğince devreden çıkarmayı amaçlayan “ayrılıkçı” hareketlerin desteklenmesi de söz konusudur.

Mal ve hizmetler söz konusu olduğunda sınırların silinmesi için gerekli gümrük politikalarının; potansiyel emek gücü sahibi insanlar karşısında ise sınırların katılaşması için uygun göç hukukunun ve yurttaşlık düzenlemelerinin hayata geçirilmesi de temel taleplerden biridir. Bu süreçte GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade* – Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması) gibi kurumsallaşmış yapılar ya da Avrupa Birliğı (AB) gibi bölgesel oluşumlar aktif rol oynamaktadır.

Önceki dönemlerde emekçilerin gider kalemi olmaktan çıkarak kamu tarafından karşılanan ve sosyal politikaların kapsamına giren eğitim, sağlık ile ulaşım, bakım (sosyal hizmetler) gibi alanların piyasa ilişkilerinin bir parçası haline getirilmesi de kamusal alanın ekonomik anlamda daraltılması dahilindeki bir taleptir.

Bir başka talep, “bağımsız” medya ve haberleşme özgürlüğü ile ilgilidir. Bunların bağımsızlık ölçütü uluslararası sermayenin karşısında yer alan “tutucu” tavrıdan uzakta ve yine uluslararası sermayenin değer ve çıkarlarıyla uyumlu olmasıdır.¹¹

Böylece, taleplerin sınıf mücadelesi süreçleri içerisinde farklılaşmış biçimleriyle iktidara tahvil edildiği yer olarak devlet, dönüşümün nesnesi olmaktadır. Devlet aygıtlarına değişik ölçü ve şekillerde giren taleplerin ortaya çıkardığı öznesiz dönüşüm süreci, devletin uluslararasılaşmasına tekabül etmektedir. Yeni devlet biçimi, “kapitalist devletlerin kendi iç kapitalist düzenlerini uluslararası kapitalist düzenin yönetimine katkı sunmak üzere yönetmesi” (Panitch ve Gindin, 2006: 21-22) ekseninde gelişen ilişkileri içermektedir. Siyasi, ekonomik ve ideolojik yapıların dönüşümü neticesinde ortaya çıkan uluslararasılaşmış devlet biçiminin verili bir toplumsal formasyonda ne oranda yerleştiği meselesi ise sınıf mücadelesinin somut izdüşümlerine bağlıdır. Doğrudan doğruya işçi sınıfının geçmişteki kazanımları için direnişine ek olarak, farklı toplumsal formasyonlarda çeşitli içerikler edinmiş bulunan (ve tezin konusu olan Irak’ta etnik-mezhepsel çatışmaları barındırdığı görünen) “direniş” türleri de yeni devlet biçiminin yayılışı önünde engel teşkil edebilmektedir.

Uluslararasılaşmış devlet biçimi denildiğinde, birbirine bağlı olan iki önemli nokta vurgulanmalıdır: İlki, temsili gerçekleştirilenin niteliğine ilişkindir. Emperyalizmin

¹¹ Yukarıda belirtilen taleplerin neredeyse tamamının işgal öncesinde Irak ile ilgili olarak (çeşitli uluslararası kuruluş raporları, merkez kapitalist devletlerin hükümetleri, akademik çalışmalar aracılığıyla) dile getirildiği belirtilmelidir. İşgal sonrası anayasa yapım sürecinde ve sonrasında seri halde çıkarılan yasalarda da izlenebilecek tutarlı bir politika dizisinden bahsetmek mümkündür. Tezin son kısmında, anılan taleplerle ilişkili düzenlemeler serimlenecektir.

dönüşümünün de temelini oluşturan (tezin ikinci kısmında konu açıklanacaktır) bu boyut, uluslararası sermaye ile ulusal sermaye arasındaki ayrımın yer yer bulanıklaşmasından; yer yer de devlet biçiminin yerel olanı, dışsal olanın önüne geçirdiği eski toplumsal yapıdan yeni bir yapıya geçmesinden kaynaklanmaktadır. Özdemir'in ifadeleriyle,

Yerel iktidar yalnızca uluslararasılaşmış sermayenin temsili işine ayrılmamıştır. Yerel iktidar ilgili toplumsal formasyon içerisinde mukim sermayenin de temsilini içerir. Ancak yerellik “uluslararası olandan” kopuk değildir. İçerisinin içinde uluslararası olan ve uluslararası olanın içinde içerisi bulunmaktadır. Bir başka deyişle yerel sermayenin varoluş kipliği uluslararasılaşmış olanla kurduğu ilişki üzerinden belirlenmektedir. Sovyetlerin yıkılmasından sonra netleşmiş olan bu süreç ulusal sermayenin menfaatini uluslararası ortama taşıyan ulusal devletin yerini uluslararasılaşmış olanın menfaatini yerele taşıyan yerel devlette görünür hale gelmektedir (2014a: 86).

İkinci nokta ise devletin uluslararasılaşmasının, ulus-devletin ortadan kalktığı gibi bir sürece gönderme yapmamasıdır. Ulus-devletin eridiği, gücünü kaybettiği iddiaları her ne kadar güncelliğini yitirmiş olsa da bir dönemin gündemini belirlemekteydi ve hala aynı kuramsal öncüller dönüşümü açıklamakta yetersiz görünmektedir.

Egemenlik üzerine yapılan tartışmalarda da belirtildiği üzere ulus-altı birimlerin farklı alanlarda güç kazanması ya da ulus-üstü birimlerin ulus-devletin belirli işlevlerini devralması, devletin ortadan kalktığını ya da egemenliğin bir gerçeklik olmaktan çıktığı anlamına gelmemektedir. Ulus-devlet, hem ulus-altı hem de ulus-üstü birimlerin girdiği ilişkilerin düzenlenmesinde odakta yer almaktadır. Anılan birimlerin işlevleri, ulus-devlet içerisine giren ve aygıtlarda temsil bulan çıkarlar aracılığıyla belirlenmektedir. Cebeci'ye göre,

Diğer taraftan ulus devletin sonunun geldiğini iddia eden çalışmalar emperyalizmin de sonunu ilan ederken, hakikat bize ulus devletin önemini yitirmediği aksine yapması gereken düzenlemelerin giderek arttığı ve hızlandığını göstermektedir. Sermayenin giderek daha fazla volarizasyon alanına ihtiyaç duyması nedeniyle kriz ortaya çıkmadan sürekli daha fazla ve yeni ilişkinin birikime içkin hale gelmesi gerekmektedir. Bu da toplumsal grupların taleplerinin çatışmalar içerisinde siyasi iktidara dönüştüğü biçim belirlenimli bir ilişkiler alanı olarak devletin daha hızlı ve yeni kanunlarla sermayenin birikim alanını genişletmesini gerekli kılmıştır. Görülmektedir ki adı geçen ilişkiler alanı ve burada gerçekleşen temsiller (devlet) önemini yitirmemektedir (2014: 196-197).

Gerçekte, “uluslararasılaşma” devletin erimesine değil; biçim değişikliğine ve işlevlerinin yeniden tanımlanmasına işaret etmektedir. Tam da söz konusu nedenle Poulantzas’ın *otoriter devletçilik* üzerine tartışmaları önemlidir. Devletin küçüldüğü ya da tam tersine büyüdüğü/genişlediği tartışması devlet açısından topyekûn yürütülebilecek bir tartışma olmadığı gibi, toplumsal formasyonlara göre de değişkenlik gösterecektir:

[Otoriter] devletçilik devletin tek yönlü olarak güçlendirilmesini göstermez, daha çok bir eğilimin sonucunu oluşturur ve kutupları da devletin *güçlendirilmesinden-zayıflatılmasına* eşitsiz olarak gelişirler (Poulantzas, 2004: 230).

Anılan güçlendirme-zayıflatılma, devletin uluslararasılaşması sürecinde bazı aygıtların etkinliğinin artmasına, bazılarının ise geri plana çekilmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte aygıtların toplumsallığın yeniden üretimindeki rolleri de değişkenlik gösterebilmekte; buna bağlı olarak esaslı dönüşümlere konu olabilmektedir. Örneğin eğitim kurumlarının ticarileşmesi ve diploma odaklı, standardize edilmiş “sertifika programları” gibi işlemeye başlaması yeni dönemin özelliklerindendir. Böylece

piyasanın yüksek verimlilik söylemiyle kamusalılığın geri plana itilmesinde eğitimin özelleşmesinin bağlantısı kurulmuş olacak; standardize eğitim ile birlikte kalifiye ucuz işgücü arzı sermayenin önüne serilebilecektir.

Toplumsal formasyonlara göre ortaya çıkan farklılaşmalar haricinde sürecin ortak bir veçhesi de vurgulanmalıdır: Devletin uluslararasılaşması her durumda aygıtların *yalnızca* yerel sermayelerin veya sermaye fraksiyonlarının temsiline ayrılmasına karşı bir süreç olarak ilerleme eğilimi göstermektedir. Glassman'ın tanımlamasıyla,

Uluslararasılaşma, en çok uluslararasılaşmış bulunan sermaye fraksiyonlarının belirli ulus-devlet aygıtlarıyla olan dar bütünleşmesinin sürdürülemeyeceğine ve böylece gerekli devlet işlevlerinin nasıl devam ettirileceğinin belirlenme sürecinin karmaşıklığına işaret etmektedir (Glassman, 1999: 679).

Bahsi geçen durum, en başta hukuki düzenlemelerin buna uygun bir biçimde yapılandırılmasıyla ilgilidir. Sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için hukuki süreçlerin farklı sermayeler arasında ayırım gözetmeksizin işlemesi, yani “tarafsız” olması gerekmektedir. Yurtdışından gelen yatırımlar, içerideki yatırımlardan farklı hukuki kurallara ve prosedürlere tabi olmamalı; karlılığı azaltacak ve öngörülebilirliği ortadan kaldıracak piyasa dışı taleplere maruz kalmamalıdır. Siyasi istikrar¹² beklentisi, böylece,

¹² Siyasi istikrar kapitalist üretim ilişkilerinin işleyebilmesi için zorunluluk olmasa dahi, sermayenin birikim koşullarının ve sermaye açısından kar olanakları ile sınırlılıkların öngörülebilir olması açısından çoğu durumda arzu edilmektedir. Aksinde söz konusu olan siyasi istikrarsızlık, pre-kapitalist üretim ilişkilerinin etkisiyle ekonomik alana sürekli ekonomi-dışı belirleyenlerin hâkim hale gelmesi ve sermayenin öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik, şeffaflık gibi ihtiyaçlarına cevap verilmemesi durumu ile ilişkilidir. Devlet biçiminin dönüşümü, bu nedenle tek başına yeterli gelmeyecek, somutta bu biçime

bütün firmalar karşısında devlet aygıtlarının aynı mesafede olması, potansiyel olarak sermaye gruplarının hepsinin çıkarlarını hayata geçirebilmesi ile ilgilidir. Rekabet, biçimsel anlamda piyasa içerisinde kalmalıdır. Belirli sermaye fraksiyonlarının temsili sürecindeki farklı gruplar arasındaki rekabet çoğunlukla ideoloji üzerinden dolayım olacaktır (Özdemir, 2014a: 84).

Farklı temsillerin ideoloji üzerinden dolayım oluyor olması, aynı zamanda belirli bir devlette hâkim hegemonya projesi ve cumhuriyet projesi/devlet projesi ile de ilgilidir. Hâkim hegemonya projesinin ve/veya cumhuriyet projesinin dili içerisinden devlet aygıtlarına giren taleplerden birinin diğeri önüne geçme olanağı bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, uluslararasılaşma olarak adlandırılan süreç devletin ve sermayenin uluslararasılaşması talebinde en açık biçimlerinde kendini ifade etmekteyse de bunlarla bağlantılı şekilde toplumsal formasyonu oluşturan farklı ilişkilerde de kendini göstermektedir. Örneğin İdeolojik yapıyı oluşturan ilişkiler (uluslararası hukuk normlarında kendini ayrıca ifade eden ve tezin son kısmında ele alınacak olan dönüşümler de düşünülmelidir) uluslararası alandaki değer ve ilkelerin yerleşmesi biçimine bürünmektedir. Başlıca belirti neo-liberal dönemde piyasaya olan sonsuz güven, onun özgürlükler alanı olarak tanımlanması ve bu alanda hareket edenlerin bireyselleşmesi şeklinde görülmektedir. Metalaşma ile gelişme, demokrasi ile kalkınma arasındaki (Rajagopal, 2003) bağların ideolojik aygıtlarca yeniden üretilmesi sermayenin iktidarının egemen olduğu toplumlarda gözlemlenebilmektedir.

Bu nedenle, devletin uluslararasılaşması sürecinde hegemonya projelerinin de uluslararasılaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Artık, iç-dış ayrımının esaslı bir dönüşüm geçirdiği bir toplumsal formasyonda birikim stratejisi ve ona tekabül edecek

uygun pratiklerin hayata geçmesi için özellikle “hegemon” devletin aygıtlarının sürekli müdahalesi kaçınılmaz olacaktır.

hegemonya projeleri meselesi içsel bir sorun olmaktan çıkmış, sermaye ilişkisinin yeni formlarının öznesiz bir süreç içerisinde yayılması ile belirli ilkeler toplumsal formasyonların olmazsa olmazı haline gelmiştir. Söz konusu ilkelerin yerleşmemesi durumunda kapitalist uluslararası işbölümü içerisindeki yerine göre (hammadde satıcısı, sermaye ihracatçısı, vb.) ilgili ülkeye çeşitli baskılar uygulanması beklenebilecektir.

Bu noktada neo-liberal devlet biçimini, yani bahsi geçen uluslararasılaşmış devleti somutta inşa etmek, anayasaların anılan ilkeleri bir hegemonya projesinin parçası olarak taşımaları ile mümkün olacaktır. Somutta sürecin aktörleri (zira bu somutluk düzeyinde aktörlerden bahsedilmelidir) farklı cumhuriyet projeleri¹³ aracılığıyla mücadeleye (temsilin ideolojik dolayım ile gerçekleşmesiyle bağlantılı bir husus) gireceklerdir. Uluslararası sermayenin taleplerini ve uluslararasılaşmış bir hegemonya projesini benimseyen somut cumhuriyet projelerinin, emperyalizmin resmi ve gayrı-resmi desteğini alma olanağı diğerlerine göre artacaktır.

Söz konusu stratejik tercih, somuttaki karmaşık ilişkiler içerisinde tamamen hesaplanamayan sonuçlara yol açacağı gibi, sermayenin farklı fraksiyonlarının arasındaki

¹³ Cumhuriyet projeleri kuramsal anlamda somut toplumsal pratiklerin farklı boyutlarını içeren daha karmaşık ilişkilere gönderme yapmaktadır. Bu nedenle toplumun bir aradalığı hakkındaki hikayeleri de barındırmaktadır. Bir başka ifadeyle dini, etnik, mezhepsel farklılıkların nasıl içerileceğini ya da dışlanacağını anlam bulduğu yer burasıdır. Anılan hikaye hakim olduğu ölçüde sermayenin belirli fraksiyonlarına devlette temsil bulmanın ideolojik araçlarını sunabileceği gibi uygun ideolojik pozisyonlara yerleşmemesi durumunda temsilin olanaksız olmasına da yol açabilmektedir. Devletin uluslararasılaşması, cumhuriyet projelerinin mücadelelerinde uluslararası alana daha fazla etki imkanı tanımakta ve temsilin bu yönde yeni çekişmelere gebe olmasına yol açmaktadır.

çelişki ve çatışmaların etkisinde olacaktır. Bir başka deyişle, birikim stratejileri arasındaki çatışmanın somut neticesi tek başına hegemonya projelerinin inşası üzerinde değil; üstbelirlenimin etkisindeki karmaşık çelişkiler demetinin özgül bir bileşkesince açığa çıkacaktır. Burada, etnik-mezhepsel belirlenimler, bunlara bağlı olarak farklı tarih okumaları, farklı anayasal düzen talepleri ve mücadeleleri ortaya çıkacaktır. Somuttaki birçok çelişki, rekabet içerisindeki bir cumhuriyet projesini (ilkesel düzeyde uluslararasılaşmış hegemonya projesi ile bir çatışma gütmese dahi) onunla uyumsuz veya çelişkili bir konuma sokabilir. Tez bağlamında, Irak müdahalesi sonrasında karşılaşılan durumun anılan uyumsuzluk ile ilgisi olduğu ileri sürülebilir. Tezin sonuç kısmı, bu meseleye değinecektir.

Bu alt-başlıkta izah edilmeye çalışılan dönüşümün gerçekleştiği toplumsal formasyonlardaki ideolojik, siyasi, ekonomik yapılar büyük ölçüde önceki dönemden farklılaşacaktır. Bu süreçte hâkim sınıfların çıkarları, onların devlet içerisindeki temsilleri, iktidar ilişkileri, iktidarın taşıyıcıları, vb. dönüşür. Bir önceki dönemin “hak” olarak tanınmış bulunan çıkar setleri çökecek, yenileri peyda olacaktır. Bu bağlamda, egemenin kim olduğu, egemenliğin kaynağının kim ve neresi olduğu, egemenin uhdesinde bulunan eylemleri kimin, hangi süreçlerle yürüteceği sorunu kendini belli edecek ve mücadelelere konu olacaktır. Bir sonraki alt başlık, bu bağlamda, devletin uluslararasılaşmasının egemenlik kavramı üzerindeki etkileri hakkında birtakım saptamalar yapacaktır.

1.3.4. Devletin Uluslararasılaşması ve Egemenlik

Tezin ilk kısmının ikinci bölümünü oluşturan devletin uluslararasılaşması tartışmasının son alt-başlığı, sürecin egemenlik kavramına ve egemenlik ile ilgili temalara yansıyan yönlerini saptamaya çalışacaktır. Devletin uluslararasılaşmasının neden ve sonuçlarına odaklanmış bulunan bir üst başlıktan hareketle, egemenlik kavramının

yerleşik anlamları ve ifade ettiği iktidar ilişkilerindeki dönüşüm bu alt-başlığın konusunu oluşturmaktadır.

Birinci kısmın birinci bölümünde geliştirilmiş olan egemenlik tanımını tekrarlamak bu bakımdan faydalı görünmektedir. Anılan tanıma göre egemenlik, sınıf iktidarının (kapitalist toplumsal formasyonlarda burjuva iktidarının) bir işlevidir. Söz konusu işlev de egemen olanın (hâkim sınıf ve temsilcilerinin) dışında bir rakibin, egemen karşısında yasal ve/veya meşru bir iktidar odağının tanınmaması; egemenin belirlediği kural ve kararlar dışındakilerin geçersiz sayılmasını ifade etmektedir.

Tezde savunulan egemenlik tanımı haricinde, egemenlikle ilgili bazı terimlerin de yeniden okunması mümkündür. Bu bağlamda ülkesellik, süreklilik, sınırsızlık, devredilemezlik, bölünemezlik, mutlaklık gibi egemenliğe ait olduğu vurgulanan özelliklerin yeni durumda (devletin uluslararasılaşması sonrasında) nasıl şekillendiği hakkında bazı saptamalar yapmak yararlı olacaktır.

Öncelikle, ülkesellik (*territoriality*) özelliğinin ortadan kalktığını ileri sürmek olanaklı görünmemektedir. Egemenliğin verili bir toprak parçası üzerinde örgütlenmiş bulunan devletin iktidarı ile ilişkisi sürmektedir. Bununla birlikte sınırların silikleştiği ve küreselleşmenin hâkim hale geldiği ya da yerel olanın öneminin arttığı, böylece ülkesel sınırların önemini yitirdiği savları söz konusu tema hakkındaki tartışmaları körüklemektedir. Özellikle yönetim kavramı ele alındığında (bkz. Zabcı, 2009: 58-64) ortaya çıkan tablo göstermektedir ki, yerel birimler (yönetişel kurum ve kurullar, sivil toplum kuruluşları, vb.) ile uluslararası sermayenin doğrudan ilişkilenebilmesinin önünün açılması amaçlanmaktadır. Bu süreçte ulus-devletin ülkesel sınırlar içerisinde gerçekleşen piyasa faaliyetinin tamamını doğrudan kontrol etmesi ve engelleme kapasitesini elinde bulundurması arzu edilmemektedir.

Diğer yandan yönetim ulus-devletin, yerel olan ile uluslararası olan arasından tamamen çekilmesi anlamına gelmemektedir. Ekonomik alandaki ilişkilerin sürdürülmesi

için gerekli düzenlemeler (siyasi-hukuki) yine belirli bir ülke topraklarında örgütlenmiş kapitalist devletin işlevlerindendir. Ek olarak hem yerelliğe övgü hem de uluslararası olana vurgu yapacak ideolojik aygıt düzenlemeleri de devletin alanına girmektedir. Bu bakımdan ülkeselliğin ortadan kalkmadığını, farklı bir biçimde ve yeni işlevler yüklenen devlet ile birlikte yeniden üretildiğini belirtmek gerekmektedir. Poulantzas’a göre,

Kapitalist toplumlarda ülkesel egemenlik siyasi iktidarın her kullanımında devlet tarafından yeniden üretilen, çok parçalı, hücreli ve çok düzlemli bir faaliyet matrisi (*matrix*) içermektedir. Kapitalist işbölümünün gerçekleştiği bu uzam göreceli bir homojenliğe ancak ulus devletin müdahalesi ardından ulaşabilmektedir. (...) Modern devlet, bu uzamsal matrisi kendi aygıtları içinde (ordu, okul, merkezileşmiş bürokrasi, hapishaneler) maddileştirir. Daha sonra da üzerlerinde iktidarını icra ettiği tebaayı şekillendirir: Siyasi bedenin birbirinin aynı ama devlet karşısında birbirinden ayrılmış monatlar halinde bireyselleştirilmesi, devletin, emek süreci aracılığıyla içerilmiş uzamsal matriste kayıtlı çatısından kaynaklanmaktadır (Poulantzas, 2004: 117).¹⁴

Egemenliğin süreklilik, sınırsızlık, devredilemezlik, bölünemezlik, mutlaklık gibi özellikleri ise esasında iktidara ve iktidarın rakip tanımazlığına işaret etmektedir. Daha önce vurgulandığı üzere, kapitalist devletin ortadan kalkmadığı, silinmediği,

¹⁴ Bir önceki bölümde kapitalist devlet ve egemenlik arasındaki ilişki vurgulanırken Bodin’in kurgusal olarak ulaşmaya çalıştığı “homojenliğin” kapitalist devletin anılan işleviyle ilgisi olduğu ifade edilebilir. Fakat Bodin’in egemenlik üzerine üretimde bulunduğu dönemde Fransa’da söz konusu devlet biçiminin hayata geçmesini sağlayacak bütünsel bir piyasadaki henüz bahsedilememektedir.

güçsüzleşmediği; bir biçim değişikliğine maruz kaldığı ileri sürülebilir. Kapitalist devlet, ulus adına yürüttüğü faaliyette egemenliğini bir üst otoriteye aktarmamış; yerel olanla paylaşmamış; bir kişinin iradesine indirgememiş; ulus dışında başka bir güce dayandırmamıştır. Egemenliğin dönüşümüne yol açan şey, burjuvazinin iktidarı dönüşürken uluslararasılaşma süreçleri içerisinde ulusun yeniden tanımlanması, ulusun iktidarını uluslararası mekanizmaları da içerecek biçimde kullandırması olmuştur.

Söz konusu temaların dönmekle birlikte korunduğu dikkate alındığında, meselenin kapitalist devletin ve aygıtlarının üretim ilişkilerinin yeniden üretimindeki yeri ile ilgili olduğu göze çarpmaktadır. Bir başka ifadeyle üretim ilişkilerinin sürdürüldüğü “ulusal uzam” ortadan kalkmamaktadır. Devlet, söz konusu uzamda örgütlenmiş bulunan aygıtları aracılığıyla yeniden üretimdeki asli rolünü sürdürmektedir. Fakat uluslararasılaşma, verili uzamın belirli açılardan aşılmasını da getirmektedir. Özdemir’in sözleriyle,

Egemenlik ve bağımsızlık ölçütleri yeniden şekillenmiş ve Sovyet öncesi tertipleri değişmiş olan devletler (yerel devletler) bugün hala küresel güç ilişkilerinin yoğunlaştığı, sermaye ilişkisinin temel uğrak olarak kullandığı ülkesel düzlemin tanımlayıcısıdır. Ülkeselliği önce üretmek (bir başka deyişle, kapitalist işbölümünün gerçekleştiği uzamın çok parçalı ve düzlemli yapısını homojenleştirmek), daha sonra da –emekçiler aşamazken- aşmak, kapitalist üretim ilişkilerinin zorladığı bir edimler seti olarak düşünülmelidir (2014a: 87).

Ulusal uzamı aşan sermayenin, farklı devletler içerisinde temsil edilmesi egemenlik kavramını yeniden sorunsallaştırmayı gerektirmektedir. Bu nedenle egemen olarak kabul edilen *ulusun* kim olduğu, egemenliğini nasıl kullandığı meselesi temel öneme sahiptir. 1945 sonrasında kapitalist uluslararası işbölümü içerisinde yer alan ülkelere yönelik olarak uluslararası düzlemdeki sermaye ilişkisinin neticesinde ABD’nin

merkezdeki konumu gereği kendi devlet biçimini dayatması olgusu ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle “güçler ayrılığı” ilkesi, kapitalist devletin yeni biçiminin olmazsa olmazı haline gelmiş; demokratik ülkeler arasında kabul görebilmek için ilkenin yerel devletlere sirayet etmesi gereği az gelişmişlerin önüne konulmuştur.

Egemenlik kavramı üzerine yapılan incelemede belirtildiği üzere, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim hale gelişi sürecinde egemenliğin önce ulusa ait olduğu yaygın kabul görmüş, ardından sorunsal, ulusun egemenliğini nasıl kullanacağı konusunda düğümlenmiştir. Üretimin değişen dinamiklerine rağmen kaynağını ulustan almayan bir iktidar bugünün gelişmiş kapitalist toplumları için mümkün gözükmemektedir. Kurgusal olarak iktidarın meşru sahibi olan ulus, *genişlemiş* temsil kurumu aracılığıyla iktidarın kullanımı ve yeniden üretiminde belirli *organlara* yetki vermiştir. Hükümetin konumuna göre kapitalist devletlerde başlıca üç temsil biçiminden söz edilebilir:

İlk durumda (meclis hükümeti sistemi) hükümet ulusu doğrudan temsil etme yetkisini haiz bulunan ve başka bir temsile olanak tanımayan bir meclisin içerisinden çıkmakta; meclisin iradesini gerçekleştirmektedir. Burada meclis devlet iktidarını tamamıyla kendisine mal etmektedir ve hükümetin ona karşı sorumluluğu bulunmaktadır (Özdemir, vd. 2019: 93-98). Söz konusu durum, güçler birliği ilkesi ile tanımlanmaktadır. İkinci durum, başkanlık rejimine tekabül etmektedir ve yasama, yürütme kuvvetlerinin bağımsızlığı üzerine inşa edilmiştir. Organlar arasında bir kontrol ve denge bulunsa dahi başkanın yetki ve gücün kullanımı açısından ayrıcalıklı yeri bulunmaktadır (Özdemir, vd. 2019: 98-99). Üçüncü durumda ise yarı-başkanlık rejimi söz konusudur ve başkanlık ile parlamentarizm arasında, ikisinden de öğeler barındırmaktadır (Özdemir, vd. 2019: 99-100).

İkinci ve üçüncü durumlar, 1945 sonrasına has olmamakla beraber, ABD’de somutlaşan talepler ve onların sonucu olarak ortaya çıkan devlet iktidarı aracılığıyla uluslararasılaşmış devlet biçiminin güncel sonuçları olarak işaretlenebilir. Burada asıl

önemli olan, güçler ayrılığı ilkesinin yerleşmesi ve bu yolla denetlenebilir bir yürütmenin mevcudiyetidir. Yargının bağımsızlığı ve evrensel hukuk ilkelerine uyumluluk kriterlerinin işlevlerinden biri, siyasal olan ile ekonomik olan arasındaki ayrımın güvencesini sağlamaktır. İlk durumdaki güçler birliği ilkesi ile meclis iradesinin üzerinde bulunan uluslararası kurallar, prensipler bütünü ya da yargının bağımsız denetimi uyuşmamaktadır. Devletin uluslararasılaşması aynı zamanda güçler ayrılığı ilkesinin de yayılışı yolundaki baskılara denk düşmektedir.

Açıklanmaya çalışılan dönüşümün yerleştirilebildiği ölçüde ilgili toplumun kolektif varlıklarının uluslararası piyasalara açılması ve emeğin haklarının yeniden tanımlanarak “insan haklarının” mevcut bütün hakları törpülemesi anlamına geldiği belirtilmelidir. “İnsan hakları”nın emek gücünden başka hiçbir şeyi olmayanların haklarıyla bağlantısı koparılmış, refah devleti döneminde sahip oldukları işçi sınıfının elinden alınmıştır (bkz. Özdemir ve Aykut, 2011).

İnsan hakları aracılığıyla önceki dönemde (refah devleti döneminde) sahip olunan hakların silinmesine ek olarak bir başka boyut da uluslararası olanın *somut insan* ile hiçbir ilgisinin bulunmamasıdır. İnsanlığın kurtuluşu olarak göklere çıkarılan uluslararası normlar gerçek insanlar için değildir; onlar uzamsal sınırları aşamazlar. Aşma edimi, *insan hakları* içindir. Aslolan somut, emek gücü potansiyeli sahibi insanlar değil; soyut insanın *hakları*dır. Hukuki dönüşüm aracılığıyla hareket kabiliyeti kazanan sermayedir; somut insanlar değil. İdeolojik alandaki dönüşüm de ifade edilen boyutu keskinleştirmektedir. Yabancı düşmanlığı sermayeye, şirketlere ve kapitalist-girişimcilere karşı gerçekleştirilmemelidir. Onlar ilerleme ve gelişmenin anahtarıdır. “Yabancı” olarak dışlanacak olanlar, yalnızca potansiyel emek gücü taşıyıcısı olan insanlardır.

Bu bağlamda egemenlik kurgusunun devletin uluslararasılaşması sürecindeki dönüşüm veçheleri şöyle sıralanabilir: Egemen olan ulustur. Ancak ulus artık yalnızca

belirli bir toprak üzerindeki insanların kolektif iradesine gönderme yapmamaktadır. Uluslararası toplumun bir parçası olarak ulus, ülkesel sınırları aşan değerler ve ilkeler doğrultusunda yaşamalıdır. İnsanlığın “geldiği noktada” egemen, bir ülke topraklarındaki kuralları ve kararları belirlerken uluslararası normları dikkate almalıdır. Bu bakımdan iktidarını kullanırken “içeriye” sirayet etmiş bulunan prensipleri görmezden gelme lüksü yoktur. Bu olursa (uluslararası işbölümü içerisindeki konumuna göre değişen biçimlerde) yaptırımlara ve müdahalelere maruz kalması kaçınılmazdır. Mutlak iktidarını ulus adına kullanırken üst bir otoriteye hesap vermesi gerekmesi dahi uluslararası kurum ve mekanizmaları göz önünde bulundurmamak durumundadır.

Gelinen noktada, uluslararasılaşmanın egemenlik üzerindeki etkilerine dair önemli bir katkı ile hesaplaşmaya girmek gerekmektedir. Bartelson, egemenliğin ancak küresel bağlamda ele alındığında anlamlandırılabilceğini belirtmektedir. Yeni koşullara ayak uydurmak için kavramın anlamı esnetilmiş ve egemenliğin işlevi dönüşmüştür (2014: 69). Artık “daha egemen” olan devletler, “daha az egemen” olanlara (2014: 86) müdahale ederek onların egemenliklerini güçlendirmektedirler (2014: 80). Artık egemenlik bir iç mesele olmaktan çıkmış, bağımsızlık ilanları ve kendi kaderini tayin hakkına dayanmaktan ziyade uluslararası düzenin varlığı ve devamına katkı koyma meselesi haline gelmiştir (2014: 87). Bunu da “bütün insanlığın çıkarına uygun biçimde uluslararası düzenin devam ve istikrarını sağlama iddiasında olan” küresel yönetişimin kurumları ve hükümet-dışı aktörlerin gözetiminde yapmaya zorlanmaktadır (2014: 87).

Bartelson’un gayet net biçimde vurguladığı üzere devletlerin egemenliği uluslararası düzenin sürekliliğine katkıları dolayısıyla bir hiyerarşiye tabi hale gelmişlerdir. Ancak Bartelson’un post-yapısalcı yöntem nedeniyle görmesinin mümkün olmadığı olgu, anılan durumun sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanması ve bu

bağlamda devletlerin kapitalist uluslararası işbölümüne sağladıkları katkı ile ilişkisidir.¹⁵ Bir başka ifadeyle, artık devletler kendi “iç” sermayelerinin çıkarlarını “ulusal çıkar” olarak “dışarıdaki” sermayelere karşı savunacak biçimden uzaklaşmalıdır. Yeni durumda devletler uluslararasılaşmış biçim dolayısıyla “dışarıdakini” de içeride temsil edebilmeli, uluslararası işbölümünde kendilerine uygun konumlarına göre sermaye birikiminin küresel anlamda devamlılığını sağlamalıdır.

“Bir devletin birden çok sermayeye, birden çok sermayenin birden çok devlete bağımlılığı” durumunu niteleyen devletin uluslararasılaşması terimi, yeni devlet biçimine işaret ederken burjuvazinin iktidarında niteliksel bir dönüşümü de imlemektedir. Burjuva iktidarının uluslararasılaşması. Böylece egemenlik siyasi iktidarın bir işlevi olarak ele alındığında devletlerin neden uluslararası düzene sağladığı katkıya göre derecelendirildiği açıklanabilecektir.

Tikel kapitalist devletler, uluslararasılaşmış formlarında artık burjuvazinin iktidarını küresel düzlemde yeniden üretebilmesinin araçlarını sağlamakla mükelleftirler. Kapitalist devletlerde temsil edilen burjuvazinin yeni durumda “içeriden” olması zorunluluğu ortadan kalktıkça, egemenliğin referansları da dönüşmektedir. Egemenlik verili topluma/halka/ulusa ait olmakla birlikte; ulus, uluslararası olanın bir parçası olarak anlam kazanmaktadır. Bir toplumun yalnızca kendisine ait olan değer ve normları yeterli olmayacaktır. İnsanlığın, her toplum için geçerli ve onlar için en iyisini vadeden değer ve normları bulunmaktadır.

¹⁵ Bartelson’un çalışması dönüşümü analiz etse dahi yönetimsellik (*governmentality*) kavramının ötesine geçememektedir. En iyi ihtimalle kapitalizm ile ilgisi belirsiz olan bir neo-liberalizm düşünürün süreci açıklamada başvurabileceği kavramlardandır. Ancak neo-liberalizm burada ekonomik alanda ağırlık kazanan söylemsel bir iktidardan fazlası olamamaktadır (bkz. Bartelson, 2014).

Böylece, kapitalist uluslararası işbölümü; emperyalizm ve kapitalist üretim ilişkilerinin tüm toplumsal formasyonlara sızma ve onları dönüştürme kapasitesi (zira, burjuvazinin iktidarını küresel düzlemde ve her devlet içerisinde gerçekleştirmesi olanağı söz konusudur) göz önünde bulundurulduğunda egemenliğin esas belirleyeni olan devlet biçiminin yayılışı temel önemdedir. Devletin uluslararasılaşması, hem kapitalist metropollerde hem de çevresel formasyonlardaki devlet biçiminin dönüşümüne ışık tutan bir kavram olarak burjuvazinin iktidarının yeniden üretiminde devletin üstlendiği role işaret etmektedir.

Yukarıda anlatılanlara rağmen, egemenliğin tüzel kişilik olarak devlet ve ülkesel sınırlar gibi ilkeleri koruma kaygısı (Bartelson, 2014: 84) devam etmektedir. Bu durumun temel nedeni, yukarıda ele alındığı üzere kapitalist üretim ilişkilerinin ve sermaye birikiminin “ulusal” uzama ihtiyaç duyması olarak belirtilebilir. Hukuki düzenlemenin “öznesi” olan egemen devlet, uluslararası düzene katkı koyacak biçimde dönüşümleri gerçekleştirmeli, yasalar çıkartmalı ve bunların uygulanması önündeki engelleri bertaraf etmelidir. Tezin son kısmında somut bir örnek üzerinden incelemeye tabi tutulacak olan bu işlev, egemenlik aracılığıyla burjuva iktidarının uluslararasılaşmış haliyle bütün yerelliklerde temsiliyet bulabilmesini sağlamaktadır.

IMF, Dünya Bankası, uluslararası kuruluşlar eşgüdümü ve dönüşümün araçlarını sağlarken süreç aynı zamanda onlara da yeni ve etkili işlevler yüklemektedir. Özdemir, söz konusu işlevleri şu şekilde özetlemektedir:

[L]ocalar; lobiler; işadamı dernekleri, işveren örgütleri (Örneğin *The European Round Table of Industrialists*); küresel kapitalizmin düzenleyici kuruluşları (banka birlikleri; Amerikan ve Avrupa ve Japonya merkez bankaları arasındaki kurumsallaşmış iletişim; WB; IMF; WTO; gayri resmi toplantılar (Davos vs.); sektörel kuruluşlar; BM’ye bağlı düzenleyici sivil toplum örgütleri (*International Chamber of Commerce*); yönetim ilkesi

gereğince siyasi iktidarla sermaye işbirliğini sağlayacak şekilde düzenlenen ve kararları doğrudan siyasi iktidar kararlarına dönüşen bir dolu gayrı-resmi ya da yarı resmi danışma toplantısı; Avrupa Birliği gibi oluşumlar dolayısıyla yapılan bakanlar ya da devlet başkanları arası toplantılar; küresel konferanslar ve benzeri örgütsel dolayimlarla binlerce farklı yoldan devlet içerisinde temsil edilerek ortak sınıfsal etkilere tahvil edilen –küresel sermaye- taleplerin(in) karşılanması, ilgili devletlerin politikalarını ve yukarıda sayılan taleplere binaen yapılan yasal değişikliklerin sonucu olarak dönüşen biçimlerini kapitalist merkezle uyumlu hale getirecektir (2014a: 122).

Egemenlik artık verili topluma/halka değil; uluslararası topluma referansla anlam kazanmaktadır. Birleşmiş Milletler ve bağlantılı kuruluşlar da kurumsal olarak uluslararası toplumun temsil aracılığıyla “somutlaştığı” yer olarak görülmektedir. Uluslararası toplum adına bu iktidarı kullanan da Güvenlik Konseyi olmaktadır. BM’nin asli karar organı Güvenlik Konseyi olarak görülebilir. Bununla birlikte Güvenlik Konseyi’nin bir üst otorite olmadığı; aynı zamanda devletlerin içlerindeki ve arasındaki çelişkilerin yansıtıldığı bir yer olduğu göz önünde bulundurulmalıdır: Emperyalizm içindeki ve emperyalizm ile çelişkili ilişkileri bulunan devletler arasındaki çatışmalar burada sahnelenir ve sonucundaki iktidar çıktısı her durumda arzu edilen sonuçları vermeyebilir. Güvenlik Konseyi’nin konumuna tezin son kısmında ayrıca değinilecektir. Fakat belirtilmelidir ki, Güvenlik Konseyi’nin kararları, ilgili devletlerin iktidar çıktılarının çarpıştığı bir süreç sonucunda oluşmaktadır. Bunda da (ABD, Fransa ve İngiltere özelinde) devletin uluslararasılaşmasının yarattığı eşgüdüm ve sermaye fraksiyonlarının elde edebildikleri temsil nedeniyle oluşan çelişkiler kadar, (Rusya ve Çin özelinde) devletin uluslararasılaşmasının önündeki engellerin olduğu ileri sürülebilir (bkz. Özdemir, vd. 2015).

1.3.5. Sonuç

Tezin, kapitalist devletin egemenlik ile ilişkisi bağlamında ele alındığı ilk kısmın ikinci bölümü devletin uluslararasılaşması terimi üzerinden konjonktürü açıklama amacını taşımıştır. Öncelikle ilk alt-başlıkta sermayenin uluslararasılaşmasının 1945 sonrasındaki özgül niteliği ve bunun metropolde şekillenerek çevresel toplumsal formasyonlara yansması meselesine odaklanılmıştır. Ardından ikinci alt-başlık sermayenin uluslararasılaşmasını mümkün kılan devletin biçim değişikliğine, yani uluslararasılaşmasına odaklanmış; sürecin nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmeyi hedeflemiştir. Bölümün son alt başlığında ise devletin dönüşümü ile egemenlik ve ilgili temaların içeriğindeki farklılaşma tartışılmış, sürecin devlet iktidarı ve egemenlik üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Tezin ilk kısmının ikinci bölümünü takip eden bölüm ise Irak devlet biçiminin 2003 öncesinde nasıl açıklanabileceğine dair bir girişimde bulunacaktır.

1.4. Moment: Irak'ta 2003 Öncesi Devlet Biçimi Üzerine Bir Açıklama Denemesi

1.4.1. Giriş

Tezin birinci kısmının üçüncü bölümü, Irak devletinin küresel kapitalist sistem ile “uyumsuzluğunun” anlamlandırılabilmesi için ABD önderliğindeki “İstekliler Koalisyonu”nun (*Coalition of the Willing*) 2003 yılındaki müdahalesi öncesindeki devlet biçiminin açıklanması çabasına ayrılmıştır. Sermaye birikiminin sürekliliği için gerekli olan dönüşümün itkisi ile gerçekleşen müdahalenin olası sonuçlarının “rejim değişikliği” şeklinde anılmasının uluslararasılaşmış devletin küresel alanda yayılması süreci ile bağlantısı bu şekilde irdelenebilecektir.

Irak'la ilgili devlet biçimi üzerine yapılacak analizlerde uluslararası işbölümü dahilinde ülkenin hammadde tedarikçisi olarak konumunu göz önünde bulundurmak

gerektirmektedir. Bu tartışma, ikinci kısımda detaylandırılacaktır. Tezin ilk kısmının bu bölümü, daha sonraki açıklamalarla bütünlenecek olan bir kısıtlamaya gidecek ve Irak'ın toplumsal yapısını ve buna bağlı olarak devlet biçimini incelemeye ayrılacaktır. Irak'ın tarihi gözden geçirilirken uluslararası süreçlerin ve müdahalelerin dışarıda bırakılması mümkün olmasa dahi, odak noktasında toplumsal yapının dinamikleri yer alacaktır.

Irak'ın toplumsal yapısı incelenmeden önce, “azgelişmiş” ya da “çevresel” olarak adlandırılan toplumsal formasyonlarda otoriter devlet biçiminin nasıl açıklanacağına ilişkin bir tartışma yürütülecektir. Böyle bir tartışmanın Irak'ta dönüştürülmek istenen devlet biçimine dair bazı ipuçları vereceği düşünülmektedir. Irak toplumsal yapısının arka planını oluşturan –ve emperyalist faaliyet tarafından da belirlenmiş bulunan– tarihsel olgulara değinilecektir. Bu şekilde, Irak'taki devlet biçiminin meydana geldiği koşullar belirlenmeye çalışılacaktır.

1.4.2. “Çevresel” Toplumsal Formasyonlarda Otoriter Devlet Biçimi: Kuramsal Sorunlar

Çevresel toplumsal formasyonlardaki devlet biçimleri çoğunlukla “otoriter”, “otokratik”, “despotik”, “oryantal despotizm”, “monokrasi” nitelikleriyle anılmaktadır ve tanımlanmaktadır. Bu durum, hâkim düşünce içerisinde farklı gerekçelerle açıklanmaktaysa da demokratik kurumların bu ülkelerde yeterince gelişmemiş olmasına ilişkin bir konsensusun varlığından bahsedilebilir.

Yer yer bu vurguya sosyalist yönetimler hakkında karşı propaganda da eşlik etmektedir ve diktatörlük ile sosyalizm arasında dolaysız bir rabıta kurulmaya gayret gösterilmektedir. En son vurgulanan çabanın alt metni, kapitalizm ile demokratik kurumlar arasında bir bağ kurmakta, kapitalist üretim ilişkileri ve kapitalist uluslararası işbölümünün gerekliliklerinin bu ülkelerde yerleşmesinin zorunluluğundan dem vurmaktadır.

Bununla birlikte, Marksist düşünce içerisinde geliştiği haliyle devletin otoriter biçimi üzerine ve azgelişmiş kapitalist toplumsal formasyonlarda devletin niteliğine dair yapılan düşünsel üretimler, sınıf mücadelesinin ve üretim ilişkilerinin göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Özellikle uluslararası işbölümünün değişen yapısı, sömürgecilik, emperyalizm ve emperyalizmin yeni formu ele alınmadan azgelişmiş ya da “çevresel” toplumsal formasyonlarda devletin biçimini incelemek mümkün değildir.

Bu bakımdan öncelikle devlet biçiminin analizinde kullanılacak yöntemle dair Poulantzas’ın yaklaşımına değinmek gerekmektedir. Düşünür, *Faşizm ve Diktatörlük* (2012) eserinde bir toplumsal formasyonun verili bir momentte incelenmesi için yalnızca onun iç dinamiklerine değil, emperyalist zincir içerisindeki konumuna da dikkat etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda devletin diktatöryal biçiminin toplumsal formasyonun içinde bulunduğu bir kriz ile açıklanması sürecinde emperyalizmin bir sistem olarak etkisi öne çıkmaktadır.

Devlet, İktidar, Sosyalizm (2004) eserinde Avrupa’daki kapitalist metropoller bağlamında devlet biçimini inceleyen Poulantzas, devletin yeni biçimini “otoriter” olarak tanımlamaktadır. Buna göre söz konusu toplumsal formasyonlarda yasama-yürütme-yargı erkleri arasında bütünleşme eğilimi artmakta, yürütme organı güç kazanmakta, devlet aygıtlarının biçimlenişinde otoriterleşme eğilimi artmakta, temel hak ve özgürlükler içerisinde sosyal haklarda gerileme gözlemlenmekte, yürütmenin güçlenmesiyle birlikte finans odaklı sermaye birikimine koşut olarak karar alma süreçleri merkezileşmekte ve hızlanmaktadır (2004: 245-246, 255-256).

Kapitalist uluslararası işbölümünde merkezi konumda bulunan toplumsal formasyonları incelerken Poulantzas, yukarıda belirtilen dönüşümleri bir şablon gibi sunmamaktadır. Toplumlara bakılarak bu özelliklerin görüldüğü yerlerde devlet biçimlerini ve siyasal rejimleri eşitlemek doğru yaklaşım olmayacaktır. Poulantzas’ın temel amacı kapitalist devletin güncel formunun parametrelerini ortaya çıkarmaktır.

Ancak her bir toplumsal formasyon ayrı ayrı incelenmeli ve otoriter devlet biçiminin somutlaşma eğilimleri (rejimler sorunu) göz önünde bulundurulmalıdır. “Azgelişmişlik” olgusu da devlet biçimleri arasındaki farklılaşmalara dikkat edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Poulantzas’a göre,

[H]akim ülkelerle ezilen ülkeler arasındaki emperyalist zincirdeki bölünmelerinde kapitalist münasebetlerin uluslararası niteliğe bürünmesinden kaynaklanan bugünkü yoğunlaşma dikkate alındığında, mevcut devlete ilişkin olarak ve bu ülkelerin tamamında geçirdiği dönüşümleri kapsayan genel bir kurumsallaştırmaya gidilemez. Ezilen ülkelerin oluşturduğu bölgede, örneğin Latin Amerika’da, *yeni bir bağımlı devlet biçiminin* yüze çıkışına tanık olsak da (ki, bu devletin kendisi de farklı rejimler altında görünmektedir) bu yeni biçim hâkim ülkelerdeki yeni devlet biçiminden büyük ölçüde farklılıklar taşımaktadır (2004: 228).

Bir noktanın altını çizmek gerekmektedir: Poulantzas’ın metropoller için ortaya koyduğu “otoriter devlet biçimi” ile *azgelişmiş kapitalist toplumsal formasyonlardaki* “otoriter devlet” biçimi tanımlarında niteleme benzerliği olmasına karşın farklı devlet biçimlerinin varlığı söz konusudur. İkincisinde, pre-kapitalist ilişkiler ile emperyalist zincir içerisindeki bağımlı konumları farklı bir devlet biçimine neden olmaktadır. Yine de, her ikisinin de kapitalist uluslararası işbölümü ile bağlantısı hesaba katılmalıdır. Zira buradaki devlet biçiminin pre-kapitalist toplumsal üretim ilişkileri ile rabıtası sabit kabul edilse dahi anılan devlet tipi, kapitalisttir. Kapitalist uluslararası işbölümündeki yerleri gereği azgelişmiş kapitalist devletlerin sermaye ilişkisinin yeniden üretimi bağlamında özgül konumları bulunmaktadır. Poulantzas söz konusu özgüllüğü şu şekilde ortaya koymaktadır:

[Doğu ülkelerindeki] iktidarın bazı totaliter vasıflarının, bir yandan da (çünkü kapitalizm bütün kötülüklerin kaynağı değildir) ama hiç şüphesiz temelde,

onların devletlerinin ‘kapitalist veçhelerinde’ ve bu devleti taşıyan üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümünde yattığını hatırlatıyorum. Şimdi, bu ülkelerin durumunda da söz konusu olan totaliter tohumların basitçe filizlenmesi değildir. Onlara damgasını vuran totaliter vasıflar bir dizi belirgin tarihsel (ekonomik, siyasi, vb.) etmenden kaynaklanmakta ve burada tümüyle özel bir devlet biçiminin söz konusu olmasına yol açmaktadır: bu biçim zaten bu ülkelerde bir istisna değil, kuraldır. Buna karşılık, bu devletler hâlihazırda bizim kendi toplumlarımızdan bildiğimiz haliyle otoriter devletçiliğin sıradan bir değişkesini oluşturmaktan uzak olsalar da, bu devletçilikle akrabadırlar. Burada da yine, ileride yer alacak bazı çözümlemeler, özellikle de devlet bürokrasisinin rolüne ilişkin olanlar, onları da ilgilendirmektedir. Ancak o ülkelerin özelliklerinin dikkate alınması koşuluyla: bu akrabalık günümüzün ‘teknolojik-sınai’ dünyasının ‘tekno-bürokrasisine’ özgü tekdüze bir eğilimin sonucu da değildir. Devletin üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü içinde yerleşik vasıfları, sınıf ilişkileri ve siyasi ilişkileriyle kuşatılmıştır ve bu ilişkiler bu ülkelerde çok büyük ölçüde farklıdırlar (2004: 233).

Otoriter devletin “merkez” kapitalist ülkeler dışında edindiği biçimin özgül niteliği ele alınırken, her ülkenin kendi özel koşullarına ek olarak sömürgecilik ve/veya emperyalizm altında geçirdikleri tarihsel dönüşümler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle bahsi geçen ülkelerin farklı tarihsel süreçlerde kapitalist ya da kapitalistleşen merkez ülkeler ile kurdukları ilişki hesaba katılarak toplumsal yapıları sınıfsal temelde irdelendiğinde devlet biçimi üzerine yapılacak analizler güçlenebilecektir.

Özgül toplumsal yapı ile uluslararası yapı üzerinden *azgelişmiş toplumsal formasyonlarda* otoriter devlet biçiminin niteliğini analiz eden Clive Thomas’ın (1984) yürüttüğü tartışma bu bağlamda yararlı bir çabanın öncüllerini sağlamaktadır. Thomas’a göre, *çevresel toplumsal formasyonlarda* otoriter devlet biçiminin yalnızca bir diktatörün

ya da “otokratik” idari yapının varlığına indirgenmesi mümkün değildir. Bunlar, her ne kadar anılan biçime eşlik etmekteyse de çevresel otoriter devlet biçiminin analizi hem sınıf çelişkilerinin içerideki gelişimini hem de küresel kapitalist sistem içerisinde söz konusu toplumsal formasyonun konumunun irdelenmesini gerektirmektedir (Thomas, 1984: xx).

Thomas’ın geliştirdiği yaklaşım, Poulantzas’ın otoriter devlet kavramsallaştırmasından (2004: 227-277) yola çıkarak farklı tarihsel ve mekânsal ölçekler çerçevesinde otoriter devletin nasıl ele alınacağı sorusuna cevap geliştirme maksadındadır. Poulantzas’ın çalışmaları kapitalist uluslararası işbölümünün (ya da emperyalist zincirin) merkezi konumunda bulunan toplumsal formasyonlara veya uluslararası işbölümüne azgelişmiş nitelikleriyle katılmayan (Poulantzas, 1976)¹⁶ toplumsal formasyonlara odaklanmaktadır. Thomas ise düşünürün yöntemini *çevresel toplumsal formasyonlara* taşımaya çalışmaktadır. Thomas’a göre,

çevredeki siyasete dair kuramsal çalışmaların süregelen zayıflıklarından biri genellemelere yapılan aşırı vurgu ile birlikte bir diğeri, bu toplumların çeşitlenmiş tarihsel gelişimlerinin çok az vurgulanıyor olmasıdır (1984: xviii).

Anılan zayıflığın sonucu olarak azgelişmiş toplumsal formasyonlar ve bunların devlet biçimlerinin gerçek somutluğunun *düşünce*deki somuta taşınmasında sorunlar bulunmaktadır. Düşünür, genellemeler uğruna somut olanın analizini es geçen

¹⁶ İlgili çalışmasında Poulantzas, Avrupa’daki bir başka ülkenin sömürgesi olmayan (hatta kendi sömürgeleri bulunmuş olan) ancak kapitalistleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal yapıları nedeniyle uluslararası işbölümü içerisinde merkezi bir konumda yer almayan toplumsal formasyonları (İspanya, Portekiz, Yunanistan) incelemektedir.

Çalışmalardan farklı olarak, bilimsel çabanın hem soyut hem de somut veçhelerini göz önünde bulunduran bir metodoloji önerdiğini belirtmektedir. Thomas'ın ifadeleriyle,

Metodolojik anlamda yaklaşım, bu çalışmanın hem somut hem de soyut olmasına olanak vermektedir. Gerçek tarihsel deneyimlerden çıkarılan kategorilerin kullanılması bakımından somut; toplumsal gelişimin genel (böylece soyut) biçimlerinden elde edilen tarihsel materyalist kategoriler şeklinde sunulmasından dolayı da soyut olmaktadır (Thomas, 1984: xx).

Böyle ele alındığında metodolojinin genellemelere karşı olmadığı, mevcut genellemelerin yetersiz ve çoğu zaman indirgemeci olduğu yönündeki bir kabulden hareket ettiği ileri sürülebilir. Post-yapısalcı yaklaşımın bir kolu olarak post-kolonyalist çalışmaların iddia ettiği gibi, bilimsel bilginin mümkün olmadığı, tam da söz konusu bilgi iddialarının kendisinin bir baskı mekanizmasına dönüştüğü ve üzerinde çalışılan toplumun kendi içindeki en ufak öğelerinden oluşan özgül bir tarihsel anlatının esas alındığı bir yaklaşımdan (Wood ve Foster, 2001) ayrışmaktadır. Söz konusu vurgu, azgelişmiş toplumların somut tarihsel koşullarının ve üretim ilişkilerinin özgül yapısının hesaba katılması ile ulaşılabilecek olan bu toplumlar hakkındaki bilginin arayışındadır. Düşünür, temelde, azgelişmiş toplumlardaki yönetim tarzları hakkındaki kestirme sonuçlar ile ulaşılan genellemelere karşı çıkmaktadır. Thomas'a göre,

Otoriter devlet terimi burada bir yönetim metodunu tanımlamaktan daha fazlasıdır. O bir toplumsal kategoridir ve çevresel kapitalist toplumlarda yaşamın maddi temelini yeniden üretiminin özgül tarihsel ve yapısal bağlamına yerleşmektedir (1984: 83).

Anaakım yaklaşımların sıkça varsaydıkları üzere (bu hususa, aşağıda Irak incelenirken de dikkat çekilecektir) bir diktatörün bir toplumu baskıcı usullerle yönetme anlayışına indirgenmesini de reddeden düşünür, Poulantzas'ı takip ederek azgelişmiş

toplumsal formasyonların ikili bir irdeleme süreci sonucunda anlaşılabilirliğini belirtmektedir:

Otoriter devlet biçimi, bir diktatörün varlığı veya otoriter ve diktatöryal yönetim biçimlerine indirgenemezler, bunlar ona eşlik etseler dahi. Devlete tarihsel materyalist bir kategori olarak bakmalı ve onun toplumsal ve maddi temelini anlamalıyız. Dahası, çevresel kapitalist devletin doğası hem sınıf mücadelesinin içsel gelişimi tarafından, hem de bu toplumların ve onun içindeki sınıfların küresel kapitalist sistem içindeki konumlarınca belirlenmektedir (Thomas, 1984: xx).

Thomas'ın kullandığı kavramsal çerçeveye bakıldığında, çevresel toplumsal formasyonlarda otoriter devletçiliğin açıklanması sürecinde Poulantzas'ın çalışmasından *yöntemsel anlamda* faydalandığını söylemek daha doğru olacaktır. Zira Poulantzas'ın incelediği toplumsal formasyonlar ile Thomas'ın inceledikleri arasındaki farklar, otoriter devletçiliğin çeşitlenmiş türlerine değil; tamamen farklı devlet biçimlerine gönderme yapmaktadır. Bununla birlikte *otoriter* sıfatı iki devlet biçimini de karşılamaktadır. Devletin uluslararasılaşması sürecinde, çevresel toplumsal formasyonlardaki devlet biçiminin belirli özellik ve işlevlerinin merkezde yayılmış bulunan otoriter devletçilik biçimine dönüşümünde söz konusu yapı kolaylaştırıcı olabileceği gibi farklı toplumsal ilişkilerden kaynaklandığı ölçüde zorlaştırıcı etkide de bulunabilir. Merkezde demokratik parlamenter sistemin yeni devlet biçimine uyumlulaştırılması sürecinden bahsedilebilecekken¹⁷ çevrede pre-kapitalist ilişkilerin dönüştürülmesi süreci farklı mücadelelere konu olacaktır.

¹⁷ Poulantzas'ın bu konudaki görüşleri, kapitalist devletin baskın biçimini ortaya koymaktadır: “Otoriter devletçiliğin yüze çıkışı ne yeni bir faşizmle ne de bir faşizan süreçle özdeşleştirilebilir. Bu devlet gerçek bir istisnai devletin yeni biçimi olmadığı gibi,

Yukarıda belirtildiği üzere Thomas, çevresel otoriter devlet biçimini temelde sömürgeci dönemde oluşan ve dönüşüme uğrayan yapılara odaklanarak analiz etmektedir. Bu bağlamda, esas ele aldığı az gelişmiş toplumsal formasyonlar, odakta Karayip Bölgesi olmak üzere Latin Amerika ülkeleri ve Afrika'nın eski sömürge ülkeleri şeklinde görünmektedir. Bu nedenle, Irak'ta otoriter devlet biçimi üzerine yapılacak bir inceleme farklı temellerde düşünülmelidir. Her ne kadar Irak'taki toplumsal yapının oluşmasında emperyalist politikalar ve ilişkiler esaslı önemi haiz ise de sömürgeci dönemin kolonyal merkezle kurulan ilişkileri veya bunun uzantısı olarak oluşan bir içyapıdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Irak, bahsi geçen dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıdır ve İngiliz yönetimine girdikten sonraki dönemde ise sömürgecilikten değil; emperyalizmden söz etmek daha doğrudur.

Üçüncü bölümün bir sonraki alt başlığı, bahsi geçen farklılık nedeniyle Irak toplumsal formasyonunun özgül tarihsel gelişimine ve emperyalizm ile kurulan ilişkiye odaklanacaktır.

kendi başına, böylesi bir devlete doğru geçişin formu da değildir: *Burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni 'demokratik' formunu temsil etmektedir.* (...) [F]aşist devlet bir siyasi bunalıma ve onun da ötesinde gerçek bir devlet bunalımına tekabül eder: Otoriter devletçiliğin, bunalım halindeki bir devlete tekabül etmeksizin, kendini dayattığı birçok ülkedeki durum bu değildir. Nihayet, bu devlet biçiminin bir devlet bunalımıyla eşleştiği ülkeler için bile, şimdilik faşizan bir süreç ya da faşizan bir bunalım söz konusu değildir.” (2004: 234)

1.4.3. Irak'ta 2003 Öncesi Devlet Biçiminin Somut Tahlili: Emperyalizm'in İzleri

Bu alt başlık, Irak devletinin 2003 müdahalesi öncesindeki biçiminin açıklanabilmesi için özgül tarihsel referansları ele alacaktır. Anılan girişim, Irak tarihinin tamamını kâğıda dökmek ve ayrıntılarına girmek gibi bir maksat taşımamaktadır. Devlet biçiminin açıklanması sürecinde önemli görünen bir sınırlamaya giderek seçici bir hikayeleştirmeyi tercih edecektir. Yine aynı gerekçeyle ağırlık 1970'ler ve sonrasına verilecektir.

Saddam Hüseyin'in yönetimi ele geçirdiği koşullar irdelenirken yalnızca Irak'ın iç meselelerine odaklanmak ve bölge ülkeleriyle yüzeysel benzerlikler kurmak egemenlik kavramının içeriğini anlamak için yeterli zemini sağlamayacaktır. Saddam Hüseyin'in yönetime gelişini ve sonradan ortaya çıkan (2003'e gelindiğinde hâkim olan) yapıyı belirleyen koşullar küresel dinamikler, bölge dinamikleri ve Irak'ın toplumsal, tarihsel dinamikleri göz önünde bulundurularak açıklanabilecektir. Bahsi geçen dinamiklerin de ekonomi politik yöntemin araçlarıyla değerlendirilmesi gereği kendini belli etmektedir.

Bir önceki alt başlıktan hareketle Irak'taki otoriter devlet biçiminin Batılı ülkelerle aynı özelliklere ve arka plana sahip olmadığı belirtilebilir. Fakat Irak gibi bir çevresel toplumsal formasyonunun ve devlet biçiminin özgül nitelikleri vurgulanırken dahi kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü ile otoriter devlet biçimi arasındaki rabitanın kuramsal hesaplara dâhil edilmesi gerekmektedir (Poulantzas, 2004: 80-81). Anılan nedenle aşağıdaki tarihsel anlatının, *kapitalist bir toplumsal formasyon* olarak Irak'ta pre-kapitalist üretim ilişkilerinin *etkilerine* ağırlık vereceği belirtilmelidir.

Irak, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere mandasına girmiş ve emperyalist bölüşümün bir parçası olarak 1921 yılında kurulmuştur. “Meydana gelivermiş” bir kral (Kral I. Faysal) ile yönetilen Irak, 1925 yılında İngiliz hükümeti tarafından kaleme alınmış bir anayasa ile meşruti monarşi olarak (Dawisha, 2009: 8) kabul edilmiştir. 1932 yılında İngiltere ile “yakın ittifak” ve “ortak savunma politikası” antlaşma koşuluyla

bağımsızlığını kazanmıştır (RUPE, 2007: 31). Birçok siyasi darbeye şahit olan Irak'taki ilk darbe, 1941 yılında ordu ve siyasi partilerden oluşan birliğin Kral'ı tahttan indirmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak İngiltere destekli Nuri Sait Paşa başkanlığındaki kabine Kral'ı tekrar başa getirerek İngiliz hâkimiyetini yeniden sağlamıştır. İlerleyen yıllarda küresel sistemin dönüşümü (ABD hegemonyasına denk gelen dönem) ve “bağımsızlık hareketlerinin” de etkisiyle birçok isyan dalgası İngiliz yönetimini zorladıysa da somut bir sonuca ulaşamamış, baskıyla karşılaşmıştır (RUPE, 2007: 31-32).

1958'de Abdülkerim Kasım önderliğinde, ordunun içindeki bir grup, Irak yönetimini ele geçirmiş ve cumhuriyet ilan etmiştir. Anti-emperyalist bir görünüm sergileyen (bölgede 1952 yılından itibaren Mısır'da Cemal Abdülnasır'ın anti-emperyalist ve popülist uygulamalarının da etkisiyle) yönetim, İngiltere ve ABD odaklı petrol imtiyazlarına karşı bir dizi eylemde bulunmuş, 1959 yılında da Sovyetler Birliği ile ekonomik ve teknik yardım antlaşması imzalamıştır (RUPE, 2007: 32-35). 1963'te ise Baas Partisi ve ordu içindeki bir grubun ittifakı tarafından Kasım yönetimi devrilmiştir. Baas Partisi, kısa bir süre sonra darbedeki müttefikleri tarafından devrilmiş ve yeni yönetim Batılı ülkeler ile çatışmalı bir sürecin içerisinde uzlaşma yoluna gitmeye çabalamıştır (RUPE, 2007: 35-36).

Baas Partisi 1968 yılında yine bir darbe ile yönetimi ele geçirmiştir ve Saddam Hüseyin yeni hükümette başkan yardımcılığı ve Devrim Komuta Konseyi başkan yardımcılığı görevlerini almıştır. Baas, Soğuk Savaş konjonktüründe Sovyetler Birliği kampına yakınlaşmıştır. Ocak 1972'de Saddam Hüseyin Moskova'yı ziyaret etmiş, ardından Nisan ayında iki ülke arasında Irak-Sovyet Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır (Holden, 2012: 214). Bu antlaşmanın imzalanmasından iki ay sonra Irak yönetimi, hisseleri dünyanın büyük petrol şirketlerinin elinde bulunan (RUPE, 2007: 31) Irak Petrol Şirketi'ni (IPC – *Iraq Petroleum Company*) millileştirmiştir.

1973 itibariyle artan petrol fiyatlarından elde edilen kârlar sosyal yardım ve sübvansiyonların artmasına olanak sağlamıştır (RUPE, 2007: 38). Saddam Hüseyin, 1979 yılında –hâlihazırda fiilen yürütmekte olduğu liderliğe uygun biçimde– devlet başkanı olmuştur. 1970’li yıllar Irak toplumsal yapısının dönüşümü ve buna mukabil otoriter devlet biçiminin yerleşmesi bakımından özel bir anlam taşımaktadır.

1970’li yıllarda, Achim Rohde’ye göre,

rejimin Irak toplumundaki etnik, komünal, mezhepsel ve sınıfsal yarıkları kullanma formülü devlet iktidarını ve ülkenin doğal kaynaklarının kontrolünü tekelleştirmeye dayalı, totaliter yukarıdan-aşağıya ulus-devlet inşası stratejisidir. Petrol rantına dayalı devlet idaresindeki bir ekonomi ile birlikte, Irak toplumuna kapsamlı ideolojik ve idari müdahale kurmuştur (2010: 24).

Rohde’nin yaklaşımını belirleyen devlet-sivil toplum ontolojik ayrımının sonucu olarak toplumsal yapının dönüşümünü “rejimin” strateji ve politikaları üzerinden okuma çabası göze çarpmaktadır. Bir sonraki alt-başlıkta masaya yatırılacak olan özne merkezli ve idealist tutumun bir uzantısı olarak, anılan yaklaşım devleti topluma “dışarıdan” müdahale eden bir varlık olarak tanımaktadır. İran İslam Devrimi sonrasında İran’a karşı girişilen uzun ve büyük kayıplara yol açan savaşta (1980-1988) Irak, Batılı ülkelere daha fazla destek almaya başlamış, Sovyetler Birliği’nin Irak üzerindeki etkisi azalmıştır. Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Körfez ülkelerinden yüklü miktarda kredi temin edilmiştir (RUPE, 2007: 40).

1990’da İran-Irak Savaşı resmi olarak sona ermiş, binlerce hayata mâl olan savaşın sonucunda Irak ekonomisi de büyük kayıplar vermiş; savaş nedeniyle oluşan dış borç ekonomi için dayanılmaz bir yük haline gelmiştir. Savaş esnasında kendisine destek olan ülkeler, Irak’ın borçlarında kolaylık sağlamadığı gibi bu dönemde petrol üretimlerini artırarak 1986’da başlayan petrol fiyatlarının düşüş sürecinin de etkisiyle çöküşün ağırlığını artırmışlardır (RUPE, 2007: 44-45).

Bu koşullar altında Irak, sınır anlaşmazlığı ve tarihsel gerekçeler ileri sürerek Kuveyt'i işgal etmiş, ardından I. Körfez Savaşı¹⁸ olarak isimlendirilecek olan ABD müdahalesi 1991 yılının ilk ayında başlamıştır. ABD liderliğindeki koalisyon yalnızca askeri hedefleri değil, Irak'ın altyapısını da tahrip etmiştir (RUPE, 2007: 53). Bu savaşta Irak'ın kanalizasyon sistemleri, su kanalları, enerji sistemleri, iletişim ağları ve sanayi altyapısı hedef alınmıştır. Bunların Iraklı siviller üzerinde uzun erimli sonuçları olmuştur (Rohde, 2010: 49).

Savaşın sonrasında ise 1990 itibariyle BM tarafından Irak'a uygulanan yaptırımlar rejimi Irak toplumsal yapısı ve nüfusu üzerinde yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Örneğin BM'nin 1998 yılında ülke çapında yaptığı bir sağlık ve beslenme anketi, Orta ve Güney Irak'ta beş yaş altı çocuk ölümlerinin iki kat arttığını ortaya çıkarmıştır. Su arıtma, kanalizasyon ve elektrik enerjisi sistemlerinin çöküşünün sonuçları ayrıca 2002'de UNICEF'in gerçekleştirdiği ve Irak'taki çocuk ölümlerinin yüzde 70'inin ishal ve akut solunum yolu enfeksiyonlarından kaynaklandığını tespit ettiği araştırmasından da görülebilmektedir (RUPE, 2007: 58-59). Ambargo esnasında temel ihtiyaç maddelerinin konumu üzerine BM içinde tartışmalar yaşanmış ve 1996 yılında 986 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı sonucunda petrolden elde edilen gelirin BM kontrolündeki bir hesaba yatırılması koşuluyla Irak'ın temel ihtiyaç maddelerini sipariş edebilmesinin yolu açılmıştır (RUPE, 2007: 57). Bu projenin bilinen ismi "Petrol Karşılığı Gıda (*Oil for Food*)" olmuştur. Yalnızca bu isim bile Irak halkının değil, petrol akışının ön planda tutulduğunu göstermektedir. Ambargonun esnetilerek temel ihtiyaç maddelerinin sağlanmasının ön koşulu Iraklıların yaşadığı topraklardan çıkan petrolün gelirlerinin uluslararası denetime açılmasıdır.

¹⁸ Rohde (2010), I. Körfez Savaşı'nı Irak-İran Savaşı olarak kabul etmektedir. Bu nedenle 1991'de gerçekleşen müdahaleyi II. Körfez Savaşı olarak anmaktadır.

I. Körfez Savaşı'nın sonrasındaki durum, 1990'larda devlet aygıtlarının yeniden düzenlenmesi sonucunu doğurmuştur. Rohde'ye göre "totaliter bir diktatörlük olarak Saddam Hüseyin'in Irak'ı imajı" devletin ve toplumun bütün kesimleri üzerinde tam yetki ve kontrol sahibi bir merkezi otorite görünümünü çağrıştırmaktadır. Oysa 1990'larda altyapının büyük oranda yıkılmış olması, petrol gelirlerinin büyük oranda azalmış bulunması gibi nedenlerle iktidarın doğrusal biçimde yukarıdan-aşağıya yönlü hareketi ortadan kalkmıştır. Bu koşullar altında yönetim sisteminin bir kısmı doğrudan başkana sadakati kanıtlanmış aşiretlere devredilmiş, başka bir kısmı da doğrudan başkanlık makamına bağlanmıştır (2010: 56-57).

1991 sonrasında sadık aşiretlerin yetkileri devlet tarafından tanınmış, güvenlik maksadıyla kendilerine silah temin edilmiştir. Ayrıca bu süreçte eskinin seküler ve modernist Baasçı söylemleri yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış, aşiretlere hukuki meselelerde otonomi tanınmış ve aşiret temelli yasaların da kabul gördüğü katmanlı bir hukuk sistemi meydana gelmiştir (Rohde, 2010: 58-59).

Rohde'nin analizinin devlet-sivil toplum ayrımını esas aldığı hatırlatılmalıdır. Gücünü kaybetmekte olan devletin yönetim kadrosunu oluşturanların (Saddam Hüseyin ve çevresinin) bazı kurumları daha kapalı ve kendine yakın bir konumda tuttuğu, bazı kurumlarda ise sivil toplum unsurlarıyla gücünü paylaşmaya itildiği ileri sürülmektedir. Oysa Hüseyin'in ve çevresinin yürürlüğe koyduğu, devletin işlevlerinden olan toplumsal yapının yeniden üretimini sağlamaya yönelik siyasaları, eski ve/veya yeni yollar "keşfetmek" olarak görmek (Hüseyin'in amaç ve istekleri ne olursa olsun) kuramsal olarak daha doğrudur. Söz konusu somut siyasalar da çelişkisiz değildir ve her durumda istenen sonucu vermemektedir. Toplumsal yapının dönüşümü yeni çelişkileri açığa çıkarmış, bunların ertelenmesi için devlet aygıtlarının yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir.

Örneğin, 1991 sonrasında Cumhuriyet Muhafızları (başkanlık makamına bağlı kolluk kuvvetleri), ulusal ordunun silahlarıyla birlikte görev ve yetkilerinin de bir kısmını devralmıştır. 1992’den sonra, ordunun içinden gelebilecek olası bir darbe girişimine karşı Cumhuriyet Muhafızları’na ek olarak Ordu Güvenlik Servisi, Özel Cumhuriyet Muhafızları (Altın Bölük ismiyle de anılmaktadır), Saddam’ın Fedayileri (Hüseyin’in büyük oğlu Uday tarafından 1994-1995’te kurulan milis kuvvetleri) ve Başkanlık Muhafızlığı kurulmuştur. Bu oluşumların her birinin başında “Hüseyin’e kuşkuya yer bırakmayacak biçimde sadık ve çoğunlukla ailesinin içinden olan kişiler bulunmakta; üyeleri de titizlikle seçilmiş ve yüksek ücretler alan Sünni Araplar’dan oluşmaktadır” (Rohde, 2010: 56).

Bunlar haricinde kırsal bölgelerde güvenliği devlet adına sadık aşiretler sağlamaktadır. Aşiretlerin ön plana çıkmasının mezhepsel ayrılıklardan kaynaklanan çatışmaları geri plana itmesinde etkisi olduğu ileri sürülmektedir (Rohde, 2010: 62). Bu konuyla ilgili olarak, Ottoway ve Kaysi tarafından şunları ifade etmektedir: “Bazı aşiretler hem Sünni hem de Şii üyeler barındırmaktadır ve şehirlerde iki mezhep arasındaki evlilikler yaygındır.” (2012: 3)

Aynı zamanda hem güvenlik örgütleri arasında hem de devlete bağlı olarak görülen aşiretler arasında yer yer ciddileşen çatışmalar bulunmaktadır. Rohde’ye göre, Hüseyin bu çatışmaların sürdürülmesini sağlamak için bölünmeleri körüklemiş; böylece başarılı bir darbe olasılığını bertaraf etmiştir (2010: 56).

Bir üst paragrafta aktarılan yaklaşıma göre tutarsız bir özne olarak Hüseyin bir yandan mezhepsel ayrılıklardan kaynaklanan çatışmaları engellemek istemekte; aynı zamanda kendi gücünü koruyabilmek için ayrışmaları körükleyerek güçlü bir rakip olasılığını bertaraf etmektedir. Bir çeşit karakter bozukluğunu toplumsal ilişkilerin nedeni olarak işaret etmek yerine, Irak toplumsal formasyonunun 1990 sonrası konjonktürdeki somut çelişkilerine odaklanmak gerçekliği daha iyi ifade etme olanağı tanıyacaktır.

1991’de artık SSCB yoktur. SSCB’den geriye kalmış geniş coğrafyada mikro-milliyetçi akımlar aracılığıyla ayrılmalar körüklenmiş, yeni ve büyük bir alan sermayenin hizmetine açılmıştır. Irak’a müdahaleyi ve sonrasındaki fütursuz yaptırım ve uluslararası baskıları olanaklı kılan da aynı boşluktur. Bununla birlikte, toplumsal yapıda biçimsel anlamda vatandaşlık hukuku üzerinden yürümekte olan üretim ilişkileri yerini gittikçe daha çok diğer aidiyetlere bırakmıştır. Ertelenemeyen çelişkilerin somut ifadeleri olarak işsizlik, yoksulluk, açlık, güvensizlik, vb. belirleyenler toplumdaki pre-kapitalist ilişkileri ön plana çıkarmıştır. Anılan süreç, aşiret gibi örgütlenmelerin etnik-mezhepsel aidiyetlerle birlikte toplumsal olanın yeniden üretiminde önem kazanmasını sağlamıştır. Söz konusu çelişkilerce üstbelirlenmiş bulunan toplumsal yapı, –somutta– aşiret tipi örgütlenmeleri devlet içerisinde iktidara dönüşen talepleri üretecek daha güçlü bir konuma taşımıştır. Bir başka ifadeyle gücünü aşiretler ile bölüşen Saddam Hüseyin ve/veya Irak devleti değildir. Toplumsal yapı dönüşmekte, yoğunlaşmış güç ilişkileri alanı olarak Irak devletinin iktidarını kullanma koşulları ve biçimleri değişmektedir.

Yine anılan sürecin bir sonucu olarak 1990’ların ilk yarısında Baas Partisi’nin hem üye sayısı (1990-1992 arasında %40’lık bir azalmayla) hem de ideolojik bakımdan merkezi konumu düşüşe geçmiştir (Rohde, 2010: 64). Buna karşın 1990’ların ikinci yarısında devlet aygıtlarının yeniden düzenlendiği gözlemlenmektedir. Baas Partisi’nin merkezi konuma taşınması yönünde politikalar izlenmiş; bu süreçte parti kadroları gençleştirilmiş, yönetimdeki aile üyeleri ve Hüseyin’in yakın çevresi çekilmiş, aşiretlerin etkisi azalma eğilimi göstermiştir (Rohde, 2010: 64).

2003 yılındaki işgale kadar Irak’a ambargo ve denetim devam etmiş, neticesinde BM görevlileri ile iş birliği yapmadığı gerekçe gösterilerek Irak’a müdahale başlamıştır. Tezin son kısmının üçüncü bölümünde detaylı anlatılacak olan müdahale süreci, mevcut dönüşümün araçlarını sunmuştur.

Bilindiği üzere 2003 Irak müdahalesinin hukuki argümanları bir yana, “rejim değişikliği”nin hem Irak toplumu hem de uluslararası toplum için elzem hale gelmesi siyasi gerekçe olarak gösterilmiştir. Rejim değişikliğinin gerekli olduğu söylemi, Irak’ın teröre destek veren ve/veya terörün filizlenmesine olanak veren ülkelerden biri olarak görülmesi ve lanse edilmesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Kitle imha silahlarına ya da bu silahları geliştirme olanaklarına sahip olduğu iddia edilen “Saddam Hüseyin rejiminin” BM gözetiminde bu silahlardan arındırılmasının yeterli olmayacağı, Irak’ın gelecekte terör tehdidinin artmasında doğrudan ya da dolaylı rolünün olacağı veya bizzat kendisi tehdit oluşturacak bir yapıdan arındırılması gerektiği bu söylemin temelinde yatmaktadır.

Anılan söyleme göre, “insan haklarına bağlı”, “kimliklere saygılı”, “demokratik” bir Irak’ın inşa edilmesi görevi, Batı’nın “gelişmiş” güçlerine düşmektedir. Anti-emperyalist yaklaşımların farklı varyantları, Irak’a yönelik “insani müdahale” ve “demokratikleştirme” projelerini hidrokarbon kaynaklarının ele geçirilmesi ve/veya kontrolü üzerinden okumaya meyillilerse de (mesele tezin ikinci kısmının üçüncü bölümünde ele alınacaktır) “demokratikleştirme” görevinin bu kadar kolay açıklanamayacağı, petrol kaynaklarıyla ilgisinin sınırlı olduğu açıktır. Emperyalist faillerin Irak işgalinin altında yatan temel faktör devlet biçimine yönelik müdahaledir ve bu yöndeki kolektif emperyalist taleplerdir.

Yukarıda anlatılanlar ışığında Irak’taki devlet biçiminin nasıl tanımlanacağı sorunsalı ele alındığında üzerinde durulması gereken ilk husus Irak devletinin nasıl *tanımlanamayacağıdır*. Eğer Irak devletinin otoriter devlet biçimi ile bir bağlantısı saptanacaksa, sosyalist devletlerde otoriterliğin içkin olduğuna dair argümanlara pek çok bakımdan hâkim liberal söylem tarafından içerik kazandırıldığı ve burada bahsi geçen otoriterliğin farklı ele alındığı gözden kaçırılmamalıdır. Devlet biçimini dönüştüren

toplumsal yapıdaki nesnel koşullar Irak'ın da dahil edilebileceği bölge ülkelerini birçok farklı şekilde belirlemişlerdir.

Anılan belirleme sosyalist bir dünya imkanının varlığını koruduğu, Sovyetler Birliği'nin küresel yapıyı etkileme olanakları bulunduğu bir dünyada gerçekleşmektedir ve bu dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA – *Middle East and North Africa*) bölgesinin de ötesinde dünya çapında anti-emperyalist söylemlerin sosyalist öğelerle bezendiğini ileri sürmek anlamlıdır. Ancak söylemin bu şekilde adlandırılması, bahsi geçen ülkeleri sosyalist yapmamıştır. Anayasalarında devletin sosyalist niteliğini vurgulamakta olsalar dahi (örneğin Irak 1970 Anayasası)¹⁹ bu ülkelerin üretim ilişkilerinin ve toplumsal işbölümlerinin tahlili olmaksızın kestirme çıkarımlar yapmak gerçekliğin açıklanması yolunda atılacak adımları sakatlayacaktır.

Clive Thomas, bu konuyla ilgili olarak, çevresel toplumsal formasyonlarda siyasal demokrasiye karşı iki tavrın mevcut olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki onu tamamıyla bir “burjuva” aldatması olarak görmekte ve reddetmektedir. Yazar, bunun “proletarya diktatörlüğü”nün vülger bir yorumuna dayandığını ve sol otoriteryanizmin oldukça tehlikeli bir koluna yol açtığını ileri sürmektedir. İkinci tavır ise “modernist” tavır şeklinde belirlemekte; ancak daha fazla kapitalist gelişme ile daha fazla demokrasiye kavuşulacağını iddia etmektedir (1984: x). Thomas'a göre kendini sosyalist olarak tanımlayan, “sosyalizm”, “barış”, “eşitlik” ve “özgürlük” idealleriyle diktatöryal

¹⁹ 1968'de Baas Partisi'nin gerçekleştirdiği darbenin ardından 1970 yılında yürürlüğe giren anayasanın I. Maddesi şu şekildedir:

“Madde I. Irak Halk Egemenliği'ne dayalı Demokratik bir Cumhuriyettir. Öncelikli amacı Birleşik Arap Devleti'ne ulaşmak ve Sosyalist Sistemi kurmaktır.” (Anayasanın Arapça orijinalinden yapılan İngilizce çevirisinden Türkçe'ye aktarılmıştır.)

pratikleri bağdaştıran rejimler için “proletarya diktatörlüğü”, tek parti –ya da tek adam-yönetiminin bahanesi olmaktadır (1984: xiv).

Benzer bir damardan Adam Hanieh aynı “rejimler” ile ilgili olarak eleştirilerini şu şekilde belirtmektedir:

[R]etoriğine karşın, Arap milliyetçiliği rejimleri her şeyden önce kapitalizmi ve ortaya çıkan devlet uzantılı kapitalist sınıfı²⁰ güçlendirmeyi amaçlamış, dönemin farklı rejimlerini tarif ederken kullanılan adlar dizinine bakmaksızın sosyalizm ile pek bir ilgileri olmamıştır. Buradan, söz konusu rejimlerin yaşam standartlarını geliştiren ve sömürgecilik altında halkların yaşadığı pek çok mahrumiyeti işaret eden bir dizi tedbir –toprak reformu, kamu sektöründe iş güvenliği ve en önemlisi, halkın en yoksul kesiminin gıda erişiminin garanti altına alındığı gıda ve diğer yardımların temini- uyguladığının inkâr edildiği anlamı çıkmaz. Bu tedbirler gerçek toplumsal ihtiyaçlara karşılık vermiş ve Arap milliyetçisi rejimler tarafından –emperyalizm karşıtı retoriklerinin yardımıyla– altta aralıksız devam eden baskı bağlamında halkı hükümetlere destek vermeye mecbur bırakmak²¹ amacıyla kullanılmıştır. Ne var ki bütün

²⁰ Devlet, burjuvazi yaratmaz. Devlet aygıtlarında temsil bulmak sınıf ve fraksiyonları üzerinde kurucu bir niteliğe sahiptir ancak bu, devletin kapitalist sınıfları oluşturduğu ya da bir sınıfın “devlet uzantılı” olduğu anlamına gelmemektedir.

²¹ Hükümetlerin somut politikalarının beklenen sonuçları ne olursa olsun, çelişkilerin çoğulluğu (üstbelirlenim) bundan daha karmaşık süreçlere işaret etmektedir. Petrol gelirlerinden verilen sübvansiyonların ya da muhalefetin her türünün bastırılmasının doğrusal olarak “destek vermeye mecbur bırakmak” gibi bir sonucu olmayabilir. Somut siyasi süreçler yapısal (bu nedenle karmaşık) nedensellikler göz ardı edilerek açıklanamazlar.

bunların, gerçek demokratik katılım ve denetim organlarından yoksun bir şekilde (aslında halkın katılımının etkin şekilde önlendiği bir ortamda) devlet eliyle temini, bunların daima kapitalist gelişmenin esas gayesinden sonra geldiği anlamına gelmektedir. (2015: 53)

Öyleyse, Irak'ta adı geçen devlet biçimini çağrıştıran; kapitalist olmakla birlikte mevcut konjonktürde küresel sermaye birikim sürecine uygun olmayan ve emperyalist müdahaleyi zorunlu kılan yapının ne olduğu sorusuna geri dönülmesi gerekmektedir. Olguları devlet-sivil toplum arasındaki ilişkiler üzerinden değerlendiren liberal paradigma (bkz. Rohde, 2010; Holden, 2012), devletin sivil toplum üzerinde kurduğu baskı (ceberut devlet kavrayışı) ile uyguladığı şiddetin “demokratik” ilkelerle bağdaşmamasından yola çıkarak Irak devletini “otoriter” / “totaliter”/ “diktatörlük” gibi kavramlarla anma eğilimindedir.

Söz konusu yaklaşım karşısında –şu ana kadar sunulan veriler göz önünde bulundurulduğunda– Irak'ta Saddam Hüseyin/Baas yönetimindeki otoriter devlet biçiminin küresel konjonktür ve kapitalist üretim ilişkilerinin etkisiyle ilgili olduğunu ileri sürmek mümkündür. Ancak Irak toplumsal formasyonu içerisinde pre-kapitalist üretim ilişkilerinin de etkileri vurgulanmalıdır. Aşiretler ve etnik/mezhpsel ayrımlar ile klientalist ilişkiler (Cleveland, 2008: 455-456; Devlin, 1991: 1401) mevcut kapitalist üretim ilişkileri ile eklemlenerek toplumsal yapıda belirleyici bir nitelik kazanmaya devam etmektedir.

Ismael (2015: 127), mezhepsel ayrımlar gibi farklılıkların Orta Doğu coğrafyasında (dünyanın diğer bölgelerinde de olduğu gibi) toplumların olağan bir gerçekliği olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, “modern devletin” ortaya çıkmasıyla birlikte söz konusu farklılıklar yerel otoriteler tarafından “ulus” karşısında rakip meşru otorite iddiaları olarak kullanılma eğilimi sergilemiştir. Ayrıca anılan “yerel otoriteler”, ulusal otoritenin yabancı etkisini dışlayabilecek kapasiteye sahip bir egemen

iktidar odağı olması durumuna karşı “Batılı devlet iktidarlari” tarafından “yararlı vekiller” olarak görülmüşlerdir. “[Y]erel doğal (*indigenous*) farklılıklar, tıpkı dünya üzerindeki bütün toplumlardaki gibi, mevcuttur ve çoğunlukla devlet oluşumunun altını oymak ve yabancı müdahalesini davet etmek gibi bir tarzda siyasallaşmaktadır.” (Ismael, 2015: 127)

Rohde’ye göre Irak üzerine gerçekleştirilen çalışmaların birçoğu Irak’ın parçalı toplumsal yapısını vurgulamıştır. Irak’ta “modern ulus-devleti” inceleyen çalışmalar genelde Sünni Kürtler, Sünni Araplar ve Şii Araplar şeklindeki etnik-mezhepsel bölünmeyle birlikte kır-şehir bölünmesini temel yapısal sorunlar olarak ele almaktadır (2010: 10):

Gerçekten, Saddam Hüseyin’in yönetim sistemi yalnızca devletin baskı aygıtlarının kapsamlı kullanımı üzerine değil, aynı zamanda artan oranlarda enformel patronaj ağları ile birlikte kanbağı ve maddi çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. Bu süreç en çok II. Körfez Savaşı [1991] sonrasında diktatörün biçimsel parti ve devlet yapılarının tersine kendisini farklı aşiret gruplarıyla hizalamasında kendini göstermiştir (Rohde, 2010: 10).

Tahlilin kuramsal açıdan eksikliklerine rağmen olgusal gerçekliğe dair bulguları dikkate değerdir. Farklı (tarihsel materyalist) bir anlatı içerisinden ifade edilecek olursa; anılan pre-kapitalist üretim ilişkileri ve bunların barındırdığı çelişkiler yalnızca Irak devletinin iktidarının somutlaştığı aygıtların kapitalist biçim dışındaki çatışmalara yol açmasına neden olmamış; bizzat o devlet biçiminin kendisini belirlemiştir. Hem azgelişmiş (pre-kapitalist unsurların belirleyici konumda bulunduğu) bir kapitalist toplumsal formasyon olması hem de uluslararası işbölümündeki bağımlı konumu (ikinci kısımda değerlendirilecektir) nedeniyle *azgelişmiş* otoriter devlet biçimi olarak tanımlanması mümkündür.

Sosyalist söylemle birlikte sosyal politikaları da barındıran ekonomik siyasaların bahsi geçen pre-kapitalist ilişkilere eklemlenerek devlet iktidarının somut ifadelerini belirlediğini ifade etmek de elzemdir. Anılan nedenlerle Irak toplumsal formasyonunun kapitalist uluslararası işbölümünce belirlenmiş ve kapitalist üretim tarzının hâkimiyetinde eklemlenmiş bulunan yapısını işaret etmek gerekmektedir.

Toplumsal yapıyı oluşturan ekonomik, siyasal-hukuki ve ideolojik kerteler de yukarıda belirtilen çerçevede ele alınmalıdır. Bir sonraki alt başlık, Irak söz konusu olduğunda –diğer toplumsal formasyonlar için olduğu gibi– gerçekleştirilen açıklama kipliğinin eleştirisine ayrılmıştır. Irak özelinde bu, “Baas İdeolojisi”nin toplumdaki esas belirleyen olarak ele alınmasıdır.

1.4.4. Baas Partisi: İdealist Savlara Karşı Bir Analiz

2003’e gelindiğinde Irak devletinin biçiminin gözlemlenebileceği temel unsurlardan biri 1968 yılından itibaren hükümeti oluşturan Baas Partisi’nin varlığı ve geçirdiği dönüşümlerdir. Anaakım düşüncede Baas Partisi ve ideolojisi toplumsal yapının esas belirleyeni olarak görünmektedir. Akademik çalışmalarda gözlenebilen bu tutum, 2003 müdahalesinin ardından ABD kurmaylarınca yürütülen süreçte de kendini hissettirmiştir. Müdahale sonrasındaki ilk yıllarda ana hedef Irak’ın Baassızlaştırılması (*de-baathification*) olmuştur. Bu bakımdan anılan görüşün eleştirisi, Baas Partisi’nin toplumsal yapıdaki konumunu netleştirmek ve 2003 müdahalesi ve sonraki süreçteki emperyalist politikayı anlamlandırmak için olanaklar sağlayacaktır.

1940’ta Suriye’de kurulan ve 1947’de ilk kongresini yaparak faal hale gelen partinin Arap milliyetçiliği ile seküler bir dili birleştirmiştir. SSCB’nin dünya düzenindeki güçlü varlığının yarattığı alan sayesinde ve bir ölçüde bu etkinin korkusuyla Komünizmin bölgede güçlenmesi ihtimali karşısında işçi sınıfı ve köylülük için bazı ödünleri de içeren politika setlerinin hayata geçmesinde rol oynamıştır. 1952’de Mısır’da yönetimi ele geçiren Cemal Abdül-Nasır hükümetinin anti-emperyalist söylemi, Arap

milliyetçiliğini canlandırması ve 1956'da Süveyş Kanalı başta olmak üzere ülke topraklarındaki varlıkların millileştirilmesi yönündeki hareketi Baas Partisi'nin özellikle Suriye'de önemli bir karşılık bulmasına yol açmıştır. Irak'ta ise 1968 yılında bir darbe ile yönetimi ele geçiren parti, yukarıda anlatılan süreçler içerisinde hem ülke içinde hem de uluslararası alanda çelişkileri erteleme politikalarının taşıyıcılığını üstlenmiştir. Özellikle Saddam Hüseyin'in devlet başkanı sıfatıyla yönetimde söz sahibi olduğu 1979 yılı sonrasında pragmatist politikaların hâkimiyetini anılan konum ile açıklamak mümkündür.

Holden, liberal öncüller ile “Baas Partisi'nin *totaliter bir devlet inşa ettiği*”ni belirtmektedir (2012: 212 - *vurgu eklenmiştir*). Düşünüre göre, totaliter siyasi bir sistemde,

genellikle karizmatik bir yönetici tarafından önderlik edilen devlet, vatandaşlarının hayatının bütün yönlerini yüksek derecede merkezileşmiş bir otoriteye tabi kılmaktadır. Devlet, şiddet kurumlarının tekeli elinde bulundurduğundan, görüşlerini topluma fiziksel olarak dayatabilmektedir (Holden, 2012: 212).

Ayrıca,

tarih eğitimi, totaliter bir devletin uyruklarının değerlerini biçimlendirme yollarından biridir ve Baasçı rejim tarihin yeniden yazımı için sıkı bir çabaya girişmiştir (Holden, 2012: 212).

Yukarıdaki örnek, birçok eserin ana varsayımlarını da barındırmaktadır (bkz. Rohde, 2010; Cleveland, 2008; Devlin, 1991). Buna göre totaliter devlet, bir yönetme mantığı gibi görülmektedir ve sivil toplumu yönetmenin baskıcı bir yolunu benimsemektedir. Oysa bu devlet biçimi, kapitalizmin merkezinde meydana geldiği koşullardan bağımsız düşünülemez. Kaldı ki, yukarıda Irak “totaliter” devleti için vurgulanan karizmatik lider; şiddet tekeli elinde tutmak (Weberci kavrayışta “modern devlet”in tanımında asli unsurdur [Dusza, 1989]) gibi tanımlamalar ile tarih yazımı ve

eğitimi gibi uygulamaların kapitalist devletlerin tamamı için neden geçerli olmadığına dair ikna edici bir açıklama üretilmesi zordur.²²

Holden'in tek gerekçesi tarih üzerine entelektüel tartışma ortamının bulunmamış olması şeklinde görünmektedir: "Tarih, entelektüel titizlikten arındırılmış bir siyasi araca dönüştürülmüş ve Baas, tarihçilerin titiz tartışmalarına fırsat tanımamıştır." (Holden, 2012: 212) Aşağıda önemli bir örneğine değinilecek olan "demokratik" ülkelerdeki tarih yazımının ve "titiz tartışmaları"nın bilimsel niteliğine dair bir tartışma tezin konusu dışına çıkmaktadır. Ne var ki, bütün kapitalist devletlerin biçimlenmesi ve farklı biçimlerde ulus-devlet inşası süresince tarihin siyasallaştırıldığı ve şu paragrafta ifade edilenlerin benzerleri ile karşılaşıldığını söylemek mümkündür:

Dış politika konusunda Baasçı devlet, Irak'ın Mezopotamya ve Arap-İslami tarihine vurgu yaparak, Arap dünyasında liderlik yarışına giren Suriye ve Mısır karşısında kültürel bir üstünlük hissini beslemiştir (Davis'ten aktaran Holden, 2012: 212).

Böyle ele alındığında liberalizm içinden geliştirilen iddiaların temelinde Baas'ın baskıcı bir yönetimi tercih ettiği bulunmakta; bunu kanıtlamanın asli unsurları da somut pratiklerin dayandığı ideolojiler/düşünsel çerçeveler haline gelmektedir. Örneğin, ünlü tarihçi Bernard Lewis (2005: 43-44), Baas İdeolojisi'nin ortaya çıkışını Nazilerin Fransa işgali (1940) sonrası Suriye-Lübnan bölgesinde hâkimiyet kurmasına bağlamaktadır. "Pan-Arapçılık, milliyetçilik ve sosyalizmin bir biçimi" bu ideolojinin temel vurgularıdır

²² Siyasetçilerin ve idarecilerin devlet kurumları ekseninde "otoriter" söylemler ve davranışlar sergilemesi ile devlet aygıtlarının "otoriterleşmesi" birbirinden farklı olgulardır. Weberci paradigma içerisinden geliştirilen liderlik ve otorite tipleri sıklıkla yapısal ve öznel nitelikli bu iki durum arasındaki farkları silikleştirmektedir; kapitalist devlet biçiminin maddi zeminini ikinci plana itmektedir.

ve Lewis'e göre bunlar Nazi düşüncesinin izleridir. Ek olarak, düşünür Baas Partisi liderlerinin, Nazi fikirlerinden Komünist fikirlere geçmesinin oldukça kolay olduğunu düşünmektedir. Zira bölgeden Naziler çekildikten bir süre sonra, Sovyetler etkili olmaya başlamıştır ve bahse konu iki ideoloji de “endoktrinizasyon, gözetim ve baskı”ya dayanmaktadır.

Lewis'in analizi, tarihsel süreçlerin belirleyici maddi unsurları olan toplumsal ilişkiler, yapılar, devlet, üretim, iktidar, sınıf mücadelesi vb. gibi kavramları dışarıda bırakan ve düşünceler aracılığıyla toplumların biçimlendiğini kabul eden bir zeminde hareket etmektedir. Naziler'in bölgedeki mevcudiyeti, etkisi gözlemlenmese bile düşünsel ortaklıkları çağrıştırdığı sürece bir neden olarak ele alınabilmektedir. Baas İdeolojisi'nin benzerlikler taşıması, bu ideolojinin temelinde Nazizmle bağlantılı fikirlerin yattığını savlamak için yeterlidir. Sovyetler Birliği'nde hâkim düşünceler de Nazizm'in çerçevesine benzer bir totaliterlikle maluldür; bu da Baas Partisi'nin toplumu şekillendirmede zorlanmamasına yol açmıştır. Totalitarizm ile komünizm arasında mutlak eşitlik varsayımından hareket eden bu kavrayışın gözlemlediği farklar, İslam tarihinden kaynaklanmaktadır.

Aynı damardan ilerlenecek olursa, Rohde (2010: 3), bütün “baskıcı rejimleri” tek çatı altında toplamaya yarayan bir kavram olarak totaliter sistemleri esas almaktadır ve çalışmasını temelde Nazi Almanyası ile Baas yönetimindeki Irak karşılaştırmasına dayandırmaktadır. Çalışma esnasında bu karşılaştırmanın birbirine denk olmayan iki toplumsal yapıya dayandığı ve farklılıkların büyük olduğunun idrakındadır fakat metodolojik olarak söz konusu farkları analize dahil etmemekte yahut bunu gerekli görmemektedir.

“Somuttaki gerçekliği”, “düşüncedeki somuta” taşımaktaki yetersizliğin haricinde –ve aslında bunun da bir sonucu olarak– bahsi geçen yaklaşımların doğrudan siyasi sonuçları bulunmaktadır. Baas Partisi'nin uyguladığı politikaların baskıcı niteliği devletin

biçimi ve toplumsal üretim ilişkilerinden soyutlanıp bir elit grubun fikirlerine indirgendiği takdirde baskıcı yönetime karşı geliştirilecek çözümler için sermayeye ve emperyalizme alan açmak akla yatkın hale gelmektedir. Ismael ve Ismael’ın bu konudaki görüşleri, anılan bağlama oturtulabilir:

Baas rejiminde, özellikle Saddam Hüseyin’in 1979’da iktidara gelmesinin ardından, Baas Partisi ve devlet, kitlesel baskılama seferleriyle ve örgütlü tüm muhalefeti yok etmek maksadıyla birlikte düşünülmektedir. Bu politikalar dar, sınırlı çıkarları temsil etmeye yatkın ve dış aktörlerin etkilerine karşı hassas siyasal elit diaspora sınıfının yükselişine yol açan koşulları oluşturmuştur (2010: 342).

Irak dışında siyasal faaliyetine devam eden kişi ve kurumlar, emperyalist müdahalenin dayandığı söylemin oluşmasında esaslı bir öneme sahiptir. Ülkelerinden sürülmüş bulunan fikir insanları, bir şekilde Batı’nın en yüksek tirajlı gazetelerinde ve dergilerinde yazılar yayımlamaya başlamışlardır. Post-kolonyalist önermelerin getireceği temsili biçimsel demokrasi inancı ve kimliklere dayalı yönetişimin faydalarını savunan düşünürler, özgürlük için emperyalist müdahaleyi çağırmışlardır (bkz. Chalabi, 1991). Ismael, söz konusu çelişkili durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Irak’ta (...) -doğal olarak mezhepsel olduğu varsayılan- komünal grup kimliğinin evrensel vatandaşlık karşısında ayrıcalıklı kılındığı durumlarda, “iyi yönetim”in Batılı formülasyonları önerilmektedir. Buna rağmen, siyasi temsili etnik-mezhepsel kimliğe dayalı hale getirmek, bölgedeki birçok ilerici ve ulusalcı siyasi aktörle birlikte Arap devlet(ler)i ve toplumlarının sorunlarının çözümündeki halkçı tercihlere de tezat oluşturmaktadır (2015: 218).

Yukarıda belirtildiği üzere Ismael’in sözünü ettiği halkçı çözümlerin ne kadarının sermaye birikim koşullarının sürekliliğini garanti altına aldığı, ne kadarının emekçi

sınıflara verilecek ödünleri içerdiği tartışmalı olmakla birlikte Irak toplumunun müdahale sonrasındaki çöküşü “Batılı” seçeneklerin Irak için pek de hayırlı sonuçlara yol açmadığını göstermiştir.

Müdahale sonrasında koalisyon, geçmişte yaşanan anlaşmazlık ve savaşların müsebbibi olarak Baasçılık ideolojisini, Baas Partisi’nin devlet kurumlarındaki hâkimiyetini ve Saddam Hüseyin rejimini işaret etmiştir. Baas Partisi’nin “hâkim olduğu” ve “demokratik olmayan” Irak’ın bu durumu sıkça “sosyalizmin baskıcı niteliği” ile bağdaştırılmakta (bkz. Gunter, 2013; Arato, 2009) ve Saddam Hüseyin yönetiminin merkez kapitalist ülkeler ile doğrudan siyasi ortaklıkları dâhil olmak üzere kapitalist üretim ilişkileri ile bağlantısı görmezden gelinmektedir. Bu nedenle *az gelişmiş otoriter devlet biçimine* içkin zor pratiklerinin kendinden menkul bir şekilde değerlendirilmesi Irak devletindeki siyasi iktidarın biçimi üzerine spekülasyonların artmasına yol açmıştır. Irak’ın otoriter niteliğinin sorumluluğu sosyalizme (ve hatta benzer bir ideoloji olarak tanımlanan Nazizme) ilişitirildikten sonra Irak’a verilen Batılı destek “reel politığın gereklilikleri” olarak görülebilecek ve Saddam Hüseyin zaman zaman “yararlı kötü” kabul edilebilecektir.

Bu noktada, kapitalizm ile ilişkinin yalnızca Batılı ülkelere siyasi destek almak anlamına gelmediğini; tam da kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlendiği ve kendi toplumsal yapısının içerisinde kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinden bahsedilebildiği ölçüde Irak’ta tamamen dışsal bir belirleyenin sonucu değil, yapısal bir belirlenim ilişkisi içerisinde otoriter devlet biçiminin hâkim hale geldiğini ileri sürmek mümkündür. Böyle bir analiz, Irak’ın Sovyetler Birliği’nin bulunduğu bir küresel alanda siyasi olarak Batılı kapitalist ülkelere göre mesafeli bir konumda bulunmasına rağmen sosyalist niteliklere değil –azgelişmiş kapitalist bir toplum olarak– *azgelişmiş otoriter devlet biçimine* sahip olduğunu göz önünde bulundurmalıdır. Anılan devlet

biçimi, Saddam Hüseyin'in iktidara geldiği dönemde MENA bölgesinde de hâkim hale gelmiştir.

Gelinen noktada Irak'ta 2003 öncesindeki devlet biçimi için tercih edilen tanımın açıkça ifade edilmesi ve Baas Partisi'nin konumunun belirlenmesi gereği kendini belli etmektedir. Uluslararası işbölümünde Irak'ın konumunu ele alacak olan ikinci kısmın üçüncü bölümünde detayları verilecek olmakla birlikte 1970'lerden 2000'lerin başına gelinene kadar Irak, *stratejik hammadde ihracatçısı* olarak küresel sermaye birikim süreçlerine eklenmektedir.

Bu nedenle Irak'taki özgül devlet biçiminin şu şekilde tanımlanması mümkün görünmektedir: *Kapitalist uluslararası işbölümüne stratejik hammadde ihracatçısı olarak katılan azgelişmiş bir kapitalist toplumsal formasyonda otoriter devlet biçimi*. Uzun bir tanım tercih edilmesinin sebebi Irak'ın özgüllüğünün temel iki belirleyen zikredilmeden açıklanamayacak olmasıdır. Irak'ın azgelişmiş niteliği onu merkez kapitalist toplumsal formasyonlardan ayırmaktadır. Stratejik hammadde ihracatçısı konumu da azgelişmiş toplumsal formasyonlar içerisindeki ikinci özgül niteliğini vermektedir. Benzer niteliklere sahip diğer devletlerin (örneğin Körfez İşbirliği Konseyi üye devletleri; Venezüella) aynı devlet biçimine sahip olup olmadığı konusu tezin kapsamı dışında olduğundan burada Irak devlet biçiminin nasıl tanımlanacağı ile sınırlı kalmıştır.

Sonuç olarak, Baas Partisi'nin ideolojisi asli belirleyen değil; toplumsal ilişkiler içerisinde biçimlenen bir siyasi söylem ve pratikler bütünü olarak görülmelidir. Biçimlenme sürecinde toplumsal yapının bütün kerteleri (özelde ideolojik kerte) etkindir. Baas Partisi, çatışan sermaye birikim stratejileri ve hegemonya projeleri arasında bir tanesinin temsilcisidir ve sonucunda muhalefete karşı uygulanacak politikaları da içeren toplumsal olanın yeniden üretimi için belirli bir eğilimi ifade eden cumhuriyet projesinin taşıyıcısıdır. Küresel ve bölgesel dönüşümlere verilen somut politik yanıtlar bu çerçevede

okunduğunda Baas Partisi'nin kendine ait bir gücü olmadığı gibi, güçsüz görüldüğü dönemlerdeki politikaların da partinin “yöneticilerinin zihinleri”nden kaynaklanmadığı; söz konusu kararların toplumsal yapıdaki dönüşümlerden kaynaklandığı daha net ortaya çıkacaktır.

1.4.5. Sonuç

Tezin birinci kısmının üçüncü bölümünde Irak topraklarında örgütlenmiş bulunan devletin tarzı kapitalist olarak tanımlandıktan sonra 2003 yılına gelindiğinde emperyalist müdahaleyi gerektirmiş bulunan devlet biçimi üzerine saptamalar yapılması amaçlanmıştır.

Anılan maksada uygun olarak ilk önce *azgelişmiş kapitalist toplumsal formasyonlarda devlet biçiminin* tahlilini olanaklı kılacak yöntemsel temeller değerlendirilmiştir. Ardından devlet biçiminin izlenebileceği tarihsel olgulardan hareketle Irak toplumsal formasyonunun özgül yapısı ile birlikte devlet biçiminin otoriter niteliği saptanmaya çalışılmıştır. Son olarak anaakım düşünce içerisinde temel açıklama kipliği olarak görülmekte olan Baas İdeolojisi'nin eleştirel bir yöntemle yerine oturtulması amaçlanmıştır.

Tezin bir sonraki bölümü, ilk kısmın ulaştığı sonuçlar hakkında bir özet niteliğindedir.

1.5. Sonuç

Üç kısma ayrılmış bulunan tezin birinci kısmı egemenlik kavramı merkezde yer almak kaydıyla *devlet* sorununa odaklanmıştır. Böylece birinci kısım ilk olarak (kapitalist) devletin nasıl tanımlanacağına dair kuramsal tartışmalar içerisindeki pozisyonunu işaretlemiş; bu bağlamda Yapısal Marksizm'in öncüllerinden hareketle devlet kavramsallaştırılmasının kullanılacağını belirtmiştir. Ayrıca bilimsel inceleme sırasında işletilen hegemonya projeleri, cumhuriyet projeleri gibi kavramları tanıtmış,

somut tahlilin zeminini hazırlamayı amaçlamıştır. Tezin ana konusunu oluşturan egemenlik kavramının üzerine gelişmiş bulunan literatürün eleştirel bir özeti içerisinden kendi tanımını ifade etmiş, söz konusu tercihin nedenlerini belirtmeye çabalamıştır.

İkinci olarak devletin dönüşümü sürecini *uluslararasılaşma* kavramı üzerinden ve konjonktürü anlamlandırma çabası ile birlikte ele almıştır. 1945 sonrasında merkez kapitalist ülkeler arasındaki ilişkilerin sermaye birikiminin gereklilikleri neticesinde farklı bir şekle büründüğü, devlet biçiminin söz konusu süreçte uluslararasılaştığı analizinden hareketle azgelişmiş ülkelere yönelen emperyalist talep ve müdahalelerin anlamlandırılmasına çalışmıştır.

Son bölümde ise Irak devletinin 2003 öncesindeki biçimini irdelemiştir. Bu bakımdan kuramsal sorunlardan hareketle tarihsel olguların (somut gerçekliğin) nasıl ele alınması gerektiğine dair bazı çıkarımlarda bulunmuş, ardından da Irak devlet biçimi için bir tanım önermiştir.

Birinci kısmın sonuç bölümü, tezin ilk kısmında ortaya konulan çerçeve üzerinden ve Irak devleti ve ilgili sorunları mercek altına alarak ulaşılan sonuçlar hakkında özet bir değerlendirme yapacaktır.

Daha önce belirtildiği gibi uluslararası işbölümüne katılım sürecinde doğal kaynak (hidrokarbon) satıcısı azgelişmiş toplumsal formasyonlarda devletler Sovyet döneminde farklı Sovyet sonrası dönemde farklı küresel imkânlarla donatılmıştır. Sovyet sisteminin çökmesinden, bilgisayar sektöründeki yüksek kar oranlarının düşmesinden, Sovyet özelleştirmelerinin (talanının) bitmesinden sonra azgelişmiş doğal kaynak satıcıları merkezde yerleşik sermayenin metalaştırmaya yönelik talepleriyle yüz yüze kalmışlardır.

Bir başka ifadeyle, ABD önderliğinde gerçekleştirilen müdahalenin maksadı sermaye birikiminin genişletilmiş yeniden üretimini güvence altına almak olarak görülebilir. Bu maksatla metalaşmayı mümkün kılacak ve sermayenin sınırsız, koşulsuz

dolaşımını sağlayacak bir devlet biçiminin eskisi yerine geçirilmesi ana itkidir. Sorun şudur ki, müdahaleyi gerçekleştiren somut insanların zihinlerinde sorunun bu şekilde ortaya konulmuş bulunduğu şüphelidir.

Burası, liberal kuramın gerçeklikle arasındaki *büyük boşluğun* somut müdahalelerin neticesinin, amaçlanan sonuçlardan çok uzakta olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Yukarıda vurgulandığı üzere Irak devlet biçiminden söz edilirken Irak toplumsal formasyonunun *azgelişmiş* kapitalist niteliğine gönderme yapmayan bir otoriter devlet biçimi tanımlamasının mümkün olmadığı belirtilmelidir.

Bununla birlikte emperyalist müdahalenin hedefi azgelişmiş bir toplumsal formasyonda otoriter devlet biçimi yerine merkez kapitalist toplumsal formasyonlardaki otoriter devlet biçimine *benzer* bir devlet biçiminin yerleştirilmesidir. Bu *rejim değişikliği* ve *anayasa yapımı* süreçleri içerisinde gerçekleştirmeye çabalanmıştır. Rejim değişikliği üzerinden (askeri-siyasi müdahale aracılığıyla) devlet biçimini dönüştürme girişimleri, toplumsal formasyonun azgelişmiş niteliğini algılayamadığı için (mevcut çerçeveyi “geri kalmış” ve “demokratik olmayan”dan ibaret saydığı için) beklenen sonuçları doğurmamıştır. Devleti biçim belirlenimli bir alan olarak görmeyen, kişileri ve kişiler aracılığıyla rejimleri ortadan kaldırarak arzu edilen dönüşümü gerçekleştirebileceğini düşünen anlam dünyası için bu durum büyük hayal kırıklığı yaratsa da gerçekte pek de şaşırtıcı değildir.

Nitekim Irak devleti üzerine yapılan sonraki çalışmalar da yalnızca yeni bir otoriter devletin varlığına işaret etmektedir (bkz. Arato, 2009). Üstelik bu devlet biçimi merkezdeki otoriter devlet biçimiyle aynı değildir. Yalnızca uluslararası işbölümü içerisindeki yeri nedeniyle benzer ilişkileri barındırmaktadır.

Anayasa yapımı sürecinde irdelenecek olmakla birlikte, benzer bir kuramsal yanlışın etkilerini anayasa sürecinde de gözlemlemek mümkündür. Devlet-sivil toplum ikiliğine dayanan ve ikisi arasındaki ilişkileri düzenlemek için yeni bir anayasa

aracılığıyla “demokratik bir rejim” inşa etme arayışında olan emperyalist müdahale gerçekliği elden kaçırmıştır. Bu durum aynı zamanda somut olana müdahale etme iddiasında olan Marksizm’in bilimsel çabaya olan kaçınılmaz ihtiyacını da gözler önüne sermektedir. Marksist perspektiften bütün anayasa metinleri hâkim cumhuriyet projelerinin normatif ifadesidir. Gerek egemen sınıflar arasındaki siyasi ve iktisadi rekabet gerek birikim stratejileri arasındaki rekabet gerekse de devlet (cumhuriyet) projeleri arasındaki rekabet, anayasa metinlerinde somutlaşır. Hâkim liberal söylemler, hukuk metinlerini kendinden menkul manzumeler şeklinde değerlendirmesinden ötürü siyasal rejimlerin niteliğini anayasal düzenlemelerin değiştirebileceği inancını paylaşmaktadır. Bu da “insani müdahale”, “demokratikleştirme” gibi emperyalist stratejilerin (doğrudan veya dolaylı olarak) gerekçelendirilmesine katkı sunmaktadır.

Bu bakımdan “totaliter yukarıdan-aşağıya ulus-devlet inşası” ve “Irak toplumuna kapsamlı ideolojik ve idari müdahale” gibi kalıpların, çelişkisiz bir özne olarak “davranan” devlete işaret ettiği; toplumsal olan ile devlet arasındaki ilişkinin tek yönlü – yukarıdan-aşağıya– kavrandığı (zira aşağıdan-yukarı hareket ancak “gelişmiş demokrasilerde” mümkündür); müdahaleyi gerçekleştirenlerin ise bir grup elit olarak görüldüğünü ileri sürmek mümkündür.

Tezde kabul edilmiş bulunan devlet kavramsallaştırmasına göre devlet, “biçim belirlenimli yoğunlaşmış güç ilişkileri alanı”dır. Böyle ele alındığında devlet, topluma dışarıdan müdahale eden; bir şeyler dayatan bir varlık olarak anlaşılmamaktadır. Devlet, toplumsal yapının ekonomik, siyasi ve ideolojik kertelerinin dönüşümüne koşut olarak dönüşen; yapıları oluşturan toplumsal üretim ilişkilerinden güç ilişkilerinin yoğunlaşarak iktidara tahvil edildiği bir alandır. Bir başka ifadeyle devlet toplumsal yapının dışında değil onun içindedir; onun bir parçası olarak dönüşür ve dönüştürür.

Anılan yaklaşım doğrultusunda Irak toplumsal formasyonunun 1970’li yıllar itibariyle otoriter devlet biçimini oluşturan ilişkiler bağlamında incelenmesi için ekonomik, siyasi ve ideolojik kertelerin içerdiği ilişkilere odaklanması gerektirmiştir.

Önceden belirtildiği üzere Irak hem sınıf mücadelesinin bu ülkede aldığı özgül biçim hem de emperyalist zincir içinde bulunduğu konum ile birlikte düşünülmelidir. Bu bakımdan Irak’ta pre-kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığı, aşiret sisteminin yeniden üretimi, vb. etkenler sınıf mücadelesinde etkin unsurlardır. Ayrıca, kapitalist uluslararası işbölümüne hammadde satıcısı konumundan dâhil olan bir ülke olmakla birlikte, azgelişmiş bir kapitalist toplumsal formasyondur ve kapitalist devlet *azgelişmiş otoriter devlet biçimi* nitelikleri sergilemektedir.

Devletin uluslararasılaşması talepleri, Irak devleti içerisine merkez kapitalist ülke devletlerine girdikleri ölçü ve biçimde girememektedir. Uluslararası müdahalenin farklı devlet yapılanmalarını hesaba katmayarak, sorunu yalnızca bir yönetim mantığı/kültürü/geleneği gibi görme eğilimi de söz konusu taleplerin gerçekleştirilmesi için arzu edilen devlet biçimini oluşturma çabaları kısmi sonuç vermektedir. Bu durum da yeni bir çelişkiler yumağının Irak toplumunun avcuna bırakılması sonucunu doğurmaktadır. Neticede, geriye uluslararası sermayenin bütün bir toplumsal yapıyı yerle yeksan etme pahasına çıkarlarını dikte ettiği yeni bir yöneticiler zümresi, sürekli savaş ve yıkımla baş etmeye çalışan bir halk ve geleceği belirsiz, umutsuz bir ülke kalmıştır.

İKİNCİ KISIM

EMPERYALİZM, ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ VE EGEMENLİK

2.1. Giriş

Tezin ikinci kısmı uluslararası işbölümü ve emperyalizm ile egemenlik arasındaki ilişkiye odaklanacaktır. Kapitalist uluslararası işbölümü ile emperyalizm arasında ve ikisinin karşılıklı dönüşümleri ile egemenlik kavramına yönelik tartışmalar ve değişimler arasında bir ilişki bulunduğu iddia edilecektir. Ayrıca Irak’a gerçekleştirilen emperyalist müdahale ve arkasından yapılan düzenlemelerin Irak’ın kapitalist uluslararası işbölümü ve emperyalist zincir içerisindeki konumunun yeni konjonktür ile rabitasının anlamlandırılması amaçlanmaktadır. Bu şekilde kuram ve konjonktür bölümlerinde ortaya konulacak olan egemenlik ile kapitalist uluslararası işbölümü ve emperyalizmin eski ve yeni biçimi arasındaki bağlantının somutta irdelenmesinin sağlanacağı umulmaktadır.

Yukarıdaki çerçeveye dayanılarak ikinci kısım, ilk kısımda olduğu üzere kuram, konjonktür ve moment bölümlerine ayrılmıştır. Kuram bölümünde uluslararası işbölümünü anlamlandırmak için kullanılacak kavramlar tanıtılacak, ardından emperyalizm kuramlarına değinilerek tezin benimsediği yaklaşım ortaya konulmaya çalışılacaktır. İlk kısımda yapılan tartışmalar ile ulaşılan devlet ve egemenlik kavrayışlarının ikinci kısımda söz konusu kuramsal tercihlere etkileri olacaktır.

Konjonktür bölümü temel olarak emperyalizmin yeni biçimi ile uluslararası işbölümünün dönüşümü arasındaki ilişkiyi odağına alacaktır. Emperyalist faaliyetin güncel formlarının anlamlandırılması için “kolektif emperyalizm” kavramsallaştırmasının açılması ve somut etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Yine bu bölüm, ilk

kısımın ikinci bölümünde incelenen “devletin uluslararasılaşması” tezleri ile paralel bir şekilde ele alınacaktır.

İkinci kısmın üçüncü (son) bölümü ise 2003 Irak emperyalist müdahalesinin arka planını açıklamak ve sonrasındaki düzenlemelerin uluslararası işbölümünün dönüşümü ile rabitasını sorgulamak maksatlarını taşımaktadır. Yapılacak somut incelemenin kısmın önceki bölümlerinde tanıtılan yapısal ilişkiler aracılığıyla mümkün olduğu ve aynı zamanda anılan ilişkilerin de somutta gözler önüne serilmesi anlamına geldiği iddia edilecektir.

İkinci kısım sonuç değerlendirmeleri ile son bulacaktır.

2.2. Kuram – Kapitalist Uluslararası İşbölümü ve Emperyalizm

2.2.1. Giriş

İkinci kısmın ilk bölümü kapitalist uluslararası işbölümünü açıklamak üzere kullanılan kavramları serimlemeyi ve emperyalizm tartışmaları içerisinde kendi konumunu işaretlemeyi hedeflemektedir. Bununla uyumlu olarak tarihsel bir bölümlenme üzerinden ilgili kavramların farklı konjonktürlerde gelişen kuramsal tartışmalarda ne şekilde ele alındığı ortaya konulmuştur. Bölümün ilk alt başlığı Düzenleme Okulu’nun çalışmaları aracılığıyla uluslararası işbölümü kavramsallaştırmasında kullanılabilecek araçları serimlemeyi hedeflemektedir. İkinci alt-başlık, klasik emperyalizm kavramsallaştırmalarına ve kapitalist birikim süreçlerinin uluslararası boyutta irdelenebilmesi için elzem görünen kavram setlerine değinecektir. Burada tezin ilk kısmında ortaya konulan devlet ve egemenlik kavramları aracılığıyla söz konusu kuramlar incelenecektir. Ardından üçüncü alt başlık, klasik emperyalizm teorilerine 1945 sonrası gelen katkıları ele alarak “bağımlılık”, “azgelişmişlik” gibi kavramların Marksist kuram içerisinde nasıl şekillendirildiğini irdeleyecektir. Yine tezin benimsediği kavramsallaştırmalar üzerinden bakılarak azgelişmişlik ile ilgili bu tezin kuramsal tutumu

ortaya konulacaktır. Irak toplumsal formasyonunun “azgelişmiş” olarak tanımlanmasının nedenine dair net bir çerçeve çizebilmek açısından söz konusu alt başlık önem taşımaktadır. Bölüm, kısa sonuç değerlendirmeleri ile tamamlanacaktır.

2.2.2. Kapitalist Uluslararası İşbölümü: Kapitalist Birikim Süreçlerini Anlamlandırmak

Tezin ikinci kısmının ilk bölümünün bu alt-başlığı, uluslararası işbölümünün açıklanması için kullanılabilecek yaklaşımlardan Düzenleme Okulu’nun kavramlarını kısaca irdelemeyi amaçlamaktadır. Tezin kuramsal çizgisine uyan bu tercihe dayanılarak seçici bir sınırlamaya gidilecek ve kavramların tamamına değil, yalnızca bu tezde kullanılacak olanlarının ele alınması yoluna gidilecektir. Bir başka ifadeyle, Düzenleme Okulu’nun ortaya koyduğu çerçevenin bazı noktalarda Marksizm içerisinde özellikle devlet kuramı ve yer yer emperyalizm kuramları ile desteklenmesi gerekliliği iddiasından hareketle, Düzenleme Okulu’nun -tezin kabul ettiği izleğe uyan yapısı da göz önünde bulundurularak- yalnızca belirli teorik üretim araçlarının istihdam edileceği belirtilmelidir.

Bu bağlamda söz konusu tercihin tez açısından neden geçerli olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Düzenleme Okulu, kapitalizme dair genel önermelerden somuta doğru bir hamle yaparak ve anaakım iktisat yaklaşımının ufkunda olmayan toplumsal ilişkileri hesaba katarak bir açıklama çabasını ifade etmektedir. Kapitalizmin krizli yapısı ve sermaye ilişkisinin genelleşmiş eğilimleri Karl Marx tarafından Kapital’de (2011) ortaya konulmuştur. Düzenleme Okulu’nun ilk nesli bu boyutlara odaklanmaya yatkınken, takip eden nesiller birikim rejimi kavramı etrafında söz konusu sermaye birikim süreçlerinin kendi önüne engeller koyan özelliklerini orta ölçekli analizler ve daha kurumsal terimler aracılığıyla inceleme eğilimde olmuşlardır (Jessop ve Sum, 2006: 14).

Bir başka ifadeyle, kapitalizmin genelleşmiş kriz eğilimlerinin “ötesine geçerek, kapitalizmin farklı dönemleri ve/veya çeşitlerindeki özel biçimlerini belirleme ve birikim ile onun düzenlemesinin sınıf mücadelesi ve diğer sosyal çatışma türleri içinde ve aracılığıyla geliştikçe ortaya çıkan büyük kopuşları ve yapısal değişimleri incelemeyi” kendilerine hedef olarak seçtikleri belirtilebilir (Jessop ve Sum, 2006: 14).

Böyle bakıldığında Okul, her ne kadar geçici ve yalnızca belirli ekonomik alanlarla sınırlı olsa da birikimin istikrarlı ve öngörülebilir kılınması amacına yönelik oluşmuş farklı “ekonomik ve ekstra-ekonomik” kurumlar ile uygulamaların belirli bir düzen içinde birleşmelerini mercek altına almaktadır (Jessop ve Sum, 2006: 14-15).

Tez açısından bir başka önemli husus, Okul’un konjonktürel analizinin ve buna bağlı olarak kullandığı analitik kategorilerin gözden geçirilerek yeniden tanımlamasında yatmaktadır. Jessop ve Sum’ın vurguladığı biçimiyle,

Bu bağlamda önemli bir ayrım, soyut üretim tarzları ile tarihsel toplumsal formasyonlar arasındaki farktır. Bunlardan ikincisi, yalnızca birinin egemen olduğu düşünülebilecek çeşitli emek biçimlerinin ve üretim tarzlarının eklemlenmesini içerir. Bu, soyut kategorilerin gerçek toplumlarda somutlaştırılmaları yoluyla nasıl değiştirildiğini inceleme ihtiyacını ifade eder (2006: 17-18).

Tezde ele alınan Irak toplumsal formasyonunun kapitalist üretim tarzının egemenliğinde eklemlenen çeşitli üretim tarzlarını ihtiva ettiği ilk kısımda belirtilmişti. Bu bakımdan ikinci kısmın son bölümünde saptanmaya çalışılacak olan Irak’ın uluslararası işbölümündeki konumu, Okul’un kullandığı kavramlar aracılığıyla ortaya çıkarılabilecektir. Anılan kavramların kısa bir gözden geçirilmesinin ardından emperyalizm kuramlarının incelenmesine geçilecektir.

Düzenleme Okulu’nun sermaye birikiminin genel ve göreceli olarak tutarlı bir sürekliliğini sağlayan, birikim sürecinin meydana getirdiği çarpıklıklar ve

denge-sizliklerin mümkünse çözülmesine, çoğu zaman da ertelenmesine yönelik düzenlilikler dizisini tanımlayan kavramı *birikim rejimidir* (Boyer ve Saillard, 2002: 334).

Birikim rejimi kavramının daha geniş bir perspektif içerisinde değerlendirilmesiyle başka bir kavram belirlemektedir: *Düzenleme tarzı*. Kavram, belirli amaçlara hizmet eden “prosedürler ile bireysel ve toplu davranışlar kümesi”ni tanımlamaktadır. Bu amaçlar Boyer ve Saillard tarafından şu şekilde betimlenmektedir:

- 1) Tarihsel olarak belirlenmiş *kurumsal biçimlerle* birlikte üretim tarzı aracılığıyla temel sosyal ilişkileri yeniden üretmek; 2) Hakim birikim rejimini desteklemek ve “yönlendirmek”; 3) Ekonomik aktörlerin tüm sistemi yöneten uyum ilkelerini içselleştirmelerini zorunlu kılmaksızın, bir dizi merkezi olmayan kararın zaman içinde uyumluluğunu sağlamak (2002: 341 - *vurgu eklenmiştir*)

Yukarıdaki ifadelerden ilki “tarihsel olarak belirlenmiş kurumsal biçimler” kavramsallaştırmasını kullanmaktadır. Bu sebeple, toplumsal formasyonun yeniden üretiminde esaslı rolü olan *kurumsal/yapısal biçim* kavramının açıklanması gerekmektedir.

Kurumsal (veya yapısal) biçim, bir veya birkaç temel sosyal ilişkinin farklı şekillerde bir araya gelmesi anlamındadır. Okul tarafından beş temel kurumsal biçim tanımlanmıştır: 1) Parasal kısıtlama biçimleri (Okul’un *parasal rejim* kavramıyla bağlantılıdır); 2) Ücret-emek bağının biçimlenimleri (Okul’un ücret-emek bağı (*nexus*) kavramıyla ilişkilidir); 3) Rekabet biçimleri (Okul’un *rekabet biçimleri* kavramı); 4) Uluslararası rejime katılma yöntemleri (Okul’un *uluslararası rejime katılma biçimi* kavramı); 5) Devletin biçimleri (Okul’un *devlet biçimi* kavramıyla ilintilidir ve tezin ilk kısmında kullanılan devlet biçimi tartışmasından ziyade ekonomik düzenlemede devletin rolüyle bağlantılıdır) (Boyer ve Saillard, 2002: 339-340).

Böylece, Okul'un düzenleme tarzı içerisinde sözünü ettiği, yeniden üretim mekanizmalarında rol oynayan temel toplumsal ilişkilerin kurumsal biçim kavramıyla açıklandığını söylemek mümkündür. Burada, Okul'un söz konusu kurumsal biçimlerin verili bir konjonktürde edindiği içerimleri incelemeye aldığını, bu nedenle de anılan kurumsal biçimler arasında (verili bir konjonktürde) bir hiyerarşi tanımladığını vurgulamak gerekmektedir. Söz konusu hiyerarşinin, tezin ikinci kısmının üçüncü bölümünde Irak toplumsal formasyonunu uluslararası işbölümü içerisinde konumlandırmak konusunda özel bir önemi olacağı belirtilmelidir.

Kurumsal biçimler hiyerarşisi, “herhangi bir dönem ve toplum için belirli kurumsal biçimlerin, bir bütün olarak kurumsal mimariye kendi mantıklarını dayattıkları ve düzenleme tarzına kendi baskın tonlarını verdikleri bir biçimlenim (konfigürasyon)” (Boyer ve Saillard, 2002: 339) olarak tanımlanmaktadır. Boyer ve Saillard, söz konusu hiyerarşi ile ilgili iki görüş saptamaktadır: İlki, “bir kurumsal biçimin kavranması esnasında, diğer [kurumsal biçimlerden] merkezi ve dolayısıyla görece üstün konumda olan bir kurumsal biçimin meydana getirdiği kısıtlamaların açık veya dolaylı olarak hesaba katılması” durumuna; ikincisi ise, “kurumsal bir biçimin dönüşümünün, [bu dönüşümün] yankılarının kapsamı ve yoğunluğu neticesinde öteki biçimlerin bir veya daha fazlasının gelişimine rehberlik etmesi”ne işaret etmektedir (2002: 339).

Bir örnek verilecek olursa, Fordizm döneminde *ücret-emek bağı*, toplumsal uzlaşmanın kuruculuğundan hareketle, hiyerarşide üstün bir rolü oynamış; 1980'ler ile birlikte söz konusu üstünlük yerini “toplumun diğer alanlarındaki birçok farklı gelişmeyi dikte eden” *parasal ve finansal rejime* terk etmiştir (Boyer ve Saillard, 2002: 339).

Yukarıda aktarılanlardan hareketle, her ne kadar birikim stratejileri ve birikim rejimleri kapitalist ulus-devleti ve aygıtlarını, kısacası belirli bir ülkeselliği varsaysa da (bkz. Birinci Kısım, Birinci Bölüm) bahsi geçen kavramların uluslararası düzlemdeki ilişkileri de kapsadığını, onlar dahil edilmediği takdirde açıklama kapasitelerinin

sınırlanacağını belirtmek gerekmektedir. Özellikle azgelişmişlik bağlamında gerçekleşecek sermaye birikiminin ülkeler arası eşitsiz ilişkilerin üzerinde yükseldiği ve onları yeniden ürettiği düşünüldüğünde kavramların konumu daha net anlatılabilecektir.

Tezde ele alınan Irak toplumsal formasyonunun bağımlı-azgelişmiş yapısı göz önünde bulundurulursa, Irak'taki düzenleme tarzının başka ülkesel toplumsal formasyonların düzenleme tarzlarının bir “uzantısı” olarak ele alınabileceğini söylemek mümkündür. Bu konu, ikinci kısmın üçüncü bölümünde tartışılacaktır.

Yukarıda sözü edilen nedenlerle, uluslararası işbölümünün ekonomik veçhesine ağırlık veren yaklaşımlara ek olarak tezin ilk kısmında benimsenmiş bulunan devlet ve egemenliğe dair yaklaşımların yardımıyla emperyalizm kuramlarını ele almak gerekmektedir. Bu sayede, hem devletin birikim süreçlerinde oynadığı role dair hem de azgelişmişliği ortaya çıkaran koşullara dair bir açıklama imkânı bulunabilecektir.

2.2.3. Emperyalizm’in Klasik Dönemi, Devlet ve Egemenlik

Emperyalizm kavramı çoğunlukla Marksist yazın ile özdeşleştirilmesine rağmen tek bir anlamı içermemektedir. Buna ek olarak Marksizm dışındaki yaklaşımların da farklı biçimlerle kavramı istihdam ettikleri düşünüldüğünde, emperyalizm üzerine tam bir mutabakat sağlandığını söylemek mümkün değildir.

Anılan nedenle, tezin sıkça başvurduğu kavramlardan biri olarak emperyalizmin ne anlama geldiği, hangi ilişkilere gönderme yaptığı ve söz konusu ilişkileri anlamlandırma çabası içerisinde bulunan kuramlardan hangilerini ne ölçüde benimsediğini belirtmek elzem görünmektedir.

Marksist düşün evreni içerisinde “klasik emperyalizm teorileri” olarak adlandırılan yaklaşımların tez açısından öncelikli konumda bulundukları ifade edilmelidir. Klasik emperyalizm kuramları denildiğinde kastedilenin, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında kapitalizmin uluslararası boyuttaki işleyişi ile aynı zamanda buna

bağlı olarak meydana gelen savaşların -en başta da I. Dünya Savaşı'nın- açıklanması yolunda Marksizm içerisinde geliştirilen yaklaşımlar olduğu belirtilebilir.

Söz konusu yaklaşımlardan ilki Rudolf Hilferding (2007 [1915]) tarafından geliştirilmiştir. Hilferding, emperyalist ülkeler arasındaki rekabeti ilk inceleyen isim olmakla birlikte daha sonra Buharin ve Lenin'in de kullanacağı finans kapitalin yükselişine dair kapsamlı bir çerçeve sunmuştur. Endüstriyel ve finansal sermayenin bir araya gelmesi, kaynaşması yoluyla ortaya çıkan mali sermayenin incelenmesi düşünürün odağındadır. Bu bakımdan, emperyalizm hakkında bütünsel bir analizden ziyade sonraki çalışmalar için bir temel olarak görülmesi gerektiğini söylemek mümkündür (Sune, 2017: 90-91).

Hilferding, kapitalist merkezlerde sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme süreçlerinde kredilerin artan öneminden söz etmiş, tekelleşmeye koşut olarak banka sermayesinin önem kazandığını ileri sürmüştür (Savran, 2008: 80). Buna göre, bankalar bu süreçte finansal sermaye aracılığıyla tüm sermaye gruplarını yönetmektedir. Sanayileşmenin üst seviyelerde olduğu merkez kapitalist ülkelerde banka sermayesi, sanayi sermayesini de etkinliği altına alarak onunla kaynaşmış ve ortaya finans kapital çıkmıştır (Savran, 2008: 80).

Bu duruma ek olarak, tekelleşme eğilimi artarken tekellerin ihtiyaç duydukları kontrol mekanizmaları devlete ağır yükler getirmiştir. Vergiler ve yayılmacı politikaların hayata geçirilmesi (Brewer, 2011: 109), finans kapitalin önderliğinde bütün sermaye grupları için devlete yönelik taleplerin ana eksenini oluşturmuştur. Burada emperyalizmin kapsamlı bir analizinden söz edilemese de finans kapital ile merkez kapitalist ülke devletlerinin arasındaki temsil ilişkisini işaret etmek mümkündür.

Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* (2005) adlı eserinde, emperyalist devletler arasındaki rekabetin ve savaşın sermayenin uluslararasılaşmasının ve dünya ekonomisinin oluşmasının bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Bilimdeki

gelişmeler ile desteklenen gelişmiş bir üretim, ulaşım ve taşımacılık gibi alanlarda yapılan atılımlar ile ticaretin ve işgücünün dolaşımının sermayenin uluslararasılaşmasına olanak sağladığını ve dünya ekonomisinin birleşik bir nitelik kazandığını vurgulayan Buharin, bu sürecin çelişkisiz olmadığını da belirtmektedir. Süreç, bir yanda dünya ekonomisi oluşumunu diğer yanda ülke ekonomilerinin ulusallaşması gibi iki karşıt eğilimi barındırmaktadır. Tekelci kapitalizm evresi olarak adlandırılabilen bu dönemde ulusal ekonomiler tek bir dev şirket olarak ülke içindeki rekabeti giderek ortadan kaldırmaya başlamıştır. “Ulusal kapitalist tröstler” ülke içinde rekabeti ortadan kaldırma yolunda adımlar atarken, bu tröstlerin güdümündeki devletler, uluslararası alanda sert bir rekabete ve savaşa doğru sürüklenmişlerdir.

Bu bağlamda *finans kapital* Buharin’in emperyalizm kuramında da önemli bir yer tutmaktadır. Buharin’e göre, banka ve sanayi sermayesinin iç içe geçmesi anlamına gelen finans kapital yeni dünya ekonomisinin hâkim sermaye biçimidir. Bu dönemde kapitalist üretim ilişkilerinin de esaslı olarak değiştiğini belirten Buharin, piyasa anarşisinin yerine örgütlenmiş ve devlet güdümündeki bir ekonominin hâkim hale geldiğini iddia etmektedir (Brewer, 2011: 128). Ancak içerideki anarşinin yani rekabetin kaybolması, uluslararası alanda da rekabetin kaybolduğu anlamına gelmemektedir; aksine, burada rekabet keskinleşmektedir.

Kaustsky’nin oportünist yaklaşımını²³ da eleştiren Buharin, ultra-emperyalizmin söz konusu olmadığını, bu nedenle işçi sınıfının barışçı talepler ile kapitalizm içerisinde

²³ Karl Kautsky’nin (1970) yaklaşımı tezin takip ettiği çizgiden uzaklaşmakta ise de eleştirilerini anlamak için düşünürden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Hilferding’in finans kapital üzerine yaptığı çalışmadan yola çıkmakla birlikte onun çizdiği çerçeveden ve takip eden emperyalizm analizlerinden ayrılmaktadır. Kautsky, çalışmasında sermaye grupları arasındaki çelişkilere odaklanarak bunlar arasındaki çelişkilerin farklı politika

özüm aramasının anlamsız olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, Buharin’e göre, gelişmiş kapitalist ölkelerde verilen ödünler ile oluşturulan işçi aristokrasisi ile devrimi gerçekleştirmek olanağından çok, yarı kapitalist ölkelerdeki çelişkilere odaklanmak daha anlamlı görünmektedir.

Lenin, Buharin’in kitabına yazdığı önsözde eserden övgüyle bahsetmektedir. Ancak *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*’nda ortaya koyduğu yaklaşım Buharin’in emperyalizm kuramından belirli noktalarda ayrılmaktadır. Eserinde Hilferding, Hobson, Buharin gibi düşünürlerin çalışmalarından faydalanmış ve onların sentezinden daha fazlasını ortaya koymuştur.

Lenin, “emperyalizmin olanaklı en kısa tanımını yapmak gerekseydi, şöyle derdik: emperyalizm, kapitalizmin tekelci aşamasıdır.” sözleriyle genel bir emperyalizm tanımını yapar. Ancak Lenin’in saptadığı emperyalizmin beş temel özelliğı daha açıklayıcıdır:

setlerine yol açtığını ileri sürmektedir. Buna göre, emperyalizm aşırı-öretim krizlerinden bir kaçışın sonucudur. Gerici sınıflar (mali sermayenin önderliğinde) bu kaçışını emperyalist ve savaşçı politikalarla gerçekleştirirken barışçıl bir kapitalist genişleme taraftarı olan, serbest ticarete dayalı politikaları savunan sanayi sermayesi ilerici bir unsuru temsil etmektedir. “Hilferding, tek bir kartel oluşacağı fikri üzerinden piyasaların tekeller tarafından düzenleneceğini ve böylece piyasa anarşisinin ortadan kalkacağını söylemektedir. Bu analizden hareketle Kautsky, burjuvazi açısından ikinci olası seçeneğinin, serbest ticaret ve rekabete dayalı, emperyal güçlerin saldırgan ve müdahaleci politikalardan vazgeçtiğı, barışçıl bir emperyalizm olduğunu söyler ve bunu ultra-emperyalizm olarak niteler.” (Sune, 2017: 94)

1) Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki, ekonomik yaşamda kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır; 2) banka sermayesi sınai sermayeyle kaynaşmış ve bu “mali-sermaye” temel üzerinde bir mali-oligarşi yaratılmıştır; 3) sermaye ihracı, meta ihracından ayrı olarak, özel bir önem kazanmıştır; 4) dünyayı aralarında bölüşen uluslararası tekелci kapitalist birlikler kurulmuştur; 5) en büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi tamamlanmıştır (Lenin, 2009).

Lenin’in, kitabın yedinci bölümünde emperyalizmin özellikleri üzerinden yaptığı bu tanım, önceki altı bölümde analizi yapılan boyutların bir dökümü olarak görülebilir. Daha açık ifadelerle anılan maddeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1) Tekellerin hâkim hale gelişi, emperyalizmin temel belirleyici ögesidir. Ancak Buharin’den farklı olarak Lenin, tekellerin rekabeti ortadan kaldırmadığını, sadece rekabetin biçimlerinin farklılaştığını belirtir.

2) Mali sermaye, diğer bir deyişle finans kapital tekelleşme sürecinde banka ve sanayi sermayesinin kaynaşması sonucunda ortaya çıkmıştır ve emperyalizm evresinde hâkim sermaye dilimi olarak belirmektedir.

3) Sermaye ihracı, ticaretten daha önemli hale gelmiştir. Ancak bu, kapitalizmin dışarıyla ilişkisindeki nitel bir değişikliktir. Yani ticaretin azaldığı anlamına gelmemektedir. Uluslararası para-sermayenin akışı ve üretim alanına yapılan yabancı yatırımlar bu kapsamda değerlendirilir.

4) Dünyanın tekellerce bölüşülmesi, ülke sınırlarına sığamayan dev şirketler olarak tekellerin dünyaya yayılarak hammadde, ucuz işgücü ve yeni pazarlar elde etme amaçlarının bir sonucudur. Tekeller mümkün olduğunca diğer tekeller karşısında dünya ölçeğinde avantaj kazanmaya çabalarlar. Bu rekabet de dünyanın bölüşülmesine neden olur.

5) Dünyanın emperyalist güçler arasında bölüşümünün tamamlanması ise emperyalizmin işleyişi ile ilgilidir. Sermayelerinin çıkarlarını savunan gelişmiş kapitalist devletler 20. Yüzyılın başında dünyanın hemen hemen tamamını bölüşmüş, sömürge, manda, nüfuz alanı gibi bölgelere ayırmıştır.

Lenin, bu özelliklerden yola çıkarak şu tanıımı vermektedir:

Emperyalizm, tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir (Lenin, 2009: 101).

Ardından Lenin, Kautsky'nin emperyalizmi sermayenin belirli bir kesiminin tercihi olarak gören düşüncesini eleştirir. Lenin'e göre emperyalizm kapitalizmin tarihsel gelişmesinin bir ürünüdür. Kapitalizmin içinde bulunduğu aşamada aldığı zorunlu biçimdir. Bununla birlikte Kautsky'nin iddia ettiği gibi barışçıl bir sistem de olanaklı değildir. Kapitalist ülkeler arasındaki rekabet ve çıkar çatışması böyle bir olasılığı devre dışı bırakmaktadır.

Bu bağlamda işçi sınıfının politikası da sermayenin barışçı kanadıyla (sanayi sermayesi ile) ittifak yapmak değil, sermayeye karşı topyekûn bir karşı çıkış olmalıdır. Lenin'in emperyalizmi kapitalizmin en yüksek (başka bir deyişle mevcut olan, son) aşaması olarak görmesi de aynı zamanda sosyalizm olanağı ve işçi sınıfının tutumu ile ilgilidir. Emperyalizm, kapitalizmin kaçınılmaz bir evresi olarak kapitalizmin çürümüşlüğüne açığa çıktığı aşamadır. Bu aşama, kapitalist üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi için yani sosyalizm için olanaklar barındırmaktadır.

Lenin'in en başta Hilferding ve Buharin'in eleştirel bir okumasıyla ortaya koyduğu emperyalizm analizi, tezin benimsediği emperyalizm kavramsallaştırması olarak işaretlenebilir. Bununla birlikte, ilk kısımda ele alınan devlet ve egemenlik

kavramları aracılığıyla, Lenin'in emperyalizm tanımını tekrar etmek gerekmektedir. Zira emperyalizmin analizinde Lenin'in çizdiği çerçeve geçerli olsa da emperyalizm dönüşmüştür ve yeni biçimiyle emperyalizmin anlaşılması için devlet biçimin dönüşümü esaslı önemi haizdir. Tezin takip eden bölümü söz konusu dönüşümü, bir başka ifadeyle konjonktürü uluslararası işbölümü ve emperyalizm kavramsallaştırmaları üzerinden inceleyeceği için anılan "yeniden okuma" faydalı olacaktır.

Lenin'in analizini oluşturduğu dönemde sermaye birikiminin temel bir belirleyeni bulunmaktadır: Üretime dayalı bir birikim öngören sanayi sektörü ile krediler ve finansallaşma temelinde ilerleyen mali sermayenin kaynaşması. Söz konusu kaynaşma sonucu, tekellerin ortaya çıkması ve ülke içinde piyasayı domine etme kapasitesinin artmasıyla birlikte, sermaye birikiminin genişletilmiş yeniden üretim koşullarını düzenleyen ve destekleyen devlet aygıtlarında temsilinin de arttığı ileri sürülebilir. Bu bakımdan Lenin'in incelediği dönemde finans sermayesinin öncülüğünde kaynaşmış sermaye gruplarının kapitalist merkezi devlet aygıtlarında edindiği temsil, uluslararası pazarları ve hammadde/işgücü arzını bölüşme, domine etme itkisi doğurmaktadır. Böylece, sermayenin kaynaşmış biçimiyle edindiği temsil, kapitalist devletler arasında yalnızca ekonomik değil; şiddeti merkeze alan (savaşlara yol açan) siyasi bir rekabete yol açmaktadır. Merkezi kapitalist toplumsal formasyonlarda gözlemlenen tekelleşme eğilimi, diğer merkezi kapitalist toplumsal formasyonlardaki tekelleşme eğilimiyle uluslararası alanda karşı karşıya gelmekte ve devlet aygıtlarında temsil bulan çıkarlar ülkeleri savaşma noktasına getirmektedir. Glassman'ın ifadesiyle,

Emperyalizm bir ulus-devletin bir başkası karşısındaki hakimiyeti meselesi olmadığı gibi, belirli sermaye bloklarının bir ulus-devletine hâkim olması süreci de değildir. Bunun yerine, sermayenin belirli fraksiyonlarının, emperyal ve çevresel devletin belirli kısımları [aygıtları] aracılığıyla eylediği,

sermayenin uluslararasılaşması biçimlerinin kendi çıkarları ile en alakalı olanlarını öne çıkarmak için hareket ettiği karmaşık bir süreçtir (1999: 684).

Gelinen noktada, sermaye gruplarının “dışarı” çıkma itkisini oluşturan koşullara değinmek elzemdir. Bu konuda Rosa Luxemburg’un kuramsal katkısını anlamak önem teşkil etmektedir. Marx’ın eserlerinden hareket eden Luxemburg, kapitalist yeniden üretimin kuramsallaştırılmasında bir boşluk tespit etmiştir. Bu boşluk, sermaye birikim sürecinin başından itibaren yaslandığı temel olan dış ticaretin yapısı ve nedenleridir (Savran, 2008: 78). Kapitalist birikimin artı-değeri gerçekleştirme sorununa dair bir analiz neticesinde Luxemburg, ülkelerin iç pazarlarının bu zorunluluk için yeterli olmadığını belirtmektedir. Böylece Luxemburg, kapitalizmin “kendi kendine var olamayan, bir aracı ve destek olabilmesi için başka ekonomik sistemlere ihtiyaç duyan ilk ekonomik örnek” (Luxemburg, 1972: 467) olduğunu ileri sürmektedir.

Buradan, Luxemburg’un odak noktasının sermaye birikiminde artı-değerin gerçekleşmesi olduğu belirtilebilir. Bu ihtiyacın neticesinde kapitalizmin coğrafi genişlemesi ortaya çıkmakta, emperyalizm de bu sürecin kaçınılmaz bir sonucu olmaktadır (Sune, 2017: 95). Dönemin emperyalizmi göz önüne alındığında Luxemburg’un vurguladığı noktanın önemi teslim edilmelidir. Ancak emperyalizmin ileriki aşamaları ile ilgili öngörülerinin tarihsel süreçler içerisinde bakılarak gözden geçirilmesi/güncellenmesi gerekmektedir. Zira Luxemburg, odağına “kapitalizm-dışı” ekonomik sistemleri koymuş ve artı-değerin gerçekleştirilmesinde bunların potansiyelinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Ancak söz konusu ilişkinin bahsi geçen ülkeleri kapitalistleştirceğini (Savran, 2008: 78) ve bir “dışarı” kalmadığı durumda *gerçekleştirme* sorununun çözümsüz kalacağını ifade etmektedir. Çözümsüzlük durumu, Dünya Savaşı’nda da görülebileceği üzere, kapitalist ülkeler arasındaki şiddetli çatışmalara yol açmaktadır ve düşünürün gösterdiği üzere savaşın nedenleri kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı çelişkilerde aranmalıdır (Sune, 2017: 95).

Takip eden bölümde emperyalizmin güncel biçimi incelenirken vurgulanacak olmakla birlikte, geline nokta itibariyle şu hususu belirtmekte yarar vardır: Luxemburg'un öngördüğü üzere kapitalizm kürenin her köşesine yayılmış ve neredeyse bütün toplumsal yapıları kökten dönüştürmüştür. Bununla birlikte bir dışarısının kalmaması durumu *gerçekleştirme* sorununun çözümsüzlüğüne değil, çelişkilerin ertelenmesinde yeni yolların keşfine yol açmıştır. Tarihsel süreçte devlet biçimi dönüşmüş (uluslararasılaşmış) ve artık savaş yeni biçime uymayanlar ile onlara bunu dayatanlar arasındaki bir ilişkide somutlaşmaya başlamıştır. Bu, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöktüğü ve kalıntılarının da kapitalizm tarafından silinip süpürüldüğü bir konjonktürde daha dikkat çekicidir. Tezin temellendirdiği iddiaların başında Irak'a yönelik müdahalenin bu çerçevede okunmasının mümkün olduğu gelmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle emperyalizmin “nesnesi” konumunda görülebilecek ülkelere ve bu ülkelerle emperyalist kapitalist toplumsal formasyonlar arasındaki ilişkilere odaklanan yaklaşımları kısaca ele almak faydalı olacaktır.

2.2.4. Bağımlılık ve Azgelişmişlik: 1945 Sonrası Marksist Emperyalizm Yazını Üzerine

Azgelişmişlik, uluslararası işbölümü ve emperyalizm ile ilişkisi içerisinde anlamlandırılması gereken bir kavramdır. Tezde incelenen Irak toplumsal formasyonunu “azgelişmiş” kılan gerekçelerin toplumsal yapının kendisinde gözlemlenebilen unsurlardan daha çok, uluslararası ilişkilerde aranması gerekmektedir. Bu nedenle kavramın açıklanması yolundaki farklı kuramsal çabaları ele almak, ardından bunlardan yola çıkarak tezde tercih edilecek kavramsallaştırmayı ifade etmek bu alt başlığın amaçları olarak belirtilebilir. Thomas'a göre emperyalist dönemde,

dünya kapitalist sistemi iki bariz kısma ayrılmıştır; merkez kapitalist formasyonlar ve çevresel kapitalist formasyonlar. İkisinin gelişimi de yeniden üretimin ve kapitalist ilişkilerin dünya ölçeğinde genişlemesinin

gerekliliklerinden etkilenmişse de merkez kapitalist formasyonlarda bu süreç ‘gelişme’, çevresel kapitalist formasyonlarda ise ‘azgelişme’ olarak bilinmektedir. (...) Bu bağlamda [toplumsal] artık, sistematik olarak kapitalist dünya sisteminin azgelişmişlerinden gelişmiş alanlara doğru emilmektedir. (1984: 30)

Yukarıdaki alıntı en genel itibariyle sorunu ortaya koymaktaysa da azgelişmişliğin nasıl ele alınacağı ve onun uluslararası düzlemde nasıl konumlandırılacağı hakkında farklı görüşler olduğunu belirtmek gerekmektedir. Söz konusu görüşlerin sistematik biçimde ortaya konulduğu okullar ve yaklaşımlar kısaca gözden geçirilerek tezin tutumunu belirtmek mümkün olacaktır.

Söz konusu yaklaşımlardan ilki Bağımlılık Okulu’dur. Bağımlılık Okulu dendiği zaman akla iki düşünsel akım gelmektedir. Bunlardan ilki, Latin Amerika için Ekonomik Komisyonu’na (*Economic Commission for Latin America (ECLA)*) dahil yazarlardan oluşmaktadır. Bu akımın, Marksizm’in bazı kavramsal setlerini kullanmasına rağmen Marksist yaklaşımlardan biri olarak ele alınması zordur (Şahin, 2000). Anılan yaklaşımın temellerini 1940’ların sonunda ECLA’nın başında bulunan Raul Prebisch’in düşüncelerinde bulmak mümkündür. Arjantinli ekonomist Prebisch, dünya ticaretine ortodoks yaklaşımın on dokuzuncu yüzyılda işlediğini, yirminci yüzyılda ise önemli dönüşümler neticesinde bunun artık işlevsiz kaldığını belirtmiştir (Ercan, 2003). Buna göre, on dokuzuncu yüzyılda Britanya ve diğer Avrupa güçleri iç üretimlerindeki artışı doğal kaynak ithalatına dayandırmaktaydı. Latin Amerika’dan gerçekleştirilen ithalat (Avrupa yatırımlarını olanaklı kılarak) Latin Amerika ekonomilerinin büyümesine yol açmıştır. İşbölümü ve endüstriyel mallar karşısında tarımsal malların değişimi, karşılıklı fayda sağlamıştır (Harris, 1986: 14).

Ancak yirminci yüzyılda ilişkilerdeki dönüşüm, karşılıklı fayda durumunu ortadan kaldırmıştır. Daha büyük ve kendi kendine yeterli olan ABD ekonomisi

Britanya'nın yerini almıştır. Artık ABD'nin Latin Amerika'dan yapacağı ithalata çok az ihtiyacı bulunmaktadır. Böylece endüstriyel malları alacak araçlardan yoksun kalan Latin Amerika bu alımları sınırlı altın kaynaklarına dayandırmak zorunda kalmıştır (Harris, 1986: 15). Bu nedenle azgelişmiş ülkelerin sorunlarına çözüm aramak için geleneksel iktisadın yöntemlerini kullanmak faydasızdır (Cohn, 2000: 113). Bir başka deyişle, uluslararası ticaretin herkes için olumlu sonuçlar doğuracağı önerisi (David Ricardo'nun "Mukayeseli Üstünlükler Teorisi") geçerli değildir. Azgelişmiş ülkeler yapısal olarak dezavantajlı konumdadırlar. Burada vurgulanması gereken nokta, *azgelişmiş ülkelerin kapitalist sistem içerisine girerken dezavantajlı bir pozisyonda bulundukları* iddiasıdır. Daha açık bir ifade ile, bu ülkeler uluslararası kapitalist sisteme yapının önceden belirlediği sabit pozisyonlar içerisinden dahil olabilmektedirler ki bu iddia küresel ekonominin herkes için aynı fırsatları doğurmadığı anlamında da gelmektedir (Kiely, 1998: 36). Anılan nedenle azgelişmiş ülkelerin dezavantajlı konumlarını hafifletmenin yolu kalkınma, yani sanayileşme ve toplumsal gelişme (eğitim gibi alanlarda) olacak; bunun için de devletin bu ülkelerde aktif rol oynaması gerekecektir.

Bağımlılık Okulu'nun diğer kanadı ise Marksist kuramın araçlarını kullanmaktadır. İkinci kanadın en önemli düşünürleri Monthly Review dergisi çevresinde toplanmış ve fikrîsel üretimde bulunmuştur. 1949 yılında Paul Sweezy tarafından kurulan dergi, günümüzde de emperyalist ilişkilerin incelemesini gerçekleştirmekte ve eleştirel konumunu muhafaza etmektedir.

Derginin kurucusu Sweezy ile dergi çevresinin bir diğer önemli düşünürü Paul Baran, tekelci kapitalizm kavramsallaştırması etrafında kapitalizmin güncel formlarını ve küresel eşitsizlikleri analiz etmişlerdir. Sweezy'e göre devlet, egemen sınıfın "çocuğu"dur (2007: 243.) Tekelci kapitalizm kavramsallaştırması açısından bakıldığında devletin tekelci sermayenin temsilini gerçekleştiren bir çeşit emperyalist makine haline geldiğini söylemek mümkündür. Küresel yapıda tekelci sermayenin hakimiyetinde

şekillenen kapitalist, yarı-kapitalist ve kapitalist olmayan ülkelerin oluşturduğu bir ilişki ağının varlığından söz etmek gerekir. Söz konusu tekeller oligarşik bir düzende küresel piyasaları paylaşarak eşitsiz ilişkilerin oluşumuna öncülük etmektedir (Sweezy, 2007: 251).

Aynı öncüllerden hareket eden Paul Baran'ın yaklaşımını Özdemir şu şekilde özetlemektedir:

azgelişmiş kapitalist toplumsal formasyonların müstakil birer çalışma alanı olarak literatüre girmesindeki rolüne ek olarak, kapitalist gelişmenin azgelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelere farklı dinamiklere sahip olduğunu ortaya koymuş, gelişmiş ülkelerin hedefleri ile azgelişmiş ülkelerin hedefleri arasındaki çelişkiyi vurgulamıştır (2010: 196).

Böylece, kapitalizmin tüm dünyaya yayılarak benzer bir gelişme düzeyine ulaşacağı yolundaki tezleri eleştirmiştir. “Geri kalmış ülkelerde” kapitalist gelişme ile tarihsel olarak daha erken tanışmış bulunan ülkelerde olduğu gibi bir kapitalist sürecin neden görülmediği sorununa eğilen Baran (1974), incelemesini azgelişmiş toplumlardaki sınıf ilişkilerine odaklamıştır. Söz konusu toplumlarda sınıflar yabancı sermayenin ağırlığı altında biçimlenmiştir.

Böyle ele alındığında sorun yalnızca gelişmiş-emperyalist ülkenin hâkim sınıflarının devletleri aracılığıyla azgelişmiş ülkeler üzerinde kurduğu tahakküm değil, azgelişmişlerin kendi toplumsal yapılarında etkili bir konumda bulunan komprador burjuvazinin yardımıyla ilgili devletin gücünü de kullanarak sömürüyü sürekli hale getirmesidir. Tekelci bir çerçevede gelişen emperyalizmin temeli, anılan sömürü sürecinde artık değerın merkez ülkelere aktarılmasında yatmaktadır (Baran, 1974: 160). Baran'ın resmettiği sömürü tablosuna bakıldığında bağımlı ülkelerdeki üretim ilişkileri merkez ülkelerin taleplerine ve ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Ayrıca rekabetin

koşullarını belirleyebilen merkez ülke sermayeleri, pazarlarını kaybetmemek maksadıyla az gelişmişlerin sanayileşmesi ve kalkınmasını engellemektedir (Brewer, 2011: 170).

Emperyalizmin dönüşümü hakkında Baran ve Sweezy'nin yürüttüğü tartışma da dikkate değerdir (1966). Klasik Marksist düşünceye göre 1880'lere kadar olan dönemde hâkim olan sanayi sermayesi az gelişmiş ülkeleri ucuz hammadde ve gıda kaynağı olarak görmekte ve artık değeri gerçekleştirmek için bu bölgeleri aynı zamanda pazar olarak kullanmaktaydı. Serbest ticaret ve serbest rekabet bu nedenle arzu edilen bir şeydi. 1880'lere gelindiğinde mali sermayenin baskınlığı ortaya çıkmış, anonim şirketler yayılmaya başlamış ve süreçte tekelleri yönlendiren bankacılar hâkim politikaları belirleyen kesim olmuşlardır. Bu dönemde sermayedarlar hakimiyet bölgeleri kurma ve rakiplerini bu bölgelerin dışında bırakma amacıyla devletleri belirli politikaları gütmeye yolunda zorlamışlardır. İmparatorluklar kurma hevesleri bu dönemde yatırımların korunması ve rakiplere bölgelerin kapatılması maksadıyla yeniden alevlenmiştir.

Ancak Baran ve Sweezy, Birinci Dünya Savaşı sonrasında hâkim ülkelerdeki yönetici sınıflar içinde gerçekleşen dönüşümler ile 1960'lara gelindiğinde anonim şirketlerin büyüklüğü ve hakimiyeti ile eski emperyalist çıkarların belirli ölçüde değiştiğini ve bunun analizinin yapılması gerektiğini öne sürmektedirler. Söz konusu husus, tezin takip eden bölümünde değerlendirilecektir.

Monthly Review dergisinin bir başka önemli ismi Harry Magdoff'tur. Düşünür, eski sömürgelerin bir kısmının siyasi bağımsızlıklarını elde etmesinin emperyalizmin sonunu getirmediğini vurgulamıştır. Magdoff'a göre bağımlılık devam etmekte, sömürgelerinden arındırılmış merkez kapitalist ülkeler emperyalizmi sömürsüz de sürdürebilmektedir. Kapitalizm ile emperyalizm arasındaki ilişki sürekli ve ortadan kalkmamıştır (Magdoff, 2005: 166). ABD emperyalizminin nasıl bir devletin ürünü olduğunu araştıran yazar, askeri ve politik zorun bir ihtiyaç olmaktan çıktığını; çevredeki

toplumsal yapının merkezin ihtiyacına göre şekillendiğini; uluslararası ticaret ve mali politikaların bu çerçeveye uyumlu hale geldiğini belirtmektedir.

Bağımlılık konusuna odaklanan bir başka yazar Andre Gunter Frank'dır. Azgelişmişliğin gelişmesi, bir başka ifadeyle yapısal bir gerçeklik olarak ortaya çıkmasını merkez ile kurulan ilişkide aramıştır. Kapitalist üretim süreci içerisinde ortaya çıkan artı-değer yerine ülkeler arasındaki “ekonomik artığın” bölüşümünü açıklamaya yönelen yazar, azgelişmişliğin ilgili ülkelerin iç yapısını da belirleyen emperyalist ilişkinin sonucu olduğunu belirtmiştir (Frank, 1975). Böyle ele alındığında daha önce merkezi kapitalist ülkelerin gerçekleştirdikleri gelişmişliğin gerçekte diğer ülkelerle kurulan ilişkiden kaynaklandığı ve aynı zamanda azgelişmişliğin kendini yeniden üretmesi anlamında “azgelişmişliğin gelişmesi” kavramı etrafında şekillenen bir analiz belirecektir (Frank, 1975).

Burada Frank'ın önemli katkılarından bir tanesi, azgelişmiş ülkelerin iç yapılarına odaklanmasında yatmaktadır. Çünkü bu ilişkinin bir sonucu olarak -azgelişmiş ülkelere bakıldığında- sömürü ilişkisinin sürekli hale geleceği yapıların oluştuğu görülmektedir. Buradaki yönetici sınıflar komprador burjuvazi ile birlikte bağımlılık ilişkisi yaratacak bir düzen ortaya çıkarmaktadır ve merkez ülke ile kurulan ilişki aynı zamanda söz konusu azgelişmiş toplumsal yapılar içerisinde de bir merkez-çevre ilişkisi ya da metropol-uydu ilişkisi yaratmaktadır. Ülkenin kendi içerisinde de uluslararası alanda emperyalizmle bağlantı içinde merkez ile kurulan ilişkinin bir benzerini görmek mümkündür.

Frank (1967), temel olarak Baran'ın geliştirdiği yaklaşım üzerinden Latin Amerika ülkelerinin bulundukları konumu anlamlandırmaya çalışmıştır. Bunun için kapitalizmin mevcut yapısının tarihsel gelişimini izlemek gerekmektedir. Bağımlılık, bu tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkmıştır ve kapitalist üretim ilişkilerinin uluslarüstü boyutta bütünsel ve karşılıklı olarak ortaya çıkardığı bir olgudur. Azgelişmişlik, gelişmiş dünyanın üretim ilişkilerinin dünyanın geri kalanına verdiği bir biçim olarak

görülmelidir. Bu anlamda bağımlılık emperyalist ülkenin diğer ülkelere dışarıdan dayattığı bir şey değil; küresel sistem içerisinde biçimlenen azgelişmiş ülkenin bir özelliği olarak görülmelidir. Bir başka ifadeyle azgelişmişlik aynı zamanda içsel bir özellik şeklinde analiz edilmektedir. Böylece yazar anılan uluslararası ilişkinin toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü ve emperyalizmin sürekliliğinin nasıl içsel bir özellik aracılığı ile sürdürüldüğünü göstermektedir. Hatta, azgelişmiş ülkenin yönetici sınıfları hâkim pozisyonlarını merkez ülkelerin yönetici sınıfları ile kurdukları ve kendi toplumları aleyhine olan ittifaklar ile korumaktadırlar. Bu çerçevede okunduğunda azgelişmişliğin gelişmesi (*development of underdevelopment*) Latin Amerika için 16. Yüzyıldan beri gelişmekte olan bir süreçtir (Frank, 1975).

Bununla birlikte kapitalist üretim ilişkilerinden daha çok kapitalizmin dolaşım alanındaki işleyişine odaklandığı için Frank'ın yaklaşımı da eleştirilmiştir (Öztürk, 2006: 287). Anılan eleştirinin haklılığı teslim edilmelidir zira üretim alanı ortadan kalktığı noktada sadece dolaşıma ve büyük ölçüde eşitsiz -ekonomik artığın bir yerden bir yere aktığı- ticari ilişkilere odaklanılmakta, kapitalizmin sınıflı toplumların tarihi içerisindeki özgül konumu ortadan kalkmaya başlamaktadır. “Bağımlılık Okulu, artık değer yerine ekonomik artığı ve sermayelerin yerine de ülkeleri koymaktadır.” (Sune, 2017: 104) Bu hususun da etkisiyle Frank daha sonra dünya sistemi analizini dahil edecek şekilde yaklaşımını geliştirmiştir ve kendisini takip eden düşünürlerle birlikte dünya sistemini -hatta kapitalizmi- beş bin yıllık bir süreç olarak görme eğilimine kadar ulaşmaktadır (Frank ve Gills, 2003). Sune'ye göre,

[K]lasik emperyalist kuramdaki sınıf analizinden ayrılmama prensibi burada kırılmıştır. Bunun bir yansıması olarak da gelişmeye, ekonomik ve sosyal göstergelere odaklanarak bakılmış, böylece sanayileşme ile özdeş bir kalkınma anlayışı benimsenerek üretim ilişkileri göz ardı edilmiştir. (2017: 104-105)

Az gelişmişlikten kurtulmanın yolu, gelişmiş dünyanın üretim ve tüketim kalıpları ile bunların hukuki uzantılarının reddedilmesinden geçmektedir. Bağımsızlık da bu anlama gelmektedir. Sosyalist devrim az gelişmişlik bağlamında önemli bir yer tutmaktadır. Bağımsızlık için geleneksel sektörlerin ortadan kaldırılması gerekecek ve bu da sosyalist bir devrimle mümkün olabilecektir. Ancak sosyalist bir devrimin mümkün olmadığı bir dünyada bağımsızlık “ulusal kalkınmacılık” biçimine dönüşebilmektedir (Özdemir, 2010: 199). Somel’e göre,

Bağımlılık kuramının vardığı sonuç, az gelişmişliği aşmak için dünya iktisadi sistemiyle bağları askıya alarak, kendini-sürdürebilir ve bütünleşmiş bir ekonomi kurmak gerekliliğidir. Buna ‘bağımsız kalkınma’ diyoruz. Bağımlılık kuramı, bağımsız kalkınmanın gereğine delil olarak, birinci Sanayi Devriminden sonra 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa, Kuzey Amerika ve Okyanusya ülkelerindeki (şimdi gelişmiş dediğimiz ülkelerdeki) sanayileşmeyi, Latin Amerika ülkelerinde Büyük Bunalım yıllarında gözlenen ‘kendiliğinden ithal ikameci’ sanayileşmeyi ve SSCB gibi merkezi planlama ile kalkınan ülkelerin tecrübesini göstermektedir (2000: 69).

Az gelişmişlik olgusuna özgün bir yaklaşım olan Dünya Sistemi Ekolü, Bağımlılık Okulu’nun ve *Monthly Review* çevresinin bir eleştirisi üzerinden şekillenmektedir. Bağımlılık ilişkisinden kurtulmanın bir aracı olarak -özellikle Bağımlılık Okulu’nun önerdiği- kalkınmacı politikaların karşısında yer almaktadır. Dünya Sistemi yaklaşımı, modern yapılar ile geleneksel yapılar ya da ülkelerin kendi içerisindeki modern ve geleneksel sektör ayrımı yerine tek bir dünya sistemi içerisinde uluslararası ilişkileri ve emperyalist sistemin kendisini analiz etmeye odaklanmaktadır. Bu okulun önemli düşünürleri Immanuel Wallerstein, Samir Amin ve Arghiri Emmanuel olarak bilinmektedir.

Dünya Sistemi Okulu azgelişmiş ve gelişmiş ülkeleri içeren tek bir dünya sistemi üzerinden uluslararası ilişkileri anlamlandırma gayreti içerisinde. Amin'e göre (1976) dünya ekonomisini oluşturan ülkeler gelişmişler ve azgelişmişler (bu ülkelerden bir kısmı sosyalist, bir kısmı da kapitalisttir) olarak ikiye ayrılmaktadır ve bütün bu ekonomiler küresel ölçekte finansal ve ticari bir kapitalist ağ ile sistemin içerisine dahil olmaktadır.

Bu anlamda merkez-çevre, kuzey-güney, metropol-uydu ve gelişmiş-azgelişmiş ikilikleri aynı sistem içerisinde bulunan farklı ülkelerin konumlarını belirlemek için yaklaşım tarafından kullanılmaktadır. Özdemir'in ifadesiyle,

Bir yanda emek dışında bütün unsurları bütünleşmeye meyilli kapitalist dünya piyasası, diğer yanda da küresel ölçekte tek bir siyasi düzenin eksikliğinde dizilmiş bir devletler topluluğu arasındaki gerilim, bize dünya sisteminin belirleyici özelliğini verir (2010: 208).

Anılan gerilim küresel sistemdeki sömürü ilişkilerini belirtmekte ve bu ilişki de sermaye birikiminin temelini oluşturmaktadır. Dünya Sistemi teorisyenleri araştırmalarını azgelişmiş ülkeler yani çevre ülkeler ile sınırlamak yerine bir bütün olarak dünya sistemine ve kapitalist dünya ekonomisine odaklamışlardır.

Okulun önde gelen isimlerinden Wallerstein'ın dünya sistemi kavrayışını ortaya koyması ve bunu belirli bir çerçeveye oturtması gibi çok büyük katkıları bulunmaktadır. Ayrıca, yarı çevre kavramsallaştırmasını kullanarak aslında sistemin sadece merkez ve çevre ülkelerden oluşmadığını, aynı zamanda *yarı-çevre* gibi bir ara-formun da dünya sisteminin içerisinde olduğunu iddia etmiş olması (Wallerstein, 2005) özgün bir katkı olarak görülebilir.

Merkez-çevre (*core-periphery*) ilişkilerine ek olarak, merkez ülkelerin kendi aralarındaki ilişkiler de Dünya Sistemi Okulu'nun ilgi alanına girmektedir. Uluslararası düzeni anlamlandırma bağlamında “yarı-çevre” (*semi-periphery*) kavramının kullanıma girmesi sistemin analizinde okulun takipçileri için yeni imkanlar yaratmıştır. Buna göre

hıyerarşik sistem içerisinde yarı-evre ülkeleri ortada bulunan bir konumdadır. Bağlantılı olarak bu düşünceye göre sistem içinde yukarı ya da aşıağıya doğru hareket mümkündür. Ancak Wallerstein “Dünya işbölümünde devletlerinin sırasını değiştirmeye birçokları çalışabilir, ancak sadece birkaçı bunu başarabilir. Bunun nedeni birinin başarısının diğerlerinin şanslarını ve alternatiflerini yok etmesidir” (2005: 207-208) sözleriyle bu geçişliliğin sınırlarını belirtmektedir.

Yarı evresel kapitalist formasyonlar çevreye göre daha gelişmiş bir endüstriyel yapıya sahiptirler. Merkez lkeler karşıısında da çevresel formasyonlara göre daha bağımsızdırlar. Yine de bu ülkeler, merkeze karşı sürekli bağımlılıklarıyla, Bağımlılık Okulu tarafından geliştirilen bağımlı gelişme modelinin içerisinde değerlendirilmelidirler. Dünya Sistemi perspektifinden bakıldığında, yarı-çevrenin işlevlerinden biri de bu gruptaki ülkelerin, kapitalist dünya düzeninin istikrarına olan katkılarıdır. Yarı-evresel kapitalist formasyonlar dünya ölçeğindeki bir kutuplaşma olasılığının karşıısında siyasi, kapitalist sistem içerisinde gelişme olasılığına yaptıkları vurguyla ideolojik bir işlev gördüklerinden, azgelişmişliğin dünya kapitalizmine karşı toptan bir başkaldırısının önünde engel teşkil etmektedirler. Onlar aynı zamanda sömürülen ve sömüren olarak sisteme bir meşruiyet atfetmektedirler (Özdemir, 2010: 212). Bir başka deyişle, bu ülkeler hegemonyanın tesisinde sistem açısından önemli bir yere sahiptir.

Wallerstein’a göre kapitalist dünya sistemi *tek bir uluslararası işbölümü kavramsallaştırmasına dayanan* ve çoğul kültürel sistemleri barındıran bir mega sistemdir (Wallerstein, 1979: 5). Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde sıralanmış olan dünya sistemleri ortak bir politik sisteme sahip dünya imparatorlukları ve böylesine bir sistemin olmadığı ama iktisadi bağımlılık ilişkileriyle yürüyen dünya ekonomilerinden oluşabilir. Modern dünya sistemi on altıncı yüzyılda (Wallerstein, 2003) Kuzey Batı Avrupa’da kapitalist üretim ilişkilerinin toplumların şekillenmesinde belirleyiciliği elde

edecek derecede yoğunlaşmasından doğmuştur. Kapitalist dünya ekonomisinin belirleyici karakteri en fazla kârı gerçekleştirmek maksadı ile pazarda satmak üzere üretim olarak belirlenebilirse de ürünler üzerinde denetimin dönemsel olarak farklı biçimleri olmuştur. İngiliz kapitalizminin başat rolü oynayacağı on dokuzuncu yüzyıla değin bu denetim üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin kurulması ve emek sürecinin kontrolü biçimini almamıştır (Arrighi, 2001). Kapitalizm, işçinin ürettiği artı-değere el konulmasının yanı sıra, dünyada üretilen “artık”a, dünya ekonomisinin merkezlerince el konulmasını da içerir.

Bu bağlamda, Dünya Sistemi Okulu’nun araştırma nesnesi kapitalist dünya sistemi içerisindeki devletlerdir. Devletlerin belirlenmesi dünya ekonomisi içerisindeki yerleri tarafından olmaktadır ve bu nedenle tekil devletler sistemin bağımsız aktörleri olarak karşımıza çıkmamaktadır. Örneğin merkez ülkeler çevre ülkelere göre daha etkin ve kaliteli üretim yapma kapasitesine sahip, küresel ölçekte üretilen “artık”a daha fazla el koyma becerisine sahipken çevre ülkeler bu kapasitelerden büyük ölçüde yoksundur ve bu bağlamda sistem içerisindeki etkinlikleri de sınırlıdır.

Benzer bir çizgiden hareketle Samir Amin (1976), haksız uzmanlaşma ve bu haksız uzmanlaşma neticesinde yine aynı şekilde emperyalizmin sürekliliğine vurgu yapmaktadır. Dünya sistemi içerisinde merkez ülkelerin çevre ülkelerin aleyhine olacak bir biçimde haksız uzmanlaşmayla sürekli olarak bir sömürü düzenini tekrar ettiğini gösterir. Söz konusu uzmanlaşma neticesinde değer sürekli olarak çevreden merkeze akmaktadır. Burada Amin ve Wallerstein’in yaklaşımlarında, Frank’a benzer bir şekilde üretim yerine değişime odaklanma sorunu gözlemlenmektedir. Anılan sorun, Frank ve takipçileri gibi kapitalizmin tamamen üretimden soyutlanarak beş bin yıllık bir sistem olarak görme boyutuna varmamaktadır ancak yapının analizinde eksiklikler bıraktığı belirtilmelidir. Çünkü değişim ilişkileri tek başına kapitalist ilişkilerin üretim alanındaki

sömürüsünü ve emperyalizmin üzerine inşa edildiği boyutları gösterme kapasitesini haiz değildir.

Arghiri Emmanuel, bu şablonun dışına çıkarak emek ücretleri üzerinden bir analiz gerçekleştirme gayreti sergilemekte ve aslında üretim alanını azgelişmişlik ve eşitsizlik tartışmasına dahil etmeye çalışmaktadır (Emmanuel, 1972). Bunu yaparken merkez ülkelerdeki emek ücretlerine ve bunların dalgalanmalarına odaklanmaktadır. Böylece haksız rekabet ya da eşitsiz mübadele süreçlerinin yalnızca azgelişmiş ülkeler ya da merkez ve çevre ülkeler arasında olmadığını, aynı zamanda merkezi kapitalist ülkeler arası mübadelenin de haksız olabileceğini iddia etmektedir.

Azgelişmiş ülkelerin önündeki bir seçenek olarak sosyalizme geçiş konusu yaklaşımın analizini anlamak için başka bir önemli noktadır. Wallerstein'a göre (1979: 348-350) sosyalizm projesi, bugünün her yeri kaplayan kapitalist dünya sistemi yerine, politik ve iktisadi karar alma süreçlerinde katılımcı, eşitlikçi yeni bir dünya sisteminin ve dünya hükümetinin yaratılmasını gerektirir. Bununla birlikte okul sistem içindeki dönüşümlerin de koşullarını ortaya koymaya çalışmıştır. Azgelişmişliğin sürekliliği vurgusunun baskın olduğu Bağımlılık Okulu'nun karşısında, Dünya Sistemi teorisyenlerinin kapitalist merkezlerde beş yüz yıldır süregelen değişimi açığa çıkartmaları ile bağlı olarak, bir ülkenin çevreden yarı-çevreye ve buradan da merkeze kayması, ya da merkezden yarı-çevreye buradan da çevreye dahil olması -mevcut düzende meydana gelecek ya da gelmekte olan köklü değişimler neticesinde- mümkün görünmektedir.

Ancak vurgulanması gereken nokta, bu tür kaymaların dünya sistemi ölçeğinde bir değişimi varsayıyor olmasıdır. Başka bir deyişle bütün ülkelerin gereklilikleri yerine getirdiği takdirde gelişmiş ülkeler arasına girebileceği gibi liberal tezlerin karşısına Bağımlılık Okulu'na benzer bir biçimde Dünya Sistemi Okulu da karamsar ve sistemin yapısına referans veren argümanlarla çıkmaktadır.

Tezin azgelişmişlik kavramını istihdam etme biçimini yukarıda özetlenen ekollerin yaklaşımlarına dayanarak ortaya koymak mümkündür. Buna ek olarak güncel tartışmalar içerisinde yer alan ve “çeşitlenmiş kapitalizm” (*variagated capitalism*) kavramsallaştırmasının anılan ekollerin üretimlerinin eleştirel bir okunması aracılığıyla meydana getirdiği açıklama kipliğini kısaca irdelenmesi tezin tercihini netleştirecektir. Zira bu kavramsallaştırma denemesi uluslararası işbölümü içindeki dönüşümü ve farklılaşmaları gözetmesi bakımından daha güçlü bir kuramsal çaba olarak görülmekte ve tezin benimsediği yöntemsel zemine daha çok uymaktadır.

Jessop (2012), söz konusu kavramsallaştırmayı tartışmadan önce iki yaklaşımın eleştirel bir değerlendirmesini gerçekleştirmiştir. Buna göre, Wallerstein’ın öncülüğündeki Dünya Sistemi analizi -yukarıda ayrıca belirtildiği gibi- birleşik bir uluslararası işbölümüne dayanan fakat çoklu siyasi ve kültürel sistemlerin yeniden üretimine dayanan “sermayenin tek ve içsel bir mantığı” etrafında şekillenmektedir (Jessop, 2012: 2). Düşünür, anılan analizin *a priori* bir basitleştirme içerdiği ve Marx ile Engels’in konuyla ilgili hassas incelemelerini ıskaladığını belirtmektedir. Buna göre, Marx çeşitli eserlerinde dünya pazarının, sermaye birikiminin nihai ufku olduğunu fakat bunun eğilimsel bir süreç olduğunun bilincinde olarak yalnızca karmaşıklığı içerisinde ve çoğul belirleyenler hesaba katıldığı takdirde tamamen anlaşılabilirliğini belirtmiştir (Jessop, 2012: 3).

İkinci olarak Kapitalizmin Çeşitliliği (*Varieties of Capitalism*) tartışmalarına yönelik eleştirisini belirten Jessop (2012: 5), odağına Hall ve Soskice’nin (2001) yaklaşımını almaktadır. Söz konusu yaklaşım kapitalizmin farklı *ulusal* modellerine fazla eğilmekte ve bunları aynı zeminde, aynı araçlara sahip olan rakipler şeklinde resmetmektedir. Metodolojik ulusalcılık/milliyetçilik nedeniyle söz konusu yaklaşım dünya pazarıyla ilişkili mekânsal akışları göz ardı etmektedir (Jessop, 2012: 6). Ayrıca yaklaşım anılan çeşitleri, içsel uyuma sahip biçimler içerisinde çalışmakta ve onları

görelî olarak yalıtılmış halde görmektedir. Bir başka sorunlu tutum, yaklaşımın sermayenin uzun erimli küresel dinamiğinden bağlantısız bir biçimde kısa veya orta erimli zamansal ritimleri çalışmasında görülebilir. Son olarak yaklaşım bütün çeşitleri “eşit” varsaymakta ve eğer aralarından herhangi biri “üretken” yahut “ilerlemeci” ise onun taklit edilmesi, ihraç edilmesi hatta dayatılması gereğini savunmaktadır (Jessop, 2012: 6).

Böyle bakıldığında söz konusu iki okulun noksan bıraktığı ya da yöntemsel açıdan görmesinin mümkün olmadığı unsurların incelenebileceği bir perspektif sunmak için Jessop, çeşitlenmiş kapitalizm yaklaşımını ortaya koymuştur. Anılan iki yaklaşımın sentezinden hareketle gittikçe daha entegre hale gelmekte olan dünya pazarının “tek bir çeşitlenmiş kapitalizm” oluşumuna doğru bir eğilim içerdiğini, bunların da bir dizi değişmekte olan kurumsal ve stratejik etkileşim aracılığıyla gerçekleştiğini belirtmek mümkündür (Jessop, 2012: 6).

Bahsedilen yaklaşımın güncel ilişkileri açıklamaktaki olası avantajları tezin bir sonraki bölümünde ele alınacaktır. Bu sebeple burada, Jessop’ın sentezini gerçekleştirdiğini öne sürdüğü yaklaşımlara nazaran “çeşitlenmiş kapitalizm” kavramsallaştırmasının genel avantajlarını zikretmekle yetinilecektir.

Bunlardan ilki, çeşitlendirilmiş kapitalizm yaklaşımının kapitalizmin farklı biçimlerini, parçalara ayrılmış bir dünya pazarı veya dünya toplumu içerisinde ayrı alanlar işgal ediyormuş gibi görmek yerine bu biçimler arasındaki rekabetin ölçeğini, çatışmaları, birbirini tamamlama ya da ortak-evrimleşme süreçlerini ve küresel bir iş bölümü içerisindeki zaman-mekân sabitelerini daha açık ortaya koyabilmesidir (Jessop, 2012: 6). İkincisi, “Kapitalizmin Çeşitliliği”nin varsaydığı içsel uyum yerine söz konusu yaklaşımın, varsayılan modellerin görelî başarısının içsel olduğu kadar dışsal koşullara da bağlı olduğunun bilincinde olmasıdır. Bu bağlamda çelişkilerin, çatışmaların ve kriz eğilimlerinin ertelenmesi ve yerlerinden edilmesi (*displace*) önem kazanmaktadır. Görelî

istikrar alanlarının yaratılması ulusal sınırların hem içinde hem de ötesindeki karmaşık birikim rejimleri, birikim tarzları ve zaman-mekân sabitelerine bağlıdır (Jessop, 2012: 7).

Üçüncüsü, Kapitalizmin Çeşitliliği'nin temel aldığı metodolojik ulusalcılık, söz konusu ulusal ekonomilerin içerisindeki ulusal sınırları aşan işbölümleri ile entegre haldeki sektör ve bölgeleri görmezden gelmektedir. Buna karşın, ulus-üstü blokları, küresel şehir ağları veya küresel meta zincirleri gibi mekânsal izleklerin ele alınması gerekmektedir. Çeşitlenmiş kapitalizm yaklaşımı, birikimin tarihsel olarak değişen ölçekler arası eklemlemelerini ve birikimin ulusal ölçeğin üstündeki ve altındaki yönetim ve yönetişime bağlılığını hesaba katmaktadır (Jessop, 2012: 7). Son olarak, Kapitalizmin Çeşitliliği tartışmaları yakınsamaya (*convergence*) yönelik rekabet baskılarını ve siyasi girişimleri görmezden gelmekte, örneğin Avrupa'daki uyum süreci ile ABD'nin önderliğinde genişleyen dünya pazarına katkı sağlayacak uluslararası ekonomik rejimleri açıklayamamaktadır (Jessop, 2012: 7-8).

Yukarıda kısaca ele alınan çeşitlendirilmiş kapitalizm kavramsallaştırmasının neden tercih edildiği genel hatlarıyla bu şekilde belirtilebilir. Bununla birlikte, tercih sebeplerinin daha net bir dökümü tezin bir sonraki bölümünde, uluslararası iş bölümü ve emperyalizmin dönüşümü tartışılırken yapılacaktır. Bunun nedeni, Jessop'ın da belirttiği üzere (2012: 1) söz konusu yaklaşımın bir "eğilimi" tanımlıyor olmasıdır. Hatta yazar, Marx'ın kendi döneminde incelediği kapitalizmden daha çok günümüz kapitalizminin geldiği noktayı tanımladığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda Marksizm içerisinde geliştirilen "çeşitlenmiş kapitalizm" gibi kavramların, Marx'ın saptadığı eğilimlerin daha net gözlemlenme fırsatının olduğu 20. yüzyılın ikinci yarısını ve hatta son çeyreğini açıklama gayreti içerisinde meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle kavramsallaştırma ile "konjonktür"e dair bir açıklama çabası içerisinde tekrar ilgilenmenin tezin sorunsalını daha iyi ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Yaklaşımın uluslararası işbölümü ve emperyalizme dair tutumu özetlenecek olursa:

a) Dünya pazarı tamamlanmış bir gerçeklik değil, eğilimsel bir süreçtir. Sermaye birikiminin somut koşulları ve dinamikleri incelendiği takdirde eğilimin somuttaki izdüşümleri irdelenebilecektir.

b) Uluslararası işbölümü tek ve ayrılmaz bir bütünlük oluşturmadığı gibi birçok çeşitlenmeyi barındırmaktadır. Ülkelerin sınırları içerisinde hapsolmuş gibi görünen modellerin hem içeride hem dışarıda birçok belirleyen tarafından şekillendiği belirtilmelidir. Bir başka ifadeyle çelişkilerin ve krizlerin ertelenmesi, yerlerinden edilmesi söz konusu çeşitlenmenin mümkün kıldığı bir durumdur.

c) Uluslararası işbölümü içerisindeki “azgelişmişlik” olgusunu ortaya çıkaran etmenler ekonomik, siyasi ve ideolojik kerteğin ortak etkisi aracılığıyla ele alınmalıdır. Böylece emperyalizmin güncel, somut görünümü ile uluslararası işbölümünün sermaye birikiminin genişletilmiş yeniden üretimi odaklı eklemlenmesi azgelişmişliğin somut koşullarını gözler önüne serecektir. Başka bir deyişle, azgelişmişlik olgusu ve emperyalizmin rolü katı ve değişmez değildir; ülkelerin uluslararası işbölümü ve emperyalizm karşısındaki konumları özgöl ve değişkendir.

Bununla bağlantılı bir hususun vurgulanması tezin incelediği Irak toplumsal formasyonunun konumunu anlamlandırmak için faydalı olacaktır. Uluslararası işbölümü içerisindeki çeşitlenme yalnızca merkez-çevre arasında değil, merkezin ya da çevresel toplumsal formasyonların kendi içerisinde de gözlemlenmektedir. Örneğin Avrupa Birliği gibi merkezi bir çeşitlenmenin (kendi içerisinde de toplumsal bazda çeşitlenmeler içerir) yanında çevrede stratejik hammadde üreticilerinin oluşturduğu ve coğrafi-bölgesel özelliklerle bir arada ya da ayrı düşünülebilecek, uluslararası işbölümüne eklemlenme biçimi bakımından benzeşen başka bir çeşitlenme gözlemlemek mümkündür.

Irak söz konusu olduğunda uluslararası işbölümüne katılımın ülkenin ekonomik, siyasi ve ideolojik kertelerinin eklemlenmesinde, toplumsal yapının şekillenmesindeki önemi esastır. Bu konuya ikinci kısmın son bölümünde değinilecektir.

2.2.5. Sonuç

Tezin ikinci kısmının ilk bölümü, uluslararası işbölümü, emperyalizm ve azgelişmişlik bağlamlarında kullanılacak kavram setlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Anılan hedefe uygun olarak Düzenleme Okulu'nun sermaye birikimi süreçlerinde uluslararası işbölümünü anlamlandırmak için kullanılabilecek kavramları tanıtmış, klasik emperyalizm kuramları ve azgelişmişlik kavramı etrafında dönen tartışmalar ele alınmıştır.

Tezin takip eden bölümü, konjonktüre odaklanacak ve uluslararası işbölümü ile emperyalizmin dönüşümünün açıklanmasına; bu yolla, azgelişmişliğin yeni biçiminin saptanmasına ayrılacaktır. Böylece, ikinci kısmın üçüncü bölümünde Irak toplumsal formasyonunun kapitalist uluslararası işbölümündeki yeri ve emperyalist müdahalenin nesnesi olma nedenlerini açıklamak için bir zemin sunulmaya çalışılacaktır.

2.3. Konjonktür: Kolektif Emperyalizm ve Azgelişmişliğin Durumu

2.3.1. Giriş

Tezin bu bölümünde emperyalizmin dönüşümü ve azgelişmişliğin yeni belirleyeni tartışılacaktır. Emperyalizmin yeni biçim ve içeriği tartışılırken temelde *Kolektif Emperyalizm Tezi* etrafında şekillenecek anlatının 2003 Irak müdahalesini açıklama kapasitesini haiz olduğu düşünülmektedir. Bütün yapısal belirleyenlerin neo-liberalizm kavramıyla açıklanmasının mümkün olmadığı gibi kolektif emperyalizm de toplumsal ilişkilerin karmaşıklığını tüm boyutlarıyla anlatmaya muktedir değildir. Bununla birlikte emperyalist ilişki çeşitlenmelere ve -halihazırda barındırdığı çelişkiler göz önüne alındığında- çatışmalara sahne olmaktadır. Kısacası Kolektif Emperyalizm

Tezi'nin uluslararası yapının somut izdüşümleri üzerinden sınanması kaçınılmazdır. Irak müdahalesinin söz konusu sınama için oldukça elverişli olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda tezin ikinci kısmının konjonktüre odaklanan ikinci bölümü üç alt-başlığa bölünmüştür. İlk alt-başlık uluslararası iş bölümünde 1945 sonrası dünyasında yaşanan dönüşümü açıklamaya çalışacaktır. Genel itibariyle 1945 sonrasında şekillenen merkez ülkeler arası entegrasyonu derinleştiren sermayenin uluslararasılaşması dalgası 1970'lerin ortasından itibaren azgelişmiş ülkelere de yönelmiştir. Bu nedenle dönüşümün ana odağını neo-liberalizmin hâkim politika seti olarak belirlediği 1980'ler sonrası oluşturacaktır.

İkinci alt-başlık anılan zemin üzerinde şekillenen yeni emperyalizmin biçimini tartışacaktır. *Kolektif emperyalizm* olarak adlandırılabilen söz konusu biçimin uluslararasılaşma süreçleri ile rabtası belirleyicidir. Bu alt-başlık aynı zamanda emperyalizmin yeni biçiminin farklı açıklama çabalarından en önemli görünenlerinin kısa bir dökümünü gerçekleştirecek ve kendi yolunun tercih edilme nedenlerini belirtecektir.

Üçüncü alt-başlık, azgelişmişliğin kolektif emperyalizm koşullarındaki dönüşümünü ve azgelişmişlere yönelik talep ve baskıları gözden geçirecektir. Egemenliğin bu çerçevede tartışmaya açıldığı düşünüldüğünde iç ve dış müdahalenin yeni gerekleri ile yeni biçim ve araçları arasındaki ilişki vurgulanmalıdır. Irak'ın özgül durumunun açıklanması için bir zemin oluşturacağı fikri etrafında şekillenen bu alt-başlık, azgelişmişlerin “direnme” biçimlerinin nesnel koşullarını da tartışmaya açacaktır.

2.3.2. Uluslararası İşbölümü'nün Dönüşümü

Uluslararası iş bölümünü ve devletlerin konumunu doğru biçimde tartışmak için başlangıç noktasının *sermaye ilişkisi* olduğunun altı çizilmelidir. Sermaye ilişkisinin hem kapitalist toplumsal formasyonlarının “içinde” hem de uluslararası düzlemde edindiği biçimler, sermaye birikimi sürecinin güncel belirleyenleridir. Sermaye birikimini oluşturan toplumsal ilişkiler sonucunda beliren ve Marx'ın detaylı ve tarihsel

incelemesinde ortaya çıkan eğilimsel yasalardan biri olan kar oranlarının düşme eğilimi (Marx, 2015: 215-237) karşısında kapitalist birikimin karşı eğilimleri görelî artı-değer ve mutlak-artı değer artırımını olarak belirtilebilir.

Sermayenin bileşenlerini değişmez ve değişir sermaye olarak adlandırmak mümkündür. Bina, donanım ve hammadde gibi üretim unsurlarından oluşan ve üretim süreci boyunca aynı kalan bileşen *değişmez sermaye*dir. Emek gücü satın almak üzere ayrılmış ve artık değer sömürüsü nedeniyle sabit kalmayan kısım ise *değişir sermaye* ismini almaktadır (Mandel ve Freeman, 2018: 35-36). Üretim süreci sonucunda işçinin emeğinden koparılan artık değerın değişir sermayeye yüzde oranı ise *artık değer oranını* verir ki bu da “harcanan emeğin hangi oranda gerekli emek ile artık emeğe ayrıldığını gösterir” (Mandel ve Freeman, 2018: 37).

Mutlak artık değer, iş gününün uzatılması yoluyla elde edilen artık değere verilen isimdir. Açıklanacak olursa, emeğin yeniden üretimi için gerekli emek-zaman sabit varsayılırken günlük iş süresini artırarak artık emek-zaman miktarını çoğaltmak artık değer oranını artırmanın ilk yoludur (Mandel ve Freeman, 2018: 37-38). İkinci yol ise emek üretkenliğinin artırılması yoluyla gerekli emek-zamanın azaltılması ve iş günü uzunluğu sabit tutulduğunda artık-emek zamanın görelî olarak artması nedeniyle *görelî artık değer* adını alan yoldur (Mandel ve Freeman, 2018: 38-39).

Söz konusu yollar kapitalist üretim sürecinin temellerine gönderme yapmaktadır. Ancak yukarıda belirtilen seçenekler her durumda uygulanabilir olmayacağı gibi, sermaye ilişkisinin somut taşıyıcısı olarak somut bir kapitaliste görünür durumda da bulunmayabilir. Uygulanabilir olmama durumu, emeğin çalışma koşullarının maliyeti düşürmesine imkân vermemesi olabilir. Sınıf mücadelesinin güncel biçimine göre belirlenecek bu süreçler, sermayenin yalnızca ekonomik alanda cereyan eden bir ilişki olmamasından kaynaklanmaktadır.

Bir başka ifadeyle stratejilerin uygulanabilirliği yapısal koşulların tümüyle belirlenecek, siyasi ve ideolojik yapıların etkisi de belirleyici olacaktır. Ekonomik yapıyla eklemlenme biçimleri uyarınca siyasi ve ideolojik yapılar belirli seçenekleri kapatabilecekleri gibi, yeni seçenekler doğurma potansiyelini de içlerinde barındırabilir (dini ilişkilerin, akrabalık ilişkilerinin, bürokrasiyle kurulan ilişkilerin kullanımı, vb.).

Seçeneklerin verili toplumsal formasyon içerisinde kapalı olması durumunda sermaye “dışarıdaki” alanlara kayma, orada birikimin koşullarını arama itkisine yönelebilir. Bu durum, diğer toplumsal formasyonlardaki emeğin durumu, hammadde olanakları, hukuki düzenlemeler gibi birtakım olanakların değerlendirilmesine ve buna mukabil yatırımların buralara akmasına neden olacaktır. Sınıf mücadelesinin somut biçim ve içeriği söz konusu süreçte yatırımların aktığı mecra üzerinde etkide bulunacaktır. Cebeci’ye göre,

Diğer taraftan kâr oranlarının düşmesi kapitalistin üretim sürecinde istihdam ettiği işçiler üzerindeki denetimini arttırmasına ve maliyetleri düşürecek şekilde esnek çalışma koşullarının düzenlenmesini talep etmesine neden olur. Ancak bunlar ülke sınırları içerisinde gerçekleştirilen ve toplumsal muhalefete konu olan stratejilerdir. Zira sermaye birikiminin zorunlulukları açıklanırken kendi iç dinamiklerinden bahsetmekle birlikte sınıflar arası çatışma ve direnişin etkileri de unutulmamalıdır. Bu nedenle kapitalist, farklı bir stratejiye yönelir. Bu strateji üretken sermayenin uluslararasılaşması ile ifadelendirilebilir. Yani sermaye, daha ucuz işgücü bulabileceği, üretim araçlarını ve hammaddeyi daha düşük maliyetlerle sağlayabileceği ülkelere yatırım yapmaya karar verir (2014: 177).

Böyle ele alındığında sermayenin döngüsünü oluşturan biçimsel dönüşüm, gerçek dönüşüm ve realizasyon aşamalarından bir ya da birkaçının uluslararasılaştırılması yoluna gitmek sermaye birikiminin sürekliliği açısından gerekli hale gelebilmektedir.

Tarihsel olarak bu aşamalardan realizasyon aşaması diğerlerine oranla daha önce uluslararasılaşma eğilimi göstermiştir (Cebeci, 2014: 178). Yine Cebeci'nin ifadeleriyle,

Meta sermayenin uluslararasılaşması olarak da ifade edilen bu dönemde metaların serbest dolaşımına yönelik olarak belirli düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde meta üretimi ulusal mekâna bağlı kalmakta ancak realizasyon mekanı uluslararasılaşmaktadır (2014: 178).

Bu bakımdan sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin²⁴ uluslararası düzlemde nasıl gerçekleşeceği konusu hem emperyalist faaliyeti biçimlendirecek hem de azgelişmişliğin çerçevesini belirleyecektir. Bir önceki bölümde tartışılan ve Klasik Emperyalizm Teorileri'nin ortaya koyduğu biçimiyle emperyalizm, klasik döneminde (1870-1945 arası olarak kabul edilebilecek dönem) sermaye birikim sürecinin merkez kapitalist ülkelerden başlayan bir çevrim ekseninde şekillendiğini söylemek mümkündür (Özdemir, 2014a: 41-42). Azgelişmiş ya da sömürge ülkelerin ekonomileri söz konusu çevrimin bir anında devreye giren, onun aşamalarını oluşturan bir uğrak olarak ele alınabilir (Lipietz, 1987).

Bu dönemde, para sermaye (P) merkez kapitalist ülkelerde değerlendirilerek gelecekte üretilecek artık değere yönelmektedir. P'den M'ye dönüşüm evresi ülkenin kendi içerisinde olabileceği gibi, sermaye ihracı sürecinde de görüldüğü üzere sömürge ülke

²⁴ Sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi Marksist yazında P-M-M1 (ya da M') -P1 (ya da P') şeklinde ifade edilmektedir (bkz. Marx, 2011). Buna göre söz konusu kısaltmalar "P: para sermaye; M: meta sermaye; M1: emek sürecine girerek yeni bir biçim kazanmış meta sermaye; P1: satış yoluyla üretimi esnasında kullanılan emek gücünün verili bir toplumsal düzeye eşit olduğu ispatlanmış olan M1'in yeniden para formuna -ve çoğu kez ilk durumdan daha fazla bir değeri temsil ederek- bürünen hali" şeklinde ifade edilebilir (Özdemir, 2014a: 40).

içerisinde de gerçekleşebilir. Hammadde alımı, enerjinin tüketimi ve emek gücünün satın alınması süreçleri gibi aşamalar merkez ülkede gerçekleştiğinde bağımlı/sömürge ülkeler çoğunlukla metanın satıldığı ve artık değerın realize edildiği pazarlar olarak işlev görmektedir. Söz konusu P-M evresi bağımlı/sömürge ülkede oluştuğu takdirde buradaki hammadde ve emek gücü üretim sürecine sokulmuş olmaktadır. İki durumda da çevrim tamamlandığında ve para sermaye (P1) yeniden yatırımın konusu olduğunda çevrim yine merkez kapitalist ülke tarafından başlatılacaktır. Azgelişmiş ülkeler bu bakımdan kendilerine dışsal bir sürecin yerel uzantıları haline gelmektedir (Mandel, 2008).

1945 sonrasında yukarıda özetlenen çevrim sürecinin büyük oranda değiştiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde uluslararasılaşan Amerikan üretim ve tüketim normlarına ek olarak 1960'larda ortaya çıkan yeni sanayileşen ülkeler dalgası uluslararası iş bölümünün çehresini esaslı biçimde değiştirmiştir (Özdemir, 2014a: 42). Tezin ilk kısmında devletin uluslararasılaşması bahsinde konu edilen sürecin sermayenin uluslararasılaşması ayağı dikkate değerdir. Burada vurgulanması gereken husus sermayenin uluslararasılaşmasının niceliksel yönünden ziyade yarattığı niteliksel dönüşümdür.

Anılan hususu somutta irdelemek bakımından tezin benimsediğinden farklı bir kuramsal çerçeveden bakmakla birlikte sürecin olgusal analizini gerçekleştiren Baran ve Sweezy'nin çalışmalarına göz atmak yararlı olacaktır. Baran ve Sweezy, Birinci Dünya Savaşı sonrasında hâkim ülkelerdeki yönetici sınıflar içinde gerçekleşen dönüşümler ile 1960'lara gelindiğinde anonim şirketlerin büyüklüğü ve hakimiyeti sonucunda eski emperyalist çıkarların belirli ölçüde değiştiğini ve bunun analizinin yapılması gerektiğini öne sürmektedirler. Bu argümanlarını desteklemek amacıyla, ABD merkezli bir çokuluslu şirket olan *Standard Oil of New Jersey*'i (Jersey) örnek olarak almışlardır. Bu şirketin büyüklük, yapı ve faaliyeti ile ilgili verilerde belirgin olan, şirketin varlıklarının dünyanın farklı bölgelerine yayıldığı ve dünyanın farklı bölgelerinde birçok ortaklığa

sahip olduğudur (1962 yılı sonunda Jersey, 52 ülkede 275 otaklığın hisse senedinin yüzde 50'si veya daha fazlasına sahiptir) (Baran ve Sweezy, 1966: 194).

Yazarlar, böyle bir şirketin eski tip şirketlerden çok daha karmaşık çıkarlara sahip olacağını belirtmektedir. Örneğin ihracat ve ithalat konusunda anılan durum oldukça belirgindir. Ülkenin en büyük petrol üreticilerinden biri olmakla beraber, korumacı politikalar Jersey'nin çıkarına değildir; zira Venezüella'daki ortaklıkları ülke içinde büyük payları toplayabilmektedir (Baran ve Sweezy, 1966: 200).

Jersey şirketinin kendine has bir özellik mi taşıdığı yoksa bunun bir hâkim biçim olarak mı görülmesi gerektiği konusunda da düşünürler, *bu şirket gibi birkaç büyük şirketin ABD'nin emperyalist politikalarını belirlediğini* savunmaktadırlar. Daha önceki dönemde ABD'deki anonim şirketlerin çoğu “uluslararası faaliyeti olan ama ülke içi faaliyeti doğrultusunda örgütlenmiş şirketler” iken; Jersey gibi şirketler “gerçekten dünya çapında faaliyet doğrultusunda örgütlenmiş şirketler”dir. Sermaye ihracı hala önem taşımakta ise de ikinci tip şirketlerin hakimiyeti artmış görünmektedir. (Baran ve Sweezy, 1966: 201).

Bu noktada Baran ve Sweezy'nin bahsettiği dönüşüme odaklanan “Yeni Uluslararası İşbölümü” (*New International Division of Labour – NIDL*) tartışmasını anımsamak yararlı olacaktır. 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başındaki dünya ekonomik yapısını inceleyen Fröbel, Heinrichs ve Kreye'nin (1978; 1980) çalışmaları üzerinden şekillenen bir tartışma 1980'lerde doruğa çıkmış, 1990'larda ise etkisini yitirmiştir (Charnock ve Starosta, 2016: 79-80). NDIL iddialarına göre ulus-üstü şirketler (*transnational corporations – TNCs*) merkez kapitalist ülkelerde artan emek maliyeti nedeniyle emek-yoğun üretimlerini Üçüncü Dünya ülkelerine kaydırmış ve buralardaki endüstrileşmenin tetiklenmesindeki en büyük unsur olmuşlardır (Charnock ve Starosta, 2016: 80).

Buna göre, klasik uluslararası iş bölümü endüstrileşmiş bir “merkez” ile bağımlı “çevre” arasında bölünürken, *NIDL* endüstrileşmiş fakat hala bağımlı bir Üçüncü Dünya yaratmış ve Birinci Dünya’yı artan işsiz nüfusu içermeye yetmeyecek bir hizmet sektörü eksenine sokmuştur (Charnock ve Starosta, 2016: 80; Fröbel, vd., 1980). Ayrıca yazarların öne çıkardığı gelişme, çevredeki disiplin altına alınmış ve kalifiye hale gelmiş ucuz emeğe yönelen merkezi sermayenin yarattığı dönüşümdür. Buna karşın, sermayenin merkezden çevredeki ülkelere yönelmesinden çok, merkeze yönelen yoğun göç dalgalarının gösterdiği üzere (Charnock ve Starosta, 2016: 83) ucuz ve disiplin altındaki emek merkez ülkelere de akmakta ya da yer değiştirmektedir. Bu sürecin son dönemdeki başlangıcının Irak müdahalesi sonrası yoğunlaşan ve yaklaşık yirmi yıllık süreçte bölgeyi etkisine alan yıkımın bir sonucu olarak görmek gerekmektedir. Buna eski Sovyet ülkeleri gibi 1990’lar boyunca dönüşüm geçiren ve azgelişmişlere katılan ülkelere Avrupa’nın merkez kapitalist ülkelerine yayılan göçmenleri de dahil etmek mümkündür.

Fröbel, Heinrichs ve Kreye’nin yaklaşımlarında sorunlu görünen kısım “yeni” olana yaptıkları vurguda değil, bunun büyük oranda tamamlanmış bir süreç gibi görülmesine yol açan genelleştirmelerinde aranmalıdır (Charnock ve Starosta, 2016: 81-82). Anılan tutumun bir sebebi, Dünya Sistemi Okulu’nun öncülerinden hareket etmeleri ve ulusal ekonomilere “her şeyi kapsayan, gerçekte dünya çapındaki tek bir kapitalist sistemden başka bir şey olmayan dünya sisteminin organik unsurları” (Fröbel, Heinrichs ve Kreye, 1980: 8) olarak bakmalarıdır. Böyle ele alındığında dönüşmüş olan dünya sisteminin organik birer unsuru/elementinden başka bir şey olmayan ülkelerin konumlarının değişmesi kaçınılmazdır. Sistem dönüştüğü anda sistemin unsurları ve unsurlar arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanır hale gelecektir.

Oysa süreç tamamlanmış olmadığı gibi çelişkileri ertelemekte, yeni çelişki ve direniş odakları meydana getirmektedir. Örneğin birçok ülke hala hammadde sömürüsü üzerinden uluslararası iş bölümüne eklemlenmekte ya da tarımsal üretim odaklı kalmakta

ve az gelişmişliğin eski biçimine daha uygun bir görünüm sergilemektedir. Bununla birlikte yapısal yaklaşım bir sistemin parçalarının işlevine göre yeniden biçimlenmesi gibi bir değişim öngörmez. Uluslararası iş bölümüne eklemlenme süreçleri üzerinden yapılacak bir analiz dönüşümü göz önünde bulundursa dahi yapı bir anda hâkim bir biçime evrilmez ve onun “organik” parçaları kendilerine yeni işlevler edinmezler. Her toplumsal formasyonun kendi yapısı ve dönüşüme adaptasyon kapasitesi gereği yeni çelişkiler ve çatışmalar doğurması olasıdır. Nitekim 1960’lar ile başlatılan ve sonraki on yıllarda daha belirgin olan dönüşümün tek bir doğrultuda gitmediği hem zamansal hem de mekânsal farklılıkları içererek çatışmalar içerisinde ilerlediği gözlemlenebilmektedir.

Baran ve Sweezy’nin yukarıda aktarılan incelemelerine geri dönecek ve özetlenecek olursa, yukarıda düşünürlerin çizdiği tablodan hareketle şunları söylemek mümkündür: 1960’lara gelindiğinde şirketlerin yapıları ve örgütlenme biçimleri kurulu bulundukları merkez kapitalist ülkelerden yola çıkarak dünyanın farklı bölgelerini bir uzantı haline getirme eğiliminden uzaklaşmaktadır. Artık söz konusu şirketler -ki bu tip şirketlerin rekabetin koşulları altında çoğalması ve benzer örgütlenmelere yönelmesi beklenebilir- dünya ölçeğinde örgütlenme ve değerlendirme sürecini tek bir merkezden değil; dünya üzerindeki çoğul merkezlerden gerçekleştirmektedirler. Bununla ilişkili olarak anılan şirketlerin merkez kapitalist ülkelerin devlet aygıtlarına yönelttikleri taleplerin dünyanın her yerini bu örgütlenme biçimine uygun hale getirme maksadını haiz olduğunu söylemek uygun olacaktır.

Anılan “uygun hale getirme” sürecinin egemenliğin dönüşümdeki rolü temel önemdedir. Zira uygun hale getirme/gelme süreci ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesi kadar ilgili ülkelerin egemenlik haklarından sayılabilecek kendi iç düzenlerinin siyasi-hukuki biçimlendirilmesi ile de ilintilidir.

Yukarıda ana hatlarıyla verilen yeni örgütlenme ve rekabet sürecinin yalnızca üretime odaklandığını (üretken sermaye için geçerli olduğunu) iddia etmek mümkün

değildir. Üretken sermaye olarak yeniden üretimin avantajını yitirdiği durumda (krize yol açan aşırı üretim ya da eksik tüketim gibi durumlar) sermaye geçmişte üretilmiş artı değere yönelebilecektir. Özellikle 1990 sonrası eski Sovyet Bloğu ülkelerinin talan edilmesi örneğinde beliren, ardından bütün dünyadaki azgelişmişlere yönelen “özelleştirme” dalgasının anılan süreçle rabitası belirtilmelidir. Ayrıca daha önce alım-satıma konu olmayan alanların (doğal kaynaklar, ormanlar, su, vb.) metalaştırılması talebinin özelleştirme yanında göz önünde bulundurulması gerekmektedir. (Özdemir, 2014: 44).

Bu yönelimin yukarıda kullanılan terminoloji içerisinde ifadesi ise şöyle olacaktır: Sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi P-M-M1-P1 aşamalarından, gelecekte üretilcek değere yapılan yatırımlar M-M1 aşamasında cereyan etmektedir. Oysa geriye dönük metalaştırma (ve “özelleştirme”) süreçleri bu aşamayı es geçerek değerlenme yoluna gitmektedir. *Finans kapitalin* güncel etkinliğinin emperyalizmin güncel evresindeki etkinliğinin bu noktada düğümlendiğini, “geçmişte üretilen artı değere el koyma”nın dominant birikim stratejisi haline geldiğini belirtmek yanlış olmayacaktır (Özdemir, 2014: 42-44).

Tezin uluslararası iş bölümünün dönüşümüne dair benimsediği tutumu ortaya koymak bakımından önceden aktarılan birkaç noktayı yeniden gündeme getirmekte fayda bulunmaktadır. Baran ve Sweezy’nin yaklaşımlarında göze çarpan unsurlardan biri, çok uluslu ya da ulus-üstü şirketlerin devlet aygıtlarını belirleme kapasitelerine yaptıkları vurgudur. Bu bakımdan Fröbel, Heinrichs ve Kreye’nin ayırdına vardığı (1980: 46) fakat Baran ve Sweezy’nin anlatımında görmezden gelinen bir husus dikkate alınmalıdır. Yukarıda bahsi geçen dönüşüm, çok uluslu ya da ulus-üstü şirketlerin birkaçı ya da belirli bir grubunun stratejik tercihleri doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Söz konusu şirketler ne kadar büyük ve güçlü olurlarsa olsunlar dönüşüm sürecinin onların talepleri nedeniyle ortaya çıktığını söylemek yerine “*bir bütün olarak sermayenin* göreceli artı-değerin dünya

ölçeğinde üretimindeki yeniliği”ni (Charnock ve Starosta, 2016: 84) belirleyen yapısal dönüşümden kaynaklandığını; rekabetin yeni koşullarının itkisiyle oluşan şirket taleplerinin ise dönüşümün sonucu olduğunu belirtmek daha uygun olacaktır.

Kolektif emperyalist faaliyetin yeni odağının söz konusu dönüşümün çelişkili ve tamamlanmamış niteliğinden doğduğu ileri sürülebilir. Aksi takdirde dönüşüme uymamak gibi bir seçeneği olmayan sistemik unsurların “hizaya getirilmesi” için ayrıca faaliyete gerek yoktur. Yalnızca topyekûn sisteme karşı çıkışlar bastırılmalıdır. Oysa, Irak örneğinde de görüleceği üzere “uyumsuzluk” yalnızca bir “karşı çıkış” ile ilgili değildir. Toplumsal yapıların bir çeşit “direniş”e rağmen bizzat kendisinin dönüştürülmesi gerekmektedir. Takip eden alt-başlık anılan emperyalist faaliyetin nasıl anlamlandırılacağına odaklanacaktır.

2.3.3. Emperyalizmin Dönüşümüne Dair Yaklaşımlar: Bir Değerlendirme

Bir önceki alt-başlıkta bahsedilen sermayenin uluslararasılaşması itkisi, devlete hem kapitalist uluslararası işbölümü içerisinde merkezi konumda olan toplumsal formasyonlarda, hem de “çevresel” toplumsal formasyonlarda yeni işlevlerin yüklenilmesi sonucunu doğurmaktadır. Kapitalist birikimin sürekliliğinin güncel zorunluluklarına göre biçim belirlenimli bir alan olarak devletin dönüşümü, emperyalist merkezlerde gözlemlenebilecektir ve söz konusu dönüşüm taleplerini çevresel formasyonlara taşımak da yine bu dönüşmüş/uluslararasılaşmış devletlerin işlevlerinden biri haline gelecektir.

Yeni koşullarda ve uluslararası iş bölümünün dönüşümüyle birlikte emperyalizmin yeniden değerlendirilmesi, nasıl dönüşmüş olduğunun açıklanması gerekmektedir. Bu bakımdan tezin benimsediği Kolektif Emperyalizm Tezi’ne de zemin oluşturacak üç ana yaklaşımın eleştirel bir süzgeçten geçirilerek ele alınması faydalı olacaktır. Söz konusu yaklaşımlar sırasıyla; emperyalist rekabet yaklaşımı, süper emperyalizm yaklaşımı ve postmodern emperyalizm yaklaşımıdır (Sune, 2017: 111).

Anılan yaklaşımlardan ilkinin temsil eden David Harvey, *Yeni Emperyalizm* adlı eserinde tarihi-coğrafi materyalizm yaklaşımını kullanarak kapitalizmin mevcut dinamikleri ve ABD'nin emperyalist bir devlet olarak uyguladığı politikalar üzerinden günümüzdeki savaş ve yayılmanın arka planını açıklama uğraşına girmiştir. Kitabın ilk bölümü “Petrole Dair Her Şey”, son dönemde yaşanan gelişmeler ışığında emperyalizm kavramı açısından yeni olanın ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Bush'un 11 Eylül sonrasında yaptığı açıklamalar ile “baskıcı devletlere karşı serbest piyasanın ve demokrasinin getirilmesi” olarak tanımladığı süreçte gerçekte nasıl bir emperyalizme işaret edildiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Petrol üzerinde hakimiyet kurma çabası da bu bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Ancak 2003'teki Irak müdahalesi Harvey'e göre yalnızca petrol üzerinden açıklanamaz. Burada asıl hedeflenenin rejim değişikliği olduğu daha kuvvetli bir iddiadır. Orta Doğu petrolünün kontrolü de bu hedefle birlikte düşünülmelidir (Harvey, 2008: 10-17).

Bu noktanın tez açısından önemi dikkate değerdir. İlerleyen bölümlerde diğer boyutlarıyla ele alınacak olmakla birlikte, meselenin devlet biçimi ile ilgisi yeniden vurgulanmalıdır. Harvey'in sözünü ettiği rejim değişikliği bu bağlamda anlam kazanmaktadır. ABD hükümeti ve müttefiklerinin müdahale esnasında ve sonrasındaki amaçları arasında zikrettikleri rejim değişikliği gerçekte somut düzlemdeki rejimin değiştirilmesinden daha çok konjonktürün ortaya çıkardığı hâkim devlet biçimi ile ilintilidir: Uluslararasılaşmış devlet biçimi.

Harvey, takip eden kısımlarda kullandığı ve Arrighi'den ödünç alarak emperyalizm kuramının temeline yerleştirdiği gücün ülkesel ve kapitalist mantıkları arasındaki “problematik” ve “diyalektik” ilişkiyi vurgulamıştır ve tarihsel bir analiz gerçekleştirmiştir. Söz konusu tarihsel analiz, günümüzde gerçekleşen emperyalizm türünün Harvey'in “kapitalist emperyalizm” adını verdiği bir şekle büründüğünü ortaya koymaktadır:

Burada “devlet ve imparatorluk siyaseti” ile “sermayenin zaman ve mekandaki birikiminin moleküler süreçleri” arasındaki çelişkili bir karışım olarak “kapitalist emperyalizm” denen özel bir emperyalizm türünü tanımlıyorum. (2008: 23).

Harvey’in anlatımına göre Arrighi’nin adlandırmasına borçlu olduğu gücün “kapitalist” ve “ülkesel” mantıkları birbirlerinden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Anılan iki “mantığın” güdülerinin ve çıkarlarının ayrıştığını ileri süren yazar kapitalistin kar güdüsüyle hareket ederek yatırımlarını ve sermaye birikimini bu güdüyle şekillendireceğini belirtir. Siyaset alanında hareket eden karar vericiler ise “kendi devletlerinin başka devletler karşısındaki gücünü sürdürecektir ya da daha da artıracak sonuçlar elde etmeye çalışırlar.” (Harvey, 2008: 24)

Bu bağlamda Harvey, iki güç mantığı arasındaki yer yer çelişkili ancak birbirine bağlı olan ilişkiyi ABD’nin giriştiği iki savaşın arka planını açıklamak için kullanır. Yazara göre, Vietnam Savaşı gibi Irak işgali de sermaye birikiminin gereklilikleri doğrultusunda açıklanamaz. Hatta bu savaşların sermaye birikimini engellediği dahi ileri sürülebilir. Bununla birlikte anılan iki güç arasındaki bağlantı ABD’nin “dünyanın mümkün olduğunca daha geniş bir bölümünü ihracat, ticaret ve dış yatırım genişlemesi aracılığıyla sermaye birikimine açmaya yönelik” çıkarları göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. Bu nedenle iki güç mantığı arasındaki ilişkinin “işlevsel ve tek taraflı” olarak değil, “problematik ve diyalektik” biçimde görülmesi gerekmektedir (Harvey, 2008: 26-27).

Yine bu noktada Harvey’in ülkesel çıkarlar olarak gördüğü “sermaye birikimine açma” maksadı tezin ilk kısmında devlet kuramı bakımından değerlendirildiğinde söz konusu olanın ABD devletinin çıkarları olarak görülmesinden ziyade sermaye temsilinin siyasi sonuçları nedeniyle devlet çıkarı haline bürünmüş iktidar çıktıları olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Harvey'in Arrighi'den ödünç alarak benimsediği ve incelemesinin temeline yerleştirdiği söz konusu iki “mantık” arasındaki farkın ilk bakışta akla yatkın görünse de kuramsal açıdan büyük sorunlar barındırdığını söylemek mümkündür. En başta, bu iki alan arasında “mantık” şeklinde adlandırılacak ontolojik bir ayrım gözetmek kapitalizmin alamet-i farikalarından olan siyasi-iktisadi alanların biçimsel ayrılığını kemikleşmiş bir gerçeklik olarak ele alma sorununa yol açmaktadır. Oysa kapitalizmin hâkim olduğu toplumsal formasyonlar her ne kadar anılan biçimsel ayrılığa göre şekillenmekteyse de ekonomik, siyasi ve ideolojik yapıların iç içe geçmiş bir biçimdeki etkinliğini gözetmek gerekmektedir. Çelişki, bu iki mantık arasında bulunmamakta, sınıflı toplumların barındırdığı çoklu çelişkilerin bir bileşkesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci olarak, görünürdeki birtakım çelişkiler ile süreçte eylem halinde bulunan aktörlerin davranış ve tutumlarını yüksek bir soyutlama düzeyine doğrudan bir basamak olarak kullanmak sorunlu görünmektedir. Başka bir ifadeyle somut kapitalistin güdülleri ile devlet erkanının (karar alıcıların) güdülleri ve tutumları kapitalist üretim ilişkilerinin biçim ve içeriğini doğrudan ifade etmemektedir. Söz konusu güdüler birer neden gibi değil, sonuç olarak görülmelidir. Devlet denilen biçim belirli alanın işlevleri yalnızca ülkesel güç gibi önceden verili bir çıkarlar kümesinin güdülmesi değil, aynı zamanda - bununla bağlantılı olarak- tekil sermayelerin düzenlenmesi ve hizaya getirilmesini de içerir. Bu bağlamda güdüler değişmekte, çıkarlar her yeni koşulda yeniden tanımlanır hale gelmektedir.

Harvey'in analizine dönülecek olursa, yazarın kapitalist emperyalizm olarak adlandırdığı yeni emperyalist aşama, eskisine göre farklı bir görünüm sergilemektedir: Eskiden ülkesel mantık ile kapitalist mantık arasındaki görece uyum nedeniyle ülkesel mantığın ön plana çıktığı görülmekte ise de bugün mevcut olan “kapitalist emperyalizm imparatorluğun diğer kavramlaştırmalarından farklı kılan, bazen ülkesel mantığın ön

plana çıktığı durumlar da söz konusu olmasına rağmen, genelde kapitalist mantığının egemen olmasıdır.” (Harvey, 2008: 29)

Harvey, yeni olanın farkını ortaya koyabilmek açısından 1870-1945 arasındaki dönemdeki emperyalizmin özelliklerini gözden geçirmiştir. Yabancı yatırımları koruma ve sermayenin farklı kesimlerinin aşırılıklarını bir düzene oturtma ihtiyacı “yayılmacı kapitalist mantığa yanıt verebilmek için devletler üzerinde baskı yarattı.” (Harvey, 2008: 38) Fakat, Harvey’e göre burjuvazi iktidarı ele geçirirken ulus fikrine tutunmuş olmasına rağmen “ötekilere” yönelik cevapların doğrudan ulus-devlet fikrinden yola çıkamayacağı sorunuyla karşılaşmıştır. Bu sebeple, Harvey’e göre, ulus-devletin emperyalizm için tek başına uygun bir zemin oluşturmadığı ileri sürülebilir:

Öyleyse, aşırı birikim sorunu ve küresel bir zaman-mekan sabitesinin gerekliliği, ulus-devlet zemininde kendisine nasıl yeterli bir yanıt bulabildi? Yanıt, milliyetçilik, şovenizm, vatanseverlik ve hepsinin ötesinde ırkçılığın ulusal sermayelerin önderliğindeki emperyal bir projenin arkasında seferber edilmesi oldu – bu kez kapitalist girişim ile ulus-devletlerin faaliyet gösterdiği kapsam arasında makul bir uyum bulunmaktaydı (2008: 38).

Harvey yeniden iki güç mantığı arasındaki çelişkinin “klasik emperyalizm döneminde” nasıl bir uyum içerisine girdiğini göstermeyi amaçlamıştır. Ancak burada somut düzlemin ötesine geçilerek tezde benimsenen devlet kuramı esas alındığında sürecin yeniden biçim belirlenimli bir alan olarak devletin aygıtlarında temsil bulan burjuvazi çıkarlarını izlemek mümkündür. Önceki bölümde tartışılan klasik emperyalizm kuramlarından Lenin’in yaklaşımının bu çerçevede yeniden okunması önerilmiştir.

1945 sonrası döneme gelindiğinde ise ABD’nin küresel rolü bu tabloyu değiştirmiştir. Harvey’e göre dekolonizasyon da bu çerçevede okunmalıdır. Hızlı sermaye birikimini, ticaretin serbestleştirilmesini ve ekonomik kalkınmayı teşvik eden ABD, yazara göre yeni bir uluslararası düzen oluşturma gayretine girişmiştir. Yeni düzen

ise ulus-devlete dayalı eski imparatorlukların yıkılmasını, tüm dünyada özyönetimi öne çıkaran devlet yapılanmasını; kısacası dekolonizasyonu gündeme getirmiştir (Harvey, 2008: 46). ABD'nin süreçteki yeni rolü, kendi ülkesinin çıkarlarının ötesine geçen evrensel değerler üzerinden emperyal politikalar gütmesi ile tanımlanabilir. Tabii bu evrensel değerler kapitalizmin ihtiyaç duyduğu değerlerdir ve bu değerlerin (piyasa ilişkilerinin) dünyanın her köşesine yayılması görevi de ABD ve kendisiyle müttefik konumda bulunanlara yüklenmiştir. İleride ele alınacak Panitch ve Gindin'in yaklaşımlarının odağını anılan hususun oluşturduğu vurgulanmalıdır.

Yine bu dönem içerisinde ABD, yazara göre, kendisine rakip olabilecek AB'nin denetim altında tutulması için çabalamıştır. ABD'nin asıl maksadı “müstahkem bir Avrupa kalesi”nin inşa edilmesini önlemektir. Bunun için de ikili bir strateji uygulamıştır: “(a) karşılıklı ilişkiler ve sermaye hareketlerinde esas olarak neo-liberalizmin kurallarını dayatmak; (b) AB'nin iç politikasını etkilemek üzere bazı siyasi ve askeri yöntemlere başvurmak.” (Harvey, 2008: 70)

Bu husus ile ilgili olarak tezin ilk kısmında devletin uluslararasılaşması konusu tartışılırken yapılan açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda Harvey'nin süreci tersten okuduğu ileri sürülebilir. Sermaye hareketlerinde neo-liberalizmi dayatmak ABD'nin siyasi politikası gibi görünse de bu politika setlerini ortaya çıkaran ve ABD'ye de dayatan şeyin kendisi sermaye hareketleridir. Daha açık ifadeyle sermaye ilişkisinin bizzat kendisinin bir sonucu olarak görülebilecek olan siyasi çıktılar yine Harvey'in ülkesel güç mantığı yaklaşımından kaynaklanarak neden gibi görünmektedir. Kolektif Emperyalizm Tezi açısından bu husus kilit önemdedir zira rekabetin yeni biçiminin anlaşılması için söz konusu ilişkinin doğru yönde kurulması elzemdir.

Son olarak Harvey'in, Marx'ın “kar oranlarının azalma eğilimi” üzerine geliştirdiği yaklaşımın yeniden incelenmesi ile oluşturduğu “zamansal-mekansal sabite”

kavrayışı dikkate değerdir. Harvey, yeni emperyalizm analizinin temelini oluşturan kavramlardan “zaman-mekan sabitesi”ni şu sözlerle açıklamaktadır:

Benim kullandığım biçimiyle “sabite” kavramının çifte anlamı bulunmaktadır. Toplam sermayenin belli bir kısmı görece uzun bir zaman dilimi için (ekonomik ve fiziki ömrüne bağlı olarak) belli bir fiziki şekil altında toprağa sabitlenir. Bazı sosyal harcamalar (eğitim ve sağlık gibi) da mekansallaştırılır ve coğrafi olarak hareketsizleştirilir. Öte yandan zaman-mekân “sabitesi”, kapitalist krizlere, dönemsel geciktirme ve coğrafi yayılma aracılığıyla sağlanan çözüm için kullanılan bir benzetmedir (2008: 97).

Harvey öncelikle devletin kapitalizm açısından bir zorunluluk olmadığını, ancak en uygun aygıt olarak görülebileceğini öne sürmektedir (Harvey, 2008: 77). Devletin ülkeselliğinin kapitalizm için öneminin haricinde, devletin ötesinde ve devletin alt birimlerinde olacak şekilde bölgesellikler de Harvey’e göre zaman-mekân sabitesi arayışında önemli bir yer tutmaktadır. Bölgesellik ile yazarın kastettiği, sermaye birikiminin “moleküler süreçleri” doğrultusunda zaman ve mekânda şekillenmesidir. Belirli bir zamanda söz konusu bölgeler devlet siyasasının belirlenmesi sürecinde etkin hale geleceklerdir (Harvey, 2008: 89). Bölgesellikler “sermaye çekiciliği” hususunda da önem kazanmaktadır. Yatırıma uygun, cazip iş ortamlarının oluşması devletlerin sermayeyi çekebilmesi için gereklidir ve Harvey’e göre devletler mekandaki “tekelci güçlerini, bu güçlerden yarar sağlayabilecek olanlara tekelci ayrıcalıklar biçiminde tahsis ederler.” (2008: 90)

Buna rağmen devlet içerisindeki alt-ulusal bölgeler bu yatırımlar için yeterli olmaz ise, “alt-ulusal bölge ekonomileri”nin uhdesindeki sermaye fazlaları aynı devlet içerisinde karlı alanlara yönelemeyecek durumda ise, yazara göre emperyalizmi ortaya çıkaran temel dürtülerin gözlemlenebileceği bir sorun ile karşılaşıldı demektir (Harvey, 2008: 90).

Bu son çıkış noktası, Luxemburg'un tezin önceki bölümünde kısaca aktarılan yaklaşımı ile bağlantılıdır. Harvey, bu noktadan hareketle Luxemburg'un eleştirel bir okumasını yapmakta ve yeni durumu açıklamaktadır. Burada Harvey'in "el koyarak birikim (*accumulation by dispossession*)" ismini verdiği birikim modeli hem Harvey'in yeni emperyalizm kavrayışını anlamada hem de yukarıda bahsedilen "geçmişte üretilmiş artık değerın temellükü"nü açıklamada önemli bir yer işgal etmektedir.

Luxemburg'un kapitalist üretim tarzının "dışarı" üzerine yaptığı ticarete açık olma vurgusuna Harvey, daha önceki tartışmalarında sözünü ettiği zaman-mekân sabitesi arayışında olan sermayenin hizmetine sunulacak ucuz işgücü, hammadde, düşük maliyetli toprak gibi birtakım unsurların "kapitalist olmayan" topraklar için bir zorunluluk olduğu iddiasını eklemektedir (Harvey, 2008: 116).

Luxemburg eleştirisinden sonra Marx'ın ilksel birikim analizinin (bkz. Marx, 2011: 686-689) kapitalizmin tarihi boyunca gerçekleşen bir olgu olduğunu (genelde anlaşıldığı gibi kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıktığı dönemde gerçekleşip sonra da ortadan kalkan bir olgu olmadığını) ve devletin buradaki destekleyici rolünün vurgulanması gerektiğini öne sürmüştür. Bununla beraber, son dönemde "el koyarak birikim"ın yeni biçimleri de hâkim hale gelmeye başlamıştır. Özelleştirmeler ve finansal araçlarla girişilen spekülâtif saldırılar, "bir dizi varlığı düşük maliyetle sermaye birikiminin hizmetine" sokmak için gerçekleştirilen el koyarak birikim pratikleridir. El koyarak birikim Harvey'e göre çevresel formasyonlara özgü bir olgu olmamakla birlikte, "en acımasız ve insanlık dışı özellikleri, eşitsiz coğrafi gelişmişlik düzeyine sahip zayıf ve bozulmuş bölgelerde görül"mektedir (Harvey, 2008: 144).

Harvey'in *yeni emperyalizm* üzerine yaptığı analizin büyük bir önemi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte yukarıda yapılan değerlendirmede hangi iddiaların Kolektif Emperyalizm Tezi tarafından kabul edilip hangilerinin dışarıda

birakılması gerektiğine dair birtakım hususlar vurgulanmıştır. Bunlar arasında Harvey'in yaklaşımına damgasını vuran rekabet ile ilgili birkaç husus daha açıklanmalıdır.

Kolektif emperyalizm tezi, emperyalistler arası rekabetin ortadan kalktığını ileri sürmemektedir. Ancak bu rekabetin yeniden biçimlendiğini ve önceki dönemdeki gibi karşılıklı savaflara gerek duyulacak bir noktaya evrilmesinin beklenmediğini savlamaktadır. Herhangi bir ülkenin toprakları üzerindeki örgütlenme biçimlerinin çoğulluğu ve çatışan, rekabet içerisinde olan farklı proje ve stratejilerin varlığı düşünüldüğünde rekabetin ortadan kalkması yerel düzeyde dahi mümkün değildir. Bu nedenle uluslararası düzlemdeki rekabeti ve çelişkileri Harvey gibi ülkesel mantık/kapitalist mantık dikotomisi üzerinden açıklamak yerine kapitalizmin bir bütün olarak barındırdığı çelişkiler ile açıklamak daha uygun görünmektedir.

Bu tartışma, gelineen noktada, bir başka güncel emperyalizm tartışmasının ele alınması ile açıklık kazanacaktır: Süper emperyalizm yaklaşımı... Yaklaşımın temel savları Leo Panitch ve Sam Gindin tarafından geliştirilmiştir. Yazarlar, ilk olarak finansal sermaye ile üretken sermaye gibi ayrımların emperyalizmi anlamak bakımından yararsız olduğunu savlamakta ve devlet merkezli bir çözümleme ihtiyacına vurgu yapmaktadır (Panitch ve Gindin, 2004: 7; 2006: 26). Ancak devletin kendisini odağına alan bir emperyalizm teorisi sermaye hareketlerinin nasıl cereyan ettiğini açıklama imkanını barındıracaktır.

İkinci olarak, sömürge ülkeler ile merkez arasındaki kurulan bağlar üzerinden şekillenen klasik emperyalizmin aksine, güncel emperyalizm merkez ülkeler arasındaki bağların belirleyiciliğinde anlam kazanacaktır (Panitch ve Gindin, 2006: 29). Zira yeni biçimiyle uluslararasılaşma dalgasının karmaşıklığı ve farklı düzeylerde gerçekleşmesi “birçok sermayenin birçok devlete” ve aynı zamanda “birçok devletin birçok sermayeye” bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır (Panitch ve Gindin, 2006: 30). Klasik emperyalizm teorilerinin “indirgemeci” ve “araçsalıcı” nitelikleri, devletin yeni

gerçekliğini kavramaktan uzaktır (Panitch ve Gindin, 2006: 26). Oysa kapitalizm ve emperyalizm iki farklı unsur olarak ele alınmalıdır (Sune, 2017).

Üçüncü olarak, aşağıda özetlenecek postmodern emperyalizm teorilerinin aksine, söz konusu uluslararasılaşma ve bütünleşmenin sınırların ortadan kalkmasına neden olmadığını savlamaktadırlar. Amerikan'ın "enformel" İmparatorluğu'nun özelliği, emperyal iktidarın tekil devletler içerisinde inşa edilmiş olması ve temsiliyet bulmasıdır. Ulus-devletler her ne kadar birçok işlevini sürdürse de artık uluslararasılaşmış devlet biçimi "kapitalist devletlerin kendi iç kapitalist düzenlerini uluslararası kapitalist düzenin yönetimine katkı koyacak biçimde yönetmesi" gibi bir yükümlülükle donatacaklardır (Panitch ve Gindin, 2006: 21). Bu süreçte emperyal iktidarın merkezi olarak ABD'nin ulusal çıkarları da küresel kapitalizmin yayılması ve yeniden üretilmesi etrafında tanımlanmaktadır (Panitch ve Gindin, 2006: 21).

Tezin ilk kısmında egemenlik kavramı tanımlanırken "burjuva iktidarının bir işlevi" uygun bir çıkış noktası olarak belirtilmiştir. Yazarların yukarıda özetlenen fikirlerinin Kolektif Emperyalizm Tezi açısından benimsenebilecek en önemli noktalarının başında devletin uluslararasılaşması iddiası ve emperyal iktidarın yeni biçim neticesinde birden çok devletin içerisinde aynı anda temsil bulmasının geldiğini söylemek mümkündür. Egemenlik bağlamında bakılacak olursa; burjuva iktidarının uluslararasılaştığını, bu nedenle egemenliğin artık yerel düzlemde tanımlanmasının uygun olmayacağını savlamak akla yatkındır. Irak müdahalesinin gerçekleşmesi sürecinde hem bir gereklilik hem de müdahalenin meşrulaştırılması sürecinde egemenliğin arka planında yer alan "burjuva iktidarının uluslararasılaşması" hususu önemli görünmektedir.

Kısa bir değerlendirme yapılacak olursa, Panitch ve Gindin'in siyasi alana vurgu yapmalarındaki haklılık teslim edilmeliyse de bunu yaparken sermaye ile devleti, kapitalizm ile emperyalizmi birbirinden ayrı unsurlar olarak ele almış olmaları yersiz

kabul edilebilir. Yukarıda belirtildiği üzere ve devletin tezdeki ele alınış biçimi düşünüldüğünde emperyalizmin mevcut biçiminin ortaya çıkmasında toplumsal bir ilişki olarak sermayenin yeniden üretiminin ve sınıf mücadeleleri neticesinde sermayenin birden çok devlet içerisinde temsil bulması sürecinin kurucu niteliği görmezden gelinmemelidir.

Tezin benimsediği yaklaşımın netleşmesi bakımından son olarak postmodern emperyalizm kuramının incelenmesi faydalı olacaktır. Yukarıda anlatılanlar ışığında değerlendirildiğinde farklılıklar en başta ortaya çıkıyor olsa da söz konusu tartışmanın Kolektif Emperyalizm Tezi'nin hatlarını çizmede yardımcı dokunacaktır.

Michael Hardt ve Antonio Negri'nin özellikle 2000'li yıllarda büyük yankı uyandırmış bulunan *İmparatorluk* tezleri, Michel Foucault'nun (Gilles Deleuze ve Felix Guattari yorumunun etkisindeki) bir yorumundan hareketle küresel siyaseti yeniden okuma girişiminin ifadesidir. Yaklaşımlarının kapsamı ve içeriği tezin çerçevesinin dışında kaldığı için burada yalnızca çıkarımda bulundukları hususlara, yani sonuçlara odaklanılacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Hardt ve Negri'nin kuramsal yaklaşımı sermaye ilişkisinden değil, emek-sermaye arasındaki antagonizmadan hareketle oluşturulmuştur. Bu sebeple odak, emeğin sermaye ve bağlı güçler tarafından nasıl ve hangi biçimlerde *denetim* altına alınacağı olmaktadır. Böylece, iktidarın bedenler üzerindeki tahakküm aracılığıyla kendini var etmesi fikri, yani Foucaultcu bir *biyo-iktidar* anlayışının neden yazarlar için cazip görüldüğü kendini belli etmektedir.

Fakat düşünürlerin hala Marksizm'den tamamen kopmadan gerçekleştirmeye çalıştıkları analiz onları emeğin *biçimsel boyunduruğu* ile *gerçek boyunduruğu* arasındaki -Marx'tan alınan- ayrımı temel almalarına neden olmuştur. *İmparatorluk* fikri, gerçek boyunduruğun tamamlanmış olması ve artık bir *dışarısının* olmamasıyla ilişkilendirilmiştir (Hardt ve Negri, 2008: 271). Ancak tam da bu gerçek boyunduruk fikri

ve bir dışarısının kalmamış olması durumu, kendi içerisinde yeni imkanlar barındırır. Hardt ve Negri'nin, İmparatorluk fikrinin temelinde yatan, bedenler üzerinden inşa edilen iktidarın bizzat kendisi, onu yıkacak olan Çokluk'u da yaratmıştır (Hardt ve Negri, 2004).

Tezin bağlamına dönülecek olursa, emperyalizmi yeni bir merceklerle okuma çabasının en temel iddialarından biri, *ABD'nin emperyalist projenin merkezini oluşturmadığı*, hatta bunun günümüzde *hiçbir ulus-devlet için mümkün olmadığıdır* (Hardt ve Negri, 2008: 20). Anılan iddianın, emperyalizmin yeni niteliğinden kaynaklandığı fikrinden hareketle yazarlar bu karmaşık yeniliğin nasıl anlaşılabileceği hakkında bazı saptamalarda bulunmuşlardır. Yeni haliyle emperyalizm ulus-devletlerin faaliyeti ile değil, ulus-üstü şirketlerin merkezde olduğu bir a  tarafından şekillenmektedir (Hardt ve Negri, 2008: 308).  nceki emperyalist dönemi tanımlayan yerel, yalıtılmış ulus-devletler tarafından idare edilen süreç artık tamamıyla evrensel bir niteliğe bürünmüştür (Hardt ve Negri, 2008: 41). Yeni durumda devletleri birbirinden ayıracak bir dışarısı mümkün değildir: Her şey İmparatorluk'a *içkindir* (Hardt ve Negri, 2008: 202). D ş n rlere göre,

Emperyalizmin aksine İmparatorluk, toprak temelli bir iktidar merkezi yaratmadığı gibi sabit sınırları ya da engelleri de tanımaz. İmparatorluk, giderek bütün yerküreyi kendi açık ve genişleyen hudutları içine katmakta olan *merkezsiz ve yersizyurtsuzlaşmış* bir yönetim aygıtıdır. İmparatorluk, değişen komuta a ları yoluyla melez kimlikleri, esnek hiyerarşileri ve çoklu mübadeleyi idare ediyor. Emperyalist dünya haritasındaki ayrı ulusal renkler İmparatorluğun küresel gökkuşağı içinde erimekte ve kaybolmaktadır (2008: 19).

Anılan tartışmalardan hareketle ABD'nin konumuna ilişkin bir a  çıkarımda bulunan yazarlar, bu ülkenin herhangi bir emperyal merkez olmaktan ziyade barındırdığı kurucu/anayasal (*constitutional*) ilkeye referansla mevcut İmparatorluk düzeni için

ayrıcalıklı bir konumda bulunduğunu belirtmiştir (Hardt ve Negri, 2008: 178-198).

Yazarların ifadeleriyle,

Modern egemenliğin, Hobbesçu ya da Rousseaucu biçimiyle sunulan yıpranmış aşkıncılığına karşı Amerikan kurucuları ancak cumhuriyetin demokrasiye düzen verebileceğini, daha doğrusu çokluk düzeninin iktidar ve hak yetkisinin aktarılmasından değil; çokluk içi bir düzenlemeden, iktidar ağlarının demokratik bir etkileşiminden doğması gerektiğini düşünmüştü. Başka bir ifadeyle, yeni egemenlik ancak (ikisi de merkezi bir iktidar oluşturan ve iktidarın çokluğun elinde kalmasını sağlayan) sınırlar ve dengelerin, denetim ve istikrar mekanizmalarının anayasa tarafından düzenlenmesinden doğabilir. Artık burada iktidarın aşkınlığına ne gerek ne de yer vardır (2008: 179).

Yukarıdaki alıntıda gözlemlenebileceği üzere egemenlik “modern” biçimiyle anlaşılamayacaktır. Güncel egemenlik dışarı ile sınırlanamayacaktır. ABD’nin kurucu ilkelerinden neşet eden yeni bir egemenlik fikri İmparatorluk’un kılcal damarlarına kadar ulaşacak ve bütün küreyi iktidarın içerisine dahil edecektir. Hatta bu durum, kendi içerisinde Çokluk fikrini ve imkanını da barındıracak, iktidar kendi kuyusunu kazacaktır.

Bu alt-başlık emperyalizm açısından yeni olanın ne olduğuna dair önemli görünen yaklaşımları kısaca özetlemiş, tezin perspektifinden kabul edilebilir olan ve olmayan yönlerini belirtmiştir. Bir sonraki alt-başlık buradan hareketle tezin benimsediği Kolektif Emperyalizm Tezi’ni ve tezin inceleme nesnesi olan 2003 Irak İşgali’nin arka planını anlamak için elzem görülen azgelişmişliğin yeni halini tartışmaya açacaktır.

2.3.4. Kolektif Emperyalizm, Azgelişmişliğin Yeni Hali ve “Direniş”

Bir önceki alt-başlık, emperyalizmin yeni koşullarda nasıl anlamlandırılabilirliği ile ilgili tartışmaları özetlemiştir. Bu alt-başlık ise söz konusu dönüşümü tezin nasıl ele aldığı ile birlikte dönüşen/dönüşmekte olan azgelişmişliğin kendisini, “dönüşüme

uymama durumu”nu ve verili konjonktürde bazı devletlerin “direniş” biçimlerini irdeleyecektir.

Bir önceki alt-başlıkta yapılan eleştirileri ve tezin benimsediği çerçeveyi netleştirmek açısından *kolektif emperyalizm* ile kastedilenin ne olduğu -ve ne olmadığı- şu şekilde ifade edilebilir (Özdemir, 2014a: 85-91):

a) “Kolektif Emperyalizm, emperyalizmin güncel formudur.”

Klasik emperyalizm teorileri aktarılırken zikredilen bir iddiayı burada tekrarlamak gerekmektedir. Lenin’in emperyalizm kuramı, araçsalıcı devlet kuramı bir kenara bırakılırsa, kendi dönemini açıklamak için yeterli görünmektedir. Hatta Lenin’in araçsalıcı analizini, Marksizm içerisinde sonraki on yıllarda tartışmalar içerisinde gelişen devlet kuramının araçlarıyla gözden geçirmek klasik emperyalizmi de daha net bir zemine oturtacaktır.

Bu bakımdan, Lenin’in öngördüğü üzere emperyalistler arası rekabet belirleyicidir. Bunun nedeni ise ilgili konjonktürde devlet biçiminin ülkesel sınırlar dışındaki sermaye gruplarına kapalı bir yapıda olmasıdır. Ulus-devlet içerisindeki sermaye temsili devlet aygıtlarını diğer ülke devletlerinin aygıtlarında temsil bulan sermaye çıkarlarıyla karşı karşıya getirmektedir. Oysa kolektif emperyalizm, aynı kurallara tabi olmak şartıyla menşesine bakılmaksızın uluslararasılaşmış devlet içerisinde temsiline ve devlet aygıtlarının kullanımına dayanmaktadır.

b) “Kolektif Emperyalizm faili büsbütün meçhul bir etkinlik değildir.”

Kolektif emperyalizm bir hiyerarşi içerisinde siyasal çıktılar üreten merkezler aracılığı ile işlemektedir. Hegemon devlet ABD, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler, münferit büyük kapitalist devletler, sermayenin güdümündeki etkin sivil toplum örgütleri ve yerel iktidarlar anılan merkezler olarak sıralanabilir. Bununla birlikte kolektif emperyalist faaliyetin nesnesi de büyük oranda “yerel iktidarlar” olmaktadır. Bunlar kolektif emperyalizmin işleyişinde rol oynayan merkezler olabilecekleri gibi uluslararası

işbölümündeki konumları ve toplumsal formasyonlarının özgül yapısı gereği karşısında da yer alabilmektedir. Çoğunlukla ABD ve Avrupa'nın gelişmiş kapitalist devletlerinin kontrolündeki mekanlar kolektif emperyalist faaliyetin uğrakları olmakta; Rusya, Çin, Hindistan, Brezilya, Körfez Bölgesi gibi yerel iktidarlar ise kolektif emperyalist faaliyetin nesnesini oluşturmaktadır.

c) “Kolektif emperyalizmin işleyişinde hegemon devletin özgün bir rolü vardır.”

Yukarıda aktarılan “yeni” emperyalizm hakkındaki tartışmalarda yer alan temel sorunsallardan bir tanesi ABD'nin nasıl konumlandırılacağı olmuştur. Kolektif Emperyalizm Tezi açısından da ABD devletinin konumu dikkate değerdir. Ancak bu, ABD'nin emperyalizminin örneğin İngiliz ya da Fransız emperyalizmlerinden farklı olmasından değil; bizzat emperyalizmin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Devletin uluslararasılaşması süreci en başta ABD'nin dönüşümünü içermekte ve onu yine diğer kapitalist devlet biçimlerinin dönüştürülmesinde ayrıcalıklı konuma sokmaktadır. Zira bu yöndeki talepler bu devlette öncelikle temsil edilir ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin düzenlenmesi, hegemon devletin iktidarının kullanılması ve bu devletin uluslararası kurumlardaki konumu ile yakından ilişkilidir. Ancak belirtilmelidir ki emperyalist etkinlik ABD'nin faaliyeti ile sınırlı değildir. Diğer siyasi merkezlerden üretilen siyasi çıktılar -somut düzeyde yer yer çelişkili görünse de- kolektif emperyalist faaliyeti üstlenebilir.

d) “Hegemon devletin ayrıcalıklı rolünden imparatorluk fikri çıkmaz.”

Hardt ve Negri'nin tartışmasından hareketle bu hususun tekrar vurgulanması gerekmektedir. Çünkü bu husus tezin egemenlik kavramının dönüşümüne dair çizdiği sınırları belli edecektir. ABD'nin küresel iktidar ağlarını belirleyen kurucu bir söylemin merkezi olarak ele alındığı İmparatorluk fikri aynı zamanda “modern” egemenlik kurgusunu dışarıda bırakmaktadır. Ulus-üstü yapıların meydana geldiği ve egemenliği

belirleyecek, dışarısını tanımlayacak sınırların ortadan kalktığı bir dünya tanımı kolektif emperyalizm açısından kabul edilebilir değildir.

Bunun yerine, egemenlik ile onun tamamlayıcısı olarak bağımsızlığın ya da bağımlılığın yeniden tanımlandığı bir yapıdan bahsetmek daha uygun görünmektedir. Egemenlik ortadan kalkmamakta, biçim değiştirmektedir. Tezin ilk kısmında devlet konusundaki tartışmalar buradan hareketle yapılmıştır ve kapitalist (yerel) devletin küresel güç ilişkilerinin yoğunlaşması için ve sermaye ilişkisinin farklı boyutlarıyla yeniden üretimi için gerekli olan ülkeselliğin taşıyıcısı olduğu düşünülmektedir. Özdemir'in sözleriyle,

Ülkesel egemenliğe içkin olan dışarısı ve içerisi diyalektiği, kapitalist sömürüye ve bunun yeniden üretimi için gerekli olan kapitalist devlete sıkı sıkıya bağlı olduğu için, içerisinde sınıf iktidarının yer alabileceği ulus-devlet-dışı (ulus devlet iktidarının dolayımı-katılımı-onayı olmaksızın işleyen) kapitalist bir alan hayal etmek, -iktidarın alternatif uzamsal ve kurumsal örgütlenmeleri için ulus devletten başka bir yer bulunamadıkça-mümkün görünmemektedir. (2014a: 88).

e) “Kolektif emperyalizm komşu kavramlara indirgenemez.”

Kolektif emperyalizm her ne kadar sermaye birikiminin güncel gereklilikleri ve dinamikleri ile bağlantılı ele alınsa dahi öncelikle devlet iktidarının ve piyasa dışı şiddet mekanizmalarının kullanımına gönderme yapmaktadır. Bu nedenle en genel haliyle piyasa mekanizmalarının üretimin koordinasyonu için tek seçenek haline gelmesine ve toplumsal yaşamın tüm boyutlarıyla piyasaların çıkarlarınca şekillenmesine dayalı politika setleri olarak tanımlanabilecek neo-liberalizmden farklıdır.

f) “Kolektif Emperyalizm düşüncesi aynı anda devletin ve sermayenin uluslararasılaşması hususuyla ilgilenir.”

Tezin birinci ve ikinci kısımlarının ana damarını oluşturan devletin ve sermayenin uluslararasılaşması, emperyalizmin yeni formu olarak kolektif emperyalizmin açıklanması için asli unsurlardır. İlk kısımda kısaca bahsedilen “Amerikan üretim ve tüketim normları” ile ABD merkezli sermayenin, Japon ve Avrupa merkezli sermayelerin uluslararasılaşması aracılığıyla bir dizi yeni düzenleme süreci merkez kapitalist devletlerin uluslararasılaşmış biçime evrilmesine yol açmıştır. Bunlara Sovyetlerin yokluğunda alternatif (sosyalist) bir uluslararası işbölümü ihtimalinin ortadan kalkması ile birlikte kapitalizmin dünya sathına ulaşmak için karşılaşacağı engellerin zayıflığını eklemek gerekmektedir. Böylece kapitalist uluslararası işbölümünün yeni gereklerine uygun biçimde sermaye gruplarının birden çok devletin içerisinde temsil imkanına kavuşacağı hukuki, ideolojik, siyasi ve ekonomik dönüşümlerin (devlet biçimindeki başkalaşımın) zemini oluşmuştur.

g) “Kolektif Emperyalizm’i anlamak için iki hususun incelenmesi zorunludur.”

Kolektif emperyalist faaliyeti anlamak ve somut düzlemdeki çatışma ve çelişkilerin yapısal veçhelerini göz önünde bulundurabilmek için ilk olarak merkez ülkelerde temsil edilme kapasitesini haiz olan tekil kapitalist çıkarların bu ülke devletlerinin iktidarına dönüşme süreçleri analiz edilmelidir. İkinci olarak ise az gelişmiş ülkelerin daha önce alım satıma konu olmayan ya da kamu mülkiyetinde olan varlıklarının metalaşma süreci incelenmelidir.

h) “Kolektif Emperyalizm’le ultra emperyalizm kast edilmemektedir.”

Klasik emperyalizm teorileri ele alınırken ana-hat üzerinde yer almadığı düşünülerek kısaca değinilen ultra-emperyalizm kuramı (Kautsky, 1970) ilk bakışta emperyalistler arası rekabetin dönüşümü için doğru zemini veriyor görünmektedir. Ancak Kautsky, ulus-devletlerin içerisinde yine kendi ulusal sermayelerinin hâkim olduğu ve

devlet iktidarını belirlediği bir durumda merkez devletler arasındaki bir ittifaktan söz etmektedir. Hatta anılan ittifakın “barışçıl” olacağına dair bir öngörüsü de bulunmaktadır.

Oysa kolektif emperyalizm bir ittifak değil, aynı anda farklı ülkelerde devlet iktidarına tahvil edilen kapitalist çıkarlar neticesinde benzer çıktılar üreten uluslararasılaşmış devlet biçimine dayanmaktadır. Bunların arasındaki uyum barışçıl bir düzene değil, dünyanın kolektif emperyalist faaliyetin güdümünde biçimlenmesi yolunda sürekli ve bizzat kendisi dönüşmüş bir savaşa yönelmektedir. Savaş, benzer çıktılar üreten uluslararasılaşmış devletlerin “diğerlerine” karşı “haklı” gerekçelerle yürüttükleri bir biçime bürünür. Kolektif niteliği gereği benzer talepleri devlet iktidarı olarak somutlamakta olan merkez kapitalist devletler arası savaşlar pek olası olmasa dahi -en azından yeni biçimleriyle- tamamen ihtimal dışı değildir.

i) “Kolektif Emperyalizm Tezi’miz yeni ölçeğinde işlev gören emperyalist bloklar mantığına dayanmamaktadır.”

Ancak daha önce belirtildiği üzere esnek bir tanımlamayla “Batı Bloğu” arasında iç içe geçmiş sermaye grupları ve bunların temsil kapasiteleri nedeniyle kıtasal düzeylerde (Kuzey Amerika ve -özellikle- Batı Avrupa) uyumlu bir işleyiş gözlemlenebilmektedir. Fakat Mandel’in (2008: 443) önerdiği üzere “üç dünya gücünün” rekabeti ekseninde şekillenen bir emperyalist düzenden bahsetmek Kolektif Emperyalizm Tezi açısından mümkün görünmemektedir.

j) “Kolektif Emperyalizm kolektif sömürgeleştirme sürecinden ayrı düşünülemez.”

Yukarıda bahsedilen noktalardan hareketle, Sovyetler Birliği’nin bulunmadığı bir dünyada kapitalizmin ekseninden çıkmak ve/veya kapitalist taleplere cevap vermemek az gelişmiş ülkeler açısından daha güç bir hale gelmiştir. Söz konusu taleplerin bu ülke devletlerinin biçim değişikliği üzerinde yoğunlaşması kolektif emperyalist faaliyetin yönelimini anlamak açısından kilit önemdedir.

Son maddede belirtildiği üzere, kolektif emperyalizmin nesnesi büyük oranda uluslararasılaşmamış devlet biçimine sahip olan ülkelerdir. Söz konusu ülkelerin ekseriyetini ise “azgelişmişler” oluşturmaktadır. Uluslararası işbölümünün ve emperyalizmin dönüşümü azgelişmiş/(az)gelişmekte olan ülkelerin kapitalist sistemde bulunduğu konumunu ve onlara yönelen taleplerin içeriğini büyük ölçüde değiştirmiştir. Öncelikle, uluslararası işbölümünün dönüşümüne bakıldığında azgelişmiş ülkelerin eskiden sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde bir “uğrak” olmaları yeterliyen artık sermaye değerenmesinin her aşamasına aktif katkıda bulunabilecek mekanlar olarak biçimlenmeleri gerekmektedir.

İkinci olarak, emperyalizmin yeni halinin dayattığı uluslararasılaşmış devlet biçiminin mevcudiyeti elzemdir. Bir başka ifadeyle azgelişmişlik yeni bir içerik edinmiştir: Kendi mevcut düzenini uluslararası düzenin devamını sağlayacak; sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini garanti altına alacak şekilde tesis edememiş olmak. Bu durum kolektif emperyalizm açısından yalnızca sömürülecek bir azgelişmişler toplamını ifade etmemektedir; yeni biçim ve içeriği ile azgelişmişler düzen için tehdit unsuru olarak da görülmektedir. Düzenin sürekliliğine katkı sunmayan devletler düzenin yumuşak karnını oluşturmaktadır ve bu kabul edilemez bir durumdur. Kazandığı yeni anlam bakımından azgelişmiş ya da *yeterince egemen olmayan* devletler yalnızca kendi halkları için değil, bir bütün olarak “uluslararası toplum” için tehdit oluşturmaktadır.

Bu bakımdan hangi ülkelerin dönüşümün öncelikli hedefi olduğu ve söz konusu ülkelerin dönüşüm taleplerine *direnme* olanakları önem arz etmektedir. Emperyalist faaliyetin öncelikli olarak hedefine aldığı ülkeler, ağırlıkla yukarıda sözü edilen dönüşümün içeriden kapitalist üretim ilişkileri aracılığıyla gerçekleşmesinin zor olduğu ülkelerdir. Bunun en büyük nedeni bu ülkelerin stratejik hammadde satıcısı olmasıdır

(Özdemir, 2014a: 130-131). Anılan toplumsal formasyonların dönüşümünün zorluğunu açıklamak için azgelişmişliğin farklı biçimlerini ele almak gerekmektedir.

Konjonktürü belirleyen yapısal ilişkiler bakımından azgelişmiş ülkelerin kabaca iki ayrı grupta değerlendirilmesi önerilebilir. Stratejik hammadde satıcısı olmayan geç kapitalistleşmiş (GKÜ) ya da azgelişmiş ülkeler olarak adlandırılabilen ilk grup büyük oranda üretim kapasitesini artırmak için dışarıdan elde edilecek kredilere ve döviz formundaki para sermaye akışlarına bağımlıdır (Cebeci, 2014: 195). Bu nedenle ilk gruptaki ülkelerin uluslararası işbölümünün gerekliliklerine uyumlaştırma, devlet biçimini dönüştürme ve yeri geldiğinde siyasal rejimini düzenleyecek adımları atma bakımından emperyalizme daha fazla olanak tanıdığı ileri sürülebilir. Sermaye birikiminin güncel gereklerinden kopmamak ve devlet iktidarını yeni düzene uygun biçimde belirlemek söz konusu ülke devletlerinin kendilerini uluslararası düzenin devamlılığına katkı sağlamak üzere biçimlendirmenin ayaklarıdır.

Uluslararası sermayeye ucuz emek gücü arzı ve yeni metalaşma alanları sağlamanın yanında daha fazla ihracat için üretim kapasitesini artırmaya çalışmak, bunu da uluslararası sermaye hareketlerine bağımlılık içerisinde gerçekleştirmek ilk gruptaki ülkelerin büyük borç sarmallarına girmelerine neden olmaktadır. Bu borçlanma aynı zamanda içerideki siyasi süreçleri de yürütmenin etkili bir aracı haline gelebilmekte; IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların dayattığı yapısal uyum süreçleri aracılığıyla anılan ülkeler biçimlendirilmektedir. Söz konusu biçimlendirme de yine aynı döngünün unsurlarını barındırmakta, kamusal varlıklar metalaşırken emeğin koşulları ağırlaşmaktadır.

İkinci gruptaki ülkeler ise uluslararası işbölümüne stratejik hammadde satıcısı olarak eklenmekte ve bu nedenle para formunda (döviz) sermaye sıkıntısı çekmemektedirler (Cebeci, 2014: 196). Böylece hem içerideki birçok sektörün gelişmesi, üretim kapasitesinin artırılması gibi vergi gelirlerini artıracak önlemler almak zorunda

değildirler hem de kendi toplumsal varlıklarını uluslararası sermayenin denetim ve karlılığına açma konusunda daha dirençlidirler. Ayrıca buralardaki siyasi süreçleri denetimi altına almış olan yönetici sınıf, stratejik hammadde ihracatı sonucu elde ettikleri gelirlerle bir meşruiyet zemini kazanmaktadırlar. Çünkü anılan sınıflar kendi halklarına belirli hizmetleri, belirli metaları (su, elektrik, daha fazla gıda, barınma vb.) ücretsiz karşılayabilmekte, bu sayede bir ölçüde toplumsal rızayı örgütleyebilmektedirler. Kısacası, emperyalizm dönüşüm için içerdeki muhalefeti ne kadar desteklerse desteklesin söz konusu iktidarları dönüştürmek veya doğrudan içerden devirmek -birinci grup içerisinde sayılan ülkelere göre- kolay olmamaktadır. Bu nedenle Irak'ta da büyük oranda görüleceği üzere doğrudan yaptırımlar söz konusu olacaktır.

Bu ikinci grubun asli özelliği, yukarıda belirtildiği gibi, stratejik hammadde satıcısı olmalarıdır. Stratejik hammadde satıcısı olmak yalnızca uluslararası piyasalara belirli bir hammaddeyi ya da belirli bir metayı satma ediminden kaynaklanmamakta, özellikle bununla birlikte pre-kapitalist toplumsal yapıya sahip olmaktan ileri gelmektedir. Anılan ülkelerin toplumsal yapıları farklıdır ve bu farklılık -emperyalizm açısından- devlet biçimindeki dönüşüm ihtiyacının öncelikli sebebidir. Söz konusu devlet biçimi ne kadar kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimine olanak sağlasa da toplumsal yapının biçimlenmesindeki etkinliği göz önüne alındığında -tezin birinci kısmında da bahsedildiği üzere- kapitalizm dışı/öncesi ilişkilerin yeniden üretimini de sağlamaktadır (Özdemir, 2014a: 131). Bahsi geçen ülkelerin içeriden dönüşüme görece daha dayanıklı/dirençli olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Bu noktaya kadar anlatılanlar, emperyalizm açısından ikinci gruptaki devletlerin biçim değişikliği için neden dış müdahaleye daha çok ihtiyaç duyulduğunu açıklama yönünde bir adım atsa da müdahalenin gerçekleşeceği ülkelerin hangisi olacağını ön belirlememektedir. Başka bir ifadeyle, “Neden başka bir ülke değil de Irak’a müdahale edildi?” sorusuna cevap üretmek gerekmektedir. Doğrudan yaptırımlar olarak

adlandırılan faaliyet farklı şekillerde siyasal gücün veya şiddetin kullanımına gönderme yapmaktadır. Bu hususta hangi ülkelerin daha öne alınması gerektiği meselesi aslında stratejik belirlenime²⁵ tabidir. Söz konusu ülkelerden biri ya da birkaçı ABD hegemonyasıyla sorunlu bir ilişki içerisindeyse ve burada bir boşluk yaratmakta, hegemonyanın işleyişinde bir sorun haline gelmekte ise bu ülkelere öncelik verilmesi beklenecektir. Bir başka deyişle tek başına devlet biçiminin dönüştürülmesi yönündeki itki etkindir ancak aynı zamanda neden belirli ülkelerin öncelikli hedef haline geldiği stratejik bir seçiciliğin konusudur. Özdemir’in ifadeleriyle,

Hegemon devlet için öncelikli olarak biçimlerini değiştirmesi beklenen devletler Amerikan hegemonyası ile *sorunları olan* kısmı oluşturur. Öyleyse ‘Amerikan hegemonyası ile *sorunları olan*’ devletler sabit değildir. Bu grup Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri içerisinde temsil edilen kapitalist çıkarlar açısından öncelikli olarak müdahale edilmesi gereken bölgelere bağlı olarak, zaman ve mekân içerisinde farklı ülke adlarından oluşacaktır. Anılan nedenle, stratejik hammadde satıcıları içerisinde Amerikan hegemonyası ile *sorunları olan* kısım derken, hep aynı ülkelerden değil, konjonktüre göre,

²⁵ Burada Jessop’ın geliştirdiği stratejik-ilişkisel yaklaşım ile somut düzlemde bir analizin mümkün olduğu varsayımından hareket edilmektedir. Özdemir, bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Böyle muğlâk bir ayrım üzerinden ilerlememizin sebebi ise devlet biçimde dönüşümü gerektiren emperyalist ‘tedbirlerin’ sorunlular listesine göre tatbik edilmesidir. Bir başka deyişle önerdiğimiz bu muğlâk ayrım “yapısal olan”la “stratejik olan” arasındaki açıklığı kapamaya yarayabileceğinden savunulmaya değerdir. (2014a: 131).”

değişim taleplerine öncelikli olarak muhatap olan devletlerden bahsetmekteyiz (2014: 131).

Tezin inceleme nesnesi olan Irak’a müdahalenin öncelikli hale gelmesi, ABD hegemonyasının zedelenmesi²⁶ süreci ile bağlantılandırılabilir. Irak devletinin ABD hegemonyası ile sorunların olması, ABD’yi ve ABD menşeli şirketleri devre dışı bırakarak Fransa gibi Avrupa ülkelerine kapılarını açması, bu süreci de siyasi karar alma mekanizmalarıyla gerçekleştirmesi etkili olmuştur (Halperin, 2009). Daha açık ifadelerle, müdahalenin Irak’a yönelmesi ve müdahalenin aciliyeti, örneğin Fransa’yı petrol satın alma sürecinden ve antlaşmalardan dışlamak değildir. Amaç hiçbir şirketin siyasi kararlarla dışarıda tutulmaması, ABD ekonomisinin ve küresel ekonomi ve siyaseti belirleme kapasitesinin tehdit edilmemesidir. Zira ABD hegemonyası, kendi içerisinde uluslararası sermayenin genelleşmiş çıkarlarını temsil edecek bir devlet iktidarının kabul edilmesi anlamına gelmektedir.

Stratejik hammadde satıcısı ülkelerdeki dönüşümü gerçekleştirme sürecinde bir dizi talep ve programın etkinliği gözlemlenebilir. Irak’ta 2003 müdahalesi sonrasında bölgedeki ve benzer konumdaki diğer ülkelere de önerilen/zorlanan bir çeşitlendirme stratejisinden söz etmek mümkündür (Cebeci, 2014: 186)²⁷. Anılan strateji uluslararası işbölümünün yeni gerekliliklerine uyumlu bir ekonomik yapı kurulması, buna mukabil siyasi-hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesi ile ilintilidir. Bir başka ifadeyle sadece uluslararası piyasalara hammadde satmamak, farklı alanlarda -diğer üretim ya da hizmet

²⁶ Bu konuda birçok tartışma bulunmakla birlikte “ABD hegemonyasının zayıfladığı” iddiaları Marksist yazın içerisinde kendine daha fazla yer bulmaktadır.

²⁷ OECD, *Afrika’da Ekonomik Çeşitlenme* raporunda, “Küresel finansal ve ekonomik krizlerin, bir dizi Afrika ülkesinin önemli zayıflığının bu ülkelerin birkaç ihracat ürününe ve bir veya iki sektöre bağımlılığı olduğunu gösterdi”ğini belirtmektedir (OECD, 2011).

alanlarında- bir gelişme kat etmek, sektörel olarak çeşitlendirmek, hammadde satışı süreçlerinin kendisini ayrı ayrı metalaştırmak, buraları ayrı ayrı ticari hale getirmek gibi talepler olabilmektedir. Bu talepler sık sık ortaya çıkmaktadır ancak bu taleplerin özellikle yöneldiği yerler stratejik hammadde satıcısı olan ve devlet biçimi dönüşmemiş bulunan ülkelerdir. Çünkü bu ülkeler genellikle tek bir hammaddeyi uluslararası piyasaya satarak kendi varlıklarını/yapılarını devam ettirebilmekte, pre-kapitalist ilişkileri yeniden üretebilmektedir.

Kolektif emperyalizmin ve yeni haliyle emperyalizm karşısında dönüşümün nesnesi haline gelen azgelişmişliğin ana hatları bu şekilde ortaya konulduktan sonra takip eden bölüm Irak'ın uluslararası işbölümündeki yeri ile dönüşümün hedeflerini tarihsel bir perspektiften ele alacaktır.

2.3.5. Sonuç

Tezin ikinci kısmının ikinci bölümü önce uluslararası işbölümünün dönüşümüne, arkasından emperyalizmin yeni koşullarda nasıl anlamlandırılacağına dair bir tartışma yürütmüştür. Kendi tutumunu da işaretleyen Kolektif Emperyalizm Tezi aracılığıyla konjonktürün açıklanmasına yönelik bir çerçeve çizen bu bölüm, son olarak azgelişmişliğin yeni biçimine dair birkaç çıkarımda bulunmuştur. Bir sonraki bölüm azgelişmişliğin dönüşümünü somut tarihsel uğraklar aracılığıyla incelemek üzere Irak toplumsal formasyonu ve onun uluslararası işbölümündeki yerini irdeleyecektir.

2.4. Moment: Irak, Uluslararası İşbölümü ve Emperyalizm

2.4.1. Giriş

Tezin ikinci kısmının üçüncü bölümü, Irak'ın uluslararası işbölümündeki ve emperyalizm karşısındaki konumuna odaklanacaktır. Bir önceki bölümde genel hatları çizilen konjonktürün içerisinde Irak'ın konumunun nasıl dönüştüğü, yeni ilişkiler içerisinde bu konumun nasıl şekillendiği/uyumsuzlaştığı gibi unsurlar tartışmaya

açılacaktır. Bununla birlikte 2000’li yılların başındaki momentte Irak’ın konumunu anlayabilmek için farklı konjonktürlerde Irak’ın -uluslararası işbölümü içerisinde ve emperyalizm karşısında- nereye yerleştiği, söz konusu lokasyonun Irak toplumsal formasyonunu nasıl biçimlendirdiği gibi hususlar irdelenecektir. Anılan nedenlerle üçüncü bölüm, farklı tarihsel uğraklar içerisinde Irak toplumsal formasyonunun yerini saptamaya çalışacak, bu nedenle tarihsel bir bölümlemeye ve anlatıya sahip olacaktır.

Alt-başlıklar, Irak’ın tarihsel olarak geçirdiği dönüşümleri ve aynı zamanda emperyalizmin dönüşümünü kapsayacak biçimde oluşturulmuştur. Irak’ın bir “ülke” olarak ortaya çıkmasından sonra, emperyalizm ile bağlantı içerisinde edindiği çerçeveyi anlamak için anılan tarihsel süreç ele alınmalıdır. İlgili tarihsel süreç irdelenirken Irak’ın esas itibariyle uluslararası işbölümüne eklemelenmesinde etkin bir unsur olan stratejik hammadde satıcılığı öne çıkacaktır. Zengin petrol kaynakları nedeniyle, Irak’ın kuruluşundan bu yana toplumsal yapısını ve aynı zamanda emperyalizm ile ilişkisini etkileyen hidro-karbon yakıt üretimi ve ihracı analizin merkezinde yer alacaktır. Analizin merkezine petrolün üretimi ve ihracı konulduğunda, somut anlamda Irak yönetimleri ile Irak Petrol Şirketi (IPŞ – *Iraq Petroleum Company, IPC*) arasındaki ilişkinin ayrıcalıklı bir yerinin olması kaçınılmazdır. Bunun nedeni, Irak kamu gelirlerinin çok büyük bir kısmının ham petrol satışından elde edilen gelirlerden aldığı pay olması ve şirketin emperyalist devletler menşeli şirketlerin paydaşlığı altında bulunmasıdır. Bu nedenle IPŞ’nin kuruluşu, işleyişi, 1972’deki millileştirilmesi öncesi ve sonrasındaki süreçler, Irak’ın uluslararası işbölümünde ve dönüşen haliyle emperyalist zincirdeki konumu hakkında net bir fikir verecektir.

Bu bölümde piyasa ilişkileri aracılığıyla gerçekleşen müdahaleler veya kısa dönemli siyasi hamleler ile dayatılan bazı politikalara değinilecek olsa dahi “müdahale” ile kastedilen ve odaklanılan olgular askeri müdahalelerin öncülüğünde gerçekleşen ve “yapısal uyum”a zorlayan ekonomik yaptırımları içeren kapsamlı faaliyetlerdir. Bir başka

ifade ile daha önce vurgulandığı üzere Sovyetler'in varlığının etkisi nedeniyle Irak'a müdahale edilmemiş olduğu yönündeki iddia, bahsi geçen piyasa içi ve kısa dönemli siyasi edimleri kapsamamaktadır.

Bununla birlikte diğer unsurların, özellikle tezin ilk kısmının üçüncü bölümünde gerçekleştirilen tartışmada ortaya konulduğu üzere pre-kapitalist unsurların etkinliği, bunların aynı zamanda nasıl yeniden üretildiği hususu petrolün üretim süreci dışındaki ilişkilere de göz atılmasını gerektirmektedir. Ancak söz konusu ilişkilerin oluşumunda uluslararası işbölümü ile eklemlenme biçiminin yani petrol satıcısı olma durumunun önemli bir yer işgal ettiğini vurgulamak elzemdir. Başka bir deyişle, Irak toplumsal yapısının uluslararası işbölümüne eklemlenme biçimi Irak toplumsal yapısının mevcut haliyle stratejik anlamda müdahaleyi önce erteleyecek, sonra gerektirecek bir devlet biçimine sahip olmasının temel unsurlarındandır. Uluslararası işbölümüne eklemlenme biçiminin toplumsal yapıyı yeniden üretmesi, aynı zamanda toplumsal yapının da eklemlenme biçimini yeniden üretmesi ve mümkün hale getirmesi söz konusudur.

Bir önceki bölümde tartışıldığı üzere emperyalizm farklı konjonktürlerde farklı biçimler ve içerikler edinmiştir. Bu nedenle Irak her ne kadar bir stratejik hammadde satıcısı olarak uluslararası işbölümüne eklemlenme pozisyonunu korumuş olsa da Irak toplumsal formasyonunun mevcut yapısı yeni biçimiyle kolektif emperyalizmle uyumlu bir yapı sergilememektedir. Böylece emperyalist müdahale, büyük oranda, Irak'ın uluslararası işbölümünün yeni gereklilikleri ve kapitalist düzene eklemlenmede yaşadığı sıkıntıdan kaynaklanan devlet biçiminin dönüştürülme ihtiyacı ile mevcut eklemlenme biçiminin yeni koşullara adapte edilmesi anlamında önem kazanacaktır.

Yukarıda özet olarak verilen sürecin detaylarının irdelenmesi için ilk olarak Irak'ın "kuruluşu"ndan bahsetmek, ardından sonraki dönemlerde toplumsal yapının farklı veçheleri ile somut siyasi ilişkilerdeki dönüşümü tartışmak uygun görünmektedir. Bu minvalde bölüm üç alt-başlığa ayrılmıştır. İlk alt-başlık, Irak'ın İngiliz emperyalizminin

himayesinde kuruluşunun öncesi ve sonrasını; ikinci alt-başlık cumhuriyetin kurulmasından Baas Partisi yönetimine ve IPŞ'nin millileştirilmesi sürecine uzanan dönem ile Irak-İran Savaşı ve Kuveyt işgali dönemlerini; üçüncü alt-başlık ise 1990 sonrasındaki müdahale ve yaptırımlar düzenini incelemeyi amaçlamaktadır.

2.4.2. Irak'ın Bir Hammadde Satıcısı Olarak “Kuruluşu”

Üçüncü bölümün ilk alt-başlığı Irak'ın hangi koşullarda ve nasıl kurulduğunu aktaracak ve emperyalizmin dönüşümüne giden süreçte uluslararası işbölümüne nasıl eklemlendiğini tartışacaktır. Bu süreçte klasik emperyalizm teorilerinin çizdiği çerçevenin açıklama kiplikleri geçerlidir. Zira İngiltere'nin emperyalist rekabet sürecindeki somut hamleleri Irak'ın hem bağımlı bir yapı olarak kurulmasında hem de sınırlarının çizilmesinde etkin rol oynamıştır. Tezin ilk kısmında Irak'ta devlet biçimi tartışılırken ortaya konulan çerçeve ile birleştiğinde burada anlatılacak olan sürecin Irak toplumsal formasyonunun analizinde asli unsurları oluşturacağı düşünülmektedir.

Irak'ın İngiltere himayesinde bir monarşi olarak kurulmasından önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan bu toprakların uluslararası kapitalist piyasalara eklemlenmesi ele alınmalıdır. Zira bölge kaynaklarının emperyalist bölüşümü ilk evrelerde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan imtiyazlar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Sonradan Irak'ı oluşturacak topraklar, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Mezopotamya bölgesinin içerisinde yer alan üç vilayet Musul, Bağdat ve Basra olarak adlandırılmıştır (Tripp, 2007: 8). Bu üç vilayet pratikte merkezden görece bağımsız hareket eden valiler tarafından idare edilmektedir ve 18. yüzyıla gelindiğinde söz konusu bağımsızlık ticari ilişkilerde belirleyici olmaya başlamıştır (Tripp, 2007: 9).

Takip eden yüzyıl merkezi yönetimin reformlar aracılığıyla yeni düzene adaptasyon çabalarını içerecektir. Bu süreçte yerel yönetimlerin merkezden bağımsızlığına büyük ölçüde son verilecektir. Yerel yönetimlere merkezden atama yapılması ve reformlar aracılığıyla bu bölgelerde yapılan dönüşümler bir ölçüde kapitalist

mülkiyet ilişkilerini geliştirmiş ve hukuki yapılanmayı gündeme getirmiştir. Ancak söz konusu vilayetlerin kırsal bölgelerindeki aileler ya da etnik/mezhepsel liderler etrafında dönen ilişkileri yıkmakta yeterli olamamış, yerelde ilişkilerin kökten dönüşümüne yol açmamıştır (Tripp, 2007: 14-16).

İngiltere'nin Irak'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan bir krallık olarak manda yönetimine dahil etmesi yukarıda belirtilen toplumsal yapıyı ve pre-kapitalist ilişkileri dönüştürmek yerine Irak'ı oluşturan bölgelerin kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenmesine odaklanmıştır. Bahsi geçen sürecin toplumsal yapıyı dönüştürmüş olduğu kesinse de emperyalizmin o dönemki biçimi düşünüldüğünde, dönüşümün odağının kapitalist üretim ilişkilerinin hâkimiyetinde toplumsal formasyonun biçimlenmesinden daha çok kapitalist birikimin bir uzantısı olarak bu bölgelerin kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenmesi süreci olduğu gözlemlenebilmektedir.

Bu bakımdan Irak petrollerinin kontrolünü elinde bulunduran şirketlerin ele geçirilmesi ve petrol tedarik zincirinin sürekliliği öncelik haline gelmiştir. Irak topraklarının ve bu topraklardaki doğal kaynakların kaderi emperyalist ülkeler arası rekabet ve savaş ekseninde belirlenmiştir. Emperyalizmin anılan dönemdeki biçimi, bu nedenle Irak'ın bir hammadde satıcısı olarak kuruluşu ve kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenişinde ana belirleyicidir. Fransa, İngiltere, Belçika, ABD, Hollanda, Rusya ve Almanya arasındaki petrol kaynaklarının kontrolünü elde etmeye yönelik rekabette özellikle Rusya ve Almanya'nın geç kapitalistleşmelerinin etkisinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Almanya'nın sömürge rekabetine geç katılmış olması, Osmanlı'dan elde edilecek imtiyazların ve petrol merkezde olmak üzere iletişim ve ulaşım alanlarında yapılacak yatırımlarda öncelik kazanmanın önemini artırmıştır. Almanya'nın Berlin-Bağdat demiryolu inşası için aldığı imtiyaz bunlar arasında dikkate değer bir yere sahiptir (Gruen, 2004: 111).

Suudi Arabistan'dan sonra 112 milyar varillik petrol rezervleri ile dünyadaki en büyük ikinci petrol rezervine sahip olan Irak, Britanya İmparatorluğu için Hindistan'a giden ticaret yolları bakımından da önem arz etmektedir. 1908 ve 1909'da Amerikan Chester firması Sultan Abdülhamit'ten Kuzey'de Karadeniz, Güney'de Akdeniz'e kolları uzanan ve Doğu Anadolu ile Musul-Kerkük hattını kapsayan demiryolu yapımı için imtiyaz elde etmiştir. Demiryolu yapımı için verilen imtiyaz, demiryolu hattındaki yerlerde hattın iki tarafında ve 20 km uzunluğunda bir alandaki petrol de dahil olmak üzere tüm doğal kaynakları kullanma hakkını içermektedir (Gruen, 2004: 111).

1910'ların başlarında Almanya'nın Fransa ve İngiltere karşısında deniz hakimiyeti mücadeleleri söz konusudur. Almanya'nın İngiltere'nin üstünlüğünü tehdit eder hale gelmesi İngiliz donanmasında bir reform baskısını doğurmuş ve kömür yerine daha verimli güç elde edilebilecek petrole geçilmesi yönünde bir değişimi getirmiştir (Gruen, 2004: 112). Bu bakımdan petrolden kar elde etmek üzere bölgedeki etkinliğini artırmak isteyen şirketlerin itici gücü haricinde savaş finanse eden hükümetler için de doğrudan bir öneme kavuşan petrolün kontrolü emperyalist merkez ülkelerin politikalarını belirlemeye başlamıştır.

1912 yılında kurulan Türk Petrol Şirketi (TPŞ - *Turkish Petroleum Company*, *TPC*), bölgedeki petrol üretiminin Anglo-Pers Petrol Şirketi (APPŞ - *Anglo-Persian Oil Company*, *APOC*) ile birlikte ikinci büyük odağı olmuştur. TPŞ'nin en büyük ortağı %50'lik bir hisseyle Türk Milli Bankası'dır fakat bu banka ismine rağmen Osmanlı devletinin değildir; İngiltere kontrolündeki bir girişime aittir (petrolün bölüşümü sürecindeki önemli bir isim olan Kalust Gülbenkyan, anılan şirketin %30 payına sahiptir). Kalan paylar Alman Bankası (*Deutsche Bank*) %25 ve Hollanda Shell firmasında %25 olmak üzere bölüşülmüştür.

1914 yılına gelindiğinde imtiyazlar konusunda emperyalistler (İngiltere-Almanya) arası bir uzlaşma görülmektedir. Buna göre İngiliz APPŞ %50, Alman Bankası

%25 ve Hollandalı Shell %25 olmak üzere TPŞ'deki paylarını yeniden düzenleyecektir (APPŞ ve Shell %2,5'luk paylarını "Bay Yüzde Beş" Gülbenkyan'a devretmiştir) ve taraflar TPŞ dışında herhangi bir girişim aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda petrol çıkarımı gerçekleştirmeyeceklerini taahhüt edeceklerdir (Gruen, 2004: 113).

Aynı yıl TPŞ üzerinden İngiliz ve Alman tarafları Musul ile Bağdat petrolleri üzerinde imtiyaz talebinde bulunacak fakat Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile, önceden olumlu karşılanan bu talep hayata geçemeyecektir (Gruen, 2004: 114). I. Dünya Savaşı esnasında İngiltere-Fransa arasında gerçekleşen ve 1917 Bloşevik Devrimi sonrasında açığa çıkarılan gizli antlaşma Sykes-Picot Antlaşması bölgedeki petrolün kontrolü için savaş sonrasına da yansıyacak bazı kararlar içermektedir. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak içindeki Almanya'nın bölgedeki askeri hareketlerinin şekillenmesinde petrole dayalı politikalar etkili olmuştur (Kent'ten aktaran, Gruen, 2004: 114).

1917-1918 yıllarında savaş ile birlikte açığa çıkan petrol kıtlığı sonucunda İngiltere petrolün kontrolünü stratejik önceliklerine dahil etmiştir. Savaşın bitimini takip eden süreçte bölgeyi işgal etmiştir. Savaş öncesinde Fransa başbakanı Clemenceau'nun petrolün öneminin abartıldığı yönündeki düşünceleri, savaş esnasında petrolün hem deniz kuvvetleri hem de kara savaşlarındaki öneminin açığa çıkmasıyla dönüşmüştür. Bu bakımdan Fransa, bölgenin kontrolünü odağına alan pazarlıklarda aktif rol almıştır (Gruen, 2004: 116-117). Nisan 1920'de Fransa ile İngiltere, San Remo Antlaşması ile bir uzlaşmaya varacak ve savaş öncesinde Almanya'ya ait olan, TPC'deki %25 oranındaki pay Fransa'ya verilecektir. Antlaşma ile birlikte Fransa Musul toprakları üzerindeki hak iddialarından vazgeçecektir.

Savaşın bitimiyle birlikte Osmanlı topraklarının parçalanma sürecine girmesi, ayrıca Anadolu merkezli bir bağımsızlık savaşının (Kurtuluş Savaşı) söz konusu parçalanmada emperyalistler arası bölüşüme karşı başarıya ulaşması Türkiye ile Irak

sınırının nasıl belirleneceği ile ilgili bir sorunu ve çatışmayı gündeme getirmiştir. Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı sırasında net tutumu ve Musul'un nüfusunun bölgedeki diğer Arap nüfusları aksine etnik anlamda Türkiye'nin bir parçası olduğu iddiası İngiltere'nin talepleri karşısında bir engel teşkil etmiştir. İngiltere, manda yönetiminin masraflarının karşılanması için modern Irak'ın Musul'daki zengin kaynaklara sahip olması gerekliliğinde ısrarcı olmuştur. Söz konusu talebin 1945 sonrası dünyada kabul edilmesi zor, ancak dönemin siyasi-hukuki yapılanmasında oldukça geçerli kabul edilebilecek bir temeli vardır. Nitekim, sorunu çözmek üzere görevlendirilen Milletler Cemiyeti Komisyonu, tarafların iddia ve taleplerini değerlendirecektir (Gruen, 2004: 120).

1923'ün Nisan ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Amiral Chester'a ait olan Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi'ne (*Ottoman-American Development Corporation*) demiryolu yapımı ve petrol dahil olmak üzere doğal kaynakların çıkarılması için bir imtiyaz hakkı tanımıştır. İngiltere ve Fransa'nın itirazları ile fiili durumda Musul bölgesinin İngiliz işgali altında olması nedeniyle Chester gerekli finansal dayanağı bulamamış ve imtiyaz aynı yılın Aralık ayında TBMM tarafından feshedilmiştir. Bununla birlikte 1922 yılı itibarıyla ABD şirketleri TPŞ'ye katılmaya davet edilmişse de, yıllar süren müzakereler sonucunda 1928 yılında bir anlaşmaya varılabilmektedir. Bahsi geçen uzlaşya göre ABD'li şirketler konsorsiyumu ile Fransa, Hollandalı Shell, İngiliz APOC şirketleri %23.75'lik pay ile TPŞ'nin ortakları olmuşlardır. Aynı anlaşma uyarınca Gülbenkyan TPŞ'nin %5'lik ortağı olmuş, sonradan payını Fransa'ya satmıştır (Gruen, 2004: 122).

Ayrıca Şubat 1925'te Milletler Cemiyeti tarafından atanan komisyon, İngiltere'nin ekonomik gerekçelerini haklı bularak Musul'un Irak'a dahil olmasından yana yorumda bulunmuştur. Raporda, ek olarak, bölgedeki Kürt nüfusun yönetimde söz

hakkı olma taleplerinin haklılığını vurgulayan ifadeler yer verilmiştir. (Gruen, 2004: 121).

Musul'u topraklarına katmış bulunan Irak, 1932 yılındaki bağımsızlığına kadar İngiliz manda yönetiminde kalmıştır. 1932, Irak'ın bağımsızlık kazandığı yıl olarak işaretlense dahi ülkenin kaynaklarının sömürülmesi bakımından büyük bir değişim gözlenmemiştir. İngiltere'nin hegemonyasındaki emperyalist bölüşüm rekabetinden, ABD'nin etrafında kümelenen bir uluslararasılaşma dalgasını esas alan 1945 sonrası emperyalist düzene geçişteki ara dönemde; “iki savaş arası dönem”de bağımsızlık kazanan Irak, stratejik hammadde üreticisi olarak emperyalist politikaların uhdesindedir.

1929'da İngilizler tarafından Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi için gerekli adımların atılması, daha önceden İngiltere kontrolünde olan Irak'ın güvenliği ve savunmasının tamamen ülkeye bırakılması yönündeki teklifi söz konusudur. Buna karşılık İngiltere Irak'ta asker bulundurabilecek, savaş durumunda Irak'ın imkanlarından faydalanabilecek, Irak'ın silahlandırılması ve ordusunun eğitilmesi konusunda yegane otorite olacak ve biri ülkenin orta bölgesi, diğeri de güneyinde olmak üzere iki hava üssü kurabilecektir (Dawisha, 2009: 25). Milletler Cemiyeti'ne giriş teklifini cazip bulan Kral Faysal, parlamentodan gelebilecek karşı çıkışları bastırmak üzere Nuri el-Said'i başbakan olarak atamış ve yeni başbakan meclisi feshederek İngilizler ile antlaşmayı onaylayacak yeni parlamentoyu kurmak için baskı altında bir seçim süreci gerçekleştirmiştir. 1930'un Kasım ayında parlamento antlaşmayı onaylamış ve antlaşmanın öngördüğü üzere 1932 yılında Irak'ın bağımsız bir ülke olarak Milletler Cemiyeti'ne kabulü gerçekleşmiştir (Dawisha, 2009: 26).

1934 yılında, bağımsızlıktan bu yana ihraç edilen petrol miktarı 80,000 varile ulaşmıştır ve Irak hükümeti petrolden elde edilen gelirle eğitim, refah uygulamaları ve tarımsal üretimi iyileştirmeye yönelik adımlar atmıştır (Akyüz, 2011: 31). Bu uygulama, sonraki dönemlerde sürdürülmüş olup ayrıntılarına aşağıda değinilecektir.

1938 yılında, IPŞ, Basra bölgesinin de haklarını almış ve Irak topraklarının tamamında petrol çıkarma imtiyazı elde etmiştir (Brown, 1979: 108; Kubursi, 1988: 284). Bu dönem açısından dikkate değer bir uygulamanın vurgulanması, emperyalist politikaların o zamanki biçimlenişini anlamada yardımcı olacaktır. Batılı devletlerin elinde bulunan IPŞ aracılığıyla petrol çıkarma imtiyazları olmasına rağmen bu devletler menşeli şirketler petrol arzını belirli bir seviyede tutmak ve petrolün fiyatını kontrol etmeyi öncelikli maksatları olarak belirlemiştir. 1951 yılına kadar -bunu yapabilecek hakları ve kapasiteleri bulunmasına rağmen- Basra bölgesindeki, 1952 yılına kadar ise Musul'daki ham petrolü çıkarmadıkları görülmektedir (Kubursi, 1988: 284).

1952 yılına gelindiğinde Irak hükümeti ile IPŞ arasında gerçekleşen bir anlaşma uyarınca petrolden elde edilen karlar eşit bölüşülmeye başlayacaktır (Kubursi, 1988: 285). Bununla birlikte, 1950'lerde hem Arap milliyetçiliği, hem de sosyalist kanada yaklaşan sosyal eşitlikçi toplumsal hareketlenmeye cevap üretme itkisi nedeniyle yabancı şirketlere karşı bir söylem geliştiğini gözlemek mümkündür (Brown, 1979: 108). Toplumsal yapıya etkide bulunacak bir değişiklik gibi görünebilecek kırılma 1968'de gerçekleşmiş, bunun arka planını hazırlayan da 1958'de cumhuriyetin ilan edilmesi olmuştur.

Irak'ta 1958 cumhuriyetçi darbesi sonrası iktidara gelen Kasım yönetiminin 1952'de edinilen eşit bölüşümü yeterli bulmadığını, farklı hamleler ile ham petrol satışı kaynaklı Irak kamu gelirlerini artırmaya yöneldiği belirtilmelidir. Söz konusu hamleler 1972'de IPŞ'nin millileştirilmesine kadar varacaktır ve bu hamle ile sonrasının anlaşılması, Irak'ın uluslararası işbölümü ve emperyalizm karşısındaki konumunu açıklamak için esas önemdedir. Bir sonraki alt-başlık söz konusu sürecin uğraklarını anlatmayı amaçlamaktadır.

2.4.3. Cumhuriyet, Baas Partisi Yönetimi ve Irak Petrollerinin Yeni Konumu

Uluslararası şirketler konsorsiyumu olarak IPŞ ve dolayısıyla emperyalist güçler ile kırılmanın gözlemleneceği ilk moment 1958’de Kasım önderliğinde monarşinin yıkılarak yerine cumhuriyetin getirildiği darbedir. Söz konusu dönüşüm, Sovyetler Birliği’nin varolduğu ve etkisinin bulunduğu bir uluslararası evrende 1950’ler ve 1960’lardaki bağımsızlık hareketlerinin de bir uzantısı olarak görülebilir. 1968’deki ikinci dönüşümde Nasırcılık, Arap milliyetçiliği ve sosyalizm düşüncesinin Baas yorumu önemlidir.

Sürecin anlatımına geçmeden önce cumhuriyet ilanı sonrası Kasım önderliğindeki askeri rejimin, arkasından Baas Partisi’nin etrafında kümelenen toplumsal değişim çabasından söz etmek gerekmektedir. Bu iki uğrak, toplumsal üretim ilişkilerinde dönüşümün gözlemlendiği fakat siyasi kararlar aracılığıyla ortaya konulan iradenin hedefleri ile anılan dönüşümün -bekelenebileceği gibi- uyuşmadığı bir tarihsel süreç ortaya çıkarmıştır. Tezin bu bölümü açısından belirtilmesi gereken husus, petrolün çıkarılması ve ihracı sonrası elde edilen devlet gelirlerinin bahsi geçen dönüşüm için hayati önemde olduğudur. Zira hem devlet aygıtlarının düzenlenmesinde hem de bu aygıtların somut kullanımında ihtiyaç duyulan varlıklar petrol gelirlerinden elde edilmektedir. Böyle bakıldığında, IPŞ ile Irak hükümeti arasındaki çekişme ve manevralar, cumhuriyet sonrası toplumsal yapının biçimlenmesine doğrudan etkide bulunmuştur.

Odak bakımından 20. yüzyılın ikinci yarısı için konuşulacak olursa, Irak halkının asıl geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Aşiret tipi toplumsal katmanlaşmanın hâkim olduğu Irak’ta 1960’larda reformlar aracılığıyla tarımın modernleştirilmesi ve topraksız köylülere toprak verilmesi politikaları söz konusu olsa da özellikle Baas Partisi’nin yönetiminde “sosyalizmin inşası” ya da mevcut üretim ilişkilerinin radikal biçimde

dönüştürülmesi yerine kapitalist iktisadi düzenin korunması ve sürdürülmesi” amaçlanmıştır (Farouk-Slugett ve Slugett, 2001: 228).

Musul, Bağdat ve Basra’daki yönetimi elinde bulunduran pre-kapitalist unsurların konumu bağımsızlık sonrasında petrolün çıkarılması ile ilgili politikaları belirleyecektir (Tripp, 9-29). Farklı etnik ve dini unsurların ikamet ettiği bu bölgelerde somut durumun yaratacağı yeni çıkar tanımlamaları ve buna bağlı olarak çatışmaların varlığı, Irak’ın toplumsal zenginliklerinin bölüşümünde etkin olmuştur. Bu süreç özellikle tarım politikalarında görülecek ve 1958 sonrasında tarımda reform hamlelerinin sınırlarını, olanaklarını belirleyecektir.

İngiltere mandasında “Aşiretler Arası İhtilaflar Nizamnamesi” ve ardından İngiltere kontrolündeki krallık zamanında, 1932 tarihli “Çiftçilerin Hak ve Ödevlerinin Yönetilmesi” hakkındaki 28 numaralı Kanun altında ülke nüfusunun çoğunluğu bir serf görünümündedir (Polk, 2005: 124-125). Baas yönetimi 1969 itibarıyla eskiden aşiret reislerinin ve kentli tüccarların elinde bulunan kırsal toprakların köylülere dağıtılması sürecine başlamıştır. Birkaç yıl içerisinde “yaklaşık çeyrek milyon çiftçi bir aileyi geçindirmeye yetecek kadar toprak elde etmiştir” (Polk, 2005: 125).

Buna rağmen, sürecin sonuçlarının özel sektöre tarımda daha fazla pay olarak döndüğünü ve eskinin büyük toprak sahiplerinin hala fiili kontrolü ve emek süreçlerini kontrol ettiğini belirtmek mümkündür (Farouk-Slugett ve Slugett, 2001: 226-227). Bir başka ifadeyle, sınıfsal kompozisyondaki değişiklikler, pre-kapitalist unsurların kapitalistleşmeye başlaması haricinde bir dönüşüme yol açmamıştır. Tarımın gelişmesi ve modernleşmesi için atılan adımlar özel sektörün sübvansesi yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır, ki bu da devletin müdahale biçimlerini gerektirmiştir. Bu bakımdan yürütülen politikalar tarımın ticarileşmesi ve kırsal kesimin iç pazara eklemlenmesi ile neticelenmiştir (Farouk-Slugett ve Slugett, 2001: 226-227).

1960'lar ve 70'ler boyunca tarım sürekli olarak petrol gelirleriyle desteklenmekte, Kalkınma Bakanlığı'nın özellikle tarım ve eğitime ayırdığı bütçe petrol gelirlerinin %50'si olarak belirlemektedir (Brown, 1979: 113). Bu sebeple IPŞ'den gelecek gelirlerin diğer sektörlerin finansmanı için önceliği bulunmaktadır. 1960'larda petrol dışı sanayi ürünlerinin üretimi iç talebi karşılamaktan uzaktır. Bu ürünlerin ithalatı da petrol gelirleri aracılığıyla sağlanmaktadır (Brown, 1979: 112). Brown'ın aktardığı oranlar şu şekildedir:

1958'den 1971'in sonuna kadar, petrol üretiminden elde edilen gelirler Irak'ın ihracat gelirlerinin ortalama %94,2'sini, toplam ticaretinin ise %62,4'ünü oluşturmaktadır. Irak'ın ödemeler dengesi denkliği ve uluslararası finansal istikrarı petrol ihracatı etrafında şekillenmektedir (1979: 113).

Buna ek olarak, IPŞ'nin konumunu anlamak için, IUPŞ (Irak Ulusal Petrol Şirketi- *Iraq National Oil Company, INOC*) Nisan 1972'de üretime başlamadan önce, IPŞ'nin Irak'taki petrol üretiminin %99'undan fazlasını karşıladığını belirtmek gerekmektedir (Brown, 1979: 113). 1959-1970 arasında ortalama olarak bakıldığında Irak hükümet gelirlerinin %80,4'ü IPŞ karlarından aldığı pay üzerinden sağlanmaktaydı (Brown, 1979: 114).

Bu sebeplerle IPŞ'nin ham petrolün fiyatını belirleme, üretim miktarı üzerindeki tasarruf imkanı gibi araçlarla Irak hükümetleri üzerinde baskı kurma kapasitesi açıkça gözlemlenmektedir. Şirket bu kararları yalnızca Irak ile ilişkiler üzerinden değil, ağırlıkla uluslararası piyasaların durumuna göre belirlemektedir (Brown, 1979: 115). Toplumsal yapı ve devlet aygıtlarının buradaki konumu düşünüldüğünde söz konusu kapasitenin yarattığı gerilim had safhaya ulaşmaktadır.

Petrole bağımlılık nedeniyle, IPŞ'nin ham petrol üretiminin kontrolünü ve devamlılığını sağlama, mümkünse petrolden gelecek gelirleri artırma çabaları Irak hükümetlerinin somut hamlelerini belirleyecektir. Irak hükümet(ler)i için böyle bir

kontrolü sağlamanın ilgili koşullarda mümkün görünmediğini ifade etmek gerekir. Aşağıda bu zorluğun yarattığı çatışma ve sonuçları aktarılacaktır.

Brown'a göre, Kasım yönetimi IPŞ'yi millileştirmek için gerekli olan altyapı, teknik bilgi, finansal araçlardan yoksundur (1979: 108). Bu sebeple Kasım yönetimi, şirketi farklı hamlelerle zorlamaktan öteye gidememiştir. Bu hamlelerden ilki, 1960 yılında Basra Körfezi'nde transit ücretlerinin artırılmasıdır. Buna karşılık olarak IPŞ, Basra'daki üretimi durdurma kararı almıştır (Brown, 1979: 108). İkinci hamle, 1961'de, 80 numaralı Kanun'un çıkarılmasıdır. Kanuna göre, IPŞ'nin imtiyaz sahibi olup aktif olarak ham petrol üretimi yapmayan tüm alanların kamulaştırılmaktadır. IPŞ, söz konusu kanuna itiraz etse dahi kanun hükümlerine uymuştur (Brown, 1979: 109).

Anılan hamle sonrası Kasım yönetiminin önünde iki önemli sorun bulunmaktadır. İlki, 80 numaralı Kanun uyarınca Irak kamusal varlıklarına devredilen alanları işleyecek, ham petrol üretimine başlayacak kapasite eksikliği nedeniyle hükümetin teknik ve yönetsel anlamda IPŞ'yi ikame etme imkanı bulunmamasıdır. İkinci olarak, ham petrolün üretimi sonrasında onu satacak pazar olanaklarına ihtiyacı bulunmaktadır ve 1950'lerde İran'da Musaddık yönetiminin karşı karşıya kaldığı boykotun bir benzerinin Batılı ülkeler tarafından gündeme getirilmesi riskiyle karşı karşıyadır. Askeri harcamalar ve kalkınma hamlelerinin selameti nedeniyle yönetim bu gelirlerin sürekliliğine bağımlıdır (Brown, 1979: 109).

Yukarıda bahsedilen bağımlılık, Irak hükümeti için oldukça hassas bir durum yaratmaktadır. 1966 yılında IPŞ'nin Suriye yönetimi²⁸ ile yaşadığı transit ücret krizi

²⁸ Bahsi geçen dönem, Arap milliyetçiliği ile sosyalizm düşüncesini harmanlayan bir bağımsızlık kuşağının somutlaştığı dönemdir. 1950'lerde bölgede izleri görülen Nasırcılık, Irak ve Suriye gibi ülkeleri de etkisi altına almıştır (Cleveland, 2015: 359-364). Hatta 1958 yılında Baas Partisi'nin hakimiyetindeki Suriye ile Nasır'ın iktidarda

nedeniyle Irak, kendisinin doğrudan müdahil olamadığı bir süreç sonucunda, petrol gelirlerinin büyük bir kısmını kaybetmek durumunda kalmıştır (Brown, 1979: 116-118).

1964 yılında IUPŞ kurulmuş; 1967 yılında 97 numaralı kanun ile 80 numaralı kanunda belirtilen, henüz petrol çıkarılmayan alanlar şirkete devredilmiş; fakat şirketin faaliyete geçmesi 1969 yılıyla birlikte gerçekleşmiştir (Kubursi, 1988: 285). Bunda ise bir dizi uluslararası antlaşmanın temel belirleyiciliği bulunmaktadır. Anılan antlaşmalar, 1968 yılında (ikinci kez) darbe ile iktidara gelen Baas Partisi döneminin başına denk gelmektedir ve bu durum özel bir ilgiyi hak etmektedir.

Daha önce vurgulandığı üzere, Irak'ın emperyalist zincirdeki konumu ele alınırken, emperyalizmin karşısında başka bir kutbun olduğu, Sovyetler Birliği'nin varlığı hesaba katılmalıdır. Sovyetler, Irak'ın petrol üretimini elinde bulunduran uluslararası şirketler konsorsiyumuna karşı somut hamlelerde bulunmasını mümkün hale getirmiş ve bunu yalnızca uluslararası düzlemdeki bir güç odağı halinde var olması nedeniyle değil, doğrudan müdahaleleriyle olanaklı kılmıştır. Doğu Bloğu'ndan (İkinci Dünya'dan) gelen desteğin yokluğunda Irak'ın bağımsız bir petrol siyaseti izleme olanağı bulunmamaktadır.

olduğu Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuştur fakat bu birlik üç yıl kadar sürebilmiştir (Cleveland, 2015: 262-263). Anti-emperyalist ve toplumsal eşitlik söylemleriyle sosyalist bir görünüm sergileyen Baas, Suriye'de 1963 yılı sonrası tekrar iktidara gelmiştir. Kırsal kökenli subaylar ile kent eşrafı arasında siyasi çekişmeler arasında 1965'te 100 şirketi millileştiren yönetim ayrıca "büyük toprak sahiplerinin topraklarına el koyup dağıtmaya" başlamıştır (Cleveland, 2015: 443). 1966 yılında IPŞ ile yaşanan gerilimin, Suriye'deki söz konusu çelişkiler ve Irak'ı da etkisi altına alan Baasçı ideoloji ile bağlantısı vurgulanmalıdır.

Nitekim, Brown (1979) da IPŞ'nin millileştirilmesini incelediği yazısında bu gerçekliği sıklıkla vurgulamıştır. 1958'de cumhuriyetin kurulmasının ardından Kasım yönetiminin elinde bulunmayan imkanlar, 1968 sonrasında Baas Partisi yönetiminde bulunmaktadır. Kasım, cumhuriyetçi bir darbe gerçekleştirmişse de hükümeti emperyalist talepler ve IPŞ'nin hamlelerine karşı duracak uluslararası ittifaklardan yoksundur. Bunun en büyük göstergesi Sovyetler Birliği ile yapılan bir dizi antlaşmadır. 1969'da Sovyetler Birliği Irak'a mühimmat, teknik yardım ve eğitim için 72 milyon ABD doları; sondaj ekipmanları, boru hatları için 70 milyon ABD doları tutarında borç vereceğini ve ulaştırma ile pazarlama alanlarında Irak'a destekte bulunacağını ilan etmiştir (Brown, 1979: 121). İmzalanan protokol gereği Sovyetler, Irak'a IUPŞ tarafından Rumaila bölgesinden çıkarılacak petrol için pazar garantisi vermektedir. Bu garanti, Batılı ülke pazarlarının olası bir boykot sonucunda kapanması tehdidine karşı büyük bir hareket alanı sağlamıştır ve IPŞ'nin millileştirilmesi için gerekli zemini hazırlayan en önemli unsurlardandır.

1969'da yapılan antlaşmalar sonrasında IPŞ karşısında Irak hükümetinin hamleleri daha somut ve agresif bir biçim almıştır. 1970 Temmuz'unda hükümet IPŞ varlıklarında %20'lik bir pay ile şirket yönetiminde bir Irak hükümet görevlisinin yer alması talebini iletmiştir. IPŞ, anılan taleplere Basra'daki üretimi artırmak (1960'lardan beri süregelen sorunlu bir konu); şirketin Libya ayağından çıkarılan Akdeniz ham petrolünün varil fiyatını Irak ham petrolü ile hizalamak ve Irak'a 17,1 milyon Irak Dinarı tutarında bir imtiyaz ücretinin ödenmesi teklifleriyle cevap vermiştir. Ancak Irak yönetimi 1972'de öncekilere ek olarak yeni taleplerini iletmiş, IPŞ'yi köşeye sıkıştırmaya başlamıştır. Yeni talepler şunları içermektedir: 81,4 milyon Irak Dinarı tutarında geriye dönük imtiyaz ücretinin ödenmesi; IPŞ'nin 80 numaralı Kanun'u tanınması; IPŞ merkezinin Bağdat'a taşınması ve IPŞ hesaplarında Irak hükümeti denetiminin kurulması (Brown, 1979: 111).

Gelinen noktada, 1968 darbesi ile gerçekleşen dönüşümün etkisi bir kez daha vurgulanmalıdır. Sosyalist Bloğun bir parçası olmamasına rağmen Irak'ın Sovyetler Birliği ile kurulan diplomatik ilişkinin ve iktisadi-teknik desteğin mümkün olabilmesi aynı zamanda ideolojik kerte'deki bir dönüşüme işaret etmektedir. Irak toplumsal formasyonunun kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenmiş ve bağımlı yapısına rağmen anti-emperyalist bir siyasi programın sağlayacağı manevra kapasitesi dönemin Irak hükümeti tarafından değerlendirilmiştir. Bu bakımdan IPŞ'nin millileştirilmesi hem esas düşman olarak emperyalizm ve uluslararası şirketlerin kovulması, hem de petrolden elde edilecek gelirlerle kalkınmaya yönelik yatırımlar aracılığıyla toplumsal refahın artırılması iddialarını beraberinde getirecektir.

Irak toplumu açısından İngiliz Emperyalizmi'nin simgesi İngilizlerin ülkedeki askeri varlığından çok petrol üzerindeki hakimiyeti gibi görünmektedir. Polk'a göre (2005: 127), Irak halkını esas "yaralayan" şey, Irak'ın iktisadi olarak İngiliz hakimiyetinde olmasıdır ve "milli bir değer" olarak gördükleri petrol, bu hakimiyetin hem simgesi hem de nedenidir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin emperyalist politikaları karşısına halkın özlem ve isteklerini yerine getirme iddiası taşıyan "anti-emperyalist" bir "direnişin" zemini olduğunu düşünmek mümkün görünmektedir. Baas İdeolojisi hem bu söylemsel zemini sağlamış hem de Sovyetler Birliği ile kurulacak ilişkiler için fikirsel bir altyapı oluşturmuştur.

İdeolojik etkinin vurgulanmasının ardından iktisadi sonuçları açısından IPŞ'nin millileştirilmesine dönülecek olursa; ilk göze çarpan husus Rumaila'dan çıkarılacak petrole ek olarak millileştirilmiş şirketin IUPŞ bünyesine katılması sonrası büyük bir ham petrol arzı sağlanacağı ve bunlar için pazar arayışına girileceği bir durumda Doğu Bloğu'ndan gelen pazar garantisinin önemidir. Fakat, gelirlerin artışı Irak'ı kapitalist piyasalardan koparmamış, aksine finansal anlamda kapitalist pazarları beslemeye devam etmiştir. Bu bakımdan iki noktaya değinmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, Irak'ın

hammadde satışı sonrası elde ettiği gelirlerin finansal varlıklar olarak konumu, ikincisi ise dış ticaretin hacmine bakıldığında Irak'ın yüzünün dönük olduğu “dünya”nın değişmediği gerçeğidir.

İlk olarak, 1973 sonrası aniden ve aşırı artış gösteren ham petrol fiyatlarının bir sonucu olarak Irak gibi ham petrol ihracatçısı ülkelerin emperyalist zincirin sürekliliğine yaptıkları finansal katkıya değinilebilir. Engdahl'a göre, ham petrol fiyatının dörde katlanmasının bir sonucu olarak az gelişmiş ülkelerin konumları gerilemiştir. “Gelişmekte olan ülkelerin” toplam bütçe kısıtları, 1970'lerin başlarından 1974'e gelindiğinde ortalama olarak yıllık 6 milyar ABD dolarından 26 milyar dolara ulaşmış; bu rakam 1976'da 42 milyar dolara çıkmıştır (2004: 152). Kişi başına düşen gelir seviyeleri en düşük olan ülkeler, Dünya Bankası ve merkez ülke bankalarına yeni borçlanma imkanını kaybetmemek için sınai ve tarımsal kalkınma süreçlerini terk ederek ödemeler dengesi açıklarını azaltmaya yönelmeye zorlanmışlardır. Petrol ithalatını dolar cinsinden ve hemen ödemeleri gerekirken kendi hammadde gelirleri 1974-75 bunalımı nedeniyle ciddi oranda kayıp yaşamıştır (Engdahl, 2004: 152).

OPEC ülkelerinin gelirleri ile diğer (stratejik hammadde satıcısı olmayan) az gelişmiş ülkelerin borç sarmalına düşmesi arasındaki ilişki burada belirmektedir. Ham petrol satışından elde edilen gelirler dolar cinsinden olup, bu yüksek gelirler ABD ve Avrupa bankalarına yatmaktadır. Engdahl'ın belirttiği üzere, “petro-dolar döngüsü” stratejisi, böylece, anılan ülkelere bu bankalardan yeni kredilerin verilmesi ve kredilerin yalnızca bütçeleri dengelemek üzere kullanılması sonucunu doğurmuştur (Engdahl, 2004: 152). Söz konusu özel petro-dolar kredileri ise ağırlıklı olarak Londra merkezli ABD ve İngiliz Avrodolar bankalarından sağlanmakta; OPEC üye ülkelere ödenen devlet gelirleri yine sonradan en alttaki az gelişmişlere kredi olarak verilmek üzere denizaşırı Londra menşeli Avrodolar bankalarına yönlendirilmektedir (Engdahl, 2004: 152).

Bu çerçeveden bakıldığında, Irak'ın yükselen gelirleri aracılığıyla emperyalist zincirin bir parçası olmaya devam ettiği; kapitalist uluslararası işbölümüne eklenme sürecinin akamete uğramadığı belirtilebilir. Yukarıda bahsi geçen, Irak'ın kapitalist uluslararası işbölümünün bir parçası olarak görülmesi bakımından dikkate değer olan ikinci nokta ise IPŞ'nin millileştirilmesi ile birlikte hem şirketin petrol çıkardığı eski alanlar hem de Ramaila'dan çıkacak ham petrolün Doğu Bloğu ülkeleri tarafından soğurulacağı beklentisinin 1970'lerdeki dış ticaret rakamlarına bakıldığında gerçekleşmemiş görünmesidir. 1980 yılında ABD Kongresi'ne sunulmak üzere hazırlanan raporda şu ifadeler yer almaktadır:

1973-77 arasında Irak ihracatı hızlı bir artışa geçmiş, 1973'te 1,8 milyar dolardan 1977'de 10,3 milyar dolara tırmanmıştır. Ham petrol tek önemli ihracat ürünüdür; petrol-dışı ürünler toplam ihracatın ancak yüzde 1'lik kısmını oluşturmaktadır. Irak ihracatının üçte ikisinden fazlası OECD ülkeleri ile yapılmaktadır. Fransa ve İtalya, Irak petrolü satın alan OECD ülkeleri içerisinde en büyük paya sahiptir. Buna rağmen, Japonya en hızlı büyüyen ihracat pazarı olmaktadır. Japonya'nın Irak petrolü ithalatı ciddi seviyelerde 1974 itibariyle başlamıştır ve 1974 ile 1977 arasında üçe katlanmıştır. Petrol üretmeyen EAGÜ²⁹, gelişmiş ülkeler tarafından satın alınmayan kısmın çoğunluğunu almaktadır; Komünist ülkeler ise pazar paylarını 1973'teki yüzde 1'den 1977'de yaklaşık yüzde 4'e çıkarmıştır (1980: 263).

Rapora göre benzer bir tablo Irak ithalat rakamlarında da ortaya çıkmaktadır. İhracatın %90'lık bölümü hükümet tarafından gerçekleştirilmekte, kalan %10'luk kısım

²⁹ En Az Gelişmiş Ülkeler, Dünya Ticaret Örgütü tarafından yapılan bir sınıflandırma sonucunda belirlenmiş ülkelere verilen genel isimdir (*LCDs – Least Developed Countries*). bkz. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org7_e.htm

ise lisanslama ve döviz kontrolü çerçevesinde özel sektöre bırakılmaktadır (1980: 263). 1973 sonrasında petrol gelirleri artınca, hükümet iç talebi karşılamak için ihracat miktarını artırmıştır. OECD ülkelerinin Irak ihracatındaki payı 1973'te %55'ten 1977'de %80'e yükselmiş; Irak ekonomisinin kalkınma ve modernleşme hamleleri nedeniyle mamul mal ihracatı (bunların %90'lık bölümü yine OECD ülkelerinden gelmektedir) dört katına çıkmıştır (1980: 264).

Raporda belirtilen ve Irak'ın kapitalist uluslararası işbölümü ile eklemlenmesini gösteren bir başka unsur petrol üretmeyen EAGÜ'ler ile İkinci Dünya (raporda "komünist" ülkeler adıyla verilmektedir) ülkelerinden yapılan ihracattır. Buna göre söz konusu ülkelerden gerçekleştirilen ihracat yavaş bir artış sergilemekle birlikte toplam ihracattaki payları sert bir düşüşe geçmiştir: 1973'teki payları beşte bir ile dörtte bir arasında değişirken 1977'de yüzde 10'dan aşağı düşmüştür (1980: 264). Buna ek olarak rapor, başta Sovyetler Birliği olmak üzere (yıllık ortalama 90 milyon ABD doları ile) "komünist ülkeler"den yüksek miktarda kayıt-dışı askeri mal ihraç edildiğini ileri sürmektedir (1980: 264).

1973-1977 arasında Irak en yüksek ihracat rakamlarına Japonya, Batı Almanya ve Fransa ile ulaşmış; ancak Irak 1975 sonrası gelişmiş ülkelerle olan dış ticaret açıklarını kapatma politikası güttüğü için Batı Almanya'dan gerçekleşen ihracatı azaltma yoluna gitmiştir. Bu dönemde Irak'ın ticaret politikası, Irak'tan petrol alımını azaltan ülkelerden yapılan ihracatı aşağı çekme yönündedir (1980: 264).

Yine dış ticaret verileri üzerinden izlendiğinde, 1977-1979 arası aynı ilişkilerin devamına işaret eden bir görünüme sahiptir. İthalat %75 civarındaki payla Batılı gelişmiş ülkeler ve Japonya'ya bağımlılık dikkat çekmektedir. Aynı dönem için Sovyetler Birliği, Çin ve diğer sosyalist ülkelerden gerçekleşen ithalat oranı 1977 için %11; 1978 için %9,2 ve 1979 için %6,9 seviyelerindedir. İthalat payındaki geriye kalan kısım ise diğer petrol

ihraç eden ülkeler ile “gelişmekte olan ülkeler”e aittir (Farouk-Sluglett ve Sluglett, 2001: 251-252).

Çoğunluğunu petrol ticaretinin oluşturduğu ihracat verileri için de aynı gözlemi yapmak mümkündür. Bu yıllarda Irak’ın ihracat rakamları yıllara göre şu şekildedir: 1977 yılı için 10.305 milyon ABD doları; 1978 için 11.813 ABD doları ve 1979 için 19.000 ABD doları (Farouk-Sluglett ve Sluglett, 2001: 254). IPŞ’nin millileştirilmesi aşamasında Irak hükümetinin potansiyel pazarı olarak bir güvence sağlayan Sovyetler Birliği, Çin ve diğer sosyalist ülkelerin ihracattaki payları 1977 için %0,28; 1978 için %0,27 ve 1979 için %0,27 ile oldukça düşük kalmıştır. Bununla birlikte ihracatta en büyük paya sahip olan Fransa’nın dahil olduğu “gelişmiş ülkelerin” payları aynı yıllar için sırasıyla %60,39; %60,76 ve %59,11 şeklinde hesaplanmaktadır. Yine ihracat payında geriye kalan kısım diğer petrol ihraç eden ülkeler (1977 için %0,16; 1978 için %0,15 ve 1979 için %0,12) ile “gelişmekte olan ülkeler”e (1977 için %39,18; 1978 için %38,81 ve 1979 için %40,50) aittir (Farouk-Sluglett ve Sluglett, 2001: 251-254).

Yukarıdaki veriler aracılığıyla değerlendirildiğinde Irak’ın Batı Bloğu ülkeleri ile ticari ilişkilerinin hacmi, kendi toplumsal yapısı ve uluslararası işbölümündeki konumunu belirleyici niteliktedir. Kapitalist uluslararası işbölümüne ham petrol üreticisi ve ithalatçısı olarak eklenilen Irak, bu konumunu uluslararası konsorsiyumun petrol gelir miktarını kontrol etmediği, IPŞ’nin millileştirilmiş bulunduğu dönemde de sürdürmüştür. Sonraki dönemde, Irak için ana gelir kaynağı olarak petrolden elde edilen gelirler ve bunların harcandığı yerin ana belirleyicisi 1980-1988 yılları arasını kapsayan Irak-İran Savaşı olacaktır. Savaş, Irak’ı hem Batı Bloğu’na daha bağımlı hale getirmiş hem de toplumsal yapıyı belirleyen etmen olarak savaş ekonomisinin hakimiyetini sağlamıştır.

1979 yılında gerçekleşen ve İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla neticelenen devrimin ardından Eylül 1980’de Irak, İran’a karşı savaş açmıştır. Savaşın nedenleri ve siyasi gerekçeleri tezin konusunun kapsamı dışında olduğundan burada yalnızca savaşın

ve ardından yaşanan gelişmelerin Irak toplumsal yapısına, devlet aygıtlarının yeniden düzenlenmesi ve işlevlerine etkisinden söz edilecektir. Bahsi geçen etki, Irak'ın uluslararası işbölümündeki yerini ve azgelişmişlik-bağımlılık ilişkilerini yeniden üretmesi ile sonuçlanmıştır.

1970'lerin sonlarına gelindiğinde Irak'ın iktisadi büyüme bakımından yeni bir yükselişe geçeceği beklentisi hakimdir (Alnasrawi, 2001: 206). İran'a karşı girişilen savaşta önceki dönemlerden gelen yüksek petrol gelirlerinin sürececek olması ilk bakışta Irak için savaşın finanse edilmesi bakımından büyük avantaj sağlamaktadır. Fakat, savaşla birlikte Irak'ın petrol tesislerinin büyük zarar görmesi hesapları tersine çevirmiştir. Ağustos 1980'de günlük 3,4 milyon varil olan ham petrol üretimi 1981'e gelindiğinde 0,9 milyon varile inmiştir; sonuç olarak Irak'ın petrol gelirleri 1980'de 26 milyar ABD doları iken 1981'de %60'lık bir gerilemeyle 10 milyar ABD dolarına düşmüştür (Alnasrawi, 2001: 206). Yukarıda bahsedildiği gibi, toplumsal bütünlüğün yeniden üretilmesi ile planlama ve kalkınma politikalarının sürdürülebilmesi bakımından petrol gelirleri hayati önemdedir. Söz konusu iktisadi çöküşün getirilerinin başında Körfez ülkeleri, OECD ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nden fon ve kredilerin yoğun biçimde akması gelmektedir (Alnasrawi, 2001: 206; Alnasrawi, 1994: 83-100).

Savaşın bir diğer önemli etkisi, beklenebileceği gibi askeri harcamaların ani yükselişi ve iktisadi faaliyetin savaş sanayiine endekslenmesi olmuştur. Sürecin hem emek gücünün sektörel dağılımı hem de finansal kaynağın hızla tükenmesi üzerinde ciddi sonuçları olmuştur. 1975'te Irak'ın emek gücünün %3'ü ordu hizmetinde iken bu oran 1980'de %13'ün üstüne çıkmıştır ve 1988'de savaş sona erdiğinde emek gücünün %21'lik kısmı orduda görev almaktadır (Alnasrawi, 2001: 206).

Askeri harcamaların ekonominin ana aksını oluşturması ise petrol gelirlerinin kapatabileceğinden çok daha büyük bir açığa neden olmuştur. 1970'te -dünya ortalamasının üzerinde olmakla birlikte- Irak'ın askeri harcamaları GSYH'sının %19'luk

kısmını oluşturmaktadır ve 1 milyar ABD dolarından azdır (Alnasrawi, 2001: 206). 1971’de askeri harcamalar 3,1 milyar ABD Dolarına, 1980 yılında ise beş yıl öncesinin altı katından fazlasına, 19,8 milyar ABD dolarına yükselmiştir ve bu miktar GSYH’sının yaklaşık %39’una tekabül etmektedir. 1980’ler boyunca söz konusu oran GSYH’nın yarısı ile üçte ikisine kadar yükselmiştir (Alnasrawi, 2001: 206).

Askeri harcamalar petrol gelirleri ile kıyaslandığında tablonun vahameti gözler önüne serilebilecektir. Zira Irak, yukarıda izah edildiği gibi ithalatın sürdürülebilmesi, belirli temel ihtiyaçların sübvansede edilebilmesi, tarımın modernleşmesi ve eğitimde atılım gibi birçok alanda petrol gelirlerine bağımlıdır. Savaş sonrası askeri harcamalar bu gelirleri tüketmenin ötesine geçmiş, Irak’ın tüm rezervlerine göz dikmiş, üstüne ülkeyi borç sarmalına sokmuştur. 1981-1985 arasındaki beş yıllık dönemde askeri harcamalar 120 milyar ABD doları olmuştur. Söz konusu miktar, aynı dönemin 46,7 milyar ABD doları olan petrol gelirlerinin %256’sına denk gelmekte ve arada kalan 73,3 milyar ABD doları tutan kısım “Irak’ın uluslararası rezervleri, yabancı borçlar, tedarikçi kredileri, Körfez ülkelerinden gelen hibeler, kalkınma planlarının terk edilmesi ve ithalat ile sosyal hizmetlerin azaltılması” yollarıyla finanse edilmek zorunda kalmıştır (Alnasrawi, 2001: 207; Alnasrawi, 1994).

Savaşın sonlanmasının ardından Irak’ın iktisadi kaynakları çökmüş, en önemli gelir kalemi olan petrolün üretimi için gerekli altyapısı harap olmuş ve ülke dış borca batmış durumdadır. 1988’de petrol gelirleri 11 milyar ABD doları seviyesine gerilemiş ve 1989’da GSYH’da bir önceki yıla göre %9’luk bir kayıp yaşanmıştır (Alnasrawi, 2001: 207). Hem savaş döneminde gıda krizinin de bir uzantısı olan enflasyonu baskılamak, hem de kamu harcamalarını finanse etmek için Irak’ın elindeki tek seçenek petrol gelirlerini artırmanın bir yolunu bulmaktır. Irak’ın Kuveyt’i işgalinin siyasi bir karar olmanın ötesinde böyle bir zorunluluğu barındırdığının dikkate alınması gerekmektedir.

Irak'ın savaş sonrası harap olan üretim kapasitesinin haricinde, diğerk Körfez ülkelerini de etkilemiş bulunan 1986'daki petrol fiyatlarının düşüşüne değinilmelidir. Yukarıda belirtildiğı gibi 1970'ler petrol fiyatlarının aniden yükselişine sahne olmuştur. 1982'de varil 41 ABD doları ile ham petrol fiyatı zirveyi görmüş, sonrasında düşüşe geçerek 1986 yılında 10 ABD dolarına kadar gerilemiştir (Cleveland, 2015: 538). Petrol fiyatlarındaki durdurulamaz düşüş sonrasında OPEC ülkeleri bazı kararlar almak durumunda kalmışlardır. 1986'nın Ekim ayında üretim kotasının getirilmesi ve varil başına fiyatın 18 ABD dolarına sabitlenmesi kararı alınmıştır (Alnasrawi, 2001: 207). Bu karara rağmen üretim kotasını aşma kararı alan ülkelerin bunu diğerkleri zararına yapacağı, çünkü bu artırımın petrol fiyatlarını yeniden aşağı çekerek kotaya uyan ülkelerin gelirlerini azaltacağı açıktır.

Kuveyt ile Birleşik Arap Emirlikleri kota sınırına uymayarak 1988 Ekim'inde ham petrol varil fiyatının 12 ABD dolarına gerilemesine yol açmış; 1990 yılının başında 20 ABD doları seviyesine geri yükselince Kuveyt ile birlikte kotaya uymayan diğerk ülkeler, petrol arzını yeniden yükselterek 13 ABD doları seviyelerine kadar düşmesine neden olmuştur (Alnasrawi, 2001: 207). Bu durum Irak'ın petrol gelirlerinde çok büyük kayıplara yol açmıştır ve bunun üzerine Saddam Hüseyin Mayıs 1990'da gerçekleşen Arap Acil Durum Zirvesi'nde üretim kotasını aşan ülkelerin Irak ekonomisine konvansiyonel savaşlar kadar zarar verdiğini belirtmiş ve ayrıca Kuveyt'i Rumaila bölgesinden petrol çekmekle suçlamıştır (Alnasrawi, 2001: 208).

Irak'ın kalkınma planlarının dayandığı, savaş dönemindeki askeri harcamalar nedeniyle tükenmiş bulunan petrol gelirlerini artırma çabalarının diğerk petrol üreticisi ülkeler tarafından baltalanması Saddam Hüseyin yönetiminin yeni bir savaş başlatması için yeterli gerekçeyi sunmuştur. Irak, 1990 yılının 2 Ağustos'unda Kuveyt işgaline başlamıştır. Savaşın kısa sürmesi ve iktisadi sorunlara bir çözüm olması beklentisi devlet görevlilerinin beyanlarında açığa çıkmaktadır; ekonomiden sorumlu başbakan

yardımcısı, “Irak’ın beş yıldan kısa bir süre içinde borçlarını ödeyeceğini”, ““yeni Irak’ın’ daha yüksek bir petrol üretim kotasına kavuşacağını”, “petrol gelirlerinin 38 milyar ABD dolarına erişeceğini” ve “kalkınma projeleri ile ithalat harcamalarını fazlasıyla yükseltebileceğini” ifade etmiştir (Alnasrawi, 1994: 118).

İşgalin hemen arkasından 6 Ağustos’ta, ABD’nin yönlendirmeleriyle BM Güvenlik Konseyi 661 sayılı Kararı almıştır ve yaptırımlar rejimi böylece başlamıştır (Alnasrawi, 2001: 208). Bir sonraki alt-başlık, Irak’ın Kuveyt’i işgali sonrasında gerçekleşen müdahaleyi ve kurulan yaptırımlar düzenini, bunun egemenlik açısından ne anlama geldiğini tartışmayı hedeflemektedir. Sürecin hem 2003 müdahalesine giden taşları döşemesi bakımından hem de müdahalenin nedenlerini içinde barındırması anlamında tez için ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır.

2.4.4. Irak’a Müdahale(ler): Devlet Biçiminin Dönüşümü ve Petrol

Tezin ikinci kısmının üçüncü bölümü altındaki bu son alt-başlık Irak’a 1990 sonrası gerçekleştirilen müdahale(ler)i incelemeye ayrılmıştır. Kuveyt işgali sonrası Irak’ın ABD ordusu tarafından gerçekleştirilen askeri müdahale ile işgal ettiği bölgeden çekilmesi sağlanmış, dahası birçok stratejik nokta bombalanarak Irak’ın direnci kırılmıştır. Askeri müdahale öncesi ve sonrasında uygulanan yaptırımlar ise on iki yıl civarında süren bir rejim halini almıştır ve 2003 yılında Koalisyon Güçleri’nin kapsamlı bir askeri müdahale ile yönetimi devralmasına kadar geçen sürede bazı değişikliklere uğramıştır. Bu alt-başlık askeri müdahale ve uluslararası yaptırımları tartışmayı amaçlamaktadır.

Irak’ın Kuveyt işgalinin hemen ardından başlayan yaptırımları Alnasrawi’yi (2001: 208) takip ederek dört aşamalı biçimde incelemek mümkündür: İlk aşama, işgalin hemen arkasından BM Güvenlik Konseyi tarafından getirilen ambargo uygulaması; ikinci aşama, ABD’nin askeri müdahalesi; üçüncü aşama, 687 numaralı BMGK kararı altındaki

yaptırımlar; dördüncü aşama, “petrol-karşılığı-gıda” programı çerçevesinde yaptırımlar olarak sıralanabilir.

İlk aşamada BMGK kararı uyarınca “tüm ticari ilişkilerin askıya alınması, petrol ambargosu, Irak’ın yurtdışı finansal varlıklarının dondurulması, silah ambargosu, uluslararası uçuşların askıya alınması ve finansal işlemlerin yasaklanması” (Alnasrawi, 2001: 208) gibi Irak’ın iktisadi anlamda dünya ticaretinden soyutlanarak baskı altına alınması söz konusudur. Yukarıda belirtildiği gibi, Irak’ın gıda ve ilaç dahil ihtiyaçlarının çoğu ithalat aracılığıyla karşılanmakta ve bunun için petrol gelirlerine bağımlılık devam etmektedir. Bu bakımdan, kararın içerdiği yaptırımlar Irak hükümetini “halkını aç ve muhtaç bırakarak” baskı altına alma ve boyun eğmeye zorlama olarak görülebilir (Freedman ve Karsh, 1993: 191-193).

Irak’ın her yönden abluka altına alınması sonrasında gıda fiyatları 1990 yılının Ağustos ve Kasım ayları arasında %200 ila %1800 arasında artış göstermiştir (Provost, 1992: 584-584). Hem gıda kıtlığı hem de enflasyon nedeniyle hükümet 1 Eylül itibarıyla gıda tayinleme sistemini başlatmıştır (Alnasrawi, 2001: 209). Buna rağmen nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir seviyede değildir; ancak 1987-89 yıllarındaki kişi başına alınan ortalama kalori miktarının 1990 yılında %37’sine, 1993 yılında ise %53’üne ulaşmaktadır.³⁰ Hal böyleyken, yaptırımların hedeflerinin yeni savaştan çıkmış ve çökmüş bir ekonomide hayatta kalmaya çalışan bir nüfusu “terbiye etme”ye yönelik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İkinci aşama, ABD önderliğinde gerçekleşen ve 16 Ocak 1991’de başlayan altı haftalık hava saldırısı planı, Çöl Fırtınası Harekatı’dır. Harekatın maksadı Irak güçlerinin Kuveyt’ten çekilmeye zorlanması olarak ifade edilmekteyse de, hava saldırısı yalnızca

³⁰ “FAO/WFP Crop and Food Supply Assessment Mission to Iraq”, Temmuz 1993, <http://www.casi.org.uk/info/undocs/fao1993.html> (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

askeri tesisleri hedef almamış; sivil yapılar, enerji santralleri, petrol tesisleri, ulaşım ve iletişim ağları, tarım ve sanayi tesisleri, köprüler, okullar ve hastaneler gibi “stratejik” yerler de bombalanmıştır (Alnasrawi, 2001: 209). Bu minvalde, ABD ordusu önderliğindeki koalisyonun gerçekleştirdiği saldırının Irak’ı dış destek olmadan toparlanamayacak bir hale sokmak; önceden yürürlükte olan yaptırımların iktisadi ve psikolojik etkilerini artırmak gibi somut hedefler taşıdığı söylenebilir (Alnasrawi, 2001: 210).

Saldırının uğrattığı yıkımın ardından üçüncü aşama, 3 Nisan 1991 tarihli BMGK’nın 687 numaralı Kararı altındaki yeni yaptırımlardır. Aynı yıl alınan 686 numaralı kararın devamı olarak nitelenebilecek (BM, 1996: 29) ve 2003 işgalinin de hukuki dayanaklarını verecek olan bu karar uyarınca Irak’ın kitle imha silahlarının (*weapons of mass destruction – WMDs*) yok edilmesi; Irak’ın koşulsuz bir biçimde herhangi bir nükleer silah ile nükleer silah için kullanılabilecek materyalleri edinmeme veya geliştirmeme güvencesi vermesi; yine bu tip silahların alt-sistemleri veya parçalarını geliştirecek araştırma, geliştirme, destek veya üretim tesislerinin kurulmaması; söz konusu yasağa uyduğunun denetlenmesi için oluşturulacak planlara uyması; Irak’ın finanse ettiği, kendisine yöneltilen suçları telafi etmesi için bir fonun kurulması; Irak’ın dış borç yükümlülüklerine titizlikle uyması; Irak tarafından işgal edilen bütün Kuveyt mülklerinin iadesi; Kuveytli ve diğer üçüncü ülke vatandaşlarının iadesi gibi maddelerin yerine getirilmesi beklenmektedir (BM, 1996: 29-33).

Yeni kararda dikkate değer bir değişiklik de mevcuttur: 1990’daki 661 numaralı BMGK Kararında Irak’ın gıda ithalatı yapması “insani koşullar”a bağlanmıştır ve 687 numaralı karar bu koşulu kaldırarak gıda ithalatının önünü açmıştır (Alnasrawi, 2001: 210). Fakat, petrol satışı gerçekleşmediği durumda bu iznin bir anlamı bulunmamaktadır. BMGK ayrıca Irak’ın yeni kararlara uyumunu 60 günde bir denetlenmesi ve buna göre yaptırımların kaldırılması ya da değiştirilmesi kararı almıştır (BM, 1996: 32). Bununla

birlikte, Irak'ın petrol satmadan gıda ve tıbbi malzeme krizine mahkûm edildiğini kabul eder biçimde “zorunlu sivil ihtiyaç” halinde petrol ambargosuna yapılacak istisnaların onaylanacağı da belirtilmektedir (BM, 1996: 32). Irak'ın “Telafi Fonu” için gerekli finansmanı karşılayabilmesi için de aynı şekilde petrol satışı yasağının kaldırılacağı, fakat bunun için hükümetin 687 numaralı kararda belirtilen silah yasağı ve sınırlarına uyduğunun tespit edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (BM, 1996: 32).

BMGK'nın 687 numaralı kararı öncesi ve sonrasında Yaptırım Komitesi tarafından hazırlanan bazı raporlar ve kararlar Irak'taki durumu gözler önüne sermektedir. 22 Mart 1991 tarihinde komite tarafından hazırlanan raporda Irak'taki insani krizin boyutları ortaya konmuş; gıda ve tıbbi malzeme için konulan ambargonun kaldırılması, bu içeriklere sahip kargo uçaklarına izin verilmesini onaylamaktadır (BM, 1996: 189). Fakat Irak'ın anılan malzemeyi satın alacak finansal kaynakları dondurulduğu ve petrol satışı yasaklandığı için bu onayın herhangi bir etkisi olmamıştır. 15 Temmuz 1991 tarihli bir başka misyon raporu ise gıda tedariki, su ve sanitasyon sistemleri, petrol sektörü ve elektrik üretimi hakkında bazı çalışmalar yapmış ve bu alanlarda savaş öncesi koşullara dönüş için 20 milyar ABD doları üzerinde bir maliyet hesabı yapmıştır (BM, 1996: 277). Bununla birlikte, raporda petrol satışının önünün açılmasının, insani koşulların iyileştirilmesi için bir zorunluluk haline geldiği, gerekli finansmanın yalnızca Irak'ın kendi kaynakları tarafından karşılanabilecek kadar büyük olduğu belirtilmiştir (BM, 1996: 279). Ancak BMGK raporun önerilerini görmezden gelmiştir (Alnasrawi, 2001: 211).

Yeni yaptırım rejimini takip eden raporlama ve denetim süreci, yaptırımlarda “insani gerekçelerle” bir esneklik olarak ileri sürülen dördüncü aşamaya geçişin habercisi olmuştur: Petrol-karşılığı-gıda programı. Program öncesinde “insani kriz” ile Irak'taki BM faaliyetini ve BM Telafi Fonu için gerekli finansal kaynağı sağlamak için 1991 yılının Ağustos ayında 706 numaralı, Eylül ayında ise 712 numaralı BMGK kararları

ıkarılmıştır (Alnasrawi, 2001: 212). Petrolden elde edilecek toplam gelir 1,6 milyar ABD doları ve altı ay ile sınırlandırılmış olsa da bu miktarın 1 milyarlık kısmı Irak'ın eline geçecektir. Geriye kalan miktar Telafi Fonu'na, BM'nin Irak'taki faaliyetine ve transit creti olarak Türkiye'ye gidecektir (Alnasrawi, 2001: 212).

Petrol gelirlerinden elde edilecek kaynak ise BM tarafından kontrol altında tutulacak olan bloke bir hesaba aktarılacak ve bütün harcamalar BM Sekreterliği'nin onayından geçirilecektir. Petrolün satışı ve ithalat gibi bütün ticari işlemler de Yaptırım Komitesi tarafından denetlenecektir (BM, 1996: 100). Irak bu kararlara uymayı reddetmiş ancak petrol satışı için müzakerelere devam etmiştir (BM, 1996: 102). 1995 yılının Nisan ayında BMGK 986 numaralı karar ile önceden verilen karar neredeyse aynen tekrarlanmış, yalnızca her altı aylık sürede 2 milyar ABD doları tutarında petrol satışına izin verilmiştir (BM, 1996: 103). Bu durumda ise Irak'ın yine bloke hesapta tutulacak olan geliri 1,3 milyar ABD doları civarında hesaplanmıştır (Alnasrawi, 2001: 212). Irak hükümeti bu kararı da reddetmiştir fakat Ocak 1996'dan Mayıs 1996'ya kadar süren müzakereler sonucunda (BM, 1996: 113-114), Aralık 1996'da Irak'ın uluslararası pazarlara petrol satışı başlamıştır (Alnasrawi, 2001: 213). Sınır olarak belirlenen 2 milyar ABD dolarının asgari ihtiyaçları dahi karşılamaktan uzak olması nedeniyle BMGK şubat 1998'de tavan satış miktarını 5,2 milyar ABD dolarına ekmiř³¹, Aralık 1999'da ise tamamen kaldırmıştır (Alnasrawi, 2001: 213).

Bütün karar değişikliklerine rağmen program Irak nüfusunun temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Savaş ncesi kapasiteyle bile zor kapanacak bir açık, retim

³¹ "Report to the Second Panel Established Pursuant to the Note by the President of the Security Council of 30 January 1999, Concerning the Current Humanitarian Situation in Iraq", 1999: par. 28, <https://reliefweb.int/report/iraq/report-second-panel-established-pursuant-note-president-security-council-30-january-1999> (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

miktarları oldukça düşük olan ve yegâne ciddi gelir kaynağı petrolün çıkarılması için gerekli araçlardan mahkûm bir ülkede sürekli hale gelmiştir. 1991’de günlük 0,3 milyon varile düşen üretim miktarı 1996’da günlük 0,6 milyon varile yükselmiş, ertesi yıl petrol-karşılığı-gıda programı altında günlük 1,4 milyon varile çıkmıştır (Alnasrawi, 2001: 215). 1999’da günlük üretim 2,5 milyon varile, Mayıs 2000 itibariyle de 3 milyon varile yükselmiş olsa da savaş öncesindeki (1979’da) günlük 3,5 milyon varil kapasiteye ulaşması mümkün olmamıştır (Alnasrawi, 2001: 215). Petrol sektörünün asli sorunlarından biri 1990’lar boyunca sektör için gerekli olan teçhizat ve yedek parçanın ambargo altında tedarik edilememesidir. Haziran 1998’de BMGK bir raporun önerisi sonucu 1175 numaralı karar ile her altı ay için 300 milyon ABD doları; Mart 2000’de 1293 sayılı karar ile 600 milyon ABD doları tutarında teçhizat ve yedek parça alımına onay vermiş ise de BMGK’nın Yaptırım Komitesi’nin engellemeleriyle sekteye uğratılmıştır (Alnasrawi, 2001: 216).

Yaptırımlar rejimini tez çalışması açısından özellikle ilgi çekici kılan bir hususun vurgulanması gerekmektedir. BMGK kararları aracılığıyla oluşan yaptırımlar rejiminin, tez çalışmasının ilk kısmında geliştirilen “burjuvazinin iktidarının bir işlevi olarak egemenlik” tezi ile ikinci kısmında geliştirilen “burjuvazinin iktidarının uluslararasılaşması” tezini bir arada düşünmeye olanak tanıyan bir süreç olduğu belirtilebilir.

Anılan dönemde Irak üzerinde iktidarın birçok unsurunun uluslararası bir konsorsiyum gibi işleyen, BMGK tarafından oluşturulmuş komisyon tarafından uluslararası toplum adına denetlendiği ve sınırlandığı görülmektedir. Pratikte karar alıcı Irak hükümeti gibi görünse dahi egemenlik altında sayılabilecek bütün devlet aygıtlarının iktidar çıktıları sınırlanmış ve izne tabidir. Manda yönetiminde olduğu gibi siyasi anlamda yabancı bir yönetimin altında karar veren bir hükümet bulunmamaktadır. Klasik emperyalizm döneminde sıkça karşılaşılan böyle bir durumdan farklı bir belirlenim süreci

söz konusudur. İlk olarak, burada egemenliği kısıtlayan/sınırlayan unsur belirli bir emperyalist devlet değil, uluslararası toplum adına yetkilendirildiği varsayılan BMGK ve atadığı Yaptırım Komitesi'dir. Irak hükümetleri her ne kadar BMGK kararlarına direnmeye çabalasa da egemenlik işlevinin sürdürülebilmesini sağlayacak olan kaynaklardan yoksun olduğu ölçüde siyasi kararlar aracılığıyla direniş yalnızca kendi toplumsal çözölüşüne yol açmaktadır.

Yukarıda anlatılanlar yeniden vurgulanacak olursa, kuruluşundan yaptırımlar dönemine kadar Irak'ın kalkınma çabalarının (bunda tarım politikaları ve eğitimde modernleşme önceliklidir) ve toplumsal bütönlüğünün yeniden üretilmesinin olanaklı olmasının önkoşulu petrol üretimi ve ihracatının sürekliliğidir. Kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenen ve ayrıca kapitalist toplumsal formasyonun azgelişmiş bir formuna sahip olan Irak için siyasi kararları meydana getiren mekanizmalar her zaman petrol üretim ve ihracatı ile birlikte düşünölmelidir. Bu bakımdan egemenliğin uhdesine giren bütöün işlev, karar ve eylemler ancak bu yolla Irak'ta hâkim sınıfların iktidarı ile ilişkili olabilecektir. Yaptırımlar rejimi ise söz konusu işlev, karar ve eylemlerin tümünü Irak'ın dışındaki uluslararası bir iktidar odağının denetimine tabi hale getirmiştir.

Böyle ele alındığında her ne kadar egemenlik işlevi Irak devleti aygıtlarının iktidar çıktıları olarak görünmekteyse de, burada iktidar da devlet aygıtlarının kararları da bir çeşit bağımlılık ilişkisi barındırmaktadır. Burada kullanılan "bağımlılık" ilişkisi, azgelişmişlik ile bağlantısı içerisinde ele alınan ve Marksist açıdan ekonomi politik bir ilişkiyi ima eden bağımlılık ilişkisi anlamına göndermede bulunmamaktadır. Irak toplumsal formasyonunun konumu bakımından -azgelişmiş bir stratejik hammadde satıcısı olarak- kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenen ve emperyalist faaliyetin nesnesi haline gelen bir öлке olmasından dolayı bu anlamıyla bağımlılık ilişkisinden yukarıda bahsedilmiştir.

Burada bahsedilen “bağımlılık” ise siyaset biliminin kullandığı anlamıyla egemenliğin özgül bir biçimine işaret etmektedir. Tam da bağımlı olduğu durumda düşünülemeyecek, başka bir iktidar tarafından sınırlandırıldığı durumda kadük kalacak bir egemenlik kavrayışının karşısında, bu durum için uluslararası bir iktidar odağının ülkesel egemenliğin sınırlarını çizdiği, hatta kullanımını doğrudan etkilediği özgül bir moment bulunmaktadır. Bu nedenle, özgül durumu açıklayacak bir kavram ihtiyacının açığa çıktığı ileri sürülebilir. “Burjuva iktidarının bir işlevi olarak egemenlik” bir *ideal tip* olmadığı için, bu durumun özgül biçimini bir kavramsallaştırma aracılığıyla tanımlamak gerekli görünmektedir. Burada geçici bir öneri olarak sunulabilecek kavramsallaştırma *bağımlı egemenlik* şeklinde belirtilebilir. Tam da egemenliğin *bağımlı* olması iddiasının oksimoron³² bir kavramsallaştırmaya gönderme yapmasından hareketle egemenliğin yeni biçiminin ve burjuva iktidarının uluslararasılaşmasının etkinliğini göstermesi açısından böyle bir kavramın önerilmesi tutarlı görünmektedir.

Böyle bakıldığında, tezin ele aldığı konu bakımından 2003 müdahalesi ve sonrasındaki toplumsal dönüşüm temel olmak kaydıyla burjuva iktidarının bir işlevi olarak egemenliğin dönüşümünün açıkça gözlenebilmesi için 1991-2003 arası dönemde Irak’taki yaptırımlar düzeninin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu belirtmek gerekmektedir. Tezin bir sonraki kısmının son bölümünde ele alınacak olan 2003 müdahalesi/işgali, yaptırım rejimi ile onu oluşturan BMGK kararlarının üzerinden şekillenmiştir.

³² Egemenlik ile bağımsızlık bir ve aynı işlev ya da gerçekliklere tekabül etmemektedir. Fakat tezin ilk kısmında ortaya konulan egemenlik kavramsallaştırmasının iktidarın “rakip tanımazlık” unsuruna yaptığı gönderme düşünüldüğünde ekonomi politik anlamı ile değilse de, siyasi bağımsızlığın egemenlik için bir koşul olduğu ileri sürülebilir.

Tezin ikinci kısmının üçüncü bölümünün son alt-başlığı sürecin müdahaleler ve yaptırımlar kısmına odaklanmış ve buradaki özgöl durumu açıklamaya çalışmıştır. Takip eden alt-başlık, bölümü sonuçlandıracaktır.

2.4.5. Sonuç

Tezin ikinci kısmının üçüncü bölümü, Irak'ın uluslararası işbölümündeki yerini saptama ve emperyalizmin klasik ve kolektif biçimleri karşısındaki konumlanışını açıklamayı hedeflemiştir. Bu bakımdan Irak egemenlik bakımından ilgi çekici bir tarihsel dönüşüm sergilemiştir. Ülke klasik emperyalizm döneminde, İngiltere'ye bağlı bir manda yönetimi olarak “bağımsızlık” kazanmış, kolektif emperyalizm aşamasında değişen biçimiyle bağımlılık ve azgelişmişlik ilişkisi sürdürülmüştür. Toplumsal yapının biçimlenmesinde ve yeniden üretilmesinde petrol ihracatçısı konumuyla kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenmenin esaslı belirleyiciliği bulunmaktadır ve bu eklemlenme belirli uğraklarda dönüşüme uğrasa dahi korunmuştur.

En son aşamada ülkenin egemenlik bakımından özgöl bir konuma girmesine neden olan savaşlar ve yaptırımlar süreci ise Irak'ın toplumsal bütünlüğünü korumasını gittikçe zorlaştırmış ve 2003 yılındaki askeri müdahale ve işgali takip eden devlet biçiminin dönüştürülmesi süreci söz konusu krizleri derinleştirmiştir. Bu bölüm müdahalenin gerçekleştiği tarihsel uğrakta Irak'ın konumlanışını ve toplumsal yapının genel özelliklerini ortaya koymaya çabalamıştır.

Bir sonraki bölüm, ikinci kısmın sonuç bölümü olarak uluslararası işbölümü ve emperyalizmin dönüşümü ile Irak toplumsal formasyonunun konumu ve dönüşümü arasındaki ilişkiye dair genel değerlendirmeler yaparak ikinci kısmı kapatacaktır.

2.5. Sonuç

Tezin uluslararası işbölümü ile emperyalizm odağında Irak toplumsal formasyonunun konumunu, bu bağlamda egemenliğin dönüşümünü ele alan ikinci kısmı

üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm uluslararası işbölümü ve emperyalizmi Marksist kuram içerisinde anlamlandırma çalışmalarına değinmiş, ikinci bölüm birbiriyle iç içe olan iki kavramın dönüşümlerini ele almış, üçüncü bölüm ise Irak'ın çizilen çerçeve içerisinde geçtiği uğraklar aracılığıyla konumunu tartışmaya açmıştır. Emperyalizm her zaman egemenlik konusunun sorunlu hale geldiği bir zeminde hareket etmektedir, fakat Irak'ın özgül durumu 1990'lar sonrası dünyada egemenliğin sorunlu olmanın ötesinde sorgulanabilir hale gelmesine yol açmıştır.

Sorgulama ediminin kendisi bir tartışmaya yol açtığı ölçüde faydalı olmakla birlikte egemenliğin ortadan kalkıyor olduğu ya da belirli iradeler tarafından yok sayıldığı yönündeki aceleci analizler gerçekliği açıklama bakımından sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle egemenliğin uluslararası işbölümü ile emperyalizm arasındaki ilişkide edindiği konumun açıklanması, böylece işaret ettiği yeni toplumsal ilişki biçimlerinin bilgisinin üretilmesi gereği açığa çıkmaktadır. Tezin ikinci kısmı, diğer kısımlar ile birleşerek anılan bilgi üretim sürecine katkıda bulunmayı amaç edinmiştir.

İkinci kısmın ilk bölümünde öncelikle uluslararası işbölümünün nasıl tanımlanacağı ve bunu analiz etmek için istihdam edilebilecek kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Ardından emperyalizmin klasik dönemine ilişkin kuramsal katkılar içerisinden kavramın biçimlenişi ortaya konulmuştur.

İkinci bölümünde uluslararası işbölümünün dönüşen yapısı ve buna mukabil dönüşen sermaye birikim süreci ve sermaye yönlü talepler ele alınmış, bunun emperyalizmin biçim değişikliği ile kolektif bir niteliğe büründüğü yeni bir döneme işaret ettiği ileri sürülmüştür.

Üçüncü bölüm ise Irak toplumsal formasyonunun -uluslararası bağlam odaktan uzaklaştırılmamak kaydıyla- geçtiği uğraklar ele alınmış ve 2003 müdahalesine gelindiğinde, ilgili momentte Irak toplumsal formasyonunun kapitalist uluslararası işbölümü içinde ve emperyalizm karşısındaki konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tüm bölümleri ortak kesen analizler özetlenecek olursa, öncelikle kapitalist uluslararası işbölümünün sermaye birikiminin uluslararası düzlemde yeniden üretilmesi süreçleri bakımından dönüşüme uğradığı; bununla bağlantı içerisinde emperyalizmin farklı tarihsel dönemeçlerde biçim ve içerik anlamında yeni sömürü ve zor biçimlerini keşfettiği; 1945 sonrasında ABD odakta yer almak kaydıyla emperyalizmin yeni bir aşamasına geçildiği ve bahse konu aşamanın “kolektif emperyalizm” olarak adlandırılabilceği; Irak toplumsal formasyonunun şekillenmesinde ve kendi “dışarısı” ile kurduğu ilişkide kapitalist uluslararası işbölümüne stratejik hammadde satıcısı olarak eklemlenmiş olmasının temel belirleyici olduğu; son olarak, Irak toplumsal formasyonunun 1990'lara gelindiğinde kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenmiş olmakla birlikte sermaye birikiminin yeniden üretiminde sorunlar yaratan/yaratabilecek bir devlet biçime sahip olması nedeniyle bir çeşit “uyumsuzluk” ile malul olduğu belirtilebilir.

Kısaca bu şekilde özetlenebilecek analizin tez çalışmasının temel hattıyla bağlantısını ifade etmek için ikinci kısmının sonuç bölümünde bazı hususları vurgulamakta fayda vardır. Özgün bir kavramsallaştırma olarak *kolektif emperyalizm* sürecinde emperyalizmin nesnesi konumundaki ülkelerdeki (özellikle hammadde) üretim süreçlerinin doğrudan kontrolü yerine farklı çevrimlerden üretim sürecine giren unsurların düzenlenmesi ve eşgüdümü odağa alınmaktadır. Artı-değerin gerçekleştiği (birikmiş sermaye formuna döndüğü) yer merkez kalmak kaydıyla yeni uluslararası işbölümü üretim unsurlarının tamamının merkezin doğrudan kontrolünde olmasını zorunlu kılmamaktadır. Bu nedenle 2003 müdahalesinin arkasında Irak'taki petrolün eski tür bir kontrolü çabası bulunmamakta (krş. Halperin, 2009), devlet biçiminin dönüşümü aracılığıyla petrolün üzerindeki (Irak) devlet müdahalesinin -belirli bir türünün- ortadan kaldırılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

1945 öncesi dönemde doğrudan hakimiyet, doğrudan müdahale petrol arzının sürekliliği için gerekli görülmektedir. Bu dönemde üretim sürecinin unsurlarından biri olarak petrolün hammadde olarak girişini sağlaması beklenen -ABD de dahil olmak üzere- emperyalist ülkeler üretimin unsurlarının bir araya getirilmesindeki konumlarını sürdürmektedir. Bu nedenle petrol üzerinde kontrol sağlamak üretimin sürdürülebilirliği için elzemdir. Fakat 1945 sonrasında aniden ortaya çıkmasa da uluslararası işbölümündeki dönüşüm söz konusu kontrolün biçimini değiştirmiştir.

Klasik emperyalizm döneminde emperyalistlerin özel sektörün güçlendirilmesi yahut petrolün üretim süreçlerinin piyasa mekanizmasına terk edilmesi gibi bir talepleri/baskıları bulunmamaktadır. Baskı, emperyalist ülke menşeli şirketlerin petrol süreçlerinde doğrudan söz hakkı olması yönündedir. Siyasi iktidarın buna dokunacak gücü veya zemini bulunmamaktadır. Piyasa mekanizmasına terk etme baskısı, kolektif emperyalizm dönemine özgüdür, bu nedenle Irak'ta petrolün üretim süreçlerinin yerli ve yabancı sermayeye aynı şekilde (yeni biçimleriyle) açık olması gereği (devletin uluslararasılaşması) yeni bir talep olarak belirlemektedir. Bu talebin açık müdahale biçimini alması ise yirminci yüzyılın sonunu beklemiştir.

1990'lar, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin ve ek olarak bütün İkinci Dünya'nın kapitalizme entegrasyonu sürecidir (Robinson, 2007). Bu dönemdeki kapitalizme entegrasyon sürecinde toplumsal varlıkları talan edilen ülkelere elde edilen yüksek kar oranları nedeniyle emperyalist faaliyetin odağı iki blok dışında kalan azgelişmiş ülkeler şeklinde görünmemektedir. 2000'lerin başına gelindiğinde söz konusu bölgelerdeki metalaşmanın ve entegrasyonun büyük ölçüde tamamlanmış olması nedeniyle emperyalist gündemin Irak ve Orta Doğu petrollerinin metalaştırılması sürecine döndüğünü gözlemlemek mümkündür.

1990'lar öncesinde, Irak'ın uluslararası işbölümüne eklemelenme biçimi klasik emperyalizmin çerçevesine daha uygundur. Hatta bu ilişkinin sömürgeci pratiklerin

devamlılığı ile de açıklanabilecek boyutları bulunmaktadır. P-M-M1-P1 şablonu çerçevesinde değerlendirilecek olursa Irak hammadde tedariki ve mamul malların satın alınması yani P'nin M'ye dönüşümü ile M1'in P1'e dönüşümü aşamalarında uluslararası işbölümüne eklemlenmektedir. Petrol satmakta, yoğun biçimde askeri teçhizat alımı yapmaktadır. Bunun siyasi iktidarın oluşması sürecinde devlet aygıtlarını etkileme kapasitesini haiz yönetici "sınıf" ile ilgisi açık olmakla birlikte sürdürülebilirliğinin yeni koşullarda, bir başka ifadeyle kolektif emperyalizm döneminde, sorunlu olacağı açıktır.

Irak'ın siyasi bağımsızlığı yani 1932 sonrası dönemde gözlemlenebilen asli unsur petrolün bölüşümünde ABD'nin rolünün artması ve bir önceki bölümde bahsi geçen uluslararası işbölümünün değişen yapısına rağmen Irak'ın rolünde köklü bir değişiklik yaşanmamasıdır. Hatta bağımsızlığın 1958'de cumhuriyet ile birlikte gerçek siyasi biçimine kavuşması dahi anılan rolde değişiklik yaratmaktan uzaktır. Artık konu Irak'ın emperyalizm karşısındaki bağımsız konumu değil, emperyalizmin biçim değiştirmesi ve yeni koşullarda Irak'ın kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenmesi olmaktadır.

Bu bakımdan petrol arzının sürekliliği sağlandığı sürece, 1972'deki millileştirmenin etkisi (1973 OPEC Krizi de hesaba katılsa dahi) klasik emperyalist döneme göre daha katlanılabilir olmaktadır (petro-dolarların ABD ve Avrupa bankalarına yatması). Söz konusu katlanma durumunun Sovyetler Birliği'nin varlığı ve Irak gibi sosyalizme yaklaşan siyasal söylemlerin hâkim olduğu ülkelerin mevcudiyeti düşünüldüğünde başka bir yapısal zemin bulduğunu söylemek mümkündür. Kapitalist uluslararası işbölümüne stratejik hammadde sağlayıcısı olarak Irak'ın sosyalizme geçişi ve zincirden kopması gibi bir tehdit yerine tedarik zincirinin bir parçası kalarak petrolün kontrolünü "milli" bir zeminden yürütmesi kabul edilebilir görünmektedir.

Fakat 1980 ile birlikte uluslararasılaşmış devlet biçiminin, neo-liberal politikaların çevreye yayılma eğiliminin başlangıcı gözlemlenmektedir. Irak açısından küresel tedarik zincirine eklemlenme (1973 petro-dolar krizinin yarattığı yıkıma rağmen)

yeni ilişkiler içinde olsa da sürdürüldüğü için uluslararasılaşma süreçlerinden etkilenmiş olsa dahi devlet biçiminin dönüşümüne dair doğrudan bir müdahale gözlemlenmemektedir. 1990 itibariyle Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden silinmesi, kapitalizm açısından yeni imkanları ortaya çıkarmış ve dönüşümün Orta Doğu coğrafyası ve hidro-karbon satıcısı ülkeler açısından ilk hedefi Irak olmuştur. Ancak 1991 Körfez Savaşı'nın öncelikli sonucu Irak'ta devlet biçiminin dönüşümü değil, Irak'ın kapitalist uluslararası işbölümü içerisindeki konumunu yeniden üretmesidir.

Yukarıda emperyalizm ve uluslararası işbölümü çerçevesinde verilen analizin sonucunda tez çalışmasının odağı olan egemenlik kavramı ve Irak toplumsal formasyonu ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Egemenlik burjuva iktidarının, ya da “modern” anlamıyla sınıf iktidarının bir işlevi olarak düşünülürse Irak'ın hâkim sınıflarının iktidarının da bu bağlamda egemenliğinin başından itibaren koşullu olduğu belirtilebilir. Bağımsızlığa kadar geçen sürede İngiliz mandasında bulunan Irak, bağımsızlık ile birlikte iktidarını emperyalizme doğrudan bağlılığına dayandıran krallık yönetimine geçmiştir. Burada hâkim sınıflar hakimiyetini emperyalizmin varlığı ve müdahalelerine borçludur.

1958 Darbesi sonrası cumhuriyet bir dönüşümü imlese dahi iktidarın sürdürülebilirliği, rakip tanımazlığını sağlayan unsur petrol gelirlerine bağımlılık ile birlikte düşünülmelidir. Bu sebeple ABD önderliğinde görünen *kolektif emperyalizme* bağlı iktidar ilişkileri ile birlikte düşünülmesi gereken IPŞ'yi oluşturan şirketler konsorsiyumunun Irak egemenliği üzerindeki etkisi esastır. “Sınıf iktidarının bir işlevi olarak egemenlik” unsurlarının kullanımı, güç ilişkileri dengesinin yoğunlaşması olarak iktidarın somut anlamda vücut bulması ancak IPŞ'nin sağladığı petrol gelirlerinin varlığıyla mümkündür. Kısacası sınıf iktidarı burada yine emperyalizm ile kurulan ilişkinin bir türevi olarak kalmaya mahkumdur.

IPŞ'nin millileştirilmesi süreci Irak hâkim sınıf iktidarının Irak sınırlarında tesisi için bazı imkanlar barındırsa da egemenlik bu durumda Sovyetler Birliği'nin varlığı ve

hatta somut müdahaleleri ile birlikte düşünölmelidir. Buna rağmen millileştirme sonrasındaki süreç kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenme ve egemenliğin sürekliliği için bir koşul olarak petrol gelirlerine bağımlılığı azaltmamış, biçimini değıştirmiştir. 1980-1988 arasındaki savaş bağımlılığı sürdürmekle kalmamış, derinleştirmiştir. 1990 sonrası ise Irak'ın egemenlik hakları olarak tanımlanan iktidar kullanımı unsurlarından neredeyse tamamen yoksun olduğı bir döneme girdiğini göstermektedir. Rakipsiz kalan kapitalist uluslararası işbölümü ve emperyalizm, Irak'ı ablukaya almış; önce bütün gelirlerini ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını keserek Irak yönetimini ve Irak halkını terbiye etmeye, sonra da bunları petrol karşılığında vermeye dayalı bir biçimde çeperinde tutmuştur. Bunu da BM çatısı altındaki bir ambargo rejimi ile gerçekleştirmiştir. Kendi halkının temel ihtiyaçlardan yoksun bırakılması karşısında Irak devletinin “egemen” bir birim olarak bu dönemde bir etkisi bulunmamakta, Irak'ın kuruluşundan bu yana sürdürölen koşullu olma durumu son raddesine varmaktadır.

Tez çalışmasının üçüncü ve son kısmı ise anılan “ilk müdahale”nin arkasından gelen ve yine bu dönemde oluşmuş rejimin sunduğı siyasi-hukuki araçlara yaslanan 2003 müdahalesinin/saldırısının ve sonrasında Irak'ta anayasa yapım sürecinin incelenmesi için odağı uluslararası hukuku alacaktır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ULUSLARARASI HUKUK VE EGEMENLİK

3.1. Giriş

Tez çalışmasının üçüncü kısmı, ilk iki kısımla aynı şekilde üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, uluslararası hukukla ilişkili kuramsal çerçeveyi ortaya koyacak; ikinci bölüm konjonktürü meydana getiren tarihsel dönüşümü uluslararası hukuk açısından ele alacak ve üçüncü bölüm odağına Irak'ta 2003-2005 arası işgal ve dönüşümü, yani momenti koyacaktır.

Üçüncü kısmın ilk bölümü, uluslararası hukuk, egemenlik ve şiddet/zor ilişkisini hem tez çalışmasının benimsediği kuramsal öncüllerden hareketle hem de tarihsel olarak uluslararası hukukun kökenine ilişkin ilk düşünsel üretimleri tanıtarak çerçeveyi çizecektir. İkinci bölüm, kapitalist uluslararası işbölümünün ortaya çıkışı ve gelişimi, sömürgecilik ve emperyalizm pratikleri ve egemenlik arasındaki rabıtaıı ırdeleyecek, uluslararası hukukun tarihsel gelişimi ve dönemselleştirilmesini anılan ilişkilere dayandıracaktır. Tez çalışmasının ve üçüncü kısmın son bölümü ise 2003 Irak müdahalesini/işgalini öncesinde yapılan tartışmalar, işgal sonrası dönüşümün araçları ve son olarak anayasa yapım süreci temelinde ele alacaktır.

Üçüncü kısım, genel değerlendirmelerin yer aldığı sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

3.2. Kuram: Uluslararası Hukuk, Şiddet Ve Egemenlik

3.2.1. Giriş

Üçüncü kısmın ilk bölümü, odağa uluslararası hukuku alarak tezin kuramsal temellerini de ortaya koyacak olan bazı hususları ele alacaktır. Bunlardan ilki, kapitalist üretim tarzı ile hukuk arasındaki ilişkiden hareketle hukuk, zor/şiddet ve ideoloji arasındaki bağlantıların irdelenmesidir. Burada, ilk alt-başlıkta, genel bir hukuk kuramından ziyade hukukun toplumsal üretim ilişkileri çerçevesindeki konumuna değinilmesi gündeme gelecektir. Tezin inceleme nesnesini oluşturan 2003 Irak müdahalesi ve arkasından gerçekleşen dönüşüm sürecinde anayasa yapım sürecinin açıklanabilmesi için hukuk ile ve ardından uluslararası hukuk ile zor/şiddet arasındaki rabitanın kurulması gerekmektedir.

İkinci olarak, uluslararası hukukta hâkim olan ve yeniden üretilen birtakım temalar ile kavramları tartışmak üzere “uluslararası hukukun kökenleri” kabul edilen (bkz. Sur, 2006: 8) iki düşünürün çalışmaları eleştirel bir incelemeye tabi tutulacaktır. İkinci alt-başlığın içeriğini oluşturan söz konusu inceleme, uluslararası hukukun ortaya çıktığı biçimiyle sürdüğü, değişmeden güncel ilişkileri düzenlemeye devam ettiği iddiasını taşımamaktadır. Uluslararası hukukun değişim ve yayılma süreçleri, konjonktürü oluşturan yapısal dönüşümün açıklanmaya çalışılacağı ikinci bölümün konusudur ve anılan tema ve kavramların yeni bağlamlarındaki konumlarını açıklamak için daha uygun bir çerçeve sunacağı umulmaktadır. Bu bölüm açısından “kökenlerin” tartışılması, dönüşüm içerisinde yeniden üretilen ve kapitalizm ile birlikte mekânsal anlamda yayılan toplumsal ilişkilerin içerisinde taşınan hususları belirtme amacı taşımaktadır.

Üçüncü alt-başlık ise kuramsal tartışmaları uluslararası hukuk bağlamında yeniden ele alarak onu konumlandırmayı hedeflemektedir. Uluslararası hukukun, iç hukuk düzenleri gibi bir üst otoritenin, egemenin yokluğunda “hukuk” kabul edilip

edilemeyeceği ve eğer kabul edilebilirse şiddetin karşısında konumlandırılıp konumlandırılmayacağı argümanlarını masaya yatıracaktır. Uluslararası hukukun bu çerçevede anlamlandırılması için onun düzenlediği ve bir parçası olduğu toplumsal ilişkilere bakmak gerekmektedir. Bu bakımdan tarihsel materyalist yaklaşımın uluslararası hukuka tatbik edilmesiyle ortaya çıkan imkanlar hakkında, tezin sınırları dahilinde kalınarak, bazı çıkarımlar yapılacaktır.

3.2.2. Hukuk, Zor ve İdeoloji

Üçüncü kısmın ilk bölümünde yer alan birinci alt-başlık, tezin benimsemiş olduğu Yapısal Marksist perspektifin tarihsel materyalizm görüşünden faydalanan hukuk ile şiddet arasındaki ilişkiye dair bazı çıkarımlar yapmayı amaçlamaktadır. Bu şekilde, kapitalist uluslararası işbölümü ile rabitası dahilinde yayılan hukuki ilişkilerin ve bağlantılı olarak uluslararası hukukta zor/şiddetin yerine ve bunun ideolojik kerte ile bağlantısına dair kuramsal bir zemin oluşturmak mümkün olabilecektir.

Kapitalist toplumsal formasyonlarda hukukun nasıl tanımlanacağı ve nereye yerleştirileceği Marksizm için önemli bir konu olmakla birlikte görece ihmal edilmiştir (Karahanoğulları, 2017: 7-11). Bağlantılı şekilde hukukun baskı ile mi yoksa ideoloji ile mi ilişkilendirileceği sorunu güncelliğini korumaktadır. Hukukun ne kadar özerk olabileceği, bir başka deyişle hukukun doğrudan burjuvazinin elindeki silahlardan biri olup olmadığı Marksist kuramın kapitalist toplumların analizinde karşılaştığı çetrefil sorunlardandır.

Yukarıda belirtilen ve uzun zamandır var olan bu sorunlarla ilgili olarak hukuki biçime odaklanan ve hukukun kapitalist toplumlarda neden var olduğu haliyle bulunduğunu açıklama yönünde önemli bir adım olan Sovyet hukuk teorisini Ivgeny Paşukanis ile takipçilerinin çalışmaları dikkate değerdir. Aşağıda uluslararası hukuk bağlamında anılacak olan China Mieville'in (2005; 2008) kendi yaklaşımını üzerine inşa ettiği "hukukun meta-biçim kuramı"nın kurucusu olan Paşukanis, Marksist bir hukuk

kuramının, pozitivist teorinin içerisinde sınıf mücadelesi unsurunu dahil etmekten daha fazlasını gerektirdiği savıyla meta-biçim kuramının ilk “taslağını” ortaya koymuştur (Paşukanis, 2002: 47; Mieville, 2008: 105).

Anılan kuramın temel tezine göre hukuksal biçimler ile mübadele ilişkileri arasında ve meta sahibi ile hukuk teorilerinin hukuki süjesi arasında bağıntılar bulunmaktadır. “Hukuksal biçimler mübadele ilişkilerinden köken alır ve hukuksal biçimler zorunlu olarak mübadele ilişkilerini yansıtır (Karahanoğulları, 2017: 207).” Pazarın varlığı ile pazar içerisinde gelişecek değişim ilişkilerinin sürdürülebilmesi; “zilyetlik, satım akdi, mülkiyet gibi hukuki kategoriler”in pazar ile birlikte var olmasını gündeme getirecektir. Özdemir ve Aykut’a göre,

[M]eta biçimin mantığı, hukuki biçimin mantığı ile özdeştir. Çıkarların izole hale gelip karşıt menfaat sahibi olanların bulunduğu bir ortamda öne sürüldüğü yerde (maddi değişimin meta biçim halini aldığı yerde), istediği metayı istediği şeyle değiştirmekte “özgür”, taşıdığı mal üzerinde “egemen”, metalar evrensel eşitleyicinin terimleri ile değerlendirildikleri için “eşit” insan taşıyıcıları arasındaki ilişkiler, “hukuki biçim” aracılığı ile düzenlenir (2011: 298).

Pozitivist argümanın³³ aksine, mal sahibi ve hukukun süjesi olarak kabul edilen insan *taşıyıcılar*, “özgür”, “eşit” ve “egemen” sıfatlarına, bu sıfatlar kendilerine yasa

³³ Pozitivist hukuk görüşü, hukukun biçimsellik özelliğinden hareketle, hukuk normunun içeriğinin tartışılmasının gereksiz ve faydasız olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu görüş, hukuk kurallarının bir yasa koyucu tarafından konulduktan sonra biçimsellik özelliği nedeniyle adalet, meşruiyet gibi sorunlardan bağımsız olarak kendi mantıksal iç tutarlılığı ve daha üst bir normdan yola çıkılarak mantıksal çıkarımlar yapılmasını tek geçerli hukuki süreç olarak ele almaktadır. Bu bakımdan amaçlar ve niyetlerden

koyucu/devlet tarafından bahşedildiği için sahip değildir (Karahanoğulları, 2017: 216).

Özdemir'in sözleriyle,

Bahsi geçen sıfatlar, “karşıt menfaat sahibi olanların bulunduğu bir ortamda ileri sürülen izole çıkarların” değişim ilişkilerine konu olmasının ürünüdürler. Kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim hale gelmesinden sonra egemenin, keyfi olarak bu ilişkiler ile bağlantılı olan biçimi reddetme olanağı bulunmamaktadır. Bu durumda hukukun kaynağı egemenin iradesi değil, “egemen güç ilişkileri sistemini” meydana getiren nesnel üretim ilişkileri olarak kabul edilecektir (2013: 82).³⁴

Kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu toplumsal formasyonlarda hukuk, insanı “doğal” hak süjesi olarak tanımlar ve hukuki söylem bu kabule dayanır. Ancak burada bahsedilen insan ile kapitalist toplumdaki birey mefhumu arasında bir rabıta bulunmaktadır. İnsan, doğayı kendi mülkü haline getirebilir ve kendi mülkü haline getirdiği şeyi de pazarda satabilir (Özdemir, 2008: 183). Bu bakımdan bütün insanlar eşit hukuki özneler olma sıfatıyla mülkiyet hakkına sahiptir (Paşukanis, 2002: 129). Althusser bu durumu şöyle vurgulamaktadır:

bağımsız, objektif ve genel olmaları nedeniyle hukuk kuralları olduğu gibi kabul edilerek hukukun işleyişi sağlanmalıdır (Akın, 2004: 32-34). Böyle ele alındığında, anılan görüş içerisinde hukukun verili biçime nasıl kavuştuğu tartışma dışı bırakılmakta ve onun toplumsallığı bulanıklaşmaktadır. Yalnızca verili biçimiyle ve bir “irade” tarafından konulmuş kuralların hukuksallığı kabul edildiğinde, hem hukukun biçimsellik özelliğini ve verili biçimi meydana getiren toplumsal ilişkiler hem de içeriği oluşturan ve güç ilişkilerine bağlı somut toplumsal ilişkiler görmezden gelinmektedir.

³⁴ Ayrıca bkz. (Paşukanis, 2002: 109-135; 2005: 321-335).

Ama bazı öznelerin (kapitalist) üretim araçlarının mülk sahibi olmasını ve diğerlerinin (proleterler) üretim araçlarından yoksun olmasını kabul eden hiçbir yasa maddesi yoktur. Demek ki bu içerik (üretim ilişkileri) Hukukta yoktur, ama Hukuk aynı zamanda da bu ilişkileri garanti eder (2008: 104).

Bu durumda kapitalist hukuk esas itibariyle toplumsal bütünlük içinde eşit olmayan ancak hukuk aracılığıyla biçimsel olarak eşit kabul edilen hak sükeleri üzerinden kapitalist üretim ilişkilerinin varlığını garanti altına alma işlevine sahiptir. Sermaye ilişkisinin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan sözleşme biçimi, yalnızca üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyet sahipliği sorgulanmayan kapitalist ile emeği üzerindeki tasarrufu, emeğini metaa indirgeyerek satmak ile sınırlı olan ancak bu bakımdan özgür ve eşit sayılabilecek işçi hukuk önünde eşit kabul edilebilirse gerçekleşecektir. Bu itibarla kapitalist burjuva hukuku en temelde bazı ekonomik pratikleri düzenlemek ve gerektiğinde (sözleşme hükümlerine uyulmadığında) cezalandırmak amacıyla donanmıştır. Bahsi geçen ekonomik pratikler ise Althusser'in ifadesiyle,

mübadele pratikleridir, yani mülkiyet hakkını ve ona bağlı hukuki kategorileri (hukuki kişi, hukuki özgürlük, hukuk karşısında eşitlik, hukuki yükümlülük) varsayan (ve de bu hakka dayanan) meta alım satımıdır (2008: 255).

Paşukanis'in yaklaşımı takip edilirse, mübadele ilişkilerinin hukuki biçimler alması pazardaki meta sahibi olan hukuki özneler arasındaki "çatışma" neticesinde gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, çatışma, normal olanı öncelemektedir. "Hukuksal biçim çekişme/çatışmanın tanımlanması ve çözölme yöntemlerinin geliştirilmesi ile oluşturulmuştur." (Karahanoğulları, 2017: 225) Kapitalist toplumsal formasyonlarda hukuk (ya da genellikle zikredilen ismiyle modern hukuk) bu bakımdan piyasa ilişkilerine içkin olan çatışmanın "çözölmesi" ya da en azından piyasa ilişkilerinin normal seyrini belirlemek için bu çatışmalardan hareket edilmesi yoluyla biçimlenmiştir. Hukuk

kurallarının bağlayıcılığına ek olarak zorlayıcı niteliğine ihtiyaç, somut eylemler ile söz konusu ilişkinin “normal” seyrinin dışına çıkılan durumlar için gereklidir. Akın’a göre,

Hukuka uygun bir davranış esnasında bağlayıcı olan hukuk normu, hukuka aykırı bir davranışın vukuu halinde zorlayıcılığını gösterir. Zorlayıcılık, hükmün yerine getirilebilmesi için zaruridir. Normun bağlayıcılığı soyut zorlayıcılığı ise somuttur. Bağlayıcılık daha ziyade hükümle, zorlayıcılık ise müeyyide ile ilintilidir. Normun zorlayıcılığı sonuçta fiili bir müdahaleyi, zor, güç, şiddet kullanmayı gerektirebilir (2004: 42).

Zor, güç ve şiddet kullanımı, pre-kapitalist ilişkilerin işleyişinde söz konusu olan kişilerin kendi haklarını kendi güçlerine dayanarak hayata geçirmeleri yani “ihkak-ı hak”tan farklı olarak “modern” devletin uhdesine bırakılmıştır (Akın, 2004: 41). Karahanoğulları’nın sözleriyle,

Barış durumunun değil, sürekli ihlallerle oluşmuş olan düzenin güvencesi olan devlet, hem üretim ilişkilerinin güvencesi hem de bunun hukuksal biçimi olan sözleşmelerin güvencesidir (2017: 216).

Hukukun baskıcı niteliği sermaye ilişkisi ve kapitalist üretim tarzının belirlediği biçimleriyle diğer toplumsal ilişkilerden çıkarılabilir. Hukuk her durumda ilgili konu bakımından bağlantılı bir cezalandırma sistemine ihtiyaç duyar. Hukukun işleyişi, sözleşmenin uygulanması koşuluna bağlıdır. Sözleşmeye uyulması ya da uyulmaması durumlarının ikisi de sözleşmenin uygulanması anlamına gelmektedir (Althusser, 2008: 111). Aradaki fark, uyulmaması durumunda cezalandırmanın devreye girebilmesi ile ilgilidir.³⁵ Bununla birlikte hukuk pratiği her koşulda edimsel baskıya dayanmak

³⁵ “Kanunun müeyyidesi, eylem öncesinde, caydırıcı bir unsur olarak işlev görür. Eğer caydırıcılık unsuru işe yaramamış da eylem gerçekleşmiş ise bu kez yapılması gereken, müeyyidenin uygulanmasıdır. Zorlayıcılık, müeyyidenin normu koyan otorite tarafından

durumunda değildir. Çoğu durumda baskının varlığı sözleşme hükümlerine uyulması için önleyici bir işlev görmektedir (Althusser, 2008: 112).

Devletin alanına bırakılmış olan zorlayıcılık ötesinde, hukukun ideolojik işlevinden ve bununla bağlantılı olarak hak süjesi saydığı “kişi”yi nasıl oluşturduğunu anlamlandırmak elzemdir. Althusser’in ifadesiyle,

Devlet aygıtı dediğimiz şu öteki somut gerçeklikle belirli bir soyutlama (doğruyu söylemek gerekirse, apayrı bir soyutluk kipliği) ilişkisi içinde bulunan hukuk, hem baskıcı hem de ideolojiktir (2008: 258).

Başka bir deyişle hukuk baskıyı kullanır ancak baskının meşruluğu dahi hukukun ideolojik yapısıyla ilgilidir: “Hukuk pratiği çoğu durumda ‘hukuki-ahlaki ideoloji’ olarak ‘işlev görür’.” (Althusser, 2008: 117)

Bu bağlamda Yapısal Marksizm içerisinden bakıldığında hukukun özgürlük, eşitlik, yükümlülük gibi nosyonları tekrar ele aldığını ancak bunları “apaçık” gerçeklikler olarak aslında hukukun dışında “başka nosyonların yapılandığı ideolojik bir söylem içinde” belirttiğini söylemek mümkündür (Althusser, 2008: 115). Farklı bir ifadeyle, hukukun sıkça vurguladığı ve tartışılmaz kesinlikler ile kullandığı özgürlük, eşitlik, yükümlülük gibi nosyonlar üretim ilişkileri ile bağlantılı biçimde ele alınmalı ve ideoloji ile ilişkilendirilmelidir. Hâkim ideoloji içerisinden kurulan bu çerçeveye ek olarak kavramların farklı konjonktürlerde taşıdığı değişen anlamlar gözetilmeden hukukun

yerine getirileceği konusundaki geri dönülmez iradedir. İradeyi geri dönülmez yapan, artık siyasal otoriteyi de kayıt ve hükmü altına almış olan, dışsallaşmış ve kurumsallaşmış hukuk sistemidir. Zorlayıcı olan hukuktur. (...) Hukukun diğer toplumsal normlardan farklılığı, zorlayıcılık vasfının, önceden bilinen ve kesin olarak uygulanabilir olmasındandır (Akın, 2004: 39).”

sınıfsal niteliği anlaşılamaz: Hukuk, kullandığı kavramlar gibi kendi dışarısı, yani toplumsal üretim ilişkileri ele alınmadan açıklanamaz.

Kapitalist üretim ilişkileri yalnızca ekonomik uygulamalara indirgenemeyeceğinden hukukun da sadece ekonomik pratiklerle ilgili olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak hukuki söylemin tanıdığı hak süjesi ile piyasada eyleyen mülk sahibi birey arasındaki bağlantı her durumda “üretim araçları sahibinin değer biriktirmesini, bu değeri kullanabilmesini ve çalışma, çalıştırma hakkı kapsamında emeğin bu ilişkiye dahil edilerek temellük edilmesini” evrensel insan hakları kapsamına sokacaktır (Özdemir, 2008: 189). Böylece hukuki söylem verili konjonktürde bu hak ile çelişmeyecek biçimde burjuva ideolojisinin içerdiği özgürlük kategorilerini hukukun düzenlediği alana dahil edebilecektir (Özdemir, 2008: 189). Bu hak ile çelişecek hak ve özgürlük talepleri ise insan haklarının evrensel farz edilen niteliği ile çeliştiği düşünülerek dışlanacaktır.

Bahsi geçen kurguya bakılarak hukukun ele aldığı özgürlük ve eşitlik nosyonlarının kendisinin dışında, daha genel bir ideolojik çerçevede kurulduğunu söylemek, hukukun dayandığı meşruiyet temelini de işaret etmektedir. Althusser’in sözleriyle, “Hukuki ideolojide, demek ki, ‘insanlar’ın (yoksa, hukuki kişilerin değil) özgürlüğünü ve eşitliğini ‘kuran’ Hukuk değil, ‘doğa’dır.” (2008: 115) Doğal olarak hak süjesi haline gelen insanların doğal olarak mülk edinebilme ve bunu piyasa koşullarında değerlendirme imkanlarına dayanan temel, burjuva ideolojisini oluşturan söylemler içerisinden anlam kazanacak ve “apaçık” gerçeklikler olarak karşı çıkılması düşünülemeyecektir.

Yukarıda belirtilenler Althusser’in (2008: 290) “İdeoloji, bireylere ‘özne’ diye seslenir” önermesiyle birlikte düşünüldüğünde hukukun inşa edici boyutu da göz önüne alınmalıdır. Özdemir, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Hukuka uyma ilgiliyi zordan koruyabilir ya da bu uygunluk nedeniyle maddi menfaat elde edebilir, ancak uymanın asıl sebebi bu değildir; özne olmak, belirli maddi pratiklere katılabilmek, toplumsal olana dahil olabilmektir asıl sebep (2008: 207).

Başka bir ifadeyle, toplumsal ilişkilere katılacak somut insanların en başta hukukun tanıdığı “özne”lerden biri olması gerekmekte; bu ilişkilere de kapitalist üretim tarzındaki en temel hukuki biçim olan sözleşmeler üzerinden dahil olması beklenmektedir. Aksi takdirde, düzenlenilen ilişkiler içerisinde bir anomali olarak kalacak ve dışlanacaktır. Özdemir’e göre,

[H]ukuksal düzenleme başka yerde oluşmuş olanı destekleyen bir düzenleme değildir. Ağırlıklı olarak iktisadi, ideolojik ve siyasi güç kaynaklarını hukukun biçimlendirici ve ölçüme müsait alanına çeken, bu biçim dolayısı ile içeriği dönüştüren inşa edici bir süreçtir. Çatışan çıkarlar arasında sadece hakem görevi görmez, kendisi tekil çıkarları belirleyen bir söylem olarak belirir, üretken varlığı ile hem kendisini hem de diğerlerini dönüştürür. Bu durumda, kapitalist toplumsal formasyonlarda, tarafların güçleri hukuk tarafından desteklenmez ama hukuk sisteminin ve hukuki biçimlerin etkin olduğu bir süreçte üretilir demek meşrudur. Tahakkümü zordan ayıran noktalardan birisi de budur (2008: 208).

Kapitalist toplumsal formasyonlarda devletin hukuki ideolojik aygıtının doğrudan doğruya kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişini sağlama işlevi (Althusser, 2008: 260) böylece belirmektedir. Bu işlev olmaksızın piyasada karşılıklı ilişkiye giren “özne”lerin varlığından ve bu özneler arasında gerçekleşen sözleşme ile sözleşmenin uygulanması pratiklerinden bahsedilmesi mümkün olmayacaktır. Hukuki-ahlaki ideolojinin yokluğunda yalnızca baskı ve cezalandırma üzerinden –her ne kadar baskı ve

cezalandırma olmaksızın hukukun işleyişinden bahsetmek olanaksızsa da- kapitalist hukuk açıklanamayacaktır.

Tez çalışmasının kapsamında kalınarak kapitalist hukuk, baskı ve ideoloji arasındaki ilişkiler kuramsal düzlemde bu şekilde özetlendikten sonra, bir sonraki alt-başlıkta uluslararası hukukun gelişimi içerisinde bu gelişimi anlamlandırma ve müdahale etme girişimlerinden en çok atıf yapılan Francisco de Vitoria'nın ve Hugo Grotius'un düşünceler ele alınacaktır. Üçüncü alt-başlık ise yukarıda özetlenen bağıntı ile ikinci alt-başlıktaki fikişel çerçeve arasındaki ilişkiyi irdelleyecektir.

3.2.3. Doğal Hukuk ve Egemenin Şiddet Kullanım Hakkı

Bölümün ikinci alt-başlığı, uluslararası hukukun fikişel kökenlerini oluşturduğu kabul edilen iki düşünürün katkılarını ele alacaktır. Söz konusu fikirlerin bir *köken* olmaktan ziyade, düşünürlerin yaşadıkları konjonktürlerdeki gelişmelerle ilgisi bulunmaktadır. Daha sonra kapitalist uluslararası işbölümü ve “ulus-devletler sistemi”nin yerleşmesine neden olacak toplumsal ilişkilerin ilk etkileri bu dönemde gözlemlenebilmektedir. Bu nedenle aşağıda fikirleri eleştirel bir incelemeye tabi tutulacak Francisco de Vitoria ile Hugo Grotius'un kuramlarında kullandıkları temalar ve kavramların uluslararası hukukun gelişimi ve dönüşümünde, tarihsel uğraklarda değişen biçimlerde yeniden gündeme gelmeleri söz konusu olmuştur.

Aşağıda, ilk olarak, de Vitoria'nın görüşlerine ve özellikle “Haklı Savaş” temasını nasıl inşa ettiğine değinilecektir. Ardından, Hugo Grotius'un doğal hukuk geleneğine yaslanarak egemenlik kavramsallaştırmasına ulaşması ve bu egemenliği devletler arası ilişkiler bakımından zemini oluşturacak bir konuma taşınması betimlenecektir.

Vitoria, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında, Avrupalı Hristiyan “kaşifler” tarafından Amerikan yerlilerinin daha alt seviye insanlar olduğu ya da kafirler olarak katledilmelerinin kabul edilebilir olduğu yönündeki argümanlara karşı çıkmış ve bu bakımlardan kilise içerisinde özgün bir konumda yer almıştır. Vitoria, İspanya

Krallığı'nın Amerika kıtasını sömürgeleştirdiği dönemde yeni “keşfedilen” kıtadaki yerel topluluklarla kurulan ilişkinin doğurduğu hukuki sorunlar üzerine bir tartışmaya girişmiştir (Anghie, 1996: 322). Düşünüre göre, yerel topluluklar ile barışçıl bir ilişkiye girilmeye gayret edilmelidir. Mevcut durumda sürekli bir savaş ve katliam şeklinde gelişen ilişkilerin ötesinde “[t]abii yasa gereği, insan etkinliğinin üstün amacı barışçı bir uluslararası bir düzendir. Barışçı bir uluslararası bir düzen de, uluslararası ortak yarar kavramıyla özdeşleşir.” (Akal, 2013: 39-40) Bu tema, uluslararası hukuk tarihi boyunca etkinliğini kaybetmeyen ve “uluslararası ortak yarar”ın nasıl tanımlandığı dönüşse de barışın çerçevesini çizmeye çalışan ve onu savaşın karşısında konumlandıran doğal hukuk geleneğinde izlenebilmektedir.

Düşünüre göre yerliler de akıl (*reason*) sahibidir ve bu nedenle “tanrısal yasa”nın parçası olmasalar dahi “doğal yasa”nın içerisinde yer almaktadırlar (Anghie, 1996: 323). Burada Vitoria, Aquinumlu Thomas'ın geliştirdiği ve Orta/Feodal Çağ içerisindeki dönüşümler neticesinde 14 ve 15. yüzyıllarda güç kazanmış ve hâkim hale gelmiş Kilise öğretisinden hareketle yasalar arasında bir ayırım yapmakta ve Hristiyanlık dışındaki insanlar olarak yerlileri konumlandırmaktadır. Vitoria “Yeni Dünya”da katliamlar ile yüzleşen yerlilerin de hakları olduğunu, ancak anılan hakların doğal yasaya uygun davranmaları durumunda geçerli olacağına ilişkin görüşünü tutarlı biçimde savunmuştur (Akal, 2013: 50). Anılan hakların başında ise mülkiyet hakkı gelmektedir ve İspanyol sömürgecilerin iddia ettiğinin aksine inançsızlık ve günah yerlilerin ellerinden bu hakkı alamamaktadır (Akal, 2013: 63). Ancak buradaki mülkiyet hakkı kolektif mülkiyeti tanımamaktadır. Mülkiyet bireysel bir haktır ve doğal hukuka göre kimsenin mülkiyetinde bulunmayan bir şey, ilk sahiplenenin mülkiyetine geçer. Bir başka ifadeyle kolektif mülkiyette olan şeyler gerçekte mülkiyet değildir ve İspanyollar'ın onları mülk edinmesinin önüne geçmek doğal hukuka aykırı olacaktır.

Akıl sahibi ve doğal hukukun parçası olan yerliler siyasi olarak İspanyollara eşittir ve onların doğal haklarını da içeren ve uluslararası ilişkilerin temelini oluşturan ilkelere karşı çıkmamaları bu eşitliğin somutlaşması için elzemdir. Burada, uluslararası hukuk açısından kurucu nitelikte olan unsurlardan bir tanesi, Vitoria'nın yerlileri evrensel doğal hukuk sistemi olarak *jus gentium* içerisinde saymasıdır (Anghie, 1996: 325). Kavram, kapitalist toplumsal ilişkilere öncel ve ulus-devlet yapısı oluşmadan ortaya çıkmış olan bir “ülkelerarasılık”a göndermede bulunmaktadır. *Jus gentium*'a dahil olarak yerlilerin de tıpkı “yeni dünya”yı işgal eden Avrupalı kuvvetler gibi mülkiyet hakları bulunmaktadır. Söz konusu yerliler, akıl sahibi insanlar olarak kendi toplumsal sistemlerini kurmuş, kendi kurallarını oluşturmuş birer topluluktur. Bu nedenle onların sebepsizce katledilmeleri *jus gentium*'a ve dolayısıyla doğal hukuka aykırı olacaktır. Fakat tam da *jus gentium*'a dahil edilmeleri nedeniyle, farklı da olsa bir akıl sahibi olan bu insanların birtakım ödevleri oluşmaktadır.

Kendileriyle karşılaşan diğer topluluklar ile iletişime geçmek ve onlar ile ticari ilişkilerde bulunmak ilkelere uyma ödevinin temel bir parçasıdır (Anghie, 1996: 326). İspanyollar hem Hristiyanlığın elçileri olarak hem de kendileriyle ticari ilişkiler kurmak isteyen farklı topluluklar olarak bu hakka sahiptirler. Ne zaman ki yerliler bu hakkı inkâr edip İspanyolların Hristiyanlığı yayma ve onlarla -eşitsiz ve zorla da olsa- ticari bir ilişki kurma taleplerine yüz çevirdiklerinde bu sefer İspanyollar için “Haklı Savaş” zemini doğmuş olmaktadır.

Böylece Vitoria yerlilerin doğal yasa gereği haklarını teslim ettikten sonra somut durumda sömürgecilerin karşılaşmakta oldukları bazı durumlar ile savaşın haklı gerekçelerle mümkün ve gerekli olduğu görüşünü de kuramına dahil edecektir. Bir başka deyişle savaş hukuku kuramının temellerini oluşturacaktır (Akal, 2013: 74). Haklı Savaşın (*Just War – Bellum Justum*) koşulları ve hangi durumlarda başvurulabileceği,

tartışmasının temelinde yer almaktadır. En genel düzlemde haklı savaşın amacını insanlığın ortak yararı olarak belirtmektedir (Akal, 2013: 75).

Ortak yarar ile sömürgecilerin çıkarları arasında beliren “tesadüfi” örtüşme ile birlikte özgür ve eşit insanların “toplum oluşturma” ve “iletişim kurma” hakları sömürgecilerin yeni keşfedilen kıtadaki eylemlerinin meşru temellerini vermektedir. Akal’ın aktarımıyla,

Denizler ve de tüm limanlar özgürce kullanılabilir, herkes istediği yere göç edebilir (*ius peregrinandi*), her yerde serbestçe dolaşır, ticaret yapabilir (*ius commercii*), inancını zorlamaya başvurmadan yayabilir. Böyle özetlenebilecek olan ilke, Vitoria’nın modern kuramının temel taşıdır. İletişim hakkı ya da *ius communicationis* (2013: 78).

Diğer bir deyişle, hakkın temeli olan ve saygı duymaları beklenen doğal ilkelerin belirlenişinde yerlilerin değil, sömürgecilerin toplumsal koşulları belirleyici olmaktadır. Bahsi geçen hak ve yükümlülöklere ek olarak “barbarların” kendi aralarında uyguladıkları “zorbaca” yöntemler de aynı şekilde sömürgecilerin haklı savaşının bir nedeni olmaktadır düşünöre göre. Tanrı’nın insanlara verdiği “kendi hemcinslerini koruma görevi” nedeniyle sömürgeciler kendileriyle doğal hukuk gereği eşit olan yerlileri korumakla yükümlüdürler (Akal, 2013: 81).

Anılan “Haklı Savaş” ilan etme hakkı ise *egemenin* uhdesindedir. Fakat yerliler ve diğer topluluklar egemen olamazlar, çünkü Hristiyan değillerdir (Anghie, 1996: 330). Farklı biçimde bir akla ve görece düzenli topluluklara sahip olabilirler ancak egemen olmak için gerekli olan nitelikleri haiz değillerdir. Vitoria, totolojik bir önerme biçiminde egemenin ancak içerisinde hiçbir eksiklik bulunmayan, başka bir şeye ihtiyaç duymayan “mükemmel topluluklara” ait olabileceğini belirtmektedir (Anghie, 1996: 329).

Buradan hareketle denilebilir ki Vitoria, yerliler ile yapılacak savaşını dini bir gerekçeye değil, farklı topluluklar arası ilişkiye, yani seküler bir zemine

dayandırmaktadır. Bu bakımdan Hristiyanlık ve karşısındaki kafir düşmanlar ikiliğini reddetmekte, savaşın haklı kılınmasını yerlilerin akıl sahibi ve doğal hukukun birer parçası olmasına bağlamaktadır. Meşruiyet zeminini dini zeminden seküler zemine taşıdıktan sonra ise egemenin niteliklerine dair yaptığı çıkarımlar ile Hristiyanlığı sonradan dahil etmektedir. Bir başka ifadeyle Hristiyanlık bir neden değil, egemenin niteliğidir. Böyle inşa edildiğinde, uluslararası hukukun farklı konjonktürlerde edindiği içerikler ile “Haklı Savaş” bakımından egemenin niteliği değişebilir hale gelmekte, örneğin “demokratik olmak” benzer bir kurguda yer alabilmektedir.

Bu noktada bir parantez açılarak Vitoria’nın eleştirel değerlendirmesinin gidebileceği diğer yönler üzerine kısa bir vurgu yapılmalıdır. Yukarıda Vitoria üzerine yorumlarından faydalanan Antony Anghie (1996), uluslararası hukukun sömürgeci pratikler içerisindeki gelişimini ele aldığı ve alan için önemi yadsınamayacak eserinde (2005) uluslararası hukukun içerdiği eşitsizlikleri sömürgecilik ve emperyalizm arasındaki farkları, bunun uluslararası hukuka yansımalarını ve kapitalizmin birikim dönemleri ile bağlantılarını göz ardı etmektedir. Bu tutumun ana nedeni, uluslararası hukuk normlarının içerdiği eşitsizliklerin Üçüncü Dünya’nın ötekileştirilmesi üzerinden okunması ve karşıtlığın bu temelde ele alınmasıdır. Uluslararası hukukun düzenlediği ve aynı zamanda kendisini de düzenleyen toplumsal ilişkiler yerine Avrupa’nın “öteki” ile karşılaşmalarına odaklanma durumu, Avrupamerkezcilik eleştirisinin de kısıtlı kalmasına yol açacaktır (Amin, 2007: 176).

Vitoria’nın hukuki sorunlara evrenselci çözümler ararken keşfettiği birtakım temalar ve kavramsallaştırmalardan sonra, dönemin güç merkezlerinden biri olan Hollanda’da doğmuş düşünür Hugo Grotius’un görüşlerine yer verilebilir. Düşünür, egemenlik kavramı bağlamında, uluslararası hukukun “egemen eşit devletler” prensibi etrafında kuruluşunun fikirsel mimarlarından biri olarak görülmektedir. İçinde bulunduğu koşullar göz önüne alındığında, Grotius da değişmekte olan toplumsal yapıyı

anlamlandırma ve ortaya çıkan yeni ilişkilerin etkilerini mevcut ideolojik ve siyasi düzeneğin imkânları içerisinde ortaya koyma çabasıdır. Dönemin düşünürlerine benzer biçimde “doğal hukuk” temelinde ele aldığı kuramı uyarınca egemenliği tanımlamış ve onun meşruiyet zeminini işaret etmeye gayret etmiştir.

Grotius’a göre egemenlik, “eylemleri bir başkasının denetimine bağlı olmayan, yaptıkları bir başkasının iradesiyle geçersiz kılınamayan” bir güçtür (Grotius’tan aktaran Köker, 2009: 101). Bununla birlikte, düşünür her güç gibi söz konusu gücün de biri ortaklaşa, diğeri de özel olmak üzere iki taşıyıcısı bulunduğunu belirtmektedir. Egemenliğin ortaklaşa taşıyıcısı ise devlettir. Böylece, Grotius “tüzel kişilik” olarak gördüğü devleti gerçek kişilerden ayırmaktadır:

Tüzel kişiler ile gerçek kişiler birbirlerine benzemezler. Gerçek kişiler bakımından, aynı ve tek bir başa bağlı birçok gövde kuşkusuz düşünülemez; oysa bir tüzel kişi, çeşitli ilişkileri göz önünde tutulunca, başka başka gövdelere aynı zamanda baş olabilir (Grotius’tan aktaran Köker, 2009: 102).

Grotius’un üretimde bulunduğu konjonktürde özellikle hukuki biçimin ticari ilişkilerin yeniden üretimindeki etkisi, düşünürün kavramsallaştırmalarında da ifadesini bulmaktadır. Köker’in ifadesiyle,

Devletin ortaklaşa taşıyıcılığını üstlendiği “egemenlik”in, her biri kendi mülkiyet (egemenlik) alanlarına sahip “gerçek kişiler”i (bireyleri) “tek” bir baş altında toplayan bir “tüzel kişilik” diye nitelenmesi, XVII. Yüzyılda, özellikle de Grotius’un yaşadığı dönemde genelgeçer bir nitelik almış olan “ticaret toplumu”nun en temel özelliği olan “şirketler”in (korporasyonların) tüzel kişiliğinden kaynaklanmaktadır (2009: 103).

Grotius, devletin tüzel kişilik sahibi olmasını, devletin hukuk yoluyla kendi gövdesini oluşturmasına dayandırmaktadır. Bu hukuk ise, hem doğal hukuktan yani insan doğasının gereklerinden hem de gerçek kişiler olarak insanların iradelerini bir devlet

kurma yönünde birleştirmelerinden oluşmaktadır (Köker, 2009: 103). Burada Grotius, daha sonra Hobbes, Locke ve Rousseau gibi toplumsal olanı bir sözleşme ile oluşmuş bir gerçeklik olarak kurgulayan düşünürlerle aynı çizgide yer almaktadır. Böyle bir kuramsal çizginin toplumsal ilişkilere bakıldığında sebebi daha önce de vurgulandığı üzere sözleşmenin bir hukuki biçim olarak yayılması, üretim ilişkilerinin toplumsal yapıyı bu yönde değiştirecek itkilerinin bulunması olarak görülebilir. Grotius, artık belirli bir hakkın taşıyıcısı olarak gerçek kişilerin, bireylerin düşünölmeye başlandığı bir toplumsal yapı içerisinde fikirsel üretimde bulunmaktadır.

Grotius, egemenliğin özel taşıyıcısının ise “her ulusun yasaları ve görenekleri (örf ve adetleri) uyarınca, ya bir kişi ya da daha çok kimse (Grotius’tan aktaran Köker, 2009: 104)” olduğunu belirtmektedir. Egemenlik, ya kralın (monarkın) ya da halkın elinde olabilir bir başka ifadeyle. Grotius, böylece egemenliğin kaynağı ile somut durumdaki uygulama biçimini birbirinden ayırmaktadır ve egemenlik ile egemenliğin dönüşümü üzerinde etkin olan doğal hukuk-pozitif hukuk ayrımını kuramının temeline yerleştirmektedir. Egemenlik, insan doğasının zorunluluklarından kaynaklanmaktadır yani doğal hukuk ile ilişkilidir. Egemenliğin biçimi, buyurma yetkisi ve bunların kullanılmasını kapsayan özel taşıyıcılık ise yürürlükte olan hukuk, yani pozitif hukuk ile ilintilidir (Köker, 2009: 105).

Tüzel kişilik kavramının siyaset yazınındaki erken kullanıcılarından olan Grotius, egemenin somuttaki görünümüne dair saptamalar yaparken egemenliğin meşruiyetini de kutsal otoritenin onayı yerine insan doğasına dayandırmaktadır. Sözleşme yapma kabiliyetine sahip bireyler olarak insanlar, doğalarının getirdiğı zorunluluktan ötürü egemenliğin ortaklaşa taşıyıcısı devlete yetkiler tanımışlardır. Devlet ise, diğer devletler ile -tam da buradaki bireyler gibi- kendi topraklarının maliki olarak sözleşme esaslı ilişkilere girmektedir. Burada Grotius, gerçek kişiler ile tüzel kişiler arasındaki hukuki

bağıntıyı kullanarak Avrupa ekseninde gelişen uluslararası ilişkilerin sürdürülmesi için gerekli zeminin ilk kuramcısı olarak belirlemektedir.

Yukarıda verilen fikirler bağlamında doğal hukuk geleneğinin uluslararası hukuk bakımından kurucu kabul edilmesi nedeniyle onun egemenlik ile kurduğu ilişki ilgi çekicidir. İnsanı temel alan, insanı insan olarak kabul etme iddiasındaki bir kuramda dahi neden her insan topluluğunun egemen sayılamayacağına ilişkin doneler bu gelenek içerisinde bulunabilir. İlk aşamalarda dahi tartışmanın düğümlendiği yerlere bakıldığında, örneğin Vitoria için, yerlilerin insan olarak kabulü onların toplumsal sistemlerinin geçerli kabul edilmesine yetmediği görülmektedir. Vitoria'nın çalışmalarından etkilendiği yönünde iddialar bulunan (Anghie, 1996: 321) Grotius, Avrupa içi ilişkileri düzenlemek üzere bir kuram oluştururken doğal hukuka yaslanmakta fakat bu hukuk ve kapsadığı haklar yalnızca Avrupa'da hakim hale gelmekte olan toplumsal ilişkilere atıfta bulunmaktadır.

Daha önce düşünürler hakkında yapılan vurgular yinelenecek olursa, bu bölüm kapsamında önemli görünerek düşüncelerine yer verilmesinin nedeni, düşüncelerini mükemmel ve çelişkisiz biçimde ortaya koydukları inancıyla uluslararası hukukun kurucusu sıfatını hak ettiklerinin düşünülmesi değildir. Aksine, tam da kapitalist üretim ilişkilerinin ve sömürgeciliğin ağırlığını hissettirmeye başladığı bir coğrafyada ve tarihte gerçekleştirdiği düşünsel üretim ile mevcut toplumsal çelişkileri içermeleri ve güncel tartışmalar içerisindeki meşrulaştırma süreçlerinde istihdam edilen kavramların yeniden ve yeniden keşfediliyor olmasıdır. Uluslararası hukuk tarihi ve güncel tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda argümanların aynı hatları takip ettiği görülebilir. Bir sonraki alt-başlık, hukuki biçimin uluslararası hukuk zemininde takibini yaparken Vitoria ve Grotius'un başlattığı geleneğin etkisini hesaba katarak uluslararası hukuk ile şiddet/zor ilişkisini irdeleyecektir.

3.2.4. Uluslararası Hukukta Biçim ve Şiddet İlişkisine Dair

Hâkim ideoloji içerisinde uluslararası hukuk kuramı üzerine yapılan tartışmalar uluslararası hukukun ya belirli bir irade tarafından bilinçli bir şekilde biçimlendirildiği ya da zaten hiçbir etkisinin olmadığı şeklindeki -kuramsal anlamda- iki birbirine yakın çizgi etrafında şekillenmektedir. Hukuk ve egemenin iradesi arasında kurulan bağlantı nedeniyle uluslararası hukukun “gerçekten” hukuk olup olmadığı tartışmaları daha eskilere dayanmakla birlikte, merkez kapitalist ülkelerin ABD odakta yer almak kaydıyla dış müdahaleler aracılığıyla izlediği siyaset uluslararası hukuku istediği gibi biçimlendiren bir “hegemon” a yapılan göndermelerin artmasına neden olmuştur. Dahası, uluslararası hukukun barışı sağlamak üzere bir “üst akıl” tarafından oluşturulduğu düşüncesi de hem anılan müdahalelerin barış adına gerçekleştiğini iddia ederek meşrulaştırma hem de savaşın bir istisna hali olmaktan çıkarak genelleştiğine yapılan vurguyla mevcut durumu eleştirme uçlarına sürüklenmektedir.

Her şeyden önce, hukukun ve uluslararası hukukun yalnızca yazılı kurallar ve sözleşmelerden ibaret olmadığı, bunları da içeren ancak daha geniş toplumsal/uluslararası ilişkilere göndermede bulunan kurucu ve düzenleyici bir anlamı haiz olduğu vurgulanmalıdır. Bununla birlikte, anılan kuruculuğun hâkim bir irade ya da iradeler tarafından dayatılmadığını ya da insanlık tarihinin çektiği büyük acılar sonrasında geliştirdiği akıl yoluyla ortaya çıktığı ve kendinde bir “İyi”yi temsil ettiği iddialarının gerçekten uzaklığını belirtmek gerekir. Marksist eleştirelilik içerisinde en azından uluslararası hukukun küresel güç ilişkilerini düzenleme ve inşa etme özellikleri incelenmeli; savaşın uluslararası hukuk bakımından ne anlama geldiği teknik veya ahlaki bir düzlemde değil, bilimsel olarak ortaya konulmalıdır.

Bu husus, ilk olarak uluslararası hukukun “ne olduğu” ile ilintilidir. Aynı soru, uluslararası hukukun “hukuk olup olmadığı” tartışmasını da çağırmaktadır. Bölümün ilk

alt-başlığında değinildiği gibi, pozitivist argüman hukukun belirli bir irade tarafından konulan kurallarla ve “hukukun korunan menfaatler” ile açıklanmasını öngörmekteydi. Böyle bakıldığında, bir üst-otoritenin yokluğu uluslararası hukuk açısından onu ortaya koyan ve sonradan müeyyide ile destekleyen “meşru” bir güç odağının yokluğunda keyfiyete teslim olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu bakımdan *hukuki niteliği* sorunlu görünmektedir (Malanczuk, 1997: 5-6).

Öncelikle, uluslararası hukukta “Austin’ci” perspektif (Mieville, 2005: 18-19) olarak adlandırılabilir ve yukarıda özetlenen yaklaşımın egemenlik ve devletin konumu bağlamında önemli bir sorunu bulunmaktadır: Egemenin buyruğu esas alınarak hukuk açıklanmaya kalkılırsa, egemen devletin hukuki bir varlık (entite) olarak açıklanması mümkün görünmektedir (McCarthy’den aktaran Mieville, 2005: 19). Buna ek olarak, Mieville’in belirttiği gibi uluslararası hukukun niteliği ve egemen ile buyruk-zor ilişkisini tanımlamak için bir üst-otorite kavramsallaştırması *mevcut* değildir. Yine Paşukanis’in kuramından hareketle, hukuki biçimin ortaya çıkması ve kapitalist ilişkilerin işleminde etkin hale gelmesi için “üstün” ve “soyut” bir baskı zorunlu görünmemektedir. Her ne kadar bunlar kapitalizmin işleyişinde “istikrar sağlama” gibi işlevler edinse de hukuki biçimin kendisine dışsaldır (Mieville, 2005: 129). Kısacası, üst-otorite eksikliği ve buyurma yetkisi sahibi bir egemenin yokluğu, uluslararası hukuku “daha az hukuk” yapmayacaktır.

Uluslararası hukukun niteliğini anlamlandırmak için bu bölümün odak noktalarından olan baskı/zor/şiddetin konumlandırılması faydalı görünmektedir. Bu maksatla, Mieville’in “uluslararası hukukun meta-biçim kuramı” (2008) olarak adlandırdığı yaklaşımı ve onun Paşukanis’in fikirleri ile bağlantısı ele alınacaktır.

Kapitalist üretim tarzının hakimiyetinde, hukuki biçim ile piyasa ilişkileri arasındaki bağlantıdan bölümün ilk alt-başlığında bahsedilmiştir. Paşukanis’in hukuk kuramını esas alan ve bu kurama katkıda bulunan Mieville, uluslararası hukukun benzer

biçimde ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu iddia doğrultusunda uluslararası ilişkiler alanına gelindiğinde Mieville, değişim ilişkilerinin ve dolayısıyla hukukun öznelere olan meta sahipliğinden devletin uluslararasıdaki “egemenlik” konumuna bir “sıçrama” gerçekleştirmektedir. Değişim ilişkilerinin yapısı, devletleri de, uluslararası alandaki ilişkilerinde aynı toplum içerisindeki öznelere zorladığı gibi zorlamaktadır. Mieville’e göre,

Çünkü bu sistemde ve uluslararası hukukun bu sistemin kaidesini oluşturan hükümlerinde, devletler, tıpkı bireyler gibi, mülk sahipleri olarak karşılıklı etkileşime girerler; her devlet kendi egemen bölgesine sahiptir (2005: 54).

Mieville’in “sıçrama”sı, devletler hukukunun temelinde yer aldığı düşünülen Hugo Grotius’un argümanlarının etkilerine yaslanmaktadır (Mieville, 2005: 54). Devletler uluslararası ilişkiler alanında kendi toprakları üzerinde sahiplik iddiasında bulunabildikleri müddetçe, diğer bir deyişle uluslararası hukukta egemenlik prensibi var olduğu sürece uluslararası hukukun hak süjesi olarak mevcuttur. Bu argüman, egemenlik iddiasında bulunamayacak durumda olan, daha doğrusu uluslararası hukukun gelişimi esnasında egemenlik doktrinine uymayanların neden hak süjesi sayılamayacağını anlamlandırmak için de bir araç olarak kullanılabilir. Özdemir’in ifadeleriyle,

Devletin yokluğunda, uluslararası hukuk, gücünü farklı koşullar ve biçimlerde gerçekleştirilen sınıf sömürsünden alan silahlı hak süjeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk haline gelir. Burada kapitalist ekonomileri olan devletler arasında gerçekleşen bir mücadeleden bahsedilmemektedir. Devletin gelirleri ve kendisini diğer devletler karşısında koruma kapasitesi sermaye birikiminin sürekliliğine dayandığından, kapitalist dünya ekonomisinde, “yapısal karşılıklı bağımlılık” Mieville’in

birey-taşıyıcıdan devlet-taşıyıcıya atlaması için gerekli düzeneği verir (2009:

10).

Uluslararası hukukun temel işlevlerinden birinin, yukarıda anılan biçimiyle “egemen” devletler arasındaki ilişkilerin “barışçıl” biçimde yürütülmesi olduğu yönündeki anlayış gittikçe artan biçimlerde hâkim hale gelmektedir. Bu da Mieville’in uluslararası hukuk ve savaş-şiddet üzerine gerçekleştirdiği analizi merkezi bir unsur haline getirmekte; yine uluslararası hukukun *hukuki* niteliğine dair çıkarımlar yapmasına olanak vermektedir.

Mieville’in (2005: 127) Paşukanis analizinden çıkardığına göre, şiddet meta-biçime içkindir, onun kalbinde yer almaktadır. Bir metaı sahiplenmek, onu sahiplenme olanağı olan diğerlerinden ayırmak demektir. Başka bir deyişle, değişime konu olacak bir metaa “benim” demek, “senin değil” demektir. Bu durum, daha en başından güç uygulama kapasitesini gerektirir. Aksi halde, sahipliğinin reddedilerek karşı tarafın sahiplenmesini engelleyecek herhangi bir şey bulunmamaktadır (Mieville, 2008: 113).

Uluslararası hukukun meta-biçim teorisi bu şekilde düşünüldüğünde, uluslararası ilişkilerde de şiddet, ilişkinin kendisine içkin hale gelmektedir. Paşukanis’in meta-biçim kuramından yola çıkılarak bakıldığında şiddet ve baskının değişim ilişkilerinden bağımsız düşünülemeyeceğini belirten Mieville, bu argümanı uluslararası hukuk için bir zemin olarak kullanabilmektedir. Soyut “üçüncü bir gücün” yokluğunda mevcut normun biçimini belirli bir içerikle doldurabilecek tek düzenleyici şiddet taraflardan birinin şiddetidir. Bu nedenle uluslararası hukuk şiddet kullanma kapasitesine sahip silahlı birimlerin hak süjesi olarak görülebilmesi için en iyi örnektir (Mieville, 2005: 136).

Her ne kadar değişim ilişkilerine içkin şiddetten bahsedildiğinde siyaset (ya da baskıcı güç, zor) yaklaşmış da olsa, onun özgül biçimi olan burjuva devletin doğrudan temel ve gerekli olmadığı sonucuna varmak mümkündür (Mieville, 2008: 113; 2005: 128). Bu şekilde düşünüldüğünde, uluslararası ilişkiler alanında şiddet ve baskının

meydana gelmesi için bir üst otoriteye (ulusüstü bir yapılanmaya) gerek yoktur. Şiddet, ya da Mieville'in vurguladığı biçimiyle “siyasi olan en başından itibaren hukukidir: Bunu kabul etmek, hukuk hakkındaki yaklaşımınız ister idealist ister skeptik olsun biçimcilikten kopmak demektir.” (Mieville, 2005: 24) Anılan argümanlardan yola çıkılarak, Mieville'in “savaş, eylem halindeki uluslararası hukuktur” (2005: 148) iddiasını anlamlandırmak mümkün olacaktır.

Bu durumda, savaşın ve şiddetin uluslararası hukuka içkin olduğu kabul edilirse, şiddetin kullanımı bakımından sınıf mücadelesi ve emperyalizmin konumlandırılması nasıl olacaktır? Uluslararası hukuku içerik-odaklı bir yaklaşımla sınıfsal temele oturtmayı hedefleyen B. S. Chimni'ye göre,

Marksist perspektiften bakıldığında hukukun sınıfsal temelde sürekli gelişmesini destekleyen şey; prensipler, politikalar ve standartlara başvurulmasıdır. Zira bunlar, Gramşiyen anlamda, egemen sınıfların etik-politik hegemonyalarını açığa çıkarmaktadır. Eğer uluslararası hukuk sınıf hukukuysa, öyle olduğu için (...) uluslararası bağlamın kendine özgü özellikleri bu anlayışı kendisi için de barındırmaktadır (1993: 102).

Mieville, bu yaklaşıma göre uluslararası hukukun sınıfsal doğasının “prensipler” ve “siyasalar”dan kaynaklandığının savunulduğunu belirtmektedir. Başka bir deyişle, hukuku sınıfın silahı haline getiren, uluslararası hukukun yapısındaki herhangi bir şeyden ziyade, tikel hukuki hükümlerin içeriğinin “egemen sınıflar” tarafından yürütülmesidir. Ancak, Paşukanis bu anlayışın sol pozitivizm olarak “sınırlı bir tatmin” sağladığını, çünkü hukuki biçimi dışladığını belirtmektedir (Mieville, 2008, s. 104-105). Mieville'in alıntılandığı (2005: 135) Marx'ın sözünde belirtildiği gibi “eşit haklar arasında, güç belirleyicidir (*between equal rights, force decides*)”.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, Mieville'in ele aldığı sorun (uluslararası hukukun *hukukiliği*) ve sorunun çözümünün netleştiği ifade edilebilir: Üst bir otoritenin

bulunmadığı hukuki sistemlerde ihkak-ı hak (diğer bir deyişle, hukuki sùjelerin kendi zorlayıcı şiddeti) hukuki ilişkiyi düzenlemektedir (Mieville, 2005: 133): “Hukuk ve şiddet *egemen savların düzenleyicileri olarak* içsel anlamda bağıdırlar.” (Mieville, 2005: 135)

Gelinen noktada, Mieville’in kuramsal katkıları özellikle uluslararası hukuka Marksist bir yaklaşım geliştirmek bakımından ufuk açıcıdır. Bununla birlikte, uluslararası hukuku ele alırken birey-taşıyıcıdan devlet-taşıyıcıya gerçekleştirilen “sıçrama” bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Özdemir’e göre,

Her toplumda kapitalist üretim ilişkileri farklı biçimlerde hâkim hale gelirler. Hâkim hale gelirken de, farklı uluslararası ve üstü etkileşimler üzerinden dolayım lanırlar. Birikim stratejileri, kapitalist birikimin farklı dönemlerinde farklı sınıfsal ittifaklara yol açarlar ki bunların siyasi ifadesi her zaman ilgili devletlerin önvarsayılan (mantıksal olarak türetilen) müstakil çıkarlarına denk gelmez. Bir başka deyişle, devlet iktidarı bazen (günümüzde artan sıklıkla) devlet-taşıyıcının, bir özel mülkiyet sahibi olarak varsayılan menfaatiyle çelişik olarak kullanılır (2009: 11).

Farklı biçimde ifade edilirse, devletin kendisini ve egemenliği verili bir bütünlük içerisinde ele almanın uluslararası hukukun düzenlediği ilişkileri açıklamak bakımından handikapları olacaktır. Sorun, Marksist devlet kuramının katkıları aracılığıyla ele alınabilecek olsa dahi, Mieville’in yaklaşımına dışarıdan enjekte edilerek çözülmesi pek olası görülmemektedir. Tez çalışmasının kapsamını aşacağından ve sorunun çözümü çetrefil olduğundan burada ele alınmayacaktır. Bununla birlikte, Mieville’in kuramını oluşturduğu uluslararası hukukun işleyişinde “egemen eşit devletler” hak sùjesi sayıldığı sürece yaklaşımın “uluslararası hukukun niteliği” ve “uluslararası hukuk-şiddet” bağlantısına dair çıkarımları kabul edilebilir görünmektedir.

Bununla beraber, Mieville’in yaptığı katkıya ufak bir ekleme yapılarak tezin çalışma nesnesine dair çıkarımlar için yeni bir kapı aralamak mümkündür. Bu katkı, bölümün ilk alt-başlığında belirtilen “hukuki özne haline gelme” ile ilintilidir. Bireylerin hukuk kurallarına uyma edimleri arkasındaki tek gerekçenin baskıdan/müeyyideden kaçınma olmayacağı, bizzat hukuki özne olarak kabul edilmenin ve bunun gereklerini yerine getirmenin kurucu bir işlevi olduğu belirtilmiştir. Benzer biçimde, Paşukanis ve ardından Mieville takip edilerek, egemen bir birim olarak hak süjesi sayılmanın, eşit devletler arası ilişkilere girmek için yegâne olanak olduğu ileri sürülebilir. Bu bakımdan yalnızca siyasi alanda değil, ekonomik alanda cereyan edecek uluslararası ilişkilerin belirli biçimsel özellikler gerektirdiği ve bununla birlikte düzenleyici kurallara uymanın ötesinde bu biçimsel özellikler aracılığıyla kapitalist uluslararası işbölümüne eklemleme olanağı doğurduğu ileri sürülebilir. Bu bakımdan, anılan biçimsel gerekliliklere uymayanların -özellikle azgelişmiş, bağımlı toplumsal formasyonlar için- kapitalist uluslararası işbölümü dışına atılma tehdidi ağır basacaktır. Hatta, dışarıda bırakılma, hak süjesi olma vasfını kaybedecek kadar ileri gidenler için birer yaptırım aracına dönüşecek, siyasi baskı ve şiddete ekonomik zor eklemenecektir.

Tekrarlanacak olursa, hukuki özne olmak, egemen olma gerekliliğinin tek belirleyeni, bu nedenle siyasi-diplomatik ilişkilere girebilmek değildir. Esas itibarıyla kapitalist uluslararası işbölümüne girebilmektir. Burada yalnızca kurallara uymak ya da uymamak gibi bir durumdan bahsedilmemektedir. Bizzat özne olmanın koşulu olarak egemen olmanın değişen biçimsel özelliklerine sahip olmak gerekmektedir. Irak örneğinde bu, uluslararasılaşmış devlet biçimine uymama halinde tezahür etmekte, devlet biçimine uymama durumu burjuvazinin uluslararasılaşmış iktidarının bir işlevi olarak egemenliğin yeni gerekliliklerini Irak açısından sorunlu hale getirmektedir. Burada BMGK aracılığıyla gerçekleştirilen müeyyideler yalnızca Irak hükümetinin “eylemleri”

ile ilgili değildir. Sorun, bu eylemleri sürekli hale getiren toplumsal yapıdadır ki bu da egemen bir devlet-özne olarak Irak'ın sorgulanmasına yol açmaktadır.

Üçüncü alt-başlıkta, uluslararası hukukun hukuki niteliği ve şiddet/zor ile ilişkisi hakkında Marksist perspektif aracılığıyla bazı çıkarımlar yapıldıktan sonra, bölüm bir sonraki alt-başlık ile sonuçlandırılacaktır.

3.2.5. Sonuç

Tez çalışmasının son kısmının birinci bölümünde öncelikle kapitalist toplumsal formasyonlarda hukuk ile baskı/zor ve ideoloji arasındaki ilişki irdelenmiş, burada hukukun meta-biçim teorisi ile Yapısal Marksizm'in kavramsallaştırmaları temel alınmıştır. İkinci olarak, uluslararası hukukun iki temel tartışmasının kökenlerine dönülmüş, şiddetin düzenlenmesi ile meşrulaştırılması ve hak süjeleri olarak devletlerin egemen birimler halinde tanımlanması hususlarında Vitoria ve Grotius'un fikirlerine yer verilmiştir. Son olarak, “uluslararası hukukun meta-biçim teorisi” olarak adlandırılan yaklaşım aracılığıyla uluslararası hukukun kendisi ve şiddet ile ilişkisi bakımından dikkate değer görülen bazı önermelere ulaşılmıştır.

Tez çalışmasının bir sonraki bölümü, konjonktürü anlamlandırmak üzere uluslararası hukukun tarihlendirilmesi konusuna eğilecektir.

3.3. Konjonktür: Uluslararası Hukukta Dönemselleştirme ve Egemenliğin Konumu

3.3.1. Giriş

Tez çalışmasının üçüncü kısmının ikinci bölümü, Irak müdahalesini hazırlayan ve onun egemenlik bakımından konumlandırılmasını belirleyen uluslararası hukukun mevcut yapısını, verili konjonktürde değerlendirmeye çalışacaktır. Bu nedenle uluslararası hukukun kapitalizmin tarihsel dönüşümüyle birlikte farklı aşamalardan geçtiği düşünülerek onu dönemlere ayırma yoluna gidecektir. Bu biçimde hem kapitalist

uluslararası işbölümünün temel unsurları ile bağlantılarının hem de bahse konu unsurların dönüşümünün irdelenmesi mümkün olacak; egemenlik prensibinin uluslararası ilişkileri düzenlemek yolunda geçirdiği uğraklar belirtilecek; ve bunlar aracılığıyla konjonktürü ortaya koyan yapısal ilişkiler uluslararası hukuk bağlamına oturtulacaktır.

Belirtilen maksada uygun olacağı düşünülerek bu bölüm üç alt-başlığa ayrılmıştır. İlki, uluslararası hukukun kendi başına bir alan olarak ortaya çıktığı sömürgeci dönemleri (eski-yeni sömürgecilikler) ele alacaktır. İkinci alt-başlık, 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde kapitalist birikimin ve dolayısıyla uluslararası işbölümünün yeni gereklilikleri ile birlikte dönüşen düzenleme kipliğinden hareketle klasik emperyalist dönemin uluslararası hukukunu betimleyecektir. Son alt-başlık ise, 1945 sonrası emperyalist ilişkiler çerçevesinde yeni biçimine kavuşan uluslararası hukukun anahatlarını ortaya koyacaktır. Bu süreçte egemenlik kavramının işaret ettiği iktidar ilişkilerinin dönüşümüne dair hususlara değinilecek ve uluslararası hukuk kurallarındaki yeni “keşifler” vurgulanacaktır.

3.3.2. Uluslararası Hukukun Gelişimi ve Sömürgeci Dönem(ler)

Bölümün ilk alt-başlığı, uluslararası hukukun ortaya çıkış koşullarını ortaya koyarak onun nesnesi ve düzenlediği ilişkilere dair özgüllüğün ne olduğuna dair tartışmayı serimleyecektir. Uluslararası hukukun tarihi ve başlangıcından bahsetmek için öncelikle devletin, sınıflı toplumlar ile birlikte ortaya çıkması (Şenel, 1995: 37-45) sonrasında tek bir biçimde/tipte var olmaya devam etmediğini belirtmek gerekmektedir. Benzer biçimde, diğer devletlerle ilişkilerini değişmez bir çatı altında toplamak mümkün değildir (Özdemir, 2012: 80-82). Merkezi iktidara sahip, mutlakiyetçi ulus-devletler arasındaki ilişkiler ile bağlantısı olan fakat esasında kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim hale geldiği bir toplumsal bağlamda mevcut uluslararası hukukun ortaya çıkabileceğini belirtmek gerekmektedir. Daha önce vurgulandığı gibi, uluslararası hukuk, Paşukanis’in

kuramından yola çıkılarak analiz edilen meta-biçimin yayılması ve hukuki biçim bağlantısının gözlemlendiği bir tarihsel dönemeç ile oluşmaya başlamıştır.

Uluslararası hukuk, egemenliğin, merkezi bir devletin diğer yerel iktidar iddialarını ve tanrısal iktidara dayalı kilisenin alternatif bir kaynak olma imkanını ortadan kaldıran özelliği olmadan düşünülemeyecek bir olgudur. Bu bakımdan kapitalizmin tarihsel gelişimi ile birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Burada hukuki-biçim aracılığıyla hak süjelerinin tanımlanması ve tüzel kişilik gibi bir kavramsallaştırmanın varlığı hem sermaye temsilcileri hem de devletler için bir zemin sağlamaktadır (Özdemir, 2012: 82). Kamusal buyurma yetkisi *imperium* ile özel alanda buyurma yetkisi *dominium* ayrışması da kapitalizm ile ilintilidir: Kamu mülkiyeti ile hükümdarın mülkiyetinin ayrışması süreçlerinde kamusal mülkiyetin tüzel kişilik aracılığıyla tıpkı sermayenin bu kişilik aracılığıyla temsil edilmesi gibi bir imkana kavuştuğunu söylemek mümkündür (Özdemir, 2012: 86-87). Grotius'un uluslararası hukuk için kurucu isim sayılması büyük oranda bu sürecin kuramsal açıklamasını gerçekleştirmiş ve doğal hukuk aracılığıyla ilk başlardaki gelişim evrelerinde bulunan, yeni toplumsal ilişkileri düzenleme sürecindeki uluslararası hukukun yeni özelliklerine dair ilk çıkarımları yapmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, “kapitalizmin ne zaman başladığı” sorusu tartışmalıdır. Tezin ikinci kısmında kısaca bahsedilen Dünya Sistemi Ekolü'nün bir kanadı kapitalizmi bir sistem olarak beş bin yıllık bir geçmişe dayandırmaktadır (Frank ve Gills, 2003). Genelleşmiş meta üretimine dayanan karmaşık bir ticari ağ üzerinden bakarak Frank ve Gills, Avrupa kapitalizminin bir özgünlüğü bulunmadığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşımda üretim tarzlarına değil, esasta değişim ilişkilerine yani ticari ilişkilere dayanan bir çözümleme göze çarpmaktadır (Akbulut, 2007: 108).

Bununla birlikte, tartışmanın ele alınması, kapitalizmin gelişimi ve bununla bağlantılı olarak egemenlik kavramının Avrupa-merkezci biçime ortaya çıkışına dair bazı

hususları ifade etme olanağı barındırmaktadır. Bu açıdan tezin ikinci kısmında uluslararası işbölümünün nasıl tanımlanacağı ile ilgili aktarılan tartışmalara bağlanan, James M. Blaut'un argümanlarına yer vermek anlamlı görünmektedir. Zira, Blaut, Avrupa'da kapitalizmin gelişimini Amerika kıtasından elde edilen "değerli" madenler ile oradaki emeğin aşırı sömürüsüne bağlamaktadır. (Blaut, 1992: 4; Akbulut, 2007: 103-118).

Blaut'a göre, 1492 (Amerika'nın "keşfi") tarihinden önce Asya, Afrika ve Avrupa'nın gelişmişlik düzeyleri birbirlerinden farklı değildir (Akbulut, 2007: 103). Blaut'un iddiasına göre bu üç kıtada yeni başlamakta olan kapitalizmin, -düşününürün kavramsallaştırmasıyla *protokapitalizmin*- mevcudiyetinden söz edilebilecek merkezler bulunduğu belirtilebilir (1992: 25-27). Bu bakımdan Avrupa'nın Asya ve Afrika'ya teknolojik ya da iktisadi bir üstünlüğü olduğunu ileri sürmek mümkün değildir (Akbulut, 2007: 104). 1492'nin önemi, bu tarihi takiben gelişen sömürgeci pratiklerin Avrupa'da - ilksel- sermaye birikimini oluşturmuş olmasıdır ki, bunun temelinde Amerika'daki plantasyon üretimi, köle emeği ve değerli madenlerin talan edilmesi etkili olmuştur (Blaut, 1992: 53).

Bir başka ifadeyle, düşünürün iddiasına göre, Avrupa'da kapitalizmin gelişimi Avrupa'ya özgü ve içsel dinamikler ile değil, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi sonrasında birikmiş sermaye ile açıklanmalıdır. Diğer türlü, protokapitalizmin Asya ve Afrika'daki varlığını göz ardı etmek ve Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek anlamına gelebilecektir. Anılan iddianın, kapitalizmin ortaya çıkışı sonrasında sömürgeci ve emperyalist dönemler için de dikkat edilmesi gereken yöntemsel bir noktaya temas ettiği düşünülmektedir. Emperyalizm kuramlarının serimlendiği tez çalışmasının ikinci kısmında belirtildiği üzere, kapitalizmin gelişimi ve dönüşümünün yalnızca onun merkez kapitalist ülkeler içerisindeki dinamikler ile açıklanamayacağı kabul edilmelidir. Sömürgelerden ve sonrasında emperyalizmin nesneleştirdiği ülkelere akan birikmiş

emek ve hammadde hesaba katılmaksızın, kapitalist birikimin açıklanamayacağı vurgulanmalıdır.

Bununla birlikte, kapitalizmi bir üretim tarzı olarak ele almak ve bu bakımdan toplumsal formasyonun kapitalist niteliğe bürünmesine bakmak elzemdir. Böylece, sermaye birikiminde ticaretin, dolaşımın (ya da genel itibarıyla pazar ilişkilerinin) öncelikli bir belirleyiciliğe sahip olmadığını, bunun ancak kapitalist toplumsal üretim ilişkileri çerçevesinde ele alındığında kapitalist bir nitelik taşıyacağını belirtmek gerekmektedir. Böylece, sürecin iki farklı boyutta analiz edilmesi gereği kendini belli etmektedir.³⁶ Burada Blaut'un yaklaşımına değinilmesinin sebebi, bahsi geçen ilişkiye “kurucu” bir anlam yüklemesi, bu bakımdan Avrupa’da kapitalizmin gelişmesinde sömürgelerin varlığının önemine vurgu yapmış olmasıdır. Uluslararası hukukun gelişimi ve dönüşümü söz konusu olduğunda, bu ilişkinin etkileri belirleyici olacaktır.³⁷

Yukarıda değinilen tartışmanın üzerine, uluslararası hukukun dönemselleştirilmesi sorununa geçilebilir. Bu bölümde B. S. Chimni'nin (1993: 220-236) tarihlendirmesi kabul edilecek ve kapitalizm uluslararası ticaret ile değil, sermaye ilişkisini temel alan bir üretim tarzı ile ilişkilendirilecektir. Bu bakımdan ilk ayırım, “sömürgeci dönem”in kendi içerisinde yeni ve eski olarak ikiye ayrılması şeklinde belirmektedir.

Eski sömürgecilik dönemi 1600-1760 yılları arasını kapsamaktadır (Chimni, 1993: 224). Kapitalizmin Avrupa’da gelişmesi, başka bir ifadeyle kapitalist üretimin

³⁶ Bu tartışmaya bağlanan, kuramsal bir açıklama girişimi için bkz. (Akbulut, 2007: 26-30): “İç ve dış oluş sorunu”.

³⁷ 1492 momentini analizinde temel bir unsur olarak ele alan ancak kapitalizmin gelişiminden ziyade Avrupalı olan-olmayan ayrımı ve “öteki”nin varlığı aracılığıyla egemenliğin inşasının izini süren bir çalışma için bkz. (Anghie, 2005).

düzenli bir toplumsal örgütlenme haline gelmesinden önce ilkel birikim sürecinin ağırlığı bulunmaktadır. Tez çalışmasının ikinci kısmında ana hatlarıyla ortaya konulmuş bu süreç özellikle ticaret ve sömürgeler ilişkisi bakımından Avrupa odağında gerçekleşmiştir ve uluslararası hukukun kuruluşu ile ilintilidir.

Chimni, eski sömürgecilik döneminde Avrupa’da manüfaktür üretiminin görece geriliği ile bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir ve yazara göre, Asya’dan Avrupa’ya getirilen malların tüccarlar tarafından buradaki pazarlarda satılması etrafında şekillenen bir zenginlik birikimi mevcuttur (1993: 227). Öncelikle, Hollanda 1600’lerin başlarında tam anlamıyla gelişmiş bir sömürge sistemini kurmuştur (Marx, 2011: 719-721; Chimni, 1993: 224). Ardından, 1600’lerin ortasına gelindiğinde İngiltere’nin büyük oranda sömürge ticaretinde tekel haline gelmesi ve bunun arkasındaki silahlı deniz gücünün diğer ülkelerin askeri güçlerine üstün gelmesi söz konusudur (Chimni, 1993: 225). İngiltere, bu dönemde kendisiyle rekabet edebilecek bütün sömürge üretimini yasaklamıştır (Chimni, 1993: 225). İspanyol Veraset Savaşı (1701-1714) sonrasında İspanyol Amerikan İmparatorluğu’nun yegâne tedarikçisi ve köle ticaretinde tekel konumuna gelen İngiltere, Avrupa içi rekabette açık bir hakimiyet sahibidir (Chimni, 1993: 225).

1690 itibariyle merkezde İngiltere olmak kaydıyla sömürgelerin (İrlanda, Amerika ve Batı Hindistan) büyük oranda Avrupa’ya hammadde arzını sağladıkları ve esas itibariyle sömürgeler ile kurulan ilişkinin ilksel mal sömürüsü üzerine biçimlendiği belirtilebilir (Chimni, 1993: 225-226). Burada tam anlamıyla ortaya çıkmış bir dünya ekonomisinden değil, onun gelişim aşamalarından bahsetmek daha doğru olacaktır. Dünya çapında oluşturulmuş pazarların ve uluslararası işbölümü aracılığıyla kaynakların sömürülmesinin birden çok devletin üretim kapasitesini artıracak seviye ulaşmamış olması geniş çapta bir Avrupa sanayileşmesi için yeterli değildir (Chimni, 1993: 226). Bu bağlamda İngiltere’nin sanayileşmesinin tamamlanması, bu emperyal gücün dünyanın bütün sömürge alanlarını kontrol altına alması ile mümkün olacaktır. Böyle bir

biçimlenmeye sahip olan uluslararası işbölümünün başlangıç aşamaları, uluslararası hukukun biçimlenmesinde ilk adımı vermektedir.

İkinci adım ise, mutlakiyetçi devletlerin ortaya çıkmasıdır (Özdemir, 2012: 85). Tez çalışmasının ilk kısmında ele alınan süreç içerisinde siyasi iktidarın merkezileşmesi, feodal üretim tarzının hakimiyetinde parçalanmış iktidar yapısının ortadan kalkmaya başlaması gibi unsurlar sürecin parçasıdır. Bütün siyasal iktidarın kaynağı, belirli bir ülkesel-ulusal alan üzerindeki iktidarın kaynağı merkezi devlet haline gelmektedir. Merkantilist sistem ise ticaret aracılığıyla ilkel birikimi oluşturacak zenginliği Avrupa coğrafyasına taşımak maksadıyla donatılmıştır ve yeni biçimlenen ulus-devlet imparatorlukları diğer ülkeler ile rekabet içerisinde, sömürgelerdeki doğal kaynakları talan etmekte devlet iktidarını etkin biçimde kullanmaktadır (Chimni, 1993: 226).

Yine bu dönemde, İmparatorun ve Papa'nın rollerinin gerilemeye başladığı, Avrupa toplumları arasındaki ilişkilerin egemen devletler etrafında şekillenmeye başladığı görülmektedir (Chimni, 1993: 226). Bu bağlamda, 1648 Vestfalya Antlaşması'nın egemen devletler arasındaki ilişkinin başlangıç tarihini imlediği yönünde bir genel kabul bulunmaktadır (Kaygusuz, 2021: 26). Benno Teschke'nin iddiasına göre (2017: 341-343) böyle bir milat tanımlamak doğru değildir, zira 1648'deki yapı feodal dönemin sınıfsal ilişkilerinden neşet eden bir devlet yapılanmasına dayanmaktadır. Bununla birlikte, emperyalist dönemin uluslararası hukukunun kendi meşruiyet ve ilkelerini anılan antlaşmaya dayandırdığını belirtmek mümkündür.

Yukarıda belirtilen iki adımın gerçekleştiği süreçte Avrupa coğrafyası odakta olacak şekilde uluslararası ilişkilerin biçimlenmesinde “milletler hukuku (*jus gentium-law of nations*)” anlayışının yerini bağımsız bir disiplin olarak uluslararası hukukun alması önemli bir etken olmuştur (Chimni, 1993: 227). Evrensel bir milletler hukukunun gelişmesi, doğal hukukun modern bir doktrin aracılığıyla anlaşılmasına dayandırılmaktadır. Klasik gelenek tanıma doktrinini kurucu bir teori olarak kabul

etmemiştir fakat bu noktadan itibaren uluslar arasına, “ulusların oluşturduğu aileye” dahil olmak egemen birimler olarak kabul edilmekten geçmektedir (Chimni, 1993: 227). Feodal devletin belirleyiciliğinin ortadan kaldırılması, ilişkilerin yeni biçimlerinin merkezizetçi mutlakizeti devletin çatısı altında ortaya çıkması dünyevi iktidarın hakimiyetini de getirmiştir (Chimni, 1993: 227).

Endüstri devrimi öncesinde uluslararası iktisadi ilişkiler temelinde devletler arasındaki eşitsizliği açıklayacak bir doktrin bulunmamaktadır. Zaten merkantilistler Avrupa dışındakilerle ticaret yaparken bunları kontrol altında tutmaktadır ve böyle bir sorunsal açığa çıkmamıştır. Esas sorun, Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri tanımlama meselesidir çünkü Avrupalı devlet arasındaki savaşların hem karada hem de (oğunlukla) denizlerde gerçekleşmesi ile ilgili bir düzenleme ihtiyacı doğurmaktadır (Chimni, 1993: 227). Grotius’un uluslararası hukukun gelişiminde hangi ilişkilerin biçimlendirici etkisinin başat olduğunu işaret edencesine eseri için “Savaş ve Barış Hukuku zerine” (1967 [1625]) ismini tercih etmesi dikkate değerdir.

Uluslararası hukukun gelişiminde ikinci evre, yani yeni sömürgecilik dönemi 1760-1875 arasını kapsamaktadır (Chimni, 1993: 227). Eski sömürgeciliğin üretim yerine Avrupa dışından getirilen ürünlerden elde edilen kar üzerine inşa edilmesi durumu dönüşmektedir. Britanya’nın emperyal politikaları, özellikle 1760’ların başında yeni bir sömürgecilik dönemine girildiğini göstermektedir (Chimni, 1993: 228). Fransa ile yapılan Yedi Yıl Savaşları (1754-1763), Fransa’nın bütün sömürgelerinden mahrum kalması ile sonuçlanacak ve rekabetin İngiliz hakimiyetinde devam edeceğini haber verecektir (zdemir, 2012: 88). İngiltere’nin sömürge politikası dönüşmüş, sömürge bölgelerinden hammadde sağlamaya odaklanmak yerine buraları pazar olarak kullanmaya geçilmiştir. Böyle bir değişim, İngiltere’nin üretim kapasitesinin artırılmasıyla buna uygun pazar imkanları bulması gerekliliğinden ve iç pazar talebinin anılan ihtiyacı karşılamaktan uzak olmasına dayanmaktadır (Chimni, 1993: 228).

Büyük oranda merkantilist sistemin ortadan kaldırılarak yerine pazarlar üzerinde tekel kurmayla şekillenen yeni bir modelden bahsetmek mümkündür. Önceki plantasyon sistemi ve sömürgelerdeki yerleşimler üzerinden yürütülen süreç, fabrikaların gerçekleştirdiği büyük çaplı üretimin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Buna ek olarak askeri örgütlenme ve silahlanmada yapılan yenilenmelerin etkili olduğu belirtilebilir. Fransa ile gerçekleşen ve galibiyetle sonuçlanan savaşlar sonrasında Britanya, Kanada ve Hindistan gibi yerlerdeki yerleşimlerini korumayı başarmışsa da Amerika sömürgelerinin bağımsızlık kazanması sonrasında farklı bir genişleme itkisi oluşmuştur (Chimni, 1993: 228). Kanada ve Hindistan'a ek olarak Asya ve Afrika'da, ayrıca Avustralya'da sömürgelerin hammadde ve pazar olanakları için artması söz konusudur. Bu kaynaklar ve pazarlar sayesinde Britanya dünyanın hegemon gücü haline gelmiştir.

Yine temelde dünyanın büyük bir kısmı tamamıyla tarımsal üretim gerçekleştirirken ufak bir kısmı sanayi üretimine dayanmaktadır ve bu, uluslararası işbölümünün temel biçimlenmesini vermektedir. Uluslararası işbölümünün yeni yapısı nedeniyle iç pazarların farklı ve daha karmaşık biçimde bağlandığı gözlemlenebilmektedir. Dünya ekonomisi bu dönemde tek bir ülkenin üretim ve dolaşım ağları (İngiltere) etrafında şekillenmektedir.

Bu dönemde uluslararası hukuktaki gelişmelerin büyük bir etkisi bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Özellikle Fransız İhtilali sonrası egemenlik kavramı cumhuriyetçi içeriğiyle birlikte Avrupa sistemini meydana getirecek ve ileri gelen devletlerin dış politikalarını oluşturacak merkezi bir kavram olarak belirlemektedir (Özdemir, 2012: 89-90). Bu süreçte, devletler arasında daha fazla hukuki etkinlik gözlemlenmektedir. Antlaşmaların sayısının ve kapsadığı alanların çoğalması söz konusudur ve iddialar ile karşı iddialar uluslararası hukuk çatısı altında dile getirilmeye başlanmıştır (Chimni, 1993: 229).

Viyana Kongresi'nin oluşturduğu “Avrupa Uyumu”nun uluslararası hukukun gelişimindeki etkisi de dikkate değerdir (Özdemir, 2012: 90). Köle ticaretinin kaldırılması; uluslararası sularda serbest dolaşım prensibinin ilk görünümünün burada bulunması; diplomatik misyon ve görevlilerinin yeni bir çatı altında kurumsallaşması gibi unsurların uluslararası hukukta biçimlenmesinin gözlemlendiği uğraktır (Chimni, 1993: 230).

Chimni, bu unsurların gelişiminin uluslararası hukuk bakımından “pozitif” anlamıyla belirlediğini, yani devletler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde gözlemlenebilir ve tatbik edilebilir unsurların çoğaldığını ifade etmektedir (Chimni, 1993: 230). Bu unsurlar nedeniyle aslında burjuva uluslararası hukuku eskinin evrensel olma iddiasında olan milletler hukukundan Hristiyan bir milletler hukuku olmaya doğru daralma özelliği sergilemektedir (Chimni, 1993: 230). Yeni sömürgecilik altında sömürgeler uluslararası hukukun öznesi olarak değil, nesnesi olarak kendilerine yer bulabilmektedirler (Özdemir, 2012: 90). Uluslararası hukukun şekillenmesinde herhangi bir söz sahibi değildirler.

Gelişen dünya pazarının yeni talepleri nedeniyle ve Avrupalı tüccarları ve malları korumak ihtiyacıyla devlet sorumluluğu hukuku genel itibarıyla Avrupalı olmayan dünyanın aleyhine şekillenmektedir (Chimni, 1993: 230). Burada tamamen 19. yüzyıl boyunca Avrupalı güçlerin eşitsiz antlaşmalar, kapitülasyonlar ve hamilik yönetimlerini dayattıkları gözlemlenmektedir (Chimni, 1993: 230). Pozitivizmin uluslararası hukuk anlayışıyla egemenliğin bir uzantısı olarak savaş ve savaş dışı baskıyı bir ayrıcalık olarak görmesi ve Avrupa dışı dünyaya şiddet kullanımının rasyonalize etmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır: Şiddet ve baskı, antlaşmaların geçersiz kılınması için kabul edilen bir neden değildir (Chimni, 1993: 230). Medenileşme standardı ve beyaz adamın yükü gibi meşrulaştırma araçları da sürecin bir parçası haline gelmiştir (Özdemir, 2012: 92).

Chimni'ye göre, söz konusu pozitivist yaklaşımların yalnızca sömürge dünyanın rasyonalizasyonu için sonradan geliştirilen *ex post facto* bir şey olarak görmek ne kadar yanlışsa, pozitivist hukuku bir neden olarak görmek de o kadar yanlıştır (Chimni, 1993: 231). Hukukun yapısı ve işlevi üzerinden ele alındığında uluslararası hukukun bahsedilen ilişkileri yarattığı ya da onun meşrulaştırılması için rasyonel biçimde üretildiğinden ziyade bu ilişkilerin bir ifadesi olduğu ve onları düzenleyici bir işlev yüklendiğini belirtmek daha uygun olacaktır.

Bir sonraki alt-başlık, yukarıda anlatılan çerçevenin dönüşerek eşitsizlik ilişkilerinin uluslararası hukuk aracılığıyla yeniden tanımlandığı emperyalist dönemi inceleyecektir.

3.3.3. Klasik Emperyalizm'in Uluslararası Hukuku

Klasik emperyalizm aşaması, 1875-1945 arasını kapsamaktadır. Marksizm içindeki tartışmalarda emperyalizm olarak adlandırılmış bu dönem, sermaye birikiminde yeni bir döneme girilen tarihsel sürece işaret etmektedir. Finans sermayenin hakimiyet kurduğu ve sermaye ihracının öne çıktığı; dünyanın bütün bölgelerinin emperyalist devletler tarafından sömürgeler olarak paylaşıldığı ve bu nedenle bu topraklar üzerinde yoğun bir emperyal rekabetin gerçekleştiği; böylece sürekli olarak emperyalist devletler arası savaflara sahne olan bu dönemin uluslararası hukuku, önceki dönemin eşitsizliklerini farklı bir düzlemde yeniden üretecektir.

Uluslararası hukuk, bu bağlamda söz konusu rekabet ve savaşın düzenlenmesi maksadını öne çıkarmaktadır. Chimni'ye göre (1993: 232) dünya topraklarının parçalara ayrılması; uluslararası iktisadi ilişkilerin çelişkileriyle birlikte derinleşmiş olması; emperyalistler arasındaki çelişki ve savaşların artması ve eşitsiz bir gelişim ve iktisadi büyümenin uluslararası hukukta izler bıraktığı belirtilebilir. Dönemin uluslararası hukukunu üç hat üzerinden incelemek mümkündür. İlk hat, 19. yüzyılın Avrupa çapındaki milletler hukukunun modernleşmiş bir biçime bürünmesi, dini göndermelerinden

arındırılması, coğrafi sınırlarından kurtulmaya çalışan evrensel ve seküler biçime dönüşümü ile bağlantılıdır. Hristiyan olmayan büyük güçlerin (Türkiye, Japonya) uluslararası ilişkilerde birer unsur olarak kabul edilmesi de bunun bir parçasıdır (Chimni, 1993: 232-233).

Dönemin uluslararası hukuku, yarı-uygarlaşmış ve barbar sömürge toplumlarını kendi alanının dışında bırakmanın ideolojik biçimde meşru kılınması için bazı hukuki araçlar sağlamıştır. Yine emperyalist ihtiyaçlar için modernleştirme, uygarlaştırma misyonu altında devlet sorumluluğu hukukunun geliştiği gözlemlenebilmektedir (Chimni, 1993: 233). Henüz eşitsiz ilişkileri gizlemeyi sağlayacak araçların ortaya çıkmadığı fakat evrensellik iddiasını içermekle birlikte dışarıda bırakılan unsurların tanımlanarak çelişkilerin ertelenmesine çalışıldığı söylenebilir (Chimni, 1993: 233). Bu dönemde uluslararası hukuk, emperyalistlerin ve tebaalarının (yaşam, mülkiyet ve özgürlük) haklarının korunması ve sömürgeci pratiklerin rasyonelleştirilmesi için bazı araçlar ortaya koymaktadır (Özdemir, 2012: 92). Hem diplomatik ilişkilerin gelişmesi hem de emperyal ülkenin çıkarlarının korunması yalnızca siyasi değil, iktisadi süreçlerle de bağlantılıdır. Uluslararası düzlemde sermayenin üretimi, yeniden üretimi ve dolaşımı için gerekli görülen uygulama ve düzenlemeler ülkelerin iç hukuklarının uyumlu hale getirilmesini de uluslararası ilişkilerin gündemine taşımıştır (Chimni, 1993: 233). Emperyal ülkenin çıkarlarının ve tebaanın diğer ülkelerde korunması ihtiyacı uyumlaştırma sürecini Karşılıklı antlaşmalar ve diplomatik ilişkilerin kurumsallaşması aracılığıyla iç hukuk düzenlemelerinin eşgüdümü sağlanmaktadır (Chimni, 1993: 233). İlgili ülkelerde burjuvazinin genel olarak temsil kapasitesi ile birlikte uluslararası sınıf ittifakları, anılan uyumlulaştırmanın seyrini belirlemektedir (Özdemir, 2012: 93).

Sömürgeci dönemde Avrupa ekseninde gelişmiş olan uluslararası hukuk, bu dönemde Avrupa için uluslararası hukuka dönüşmüştür; medeni olan-olmayan ayrımı ile ırkçı kuramların birleşmesi de yine bu dönemin ürünüdür (Özdemir, 2012: 91). Önceden

doğal hukukun parçası olarak kabul edilen Avrupa dışı devletlerin sömürgeci dönemde Avrupa içine doğru daralan uluslararası hukukun dışına itildiği görülmüş; emperyalist dönemde pozitivist anlayış çerçevesinde egemenlik adı altında ve devlet sorumluluğu hukuku aracılığıyla yeniden Avrupa coğrafyası ile sınırlandırmıştır. Belirli bir devlet tipine sahip olan ve uluslararası ilişkileri yürütme ehliyetine sahip devletler grubu ile dünyanın çoğunluğunu oluşturan kapitalist dünyanın sömürge olmak dışında parçası olamayanlar arasındaki ilişkilerin pozitivist argümanlar aracılığıyla rasyonelleşmesi anlamına gelmektedir (Özdemir, 2012: 91).

İkinci hat, emperyalist rekabetin artması, düzenli hale gelmesi nedeniyle savaşın engellenmesi ve barışın sürekli hale getirilmesi, sorunların barışçıl çözümünün desteklenmesi yönünde ve savaşın insanileştirilmesi amacıyla savaş hukuku çerçevesinde birtakım düzenlemeler getirilmesi ile ilintilidir (Chimni, 1993: 234). Lahey Konferansları (1899 ve 1907), bu anlamda önemli iki uğrak olarak görünmektedir (Özdemir, 2012: 93). Bunlar, emperyalistler arası çelişkileri çözmek için ortaya konulmuş araçlardır fakat bunun gerçekleşmesi 1945 sonrasında emperyalizmin dönüşümüne denk gelecek yeni ilişkileri bekleyecektir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Versay Antlaşması ile emperyalistler arası barışın sağlanması yönünde yeni kurumsal düzenekler oluşturulmuştur (Chimni, 1993: 234). Savaşı uluslararası hukuk açısından dışsallaştırma amacı, emperyalistlerin rekabetten kaynaklanan gerçeklikle karşılaşmalarıyla alakalı görünmektedir ve Milletler Cemiyeti bu süreçte başarısız olmuştur. Başarısızlığın sebebi örgüt aracılığıyla düzenlenmeye çalışılan ilişkilerin, rekabeti savaş düzeyine taşımayı engelleyecek koşulları oluşturamamış olmasıdır. Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler gibi bir amaçla hareket edebileceği uluslararası yapıya ve bunu gerçekleştirecek kapasite ve yetkiye sahip değildir.

Milletler Cemiyeti düzeninde manda sistemi ile sömürgeciliğin yeni bir biçim altında meşrulaştırıldığı, hukuki yaptırımlarla desteklenebilecek hale geldiği

görülmektedir (Özdemir, 2012: 92). Emperyalist dönemde sömürgeci pratikler dönüşmektedir fakat temel bakımından korunmaktadır. Hiçbir zaman ulaşmanın mümkün olmadığı ve ne anlama geldiği net olmayan (gerçekte kapitalizmin az gelişmiş bir biçimine evrilmesi beklenebilecek) medenileşme prensibi sömürgeci pratiklerin yeni zeminini oluşturmaktadır.

Üçüncü hat ise, bu dönemin uluslararası hukuk ve örgütler üzerinden ortaklaştırıcı boyutunda bulunabilir. Her ne kadar yoğun biçimde siyasi rekabet ve savaflara sahne olmuş olsa da uluslararası iktisadi ilişkilerin aşırı derecede genişlemesi ve bunun yarattığı ihtiyaçlar nedeniyle uluslararası örgütlerin daha yönetsel birlikler olarak ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Chimni, 1993: 234-235). Rekabet olmasına rağmen iş birliğini gerektiren alanlar için özel kurumsal çerçeveler oluşturulmuştur.

Emperyalist dönemde oluşan ve uluslararası hukukun hak süjesi kabul edilebilmeyi belirleyen ölçütlerden söz etmek gerekmektedir: İlki, tanıma kurumudur (bkz. Sur, 2006: 118-123). Devlet kabul edilmek için mevcut devletler tarafından tanınmanın gerçekleşmesi beklenmektedir. Burada tanınmanın kuruculuğu üzerine tartışma devam etmekte ve tanımanın *kurucu* değil, *açıklayıcı* olduğu yönünde genel bir kabul bulunmaktadır (Sur, 2006: 118). Buna rağmen tartışmanın kendisi dahi merkezde yer alan Avrupa, ABD ve Japonya gibi ülkelerin egemen olanların kim olacağını belirleme kudretine kavuşmaya başladığını açığa çıkarmaktadır.

Hangi devletlerin egemen sayılacağına ilişkin ikinci ölçüt, 1933 yılında Montevideo Konvansiyonu'nda belirtilen kriterler ile alakalıdır. Belirli özelliklere sahip olmak, uluslararası hukukun hak süjesi olarak kabul edilmek için gereklidir. Montevideo'nun belirlediği kriterler şu şekildedir: a) sürekli bir nüfus; b) tanımlı (sınırları belirlenmiş) bir toprak parçası/ülke; c) hükümet ve d) diğer devletler ile ilişkiye girebilme kapasitesi (Malanczuk, 1997: 75). Ülkesellik ve bu ülkenin kontrolü, nüfus ile birlikte devletin varlığının fiziksel temelini oluşturmaktadır (Malanczuk, 1997: 75-76).

Üçüncü kriter olan hükümet ise, fiziksel kriterler olan ülkesellik ve nüfus üzerinde etkin kontrolü ifade etmektedir (Malanczuk, 1997: 77). Etkin kontrolün iç ve dış olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Bir hükümetin içerideki kontrolü, anayasal özerklik anlamında bir hukuki düzeni kurma ve sürdürebilme kapasitesini; dışarıdaki kontrolü, uluslararası hukuki düzende diğer devletlere hukuki olarak bağımlı olmadan uluslararası alanda özerk hareket edebilme yetisini ifade etmektedir (Malanczuk, 1997: 77). Burada sözü edilen etkin kontrol, savaş ya da başka geçici durumlar ile ortadan kalkmış olsa da bu devletin hukuki varlığını doğrudan ortadan kaldırmamaktadır (Malanczuk, 1997: 78).

Dördüncü kriter, tanıma kurumu ile birlikte düşünülebilecek ve tartışmalı görülebilecek bir zemine işaret etmektedir. Yine somut durumdaki güç ilişkilerine bağlı olarak bu kriterin devlet olma vasfını belirleyeceği düşünülebilir. Zira bağımlı devletlerin, özellikle sömürge yönetimleri, hamilik ve sonrasında manda yönetimi altındaki ülke devletlerinin diğer ülkelerle bağımsız bir uluslararası ilişkiye girme kapasitesi sorunlu görünmektedir (Malanczuk, 1997: 77-78).

Emperyalist dönemin belirleyici ölçütlerine dönülecek olursa, Milletler Cemiyeti'nin manda sistemi üçüncü ölçüt olarak ifade edilebilir. Devletleri sınıflandırmaya (medeni olan-olmayan) içkin eşitsizliğin uluslararası hukuk tarafından kapsanması, düzenlenmesi ve meşrulaştırılması gibi süreçleri ortaya çıkarmıştır (Özdemir, 2012: 92). Tezin ikinci kısmının üçüncü bölümünde Irak ile ilgili bahsi geçen somut durumda, Musul petrollerinin Irak'a bırakılması talebinin gerekçesi olarak Irak'ın manda yönetiminin giderlerini karşılamak için söz konusu petrol kaynaklarına ihtiyacı vurgulanmıştır. Bu talep Milletler Cemiyeti tarafından atanan komisyonca anlamlı ve geçerli bulunmuştur. Burada egemen bir birim olan Irak'tan bahsedilmediği açıktır; emperyal devletin yani İngiltere'nin manda yönetimi altındaki ülke üzerindeki tasarruf yetkisini gözler önüne sermektedir. Bu, aynı zamanda egemen bir devlet olan emperyalist

ülkeye görev yüklemektedir. Bağımsızlık ve egemenlik için gerekli düzeye yükseltmek için manda yönetimi bir zorunluluktur.

Dördüncü ölçüt ise ulusların kendi kaderini tayin hakkına getirilen sınırlamalar ile oluşmaktadır. Bu hakkın yalnızca siyasal bağlam ile sınırlanması ve uluslararası toplum tarafından belirlenen (ki uluslararası toplumun ne olduğu yine merkez tarafından belirlenecektir) ülkesel birimlerde kullanılabilecek bir haktır. Bu bakımdan ulus-devlet imparatorluklarının çizdiği sınırlar ve ülkesel bütünlük ilkesi (*uti possidetis juris*) uyarınca korunmaktadır. Sur'un ifadeleriyle,

Sömürgelerin bağımsızlaşma sürecinde, XIX. yüzyılda özellikle 1810'dan itibaren Güney Amerika'da, sonra da XX. yüzyılın ikinci yarısında bazı Afrika ülkeleri arasında uygulama gören bu esas uyarınca, bağımsızlığın kazanıldığı tarihte mevcut olan sömürge sınırları aynen kabul edilerek sürdürülmektedir (2006: 99).

Klasik emperyalizm döneminde dünyanın geri kalanını hammadde, pazar ve emek gücü için işgal etme yoluna giden emperyalist ülkeler arası ilişkiler ve rekabet, 1945 sonrasında dönüşüm geçirmiştir. Takip eden alt-başlık bu dönemin uluslararası hukukunu irdelleyecektir.

3.3.4. Kolektif Emperyalizmin İki Dönemi: Sovyetler ve Sonrası

Chimni'nin yeni-sömürgecilik (neo-colonialism) olarak adlandırdığı, tez çalışmasının kabul ettiği kuramsal öncüllerden dolayı kolektif emperyalizme denk gelen dönemin uluslararası hukuku hem büyük ölçüde dönüşüme uğramış hem de etkinliği oldukça belirgin hale gelmiştir. 20. yüzyılda önce Milletler Cemiyeti, ardından Birleşmiş Milletler rejimi içerisinde devletlerin sayısında artış olacak ve bu devletler hak süjesi olarak sayılmaya başlanacaktır. Fakat bu sefer dışlamanın araçları değişecek ve insani müdahale, rejim değişikliği, önleyici saldırı gibi kavramlara doğru yol alan bir tarihsel süreç izleyecektir.

Kolektif emperyalizm dönemindeki uluslararası hukuku iki döneme ayırmak mümkündür. 1945'te başlayıp 1990'a kadar geçen ilk dönemde, ulus-devlet imparatorlukları ekseninden çıkan ve Batı Bloğu içerisinde yapılan ortak düzenlemelere dayanan, 1980'lerin başına kadar Refah Devleti biçiminin kapitalist devletin özellikle merkezi unsurlarında yerleştiği ve liberal korporatist olarak adlandırılabilir dönemdeki uluslararası hukukun özelliklerinden bahsedilebilir (Özdemir, 2012: 93-94).

Bu dönemde merkez kapitalist ülkeler arasında bir eşgüdüm ve devlet biçimleri ile iç hukuk düzenlerinin uyumlulaşmasından bahsedilebilir. Uyumlulaşma süreçleri, ABD merkezli bir süreç aracılığıyla Avrupa ve Japonya devletlerinin uluslararasılaşmasında vücut bulmaktadır. Tez çalışmasının ilk kısmının ikinci bölümünde bahsedilen devletin uluslararasılaşması süreci bu dönemin ürünüdür. Savaştan kaçınmak gibi bir düzenleme çabası olmakla birlikte uluslararası hukukun “dışarısının” somut olarak buna olanak vermediği klasik emperyalist dönemden farklı olarak, ABD hegemonyasına denk gelen 1945 sonrası dönemde daha barışçıl bir düzene geçildiği ifade edilebilir (Özdemir, 2012: 94). İki unsur, söz konusu barışçı ortamın yapısal belirleyenleri olarak tanımlanabilir. Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği'nin ve bağlantılı olarak Soğuk Savaş'ın mevcudiyetidir. Sosyalist bir toplumsal yapıya sahip olması, ayrı bir uluslararası işbölümünü oluşturması, Faşizm'in/Nazizm'in yenilmesinde oynadığı rol ve sanayi bakımından gelişmiş olması gibi nedenlerle artık SSCB'nin uluslararası hukuka dahil olduğunu ve onun üzerinde bir etkisinin bulunduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Kapitalist dünyanın karşısında başka bir (sosyalist) uluslararası işbölümünün oluşması ve bunun kapitalizmle rekabet edebilecek kapasiteye ulaşmasının önemi bir kez daha vurgulanmalıdır, zira uluslararası hukuka yeni hak süjelerinin kabul edilmesinde etkisi hissedilecektir.

İkinci unsur, uluslararasılaşma süreciyle bağlantılıdır. BM ve onun ekseninde şekillenen yeni uluslararası hukuk ve düzenlemeler savaşın olabildiğince

sınırlandırılmasına yönelmiştir. *Jus ad bellum* (BM Şartı 7. bölümde düzenlenmektedir) çerçevesinde güç kullanımının sınırlandırılması ile *jus in bello* (savaş esnasında gözetilmesi gereken kurallar) söz konusu barışçıl düzeni kurma yönündeki çabaları somutlaştırmaktadır (Özdemir, 2012: 94).

Egemen birim devlet haricinde hak süjelerinin tanımlanmış olması bir başka önemli değişimdir. Uluslararası örgütlerin devletlerden bağımsız olarak iktidar tatbik etme olanakları bulunmasa dahi ve bir üst-otorite oluşturmuyor olsalar da yeni hak süjeleri olarak etkinlikleri artmıştır. Bu da özellikle merkezin entegrasyonu ve çevresel formasyonları aynı sürece entegre etme güdüsünün bir yansıması olarak görülebilir. Uluslararası ilişkiler ikili veya çoklu antlaşmaların ötesinde bu örgütler aracılığıyla düzenlenmektedir (Özdemir, 2012: 95).

Bu dönemin azgelişmişliğin dönüşümü açısından dikkate değer özelliği, eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarıdır. İkinci Dünya'nın etkin müdahaleleri ve varlığının da etkisiyle ortaya çıkmış bulunan Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsız egemen birimler haline gelmesi söz konusudur. Kendi kaderini tayin hakkının bir önceki dönemin sınırlandırmalarından kurtulmuş bir biçiminin uluslararası hukukun kurucu unsurları haline gelmesinde yine SSCB'nin varlığı ve müdahaleleri etkin olmuştur (Bowring, 2008: 134).

Bu dönemin ikinci alt dönemini oluşturan 1990'lar ve sonrası, SSCB'nin ve İkinci Dünya ile onun uluslararası işbölümünün yıkılışı sonrasında Birinci Dünya'nın uluslararası hukuku belirleme kapasitesinin olağanüstü bir yükselişine sahne olmuştur. Uluslararası hukukta insani müdahale, koruma sorumluluğu gibi yeni hukuki keşifler aracılığıyla dönüşümün araçları sağlanmıştır (Özdemir, 2012: 96). BM'nin kurucu antlaşmasının belirlediği güç kullanımını sınırlandırmanın emperyalist ülkeler için ayak bağı olması söz konusudur. En başta merkezi kapitalist ülkelerin barışını düzenlemek için

ve yukarıda bahsedilen iki unsur nedeniyle mümkün ve istenir olan barış durumu, yine emperyalizmin nesnelerine yönelecek zor ve şiddeti de sınırlandırmaktadır.

Emperyalist dönemdeki araçlardan mahrum kalmış, dünyanın tamamını egemen birimlerden oluşan biçimiyle kabullenmiş uluslararası hukuk, kolektif emperyalizm için Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra tam anlamıyla aşılması gereken bir eşik haline gelmiştir. Egemen birimler artmış, hangisinin *daha egemen* olduğuna dair uluslararası hukukta keşfedilmiş bir hukuki teknoloji bulunmamaktadır. Manda yönetimi, sömürgecilik, medeniyet standardı rafa kalkmıştır. Ancak hukuki olarak rafa kalkma, pratikte kullanılmayacakları ve yeni biçimlerle aynı eşitsizlikleri üretemeyecekleri anlamına gelmemektedir.

Egemen eşit devletler arasındaki ilişkilerden bahsetmek mümkün görünse dahi uluslararası hukukun gelişimi ve yapısı ile egemenliğin işaret ettiği toplumsal güç ilişkilerinin gelişimi ve yapısı nedeniyle belirli biçimsel özelliklere sahip olmayan ülkelerin egemenliği sürekli tehlikededir. Egemenliğin gerekleri de daha önce vurgulandığı üzere dönüşmektedir ve henüz egemenler arasına dahil edilmiş bulunan toplumların yeni düzenlemelere uyma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bunlar yerine getirilmediği sürece başarısız, düşmüş ya da haydut devlet olma tehdidiyle yüzleşme ihtimalleri yükselmektedir. Mevcut pozitif hukuk kurallarının yetersiz geldiği noktalarda doğal hukukun sağladığı olanaklara dönüş ve orada kullanılan kavramların yeniden dolaşıma sokulması gündeme gelebilmektedir.

Haklı Savaş mefhumu, bu bakımdan değerlendirilebilir. Önceki bölümde bahsedildiği üzere, Vitoria'nın egemenlik için koyduğu kriterler belirli özellikleri barındıran devletler için geçerliydi. Hristiyanlık ile çevrelenmiş bir aklın önderliğinde kurulmuş bir toplum ve devlet düzenine sahip olmak egemen olmak için gerekliydi. Her ne kadar o dönemde dini referansları öne çıksa da doğal hukukun evrenselliği iddiasını ve “devletlerin sorumluluğunu” seküler bir ilişki zemininden (iletişim ve ticaret)

kurgulamaktaydı. Emperyalizmin yeni döneminde aynı ilişkilerin sürdürülmesini engelleyen devletler bu sefer Hristiyanlığın yayılmasını değil, insan haklarının ve demokrasinin yayılmasını engellemektedir. Bu bakımdan insan haklarına saygılı ve demokratik dünya adına onların lideri olan egemen ABD devletinin Irak gibi egemenliğin yeni gereklerine uymayan devletleri hizaya çekmesi bir görevdir (Özdemir, 2012: 98).

Bu bakımdan aynı tema, kullanım biçimi ve içeriği dönüşmüş olsa da sömürünün yeniden üretilmesi için gerekli dönüşümü sağlama almak açısından kullanılabilir. Böyle bakıldığında uluslararası hukuk, savaşın meşrulaştırılması ve düzenlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Uluslararası hukuk, tanıma kurgusu ve egemenliğin tanımlanmasında *de facto* öğeler aracılığıyla ortaya çıkan başarısız, düşmüş devlet kabul edilme gibi öğelerle egemenliği tehlike altına giren ülkelere müdahalenin araçlarını sunmak ve yenilerini üretmek için zemin sağlamaktadır. Devlet sorumluluğunun yeniden biçimlenmiş bir anlayışı ile bu ülkelere müdahale olanakları açığa çıkmıştır. 1990'lar sonrası Doğu Avrupa'da ve Afrika'da kullanılan araçların Orta Doğu coğrafyasında ilk kullanım yeri Irak olmuştur. Fakat 2003 öncesindeki müdahaleler de aynı yapısal koşullarla anlaşılabilir. Irak'ın 1990 müdahalesi sonrası egemenlik haklarından hukuki olarak men edilmemiş olsa da (zira BM çerçevesinde böyle bir yetki bulunmamaktadır) pratikte egemenin uhdesinde olan politikaları gerçekleştirme olanakları kapitalist uluslararası işbölümünün disiplin edici unsurları tarafından sekteye uğratılmıştır.

Birinci Dünya tarafından uluslararası hukukun tek tarafı olarak belirlenebilmesinde bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, kolektif emperyalizmin uluslararasılaşma süreçleri ile birlikte rekabetten eşgüdüm ve ortaklığa doğru gidilmesidir. Yapısal bir ortaklaşma, benzeşme ve iktidarın kullanımında ortaklaşmaya gidilmiş olması durumu 1945 sonrası dönemin asli belirleyicisidir (Özdemir, 2012: 96). Ancak 1990 sonrası bu durum yeni bir anlam kazanacaktır.

Sovyetler Birliği ve ulus-üstü bir otoritenin bulunmaması bir diğer unsurdur. Üst-otoritenin yokluğu, bir önceki bölümde de belirtildiği gibi yeni bir olgu değildir fakat SSCB'nin yokluğu ile birleştinde yeni anlamlar edinecektir. Emperyalist faaliyeti sınırlandırıcı ve dengeleyici bir gücün olmaması, ABD önderliğinde Batı'nın uluslararası hukuku şekillendirmesini olanaklı kılmıştır.

Yine bu dönemde azgelişmiş ülkelerin -sömürgeci döneme benzer biçimde- düzenleyici kapasite ve yetkilerinin bir kısmının eşgüdüm ve uluslararasılaşma aracılığıyla merkez kapitalist devletler ile onların güdümündeki uluslararası örgütlere terk edildiği ileri sürülebilir. Irak'ta anayasa yapım süreci gibi -ulusal- kurucu iktidarın gerçekleştirmesi gereken bir edim, devlet biçimine ve iktidarın kullanımına ilişkin temel boyutların uluslararası bir düzlemde belirlendiği bir çerçeveye dönüşmüştür. Uluslararasılaşma sürecinde yerel iktidarın kendisini uluslararası düzenin sürekliliğine katkı koyacak biçime bürünmesi gereği kendini dayatmıştır. Bu bakımdan düzenleyici kapasite ve yetkilerin birçoğu eşgüdümün konusu haline gelmektedir. Burada Dünya Bankası ve IMF gibi örgütler ile BM ve alt kuruluşlarının etkinliği belirgindir.

Önceki dönemlerde gözlemlenebileceği üzere uluslararası hukuk, emperyalist ülkelerin çıkarlarını koruma maksadını içermektedir. Burada, merkez ülke menşeli sermayenin iktisadi girişim haklarının korunması, azgelişmiş ülkelerdeki hammadde ve emek gücü potansiyelleri gibi unsurları dışarıya açmaya zorlaması söz konusudur. Her ne kadar egemen olarak buna karşı politikalar uygulamak ilgili devletin iktidar alanına bırakılmış olsa da bu tip karar ve eylemler uluslararası hukukun kabul ettiği normlar ile çeliştiği sürece bir egemenin gerçekleştirmesinin onaylanmayacağı edimler kategorisine girmektedir. Bir başka ifadeyle, hak süjesi olarak tanınmamak ve bu sayede girilecek bazı ilişki biçimlerinden mahrum kalmak mümkündür.

Bu bakımdan uluslararası hukuku şekillendirme iktidarı tamamıyla merkez ülkelerin devlet aygıtlarında temsil bulan uluslararasılaşmış sermaye taleplerinin

gerçekleşmesi ile ilintilidir. Azgelişmiş ülke devletlerinde temsil bulan çıkarlar ve talepler ise anılan merkez ülkelerin devlet iktidarı yöneliminde şekillendiği, en azından hukuki biçimin gereklerine riayet ettiği sürece uluslararası hukukun dönüşümünde pay sahibi olabilecektir.

ABD'nin uluslararası hukuku ihlal etmesine dair tartışmalar da bu çerçevede okunabilir. ABD'nin uluslararası hukuk kurallarını inkâr ve ihlal ederek Irak'a yönelik müdahaleye öncülük etmesi, uluslararası hukukun hiçe sayılması anlamına gelmemektedir. Daha önce belirtildiği gibi, hukuk (ve bu bağlamda uluslararası hukuk) kurallarına uyulması kadar uyulmaması da onun uygulanması anlamına gelmektedir. Mevcut kurallara uymama durumu, yeni dönemde, onun geçersizliğine değil; yetersizliğine ve dönüştürülmesi mecburiyetine işaret etmektedir. ABD'nin ihlali de bu bakımdan anlam kazanmaktadır. İhlal durumunda müeyyide ile karşılaşacağı (maruz kalan devletlerin ihkak-ı hak kullanma kapasitesini haiz bulunmadığı) bir uluslararası yapının yokluğu (eski Sovyetler Birliği'nin boşluğu ve uluslararasılaşmanın etkisi) bir ortamda ihlalin dönüştürücü etkisi bulunmaktadır.

Nitekim ABD kanadından anılan dönüşüm talepleri (önleyici savaş, terörle savaş, vb.) uluslararası hukukta itirazlar ile karşılanırsa da düzenleyici ve meşrulaştırıcı yönü tamamen reddedilememektedir. Zira ABD, neo-liberalizmin gerektirdiği devlet biçiminin dünya sathına yayılması ve serbest pazar ilişkilerinin özellikle çevre ülkelerde yerleştirilmesi yönündeki talep ve çıkarların başat taşıyıcısıdır. Bu nedenle sorun, dönüşümün arzu edilir olup olmaması değildir. Sorunlar, dönüşümü gerçekleştirmenin süreçleri ve yöntemleri ile ilgili açığa çıkmaktadır. ABD'nin güttüğü çıkarların uluslararası sermayenin çıkarlarından ayrıştırılmasının mümkün olmayışından kaynaklanan bu durum, geri dönüşsüz ya da çelişkisiz olmamakla birlikte hâkim bir eğilimi göstermektedir. Çelişkinin açığa çıktığı yerler hangi çıkarların hangi somutlukta temsil edileceğinin ön-belirlenmemesinden kaynaklanmakta ve somut düzlemde

Çatışmalara sahne olmaktadır. Ancak biçimsel olarak dönüşmüş, uluslararasılaşmış devletler açısından ABD'nin önderliğinin ve dönüşümün aktörü olmasının daha kabul edilebilir olduğu gerçektir. Gerekli bir asimetrik savaş varsa, uluslararası hukukun uzantısı haline gelmesinde bir sakınca yoktur. Terörizmin varlığı, ona karşı sürekli bir savaşın gerekliliğinin yeterli kanıtıdır. Bunu yürütecek aktör de özgür dünyanın temsilcisi olarak ABD'den başkası değildir.

3.3.5. Sonuç

Tez çalışmasının üçüncü kısmının ikinci bölümü, uluslararası hukukun tarihsel olarak dönemlere ayırarak inceleme yoluna gitmiştir. Bu dönemlerdeki uluslararası ilişkilerin, kapitalist uluslararası işbölümü ve emperyalizm çerçevesinde nasıl şekillendiğinin ve bunların uluslararası hukukun biçimlenmesinde -aynı şekilde ilişkilerin uluslararası hukuk tarafından düzenlenmesinde- nasıl rol oynadıklarını masaya yatırmıştır. Bu şekilde uluslararası hukukun 2003 yılını kapsayan konjonktürdeki görünümüne dair bir tablo sunmaya çabalamıştır.

Bir sonraki bölüm, tez çalışmasının son bölümünü oluşturacak ve Irak'a gerçekleştirilen müdahalenin somuttaki izlerini önceki bölümlerde geliştirilen kuramsal öncüller aracılığıyla takip edecektir.

3.4. Moment: Irak'a Müdahale, Devletin Dönüşümü ve Egemenlik

3.4.1. Giriş

Tez çalışmasının üçüncü kısmının son bölümü, Irak'a gerçekleştirilen 2003 müdahalesini incelemeyi amaçlamaktadır. 2003 yılındaki yapısal belirleyenlerin somut bir görünümünü ele alacak moment bölümü, emperyalizmin şiddet kullanımıyla uluslararası hukuk arasındaki ilişkiyi ve bunun aracılığıyla toplumsal yapının dönüşümünün hedeflenmesini tartışacaktır. Bu bakımdan devletin uluslararasılaşması

yolundaki çabaların anayasa yapım sürecinde gözlemlenebileceği ve anayasanın devlet biçimine ilişkin maddelerinde takip edilebileceği ileri sürülecektir.

Müdahalenin öncesinde ve sonrasında süren, uluslararası hukukun ihlal edilip edilmediği tartışmaları, müdahalenin gerçekleştirilmesi için kullanılan hukuki araçlar ve yeni üretilen hukuki teknolojiler ilk alt-başlığın konularını oluşturmaktadır. Ardından ikinci alt-başlık, 2003'te kurulan Koalisyon Geçici Yönetimi'nin ve Irak Geçici Hükümeti'nin idaresinde çıkan kanun ve kararların konumlandırılmasına ayrılmıştır. Burada, kanun ve kararların tezin bağlamıyla sınırlandırılması, devlet aygıtlarının ve iktisadi ilişkilerin düzenlenmesi ile ilgili olanların seçilerek aktarılması yoluna gidilecektir. Üçüncü ve son alt-başlık ise anayasa yapım sürecini, anayasa yapmanın koalisyon güçleri için neden önemli olduğunu ve bu süreci nasıl yönettiklerini tartışacak, ardından önceki kararlar ile 2005 Irak Anayasası arasındaki ortaklıklara -yine seçici bir aktarım aracılığıyla- değinecektir.

Üç başlık üzerinden betimlenecek sürecin Irak'ın egemenliği ve genel olarak egemenlik kavramının dönüşen biçim ve içeriğini anlamlandırmak için önemli ipuçları barındırdığı düşünülmektedir. Somut inceleme esnasında egemenliğin izleri bu bağlamda takip edilecektir. Tez çalışmasının önceki kısımlarında bulunan ve momenti inceleyen bölümlerden farklı olarak bu bölümde tarihsel çerçeve birkaç yıl ile sınırlandırılmıştır. Önceki bölümlerde Irak ile ilgili aktarılanlardan faydalanılarak görece dar bir süreçteki olgu ve olayların nasıl bir hikâye anlatacağına odaklanılacaktır.

3.4.2. Uluslararası Hukukta Yeni Dönem: Önleyici Savaş

Bu alt-başlık, ABD'nin önderliğinde Koalisyon güçlerince gerçekleştirilen müdahalenin uluslararası hukukun o dönemdeki mevcut kural ve uygulamalarıyla ilişkisine odaklanacaktır. 2003 yılında, her ne kadar insani müdahale, koruma sorumluluğu gibi keşifler ile 1990'larda Doğu Avrupa ve Afrika bölgelerine askeri müdahaleler BM çatısı altında veya NATO gibi uluslararası askeri örgütler aracılığıyla

gerçekleştirilse de ortada devlet sorumluluğu hukukunu ilgilendiren olaylar vuku bulmuş ve müdahalelerin meşruiyet zemini sağlanmışır. Irak müdahalesi ise, yeni araçlar gerektirmektedir ve bu dönüşüm için gerekli hamleler dönemin George W. Bush hükümeti tarafından gerçekleştirilmiştir.

12 Eylül 2002’de George W. Bush, BM Genel Kurulu’nda, Irak devletini terörizme karşı savaşla bağlantılandırmıştır³⁸. Konuşmada, 1990-1991 sonrasında BM’nin kitle imha silahlarının yok edilmesine dair kararlarına gönderme yapmış, Irak’ın bu incelemeleri bir şekilde engellediğini ve bu nedenle söz konusu silahların teröristlerin eline geçmesinden endişe duyduklarını ifade etmiştir (Bush, 2002).

1441 sayılı BMGK kararı ise, incelemeler için iş birliği yapması yönünde Irak’a bir şans daha tanımış ve görevlendirilen komisyon incelemelere devam etmiştir. Komisyon’un başındaki El Baradei, aslında herhangi bir nükleer silah olduğu veya geliştirildiğine dair bir kanıt bulunmadığını, netleştirilmesi için birkaç aylık süreye ihtiyaçları bulunduğunu raporunda belirtmiştir (Natarajan, 2008: 10).

ABD tarafı bunun üzerine Irak’ın BMGK kararlarına uygun davranmadığı, elindeki son şansını da kullandığını ileri sürmüştür.³⁹ 18 Mart 2003’te, BMGK’nın kolektif güç kullanımı kararını geçiremedikten sonra İstekliler Koalisyonu olarak

³⁸ Bush, G. W. (2002), “President’s Remarks at the United Nations General Assembly”, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/09/20020912-1.html> (Erişim Tarihi: 13.12.2022).

³⁹ Powell, C. (2003), “U.S. Secretary of State Colin Powell Addresses the U.N. Security Council”, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030205-1.html> (Erişim Tarihi: 13.12.2022).

adlandırılan koalisyon güçlerince Irak'ın işgali başlamıştır ve arkasından rejim değişimi⁴⁰ sürecine geçilmiştir (Hmoud, 2003: 435).

Müdahalenin öncesinde ve sonrasında, işgalin uluslararası hukukun bir ihlalini içerip içermediği üzerine tartışmalar gerçekleşmiştir. Irak işgalinin hukukiliği üzerine disiplin içerisinde gerçekleşen tartışmaları ele alan Natarajan, koalisyonun dört

⁴⁰ Rejim değişikliği amacı, müdahalenin gündeme geldiği andan itibaren açıkça ifade edilmiştir. 6 Mart 2003 tarihinde basının sorularını yanıtlayan Bush, savaşmak zorunda kalmayacaklarını umduğunu ancak savaşılırsa, Irak'ı silahsızlandıracaklarını ve bir rejim değişikliği olacağını, “Irak’taki bu kanserin yerini tüm halkın haklarını temsil eden bir hükümetin alacağını” ifade etmiştir. Bush, G. W. (2003b), “President George Bush Discusses Iraq in National Press Conference”,

<https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030306-8.html>

(Erişim Tarihi: 13.12.2022). Yine daha önceki bir konuşmasında Bush, “ABD’nin amaçları konusunda bir şüpheye düşülmemesi gerekmektedir. BMGK kararlarının hayata geçirilecektir -barış ve güvenliği haklı talepleri karşılanacaktır- ya da bir müdahale kaçınılmaz hale gelecektir” sözlerini sarf etmiştir: “Ve eğer bir rejim meşruiyetini kaybetmişse, gücünü de kaybetmeye mahkumdur (Bush, 2002)”. Aynı şekilde ABD Başkan Yardımcısı Richard Cheney, 26 Ağustos 2002’deki bir konuşmasında “Irak’a denetçilerin geri dönmesinin BM kararlarına uyma garantisi vermediği, Irak’ta bir rejim değişikliğinin bölge için bir dizi yararı olacağı”nı ifade etmiştir. (Cheney, 2002), “Vice President Speaks at VFW 103rd National Convention”, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/08/20020826.html> (Erişim Tarihi: 13.12.2022).

gerekçelendirme girişiminden bahsetmektedir (2008: 27). Tartışma yalnızca Irak'ın elindeki kitle imha silahlarının bulunup bulunmaması ya da silahların terörist grupların eline geçme ihtimali üzerinden değil, aynı zamanda hukuki seviyede (*jurisprudential*) gerçekleşmektedir. Burada uluslararası güç kullanımı rejimi açısından bir tartışma bulunmaktadır (Hmoud, 2003: 438-444). Bu işgalin uluslararası hukuku dönüştürme potansiyeline dair bazı çekinceler gözlemlenmektedir (Natarajan, 2008: 27).

ABD tarafından ileri sürülen üç gerekçelendirmenin (*justification*) hukuki dayanaklara ilişkin olduğunu belirtmek mümkündür (Natarajan, 2008: 28). İlki, işgalin BMGK tarafından yetkilendirilmiş olması; ikincisi, güç kullanımının meşru müdafaa olarak değerlendirilmesi (önleyici saldırı); üçüncüsü insani müdahale kapsamında değerlendirilmesidir. Bu üç hukuki gerekçelendirme dışında siyasi olarak kabul edilebilecek bir dördüncüsü ise terörizm ile savaştır.

Tezin ikinci kısmının üçüncü bölümünde verilen ve 1990-1991 dönemindeki müdahaleler ve düzenlemeler çerçevesinde geliştirilen, Irak'a karşı güç kullanımını BMGK kararlarına dayandırma argümanı, 678 ve 687 sayılı kararlar aracılığıyla, işgali geçmişte verilen yetkilere dayanarak meşruiyet arayışına girmektedir. ABD ve Birleşik Krallık tarafı, bu kararlara ek olarak 2002 yılında alınan 1441 sayılı BMGK kararı doğrultusunda Irak'ta güç kullanımının meşru biçimde yetkilendirildiğini ileri sürmüştür. Kuveyt işgali sonrası Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi ve barış ve güvenliğin tesisi için kolektif güç kullanımını onaylayan 678 numaralı kararla birlikte 687 numaralı karar ateşkesin kurallarını belirlemekteydi. 687, Irak'ın kitle imha silahlarının kaldırılması için işbirliğinde bulunmasını bir şart olarak belirtmekteydi (Natarajan, 2008: 29).

ABD ile birlikte işgal kuvvetlerinin öncüsü olan Birleşik Krallık'ın Kraliyet Başsavcısı Lord Goldsmith'in iddiasına göre, 687 numaralı karar 678 numaralı kararı ilga etmemekte, onu askıya almaktadır (Natarajan, 2008: 29). 2002'de alınan 1441 sayılı BMGK kararı ise Irak'ın 687'nin öngördüğü şartlar bakımından esaslı ihlali (*material*

breach) olacağını belirtmektedir. Zira kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması konusunda yetersiz bir iş birliği içerisinde olduğunu iddia edilmektedir. 1441, Irak iş birliği yapmaz ise bunun daha ileri seviyede bir ihlal olacağını ve ciddi sonuçlar doğuracağını ifade etmektedir. Bu bakımdan ABD, İngiltere ve Avustralya hükümetleri, öncelikle anılan kararlardan hareketle “esaslı ihlal” argümanına dayandırmaya çalışmışlardır (Natarajan, 2008: 30).

İşgalin gerekliliğini savunan hükümetler, BMGK kararlarının öngördüğü ateşkesin ve onun şartlarının ihlalini, 1907 Lahey düzenlemeleri ve 1969 Viyana Antlaşması ile belirlenen “ateşkes hukuku” kapsamında değerlendirmeye çalışmışlardır (Natarajan, 2008: 30-31). “Esaslı ihlal”, 1907 Lahey Antlaşması 40. Madde kapsamında, ateşkesin taraflarından birinin ihlali durumunda diğer tarafların “acil durumlarda” savaşı yeniden başlatma hakkını tanımaktadır (Natarajan, 2008: 30). Bu bakımdan, Koalisyon hükümetleri, 687’nin esaslı ihlalinin, 678 kapsamında alınan kolektif güç kullanma yetkisini “otomatik olarak” gündeme getireceğini ileri sürmüşlerdir (Natarajan, 2008: 32).

Söz konusu argümanlar BMGK’nın veto yetkisine sahip diğer üç üyesi Rusya, Fransa ve Çin taraflarından kabul görmemiş, 1441’in kabul edilmesi ancak böyle bir “otomatikliğin” yorumlanmaması koşuluyla gerçekleşmiştir (Natarajan, 2008: 34). Bu nedenle, daha net bir güç kullanımı yetkilendirmesi için, İngiltere hükümeti öncülüğünde bir girişim daha gerçekleştirilmiştir. Fakat, özellikle Fransa’nın en baştan yeni bir kararı veto edeceği yönündeki tavrı, girişimi başarısızlığa mahkûm etmiştir (Natarajan, 2008: 37-38).

Hukuki gerekçelendirmenin ikinci veçhesi, meşru müdafaa (*self defence*) çerçevesinde ele alınan “önleyici meşru müdafaa” olarak açığa çıkmaktadır. BM Kurucu Antlaşması’nın 51. Maddesi’nde ifade edilen ve koşulları tanımlanan meşru müdafaa, güç kullanımının sınırlandırılmasında bir istisna olarak tanımlanmaktadır (Sur, 2006: 254).

Buna göre, açık bir silahlı saldırı ya da “pek yakın ve kesin tehlike halinde” meşru müdafaadan söz edilebilir (Sur, 2006: 254). Buradaki “pek yakın (*imminent*) ve kesin tehlike halinde” ifadesi, beklenen (*anticipatory*) bir saldırıyı engellemek için gerçekleştirilecek silahlı saldırıya olan ihtiyacın “ani, ezici, başka bir çare bırakmayan, tedbire fırsat vermeyen” özellikte olmasını gerektirmektedir (Natarajan, 2008: 41).

“Önleyici” meşru müdafaa ise bu özellikleri taşımayan, potansiyel barındıran bir tehdit algısı üzerinden şekillenmektedir. ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi⁴¹, Eylül 2002’de ilan edilmiş, normal güç kullanımından farklı olarak gerçek ve öngörülebilir bir saldırı tehdidi olmadan, yalnızca tehdit algısı üzerinden önleyici savaşın yapılabileceğini ileri sürmektedir (Zabcı, 2013: 93). Saldırının yapılacağı yer ve zamana ilişkin bir enformasyon, istihbarat bulunmasa dahi saldırı potansiyeli barındıran unsurlara karşı güç kullanımının “haklı” kabul edilebileceği görülmektedir (Zabcı, 2013: 93).

Üçüncü kısmın ilk bölümünde aktarıldığı üzere, Vitoria’nın kuramında, ticaret ve iletişimin engellenmesinin Haklı Savaş’ı çağıracağını belirtmesi gibi burada da esas vurgu insan haklarını, demokrasiyi, özgürlükleri (ki bunlar serbest piyasa ekonomisi ile ilgili özgürlüklerdir ve Vitoria’nın belirttiği ticaret ve iletişim hakkına yakınsamaktadır) kısıtlayan ülkelere yönelik önleyici savaşın Haklı Savaş kapsamına gireceği öngörülebilmektedir.

Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde Irak bir düşman olarak kodlanmaktadır (ABD Ulusal Güvenlik Belgesi, 2002, 5. Bölüm). Irak’ın düşmanlaştırılması, elinde bulundurduğu iddia edilen kitle imha silahlarını kullanma potansiyelidir. Ancak, belgenin ilgili bölümündeki tek argüman kitle imha silahlarının Irak hükümeti tarafından kullanılma ihtimali değildir. Aynı zamanda -ve daha önemlisi- Irak’ın diktatörlük ile

⁴¹ “The National Security Strategy of the United States of America (September 2002)”, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/> (Erişim Tarihi: 13.12.2022).

yönetilmesi, uluslararası hukuk kural ve normlarına saygı duymaması, demokrasiyi içselleştirmemiş bir devlet olarak halkına zulmetmesi, küresel teröre destek vermesi gibi onu haydut devlet (*rogue state*) haline getiren özellikleridir. Bu özellikler nedeniyle kendisi aktif olarak kullanmasa dahi teröristlerin bu imkanları kullanması için araçları ve zemini oluşturmaktadır.

Zabcı'ya göre (2013: 93) eğer düşman görünür değilse, açık bir tehdit kaynağı olarak işaretlenemiyorsa belirli bir durum için düşman oluşturmak mümkündür. Terörizmin nereden, ne zaman saldıracağı belli olmayan yüzer-gezer bir düşman oluşturmak için iyi bir araç olduğu ifade edilebilir. Burada, ilgili ABD hükümet politikalarının ve argümanlarının belirlenmesinde, tezin ilk kısmında kısaca tartışılan Carl Schmitt'in kuramıyla bir ilişki kurmak mümkündür. Bir düşman oluşturmak, Schmittçi perspektiften, egemenin uhdesindedir ve bu şekilde egemen, siyasal olanı kurmaktadır.

ABD tarafından 2002 yılında oluşturulmuş belgenin argümanları ile meşru zemini inşa etme çabaları, Irak'a askeri müdahalenin gündeme geldiği dönemde hukuki dayanak olarak da kullanılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, Irak'a müdahale konusunda ABD ile aynı çizgide bulunan İngiltere'nin dönemin Dış İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda “önleyici” müdahalenin meşru müdafaa kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini, bunun eski tip tehditler kadar terör ile bağlantılı “pek yakın” tehditler için de geçerli olduğunu belirtmektedir (Natarajan, 2008: 42). Bu bakımdan rapor, Irak'tan gelen tehdidi “pek yakın” yerine “ciddi ve mevcut” olarak değerlendirmişse de ikinci bir rapor ile “uluslararası hukukun daha önce benzeri görülmemiş terörist tehditler gibi yeni sorunlara cevap verebilmek için evrilmesi gerektiğini” ifade etmiştir (Natarajan, 2008: 42). Bu şekilde, ABD Ulusal Güvenlik Belgesi ile ortak bir tavra yaklaşmışsa da, aynı raporda “önleyici meşru müdafaaya başvurma riski barındırdığı” belirtilmektedir (Natarajan, 2008: 42). Böylece, İngiltere'nin önleyici meşru müdafaa/saldırı doktrininin hukukiliği

konusunda net bir konum alabildiğini söylemek güçtür ancak bu, ABD kanadının anılan doktrini geçerli kabul ettirmek yönündeki çabalarını azaltmamıştır (Natarajan, 2008: 42-47).

Üçüncü hukuki gerekçelendirme ise, 1990’larda BM çatısı altında başvurulmuş “insani müdahale” kapsamındaki değerlendirmelerdir. Bu gerekçelendirmeye göre, Irak güvenlik açısından bir tehdit olmanın yanında, Saddam Hüseyin rejimi altında insan haklarının korunması bakımından da kötü bir örnektir (Natarajan, 2008: 47). Böylece rejim değişikliği, yalnızca Irak’ın kitle imha silahlarından arındırılması ve terörizme desteğinin kesilmesi için değil, aynı zamanda Irak vatandaşlarına rejimin uyguladığı baskı ve zulmün son bulması için de gereklidir. ABD ve İngiltere, insan hakları ve ahlaki değerlere göndermede bulunarak destek toplamaya çalışmışlardır (Natarajan, 2008: 48).

Hukuki zemin açısından bakıldığında BMGK kararları ile meşru müdafaa argümanları insani müdahaleye oranla daha sağlam durmaktadır. Zira Irak’ta insani müdahalenin gerekliliği kabul edilse dahi insani müdahalenin güç kullanımının sınırlandırılmasına bir istisna oluşturması başlı başına sorundur. 1990’larda etnik temizlik ve soykırım gibi gerekçelerle eski Doğu Bloğu coğrafyasına gerçekleştirilen müdahaleler tartışmalıdır (Sur, 2006: 255). Buna rağmen, ABD ve İngiltere tarafı meselenin diğer boyutlarıyla düşünüldüğünde insani müdahalenin de bir gerekçe olarak görülebileceği yolunda akıl yürütmeye eğilimlidir. Terörü destekleyen ülkeler genellikle baskıcı ve suça yatkın rejimlere sahiptir ve bu ülkelerin vatandaşlarının dış bir yardım olmadan bu rejimlerin baskısından kurtulma olanağı bulunmamaktadır. Söz konusu argümanlar, işgal sonrasında kitle imha silahları bulunamadıkça daha fazla gündeme gelmiş ve geriye dönük bir meşrulaştırma olarak kullanılmaya çalışılmıştır (Natarajan, 2008: 49).

Üç hukuki gerekçelendirmenin ardından, siyasi zeminde işleyen bir gerekçelendirme olan “terörizme karşı savaş” ele alınabilir. Bush, Irak işgalini bir

savaştan ziyade, teröre karşı savaşta bir muharebe olarak ele almak gerektiğini belirtmiştir (Bush, 2003c)⁴². Böyle bir savaşın öznelere, hangi zaman ve mekanda ortaya çıktığı, taşıyıcısı olan ülkeler gibi unsurlar belirsizdir. Bu nedenle, uluslararası hukukta güç kullanımına ilişkin kural ve anlayışlardan tamamen farklı bir yöne gitmektedir (Natarajan, 2008: 50).

Anılan nedenle hukukiliğinden çok siyasi boyutu öne çıkan dördüncü gerekçelendirme, ne kadar itirazlara yol açmış olsa da ABD önderliğinde gerçekleştirilen işgalin temel taşlarından olmuştur. BMGK’da daimî üyeliği bulunan Rusya, Çin ve özellikle Fransa’nın⁴³ keskin muhalefeti işgale engel teşkil etmemiştir ve 2003 yılının Mart ayında Irak’a müdahale gerçekleşmiştir. Bir önceki bölümde belirtildiği üzere, ABD ve koalisyonun gerekçelendirmelerinin kabul edilmemesi ya da İstekliler Koalisyonu tarafından uluslararası hukuk çerçevesinde bazı kuralların ihlal/inkâr edilmesi somut gerçekliği değiştirmemektedir. Bu müdahale aracılığıyla uluslararası hukukun yeniden şekillenmesi gündemdedir ve bunu gerçekleştirilmesi özgür dünyanın temsilcisi olarak ABD önderliğinde olacaktır.

⁴² Bush, G. W. (2003c), “A Crucial Advance in the Campaign Against Terror”, <https://www.theguardian.com/world/2003/may/01/usa.iraq> (Erişim Tarihi: 13.12.2022).

⁴³ Halperin, özellikle Fransa’nın olası bir müdahaleye en baştan ve koşulsuz karşı çıkmasını, Irak petrolere üzerinde bulunan avantajlı ticari konumu olduğunu ileri sürmektedir (2009: 26-27). Bununla birlikte, tezde aktarılan merkez kapitalist ülkeler arası entegrasyon ve devletin uluslararasılaşması süreçleri göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir karşı çıkışın uzun süreli olmayacağı, hukuki bir sonuç doğurmayacağı beklenebilir. Nitekim, işgal sonrasında Irak’ın yeniden inşasında görece bir uyum gözlemlemek mümkündür.

Bir sonraki alt-başlık, müdahale sonrasında Irak'ta yönetimin Koalisyon güçlerince devralınmasını ve bu süreçte toplumsal ilişkilerin ve devlet biçiminin yeniden düzenlenmesi sürecine odaklanacaktır.

3.4.3. Irak İşgali ve Geçici Koalisyon Yönetimi'nin Düzenlemeleri

1 Mayıs 2003 itibariyle Bush, büyük çaptaki askeri operasyonların tamamlandığını ilan etmiştir. Fakat Koalisyon güçleri Irak topraklarını işgale devam etmiştir. Irak'ta hükümetin işlevlerini üstlenen Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY/CPA – *Coalition Provisional Authority*) kurulmuş, esas görevi de Irak'ın liberal bir demokrasi olarak yeniden inşa edilmesi olmuştur. GKY'nin yetki ve sorumluluklarını belirleyen ilk yönetmelik (*regulation*) 16 Mayıs 2003 tarihli'dir.⁴⁴ Yönetmelik Kısım 1, Madde 1'e göre,

GKY, geçiş yönetimi döneminde etkin bir idare sağlamak; güvenlik ve istikrar koşullarını yeniden inşa etmek; temsili yönetimin ulusal ve yerel kurumlarını yeniden inşa ve kuruluşu yolundaki çabaları genişletmek ve iktisadi iyileştirme ve sürdürülebilir yeniden inşa ve kalkınmayı kolaylaştırmak dahil, Irak halkının kendi siyasi geleceğini serbestçe belirleyebileceği koşulları yaratmak maksadıyla geçici olarak hükümet iktidarını kullanacaktır.

Madde 2 ise, GKY'nin hedeflerine ulaşmak için [egemenin uhdesinde bulunan] yürütme, yasama ve yargı yetkileri ile donatıldığını, bunların ilgili BMGK kararları (2003 yılında alınan 1483 numaralı Kararı dahil) ile kanun ve savaş teamülleri kapsamında kullanılacağını belirtmektedir. Bu yetki, GKY Yöneticisi tarafından kullanılacaktır. 3. Madde de, Koalisyon Güçleri'nin Komutanı olarak ABD Merkez Komutanlığı Komutanı'nın, GKY'ye destek olacağını ifade etmektedir. Komutan, “düşmanlıkların

⁴⁴ CPA/REG/16 May 2003/01. <https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/> (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

engellenmesi; Irak'ın ülkesel bütünlüğü ve güvenliğini sağlamak; kitle imha silahlarının aranması, güvene alınması ve imha edilmesi; ve genel olarak GKY politikalarının gerçekleşmesine yardımcı olunması" aracılığıyla destek olacaktır.

GKY'nin ilk yönetmeliğinin ilk kısmı, kısacası Irak'ta egemenliğin Koalisyon G  lerince ele ge irildi ini, Irak'ın siyasi ve iktisadi yeniden yapılandırılmasında yegane yetki sahibi olduğunu, bu sürecin selameti için gerekli askeri desteğin doğrudan ABD ordusundan geleceğini ifade etmektedir. Bu tarih itibariyle "geçici" kabul edilen yönetimin Irak toplumsal yapısını kökten de i tirmeye yönelik düzenlemeler gerçekleştirdiği, ardından bunlara uygun bir anayasa yapım sürecini yürüttüğü belirtilebilir.

Yönetmeliğin ikinci kısmı "Irak'ta 16 Nisan 2003 itibariyle geçerli olan kanunların, bu kanunlar GKY'nin haklarını kullanması ve yükümlülüklerini yerine getirmesini engellemedi i ya da GKY tarafından çıkarılmış Yönetmelik ve Kararlar ile  eli medi i takdirde ve GKY tarafından askıya alınmadığı ya da de i tirilmedi i, Irak'ın demokratik kurumları tarafından hükümsüz kılınmadı ı sürece yürürlükte olacağı"nı dile getirmektedir. Böylece, GKY ve -bu çerçevede henüz mevcut olmayan- Irak demokratik kurumları, Irak'ın önceki yasal düzenlemelerini askıya alma ve değiştirme yetkisini haiz görünmektedir.⁴⁵

⁴⁵ Aynı yönetmeliğin üçüncü kısmı ise GKY tarafından çıkarılan yönetmelik ve kararların (order) tanımını yapmaktadır. Yönetmelikler, "GKY'nin kurum ve yetkilerini tanımlayan araçlardır"; "Kararlar, GKY tarafından çıkarılan bağlayıcı talimatlardır." Yönetmelik ve kararların Yönetici ya da Irak'ın demokratik kurumları tarafından gerçekleştirilen yasama faaliyeti ile geçersiz kılınana kadar yürürlükte olacağı; bunların mevcut kanun ve yayımlar ile  eli mesi durumunda üstünlüğünün bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Yönetici,

Söz konusu yetkilerin “geçici” olmakla birlikte toplumsal ilişkileri düzenleme iradesini elinde bulundurması durumu, müdahalenin rejim değişikliği maksadına uygun görünmektedir. Bunun meşruiyet zemini ise, ABD’nin önderliğindeki Koalisyon Güçleri’nin egemenliği işgal ederek aslında Irak halkı kadar uluslararası toplumun da güvenlik ve selametini gözetmeyi görev bilmesinden ileri gelmektedir. Yine ABD Başkanı Bush’un “Irak’ın geleceği” hakkında yaptığı konuşma müdahalenin görev ve sınırlarının kapsamına dikkat çekmek açısından dikkate değerdir. ABD Başkanı’nın bu konuşması, gerçekleştirdikleri işgal ve müdahalenin amacının oldukça sıradan ve kabul edilebilir olduğu varsayımını içermekte, bu bakımdan egemenliğin ele geçirilmesinin meşru zeminine göndermede bulunmaktadır:

ABD’nin, Irak’ın yeni hükümetinin *kesin bir biçimini* belirlemek gibi maksadı bulunmamaktadır. Bunu seçmek tamamen Irak halkına aittir. Ancak kanlı bir diktatörün yerine başkasının gelmesini engelleyeceğiz. Bütün Iraklıların hükümette sesleri olmalı ve bütün yurttaşların hakları korunmalı. Irak’ın yeniden inşasında bizim de dahil birçok ülkenin kararlılığı gerekiyor: biz de gerektiği kadar Irak’ta kalacağız, bir gün bile fazlası değil (Bush, 2003a).⁴⁶

Müdahalenin ABD kanadı tarafından gündeme getirilmesinden itibaren ABD hükümetinin söyleminin merkezinde olan rejim değişikliği çerçevesinde

yönetmelik ve kararların uygulanması ve yorumlanması için genelge (*memoranda*), açıklamalar için kamusal ilan (*public notice*) çıkartabilecektir.

⁴⁶ Bush, (2003a), “President Discusses the Future of Iraq”, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030226-11.html> (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

gerçekleştirmeye çalışılanın esasında *devlet biçiminin dönüşümü* olduğunu ileri sürmek mümkündür. Egemenliğin bağlı bulunduğu burjuva iktidarının uluslararasılaşmasına uygun bir devlet biçiminin oluşturulması ve petrol odakta olmak kaydıyla iktisadi süreçlerin yeniden düzenlenmesi ve mülkiyet ilişkilerinin buna uygun bir yasal çerçeveye kavuşması süreçleri yabancı sermayeye, serbest piyasa ekonomisine açılması ile ilintilidir.

Devlet aygıtlarının yeniden düzenlenmesinde liberal-temsili demokrasi kurumlarının yerleştirilmesi, başkanlık ya da parlamenter sistem; federal ya da üniter devlet yapılarının hangisi Irak halkı tarafından “benimsenirse benimsensin” esas noktadır. Böyle ele alındığında dönüşüm temelinde siyasal rejime değil, devlet biçimine ilişkindir. Irak, tez çalışmasının ilk kısmında belirtildiği üzere kapitalist devlet tipine sahip bir toplumsal formasyondur. Müdahale aracılığıyla, kapitalist devletin formu ile ilgili bir değişiklik yapılması amaçlanmaktadır. Uluslararasılaşmış devlet biçimi, devlet aygıtlarında temsil bulabilecek talepleri belirleyecektir. Hangi çıkarların temsil edileceği, hangi iktidar çıktılarının oluşacağına dair bir dönüşüm, anılan nedenlerle, müdahalenin asli unsurudur.

Bu bakımdan işgal öncesinde gerçekleşen, işgalin hukukiliği üzerine yoğunlaşmış tartışmalar, işgal sonrası “yeniden yapılanma” için aynı keskinlikte gerçekleşmemiştir. BMGK, Irak’a müdahaleyi, güç kullanımını onaylamamış olsa da işgal sonrası düzenlemeleri ve Koalisyon Güçleri’nin egemenliği devralmasını onaylamıştır. Bir dizi BMGK kararı aracılığıyla (1472, 1483, 1511 sayılı kararlar) Irak’ın ülkesel bütünlüğü ve siyasal özerkliği; Irak halkının kendi kaderini tayin hakkı ve doğal kaynaklar üzerinde kontrol hakkı tanınmıştır (Natarajan, 2008: 13). Ayrıca 8 Mayıs 2003’te ABD ve İngiltere’nin daimi temsilcileri tarafından BMGK’ya sunulan bir mektup aracılığıyla taslağı belirlenen ve 22 Mayıs tarihinde çıkarılan 1483 sayılı karar, GKY’ye geçici (ancak süre sınırlaması olmaksızın; Irak halkı tarafından “uluslararası tanınırlığı olan” temsili bir

hükümet kurulana kadar) hükümet yetkilerini tanımıştır (Natarajan, 2008: 13; Hmoud, 2003: 446-447).

Hmoud’a göre (2003: 448), BMGK kararı olmaksızın Koalisyon’un Irak’ı işgali ve oradaki eylemleri 1907 Lahey Düzenlemeleri ve 1949 Cenevre Antlaşmalarına göre hukuk dışı kalacaktır. Ancak 1483 Koalisyon’a Irak’ı işgal için vekalet vermiş ve işgalcinin yetkisini tanımıştır. Böyle bakıldığında, BM çatısı altında Irak’ın egemenliğinin Koalisyon güçlerine aktarılması Irak halkının değil, “uluslararası toplum”un adına gerçekleşmiştir. İşgal gerçekleştikten sonra GKY’nin Irak toplumunu yeniden yapılandırma yetkisini de içeren bir “onaylama” kararı, egemenliğin uluslararasılaşmasının bir görünümü olarak değerlendirilebilir.

Böyle bir yetkiyle donatılmış GKY’nin aldığı kararların toplumsal ilişkileri düzenleme, yapıyı dönüştürme maksadıyla oluştuğu düşünüldüğünde söz konusu yönetmelik ve kararların içeriğine değinmek faydalı olacaktır. Söz konusu yönetmelik ve kararların bir kısmı, GKY’nin kendinden sonraki düzene hazırlık aşamalarını oluşturacak idari birimlerin şekillendirilmesi ile ilgiliyken, büyük bir kısmı toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine ilişkindir ve geçici olmaktan ziyade kalıcı bir niteliği haizdir.

16 Mayıs 2003 tarihli 1 numaralı GKY kararı⁴⁷ tezin ilk kısmında değinilen “Baassızlaştırma” sürecine ilişkindir. Karara göre GKY, Irak Baas Partisi’ni kapatmıştır ve böylece Baas partisinin unsurlarının yeniden iktidarı alma tehdidi olmaksızın Irak’ta temsili bir hükümet kurulabilecektir. 25 Mayıs 2003’te ise 5 numaralı GKY kararı⁴⁸ ile

⁴⁷ CPA/ORD/16 May 2003/01, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20030516_CPAORD_1_De-Ba_athification_of_Iraqi_Society_.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

⁴⁸ CPA/ORD/25 May 2003/05, <https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/CPAORD5.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

Irak Baassızlaştırma Konseyi kurulmuştur. Konsey, Irak Baas Partisi'nin mülk ve varlıklarını tespit etmek, üyelerinin gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerini tespit etmek, genel olarak Irak toplumunun Baassızlaştırılması için gerekli enformasyonu sağlamak olarak belirlenmiştir. Konsey, doğrudan GKY Yöneticisine rapor verecek ve elde ettiği bilgi ve belgeleri kimseyle paylaşmayacaktır. Bu kararlar, Irak'ın idari yeniden yapılandırılmasındaki ilk aşama olarak görülebilir.

Yousef Baker (2014), Irak'ın küresel kapitalizme entegrasyonu sürecinde neo-liberal devlet yaratımının rolünü vurguladığı makalesinde Irak İşgali sonrası GKY tarafından çıkarılan yönetmelik ve kararları ele almıştır. Baker'a göre ABD, bu müdahalede *ulusüstü sermaye*⁴⁹ adına hareket etmiş ve Irak'ı şiddet yoluyla küresel ekonomiye entegre etme amacı gütmüştür (2014: 122). Bir kere dönüşüm sağlandıktan sonra, artık sürekli bir Amerikan müdahalesine gerek kalmadan ülke kapitalist küreselleşme sürecine girmiş olacaktır (Baker, 2014: 123).

Söz konusu yönetmelik ve kararlar, uluslararası sermayenin Irak'taki faaliyeti için yasal zemini oluşturmuştur ve Baker'a göre bu süreçte, “büyük güçler” ve “ulusüstü kapitalist sınıf” açısından işgal ile ilgili yaşanan anlaşmazlıkların büyük ölçüde ortadan kalktığı görünmektedir (Baker, 2014: 129). Çıkarılan ve sonrasında kalıcı olarak Irak'ta anayasa ve kanunların çerçevesini belirleyecek olan yönetmelik ve kararlara bakıldığında,

⁴⁹ Baker'ın, William Robinson'un (2011) “ulusüstü kapitalist sınıf” kavramsallaştırmasını benimsediğini belirtmek gerekmektedir. Tez çalışmasının ilk kısmında, uluslararasılaşma sürecinin egemenlik ve ulus-devletin konumunu dönüştürmekle birlikte ulusüstü bir oluşumun mevcut olmadığı yönündeki analizler ile birleştirildiğinde, Baker'dan farklı bir kuramsal temel ve kavramsallaştırma kullanıldığı vurgulanmalıdır. Buna rağmen, yazarın izlediği süreç, tez çalışmasının iddialarını destekler nitelikte görünmektedir.

ticaretin ve yatırımların serbestleştirilmesi ile iş ortamının yatırıma uygun hale getirilmesi gibi düzenlemelerin hayata geçirildiği gözlemlenmektedir.

Gümrük bariyerlerini, ithalat vergilerini ve lisanslama ücretlerini ortadan kaldıran 12 numaralı karar⁵⁰, sonradan 38, 47, 54 ve 70 numaralı kararlar⁵¹ ile güncellenmiştir ancak bunlar belirli mallar üzerindeki gümrükleri düşük miktarda artırmaktadır (Baker, 2014: 132). Bunlar arasında 54 numaralı kararda bulunan “Irak’a ithal edilen ya da Irak’tan ihraç edilen malların çeşit, menşei veya kaynağına bakılmaksızın hiçbir sınırlama getirilemeyeceği” ibaresi uluslararası sermayenin Irak’taki faaliyetinin önünü açmaktan başka bir anlama gelmemektedir.

Finansal liberalizasyon ile ilgili olarak öncelikle 17 Temmuz 2003 tarihinde 20 numaralı karar⁵² ile Irak Ticaret Bankası kurulmuştur. Bankanın bağımsız bir idari varlığı

⁵⁰ CPA/ORD/7 June 2003/12, <https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/CPAORD12.pdf>

⁵¹ CPA/ORD/9 September 2003/38, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040404_CPAORD_38_Reconstruction_Levy.pdf; CPA/ORD/31 December 2003/47, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040101_CPAORD47Amendment.pdf; CPA/ORD/24 February 2004/54, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040404_CPAORD54_Trade_Liberlization_Policy_2004_with_Anne_x_A.pdf; CPA/ORD/3 April 2004/70, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040404_CPAORD70_Amendments_to_Reonstruciton_Levy.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

⁵² CPA/ORD/14 July 2003/20, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20030717_CPAORD_20_Trade_Bank_of_Iraq.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

bulunacak ve Irak ekonomisine faydalı olmak üzere mal ve hizmetlerin ihracatı ve ithalatını destekleyecek finansal ve benzeri hizmet sağlayacaktır. İkinci olarak, demokratikleşmenin temel ölçütlerinden biri varsayılan Merkez Bankası'nın oluşturulması ve bağımsızlığının tescillenmesine değinilmelidir. 1 Mart 2004 tarihli 56 numaralı karar⁵³ ile Merkez Bankası kurulmuştur. Kararın, “iç piyasada fiyat istikrarının sağlanması ve korunması, rekabetçi ve istikrarlı bir piyasa odaklı finansal sistemin kurulması ve sürdürülebilir büyüme, istihdam ve zenginliğin desteklenmesi amaçlarıyla sağlam ve bağımsız bir Merkez Bankası kurduğu” belirtilmektedir. Ayrıca kararın ekinde bulunan “Irak Merkez Bankası Kanunu”nun geçerli olacağı ifadesi yer almaktadır. Bu aşamada “egemenlik geçici Irak idaresine teslim edilene kadar atama yetkisinin GKY’de bulunacağı tespit edilmektedir. Bu iki kurumun oluşturulması, diğer karar ve yönetmelikler ile birlikte düşünüldüğünde serbest piyasa ekonomisinin ilkelerinin finansal desteklerini oluşturmak için gerçekleştirilen hukuki düzenlemelere tekabül etmektedir.

Benzer biçimde 51 numaralı karar⁵⁴ deniz taşımacılığında Irak devletine ait kamu teşebbüslerini uluslararası rekabete karşı savunmasız bırakırken 65 numaralı karar⁵⁵, aynı

⁵³ CPA/ORD/1 Marxh 2004/56, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040306_CPAORD_56_Central_Bank_Law_with_Annex.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

⁵⁴ CPA/ORD/14 January 2004/51, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040114_CPAORD_51_Water_Transportation_.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

⁵⁵ CPA/ORD/20 March 2004/65, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040320_CPAORD65.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

şeyi medya alanında gerçekleştirmiştir (Baker, 2014: 134). 76 numaralı karar⁵⁶ “üretimin ve verimliliğin” artırılması gerekçesi ile 200 kadar Irak devletine ait olan kamu teşebbüsünün kapatılması ya da özelleştirilmesine yöneliktir. Yarım milyon Iraklının istihdam edildiği kuruluşların kapatılması, verimlilik artışı adı altında binlerce çalışanın işsiz kalmasına neden olmuştur (Baker, 2014: 134).

Uluslararası Finans Kuruluşları’nın anılan süreçte etkinliğinin artması için de birtakım kararlar çıkarılmıştır. 3 numaralı karar⁵⁷ ile GKY, Program Gözlemleme Kurulu’nu (*Program Review Board – PRB*) kurmuştur ve bu kurulda GKY ile askeri temsilciler haricinde, oy hakları olmaksızın IMF, Dünya Bankası ve BM Genel Sekreteri’nin özel temsilcileri bulunmaktadır. Kurul gittikçe artan biçimlerde Irak adına gerçekleştirilen yatırım ve fonlandırma kararlarını belirlemiş, uluslararası sermayenin yatırım ve kar olanaklarını artırma kapasitesini genişletecek hamleleri teşvik etmiştir (Baker, 2014: 136).

Aynı mantığın ürünü olarak 39 numaralı karar⁵⁸, yabancı yatırımcılara -birincil kaynak çıkarımı ve onların ilksel işlenimi- dışında Iraklı yatırımcılarla aynı hakları sağlamaktadır. Ayrıca bu karar sermaye hareketlerinin kısıtlanmaması ve herhangi bir düzenlemeye tabi olmaksızın karların Irak içerisinde veya dışarısına transferini olanaklı

⁵⁶ CPA/ORD/20 May 2004/76, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040528_CPAORD_76_Consolidations_of_State-Owned_Enterprises_with_Annex_A.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

⁵⁷ CPA/ORD/31 December 2003/3, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20031231_CPAORD3_REV_AMD_.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

⁵⁸ CPA/ORD/19 September 2003/39, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20031220_CPAORD_39_Foreign_Investment_.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

kılmıştır (Baker, 2014: 136). Ek olarak 49 numaralı karar⁵⁹ Irak vergi kanunlarını yeniden düzenlemiş, yabancı şirketlerin vergi oranlarını %40'tan %15'e sabitlemiştir ve şirketler ile yatırımcıların Irak dışındaki gelirlerini ülke içine sokmaları esnasında alınacak vergileri de kaldırmıştır.

Yukarıda örnekleri verilen ve birçok farklı açıdan bu örneklerin çoğaltılabileceği hukuki düzenlemelere bakıldığında 2003 yılındaki Irak işgali sonrasında yaşanan gelişmeler ile aynı yıl küresel anlamda bütün ülkelerin hukuki süreçlerinin Dünya Bankası tarafından puanlama yoluyla denetlenmesi arasındaki tutarlılık göze çarpmaktadır. Söz konusu hukuki düzenlemeler, uluslararası işbölümünün yeni gereklilikleri için ortak bir çabanın mevcudiyetini gözler önüne sermektedir. Anılan çaba ise “devletin ekonomiden elini eteğini çekmesi” gibi argümanlar üzerinden yürümekteyse de devlet aygıtlarında cisimleşen düzenlemeler ile gerçekleşmekte; kısacası devletin süreçteki rolü önemini yitirmemektedir.

Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi esnasında, dönüşüm sürecini devam ettirecek Irak kurumlarının oluşturulması yolunda çıkartılan yönetmelik ve kararlar da bulunmaktadır. GKY, bu kurumları meydana getirerek, kararlarını belirleyerek ve denetleyerek “egemenliğin yeniden tesisi” sürecini başlattığını, “gereğinden fazla yönetimi gasp etmeyeceğini” göstermektedir.

⁵⁹ CPA/ORD/19 February 2004/49, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040220_CPAORD_49_Tax_Strategy_of_2004_with_Annex_and_Ex_Note.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

31 Temmuz 2003'te, 6 numaralı yönetmelikle⁶⁰ GKY, Irak Hükümet Konseyi'ni (IHK, *Iraq Governing Council - IGC*) kurmuştur. Egemenliğin temsilcisi geçici olarak GKY iken, bu Konsey aracılığıyla Irak'ın kendi kendini yönetmesini sağlayacak bir araç olarak kurgulanmıştır. Konsey'in oluşturulmasında Irak'ın etnik ve dinsel çeşitliliğini yansıtmaya çabası gözlemlenmektedir (Natarajan, 2008: 13-14). Birçok uluslararası ve bölgesel grup, Birleşik Arap Ligi ve BM, bu konseyi Irak devletinin temsilcisi olarak tanımayı kabul etmemiş, Konsey üyelerinin GKY tarafından atandığı için bir geçerliliği bulunmadığı düşünülmüştür (Natarajan, 2008: 14).

Bu nedenle GKY'den egemenliği devralacak bir geçiş hükümetinin kurulması gündeme gelmiştir. 15 Kasım 2003'te, GKY ve IHK, bir tarih üzerinde anlaşmış ve bir tarih belirlenmiş, 30 Haziran 2004 itibarıyla Irak egemenliğinin Geçici Hükümet (GH, *Interim Government – IG*) tarafından temsil edileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, geçiş sürecindeki düzenlemelerin yer aldığı ve büyük oranda GKY tarafından çıkarılan yönetmelik ve kararları takip eden Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu⁶¹ (ya da Irak Geçiş Anayasası - IGA, *Transitional Administrative Law - TAL*) IHK tarafından 8 Mart 2004'te imzalanmıştır. IGA, “geçiş dönemi” için Irak'ın en üst kanunu olarak varsayılacaktır (Natarajan, 2008: 14). IGA Madde 26(c)'ye göre GKY'nin karar ve emirleri düzenlenmiş, yeni bir yasama faaliyetiyle ilga edilene kadar yürürlükte kalacağı tescillenmiştir. IGA, geçiş dönemini tanımlamış, 30 Haziran 2004 ile kalıcı anayasa oluşturulup bunun altında

⁶⁰ CPA/REG/13 July 2003/06, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20030713_CPAREG_6_Governing_Council_of_Iraq_.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

⁶¹Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu, <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=2004%20IRAK%20GE%C7%DD%DE%20ANAYASAS I&kimlik=1086772176&url=makaleler/aceylan-5.htm> (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

egemenliği devralacak Irak hükümeti yerleşene kadar bu kanunun geçerli olacağı kabul edilmiştir. Madde 2'ye göre en geç 31 Aralık 2005 tarihine kadar en geç bu süreç tamamlanacaktır.

Aynı maddeye istinaden, 30 Haziran 2004'te Geçiş Hükümeti'nin (ya da Geçici Irak Hükümeti - GIH, *Iraqi Transitional Government - ITG*) kurulması bunun ilk aşamasını oluşturacaktır. Geçiş Hükümeti tamamen egemenliği devralacak ve GKY feshedilecektir. İkinci aşama, Geçiş Hükümeti'nin, en geç 31 Ocak 2005'te yapılacak ve Geçici Ulusal Meclis'i oluşturacak seçimler sonrasında oluşturulması ve meclisin kabul edeceği daimi anayasa sonrasında oluşacak Irak hükümetinin kurulmasıyla sona erecektir. Bütün bu geçiş süreci, BMGK'nın 1546 sayılı kararı tarafından kayda geçirilmiştir (Natarajan, 2008: 14).

Koalisyon Güçleri'nin yönetimi esnasında gerçekleşen düzenlemeleri ve onu takip eden geçiş dönemini aktaran bu alt-başlıktan sonra, bölümün son alt-başlığı yukarıda verilen takvim kapsamında yeni anayasanın yapım sürecini, gerçekleştiği koşulları özetleyecek ve kalıcı anayasaya işgalci güçlerin oluşturduğu çerçevenin ne kadar taşındığını tartışmaya açacaktır.

3.4.4. Müdahale Sonrası Anayasa Yapım Süreci: Egemenliğin Uluslararasılaşması mı?

Mayıs 2003 ile Haziran 2004 arasında GKY tarafından “üstlenilmiş” olan egemenliğin Iraklılara teslim edilmesinin ardından, ABD liderliğindeki yönetim bu dönemdeki kanunların büyük kısmını içeren Irak -kalıcı- Anayasası ve taslak halindeki Irak Petrol ve Doğalgaz Kanunu'nun kabul edilmesi için baskı uygulamaya devam etmiştir (Baker, 2014: 129).

Geçiş Hükümeti, 28 Haziran 2004'te kurulmuş, 30 Haziran'da ise GKY feshedilmiştir. BMGK 1546 no'lu kararda belirtildiği üzere, işgal sona ermiş ve hukuki-biçimsel (dar anlamıyla) Irak'ın bağımsız egemenliği yeniden tesis edilmiştir. Koalisyon

askeri birliklerinin Irak'ta bulunmaya devam etmesi, bu noktadan itibaren, Irak hükümetleri ile Koalisyon devletleri arasındaki mektuplar aracılığıyla gerçekleşmiştir; talepte bulunan Irak hükümetidir (Natarajan, 2008: 18-19). Geçici Ulusal Meclis seçimlerine yoğunlaşan bir hazırlık aşamasından sonra seçimler, 30 Ocak 2005'te gerçekleşmiştir ve 16 Mart 2005'te, Geçici Ulusal Meclis faaliyete geçmiştir (Natarajan, 2008: 15). Celal Talabani, 7 Nisan itibarıyla, yeni Irak devletinin ilk başkanı olmuştur. Seçimlere Sünni nüfusun katılımı çok düşük olduğu için temsilcilerinin sayısı da oldukça düşük kalmıştır (Natarajan, 2008: 15).

Baassızlaştırma siyasetinin bir uzantısı olan, etnik ve mezhepsel ayrımlar üzerinden yönetimi dönüştürme çabası, Saddam Hüseyin döneminde devlet kadrolarında etkin olan Sünni nüfusun yeni kurumsal yapılanmada dışarıda kalmasına yol açmıştır. Anayasa yapım sürecinde bu durumun etkileri olacaktır. Geçiş Hükümeti'nde Sünnilerin nasıl yeterli ve meşru bir temsilleri olacağı hakkında bir sorun bulunmaktadır (Natarajan, 2008: 15). Geçiş Hükümeti'nin ve Geçici Ulusal Meclis'in öncelikli ve zorlayıcı görevi, yeni bir anayasanın taslağının oluşturulması olmuştur.

Dönemin ABD Bağdat Büyükelçiliği'nde görev yapmakta olan ve Haziran ile Aralık (2005) ayları arasında Hukuki Danışman ve Yardımcı Hukuki Danışman unvanlarını taşıyan Ashley Deeks ve Matthew Burton, anayasa yapım sürecindeki sorunlar ve taslağın hazırlanması sürecinde odaklanılan ve tartışmalara, sürekli değişikliklere sahne olan ana unsurları aktarmışlardır (Deeks ve Burton, 2007). Bu unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- a) Anayasa'da ve gelecekteki yasama faaliyetinde İslam'ın rolü; b) Baassızlaştırma; c) Irak'ın uluslararası hukuk ve antlaşmalara bağlılığı; d) Anayasa'da kadının rolü; e) Hukuki teftişi ve diğer çatışma çözümü işlevlerini yürütecek yüksek bir hukuki kurumun geliştirilmesi; f) iktidarın ve

doğal kaynaklar üzerindeki kontrolün federal ve federal olmayan⁶² yetki odakları arasında nasıl dağıtılacağı; g) bölgelerin yetkileri (Deeks ve Burton, 2007: 3).

Yukarıda sıralanan unsurlardan (a), (d) ve bir ölçüde (g) maddeleri, anayasa yapım sürecinde devletin biçim değişikliğinde içeriğe dair tartışmaların odağı olarak ele alınabilir. Diğer unsurlar, ABD önderliğindeki Koalisyon Güçleri için daha temel önemdeki bazı alanları barındırmaktadır. Bu nedenle, Koalisyon için, anlaşmazlıkların devam etmesinde ve anayasa taslağının hazırlanmasındaki gecikmede en büyük payı olan (a) unsuru, ikincil bir önemdedir ve “aşılması gereken bir sorun”dur.

Etnik ve mezhepsel taraflara bölünmüş Geçici Ulusal Meclis, yeni anayasa için çalışmalarını sürdürmekte, ancak müzakereler bir sonuca varmamaktadır. 14 Ağustos 2005’e gelindiğinde, üzerinde uzlaşma sağlanamayan iki taslak bulunmaktadır (Deeks ve Burton, 2007: 5). Belirlenen son tarihe yetişmek için, Ağustos’un 15’inde iki taslağı birleştirme girişimi gerçekleşmişse de bu mümkün olmamıştır. 14 Ağustos tarihli, *The New York Times* gazetesinde çıkan bir habere göre, ABD Sünni tarafını Şii Araplar ve Kürtler ile “uzlaşması için baskı kurmaktadır.”⁶³

Tez çalışmasının ilk kısmında cumhuriyet projeleri ve anayasalar arasındaki ilişkiye dair yapılan kuramsal önermeler üzerinden düşünüldüğünde, ABD tarafının anayasa yapımı ile hedefledikleri ve bunun sonuçları arasında çözülmesi ve ertelenmesi olanaksız çelişkiler bulunduğu belirtilebilir. İşgalci bir güç tarafından yeniden

⁶² Irak’ta 18 vilayet ve bunlardan üçünü içeren bir bölge (Kürt Bölgesel Yönetimi) bulunmaktadır (Deeks ve Burton, 2007: 3).

⁶³ The New York Times, 14 Ağustos 2005, “U.S. Builds Pressure for Iraq Constitution as Deadline Nears”, <https://www.nytimes.com/2005/08/14/world/middleeast/us-builds-pressure-for-iraq-constitution-as-deadline-nears.html> (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

düzenlenmeye çalışılan, Irak toplumunun “dışından” dayatılmış yeni toplumsal ilişkilerin meşruiyet kazanması için zorla oluşturulmuş bir “kurucu” meclis ve onun aracılığıyla hazırlanan bir anayasadan bahsetmek mümkündür. Bir başka ifadeyle, her ne kadar mecliste temsil edildiği düşünülen çıkarlar ile “uluslararası” çıkarlar arasında bir uyum olduğu varsayılsa dahi, çatışmaları düzenleyecek, görelî istikrar ve uyum sağlayacak, Irak toplumuna “mevcut haliyle neden bir arada olduklarını” açıklayacak ve iktidarın karar ve uygulamalarına neden uymaları gerektiğini öğütleyecek hâkim bir cumhuriyet projesi bulunmamaktadır.

Tez çalışmasında benimsenen *anayasaların cumhuriyet projelerinin normatif ifadeleri* olarak ele alınması durumunda, anayasa aracılığıyla söz konusu işlevleri yani toplumsal bütünlüğü sağlamak mümkün görünmemektedir. Nitekim, uzlaşmazlık yaratan hususların çözümünden ziyade ertelenmesi yoluna gidilmiş, yeni devlet biçiminin öngördüğü kurumsal düzeneğin anayasa aracılığıyla kodifiye edilmesi öncelik haline gelmiştir.

13 Ekim 2005’te, Geçiş Hükümeti tarafından bir taslak anayasa onaylanmıştır fakat Sünnî gruplar bu taslağı referandumda desteklemeyeceklerini açıklamışlardır (Natarajan, 2008: 16). Referandum, 15 Ekim 2005’te gerçekleşmiştir. Irak Geçiş Anayasası Madde 61(c)’nin öngördüğüne göre referandumda oy kullanan yurttaşların çoğunluğu anayasa taslağını kabul ederse ve üç ya da daha fazla vilayetteki oy kullanan kişi 2/3’üden fazlası reddetmez ise anayasa kabul edilmiş sayılacaktır. 25 Ekim’de seçim komisyonu tarafından yapılan açıklamada seçime katılabilecek yurttaşların %64.6’sının sandığa gittiği, %79’unun lehte, %21’in ise aleyhte oy kullandığı belirtilmiştir (Natarajan, 2005: 16). İki vilayetin 2/3’ü aleyhte oy kullanmasına ve üçüncü bir tanesi %45 lehte, %55 aleyhte oy kullanmasına rağmen buradaki oran 2/3’ü geçmediği için anayasa kabul edilmiş sayılmıştır (Natarajan, 2008: 16).

Gelinen noktada, Irak Anayasası'nın⁶⁴ maddeleri ve ifade ettiği toplumsal ilişkilere dair bir yorumda bulunmak sürecin analizini neticelendirecektir. Anayasa'nın 1. Maddesi, Irak Cumhuriyeti'nin “federal, bağımsız ve tam egemen” bir devlet olduğunu, hükümet sisteminin “cumhuriyetçi, temsiliyetçi, parlamenter ve demokratik” olduğunu, bu Anayasa'nın Irak devletinin birliğini koruduğunu belirtmektedir. Devlet biçimine ilişkin genel özellikleri belirten ilk maddenin ardından 2. Madde, “İslam hükümleri ile; demokrasinin ilkeleri ile; ve bu Anayasaca öngörülen temel hak ve özgürlükler ile” çelişen yasaların çıkarılamayacağını ifade etmektedir. Bu bakımdan, liberal demokrasi ile birlikte İslam da yasaların temellendirilmesi için bir kaynak olarak belirtmektedir. Yine de, Anayasa genel olarak incelendiğinde İslam'ın kurucu bir unsur olmak yerine bir içeriğe dair bir etkisi olduğunu gözlemlemek mümkündür.

5. Madde, hukukun egemenliği ile halkın yetki ve meşruiyetin kaynağı olarak betimlenmesini içermekte, cumhuriyetçi temelleri pekiştirmektedir. 8. Madde, Irak'ın uluslararası hukuka bağlılığı, diğer devletlerin iç işlerine karışmama, çatışmaları barışçıl yollarla çözmeye çalışma gibi “uluslararası yükümlülükleri” belirlenmiştir. Anayasa'nın 2. Kısmı, Temel Hak ve Özgürlükleri sıralamakta; 14.-21. Maddeler arası Sivil ve Siyasi hakları tanımlamaktadır. Bunlara bakıldığında, hukukun üstünlüğü, fırsat eşitliği, yaşam, güvenlik ve özgürlük hakkı gibi liberalizmin temel ilkelerini içeren özgürlükleri ve hakları tanımladıkları görülmektedir.

Yine aynı kısım altında düzenlenmiş olan Ekonomik ve Sosyal Haklar ise 22.-36. Maddeler arasında ele alınmıştır. Burada dikkat çeken, 23. Madde ile özel mülkiyetin koruma altına alınması, 24. Madde ile emeğin serbest dolaşımı hakkının ifade edilmesi,

64

Irak

Anayasası

(2005),

https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

25. Madde ile “Devlet, modern iktisadi ilkelerle uyumlu bir biçimde Irak ekonomisinin ıslahını garanti altına alır” demektedir ve kaynaklarının tam yatırımını, çeşitlendirilmesini sağlar ve özel sektörün cesaretlendirilmesini ve kalkınmasını gözeteceğini öngörmektedir. 26. Madde ise, devletin farklı sektörlere yatırımını cesaretlendirmesi gereğini ifade etmekte ve bu hususta yasal düzenlemeyi çağırmaktadır. Ekonomik ve sosyal hakların düzenlendiği ilgili bölüm, böylece piyasa ilişkilerinin garanti altına alınmasını ve bu süreçte devletin aktif rol alması gereğini betimlemektedir.

Devletin, Irak iktisadi alanını piyasa ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenleme görevi dışında, 45. Madde ile sivil toplum kurumlarını güçlendirme hedefi de bulunmaktadır. Maddenin ikinci bendinde devlet tarafından klan ve aşiretlerin gelişmesinin, onların soylu insani değerlerinin toplumun kalkınmasıyla bağının kurulmasının üstlenilmesi fakat insan hakları ile çelişen aşiret geleneklerinin yasaklanması öngörülmektedir. Başka bir deyişle, Irak anayasası modern ilkelere göre düzenlenmiştir ve bu ilkelerin üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak toplumdaki pre-kapitalist unsurların varlığı da kabul edilmekte, kayıt altına alınmaktadır. Bahse konu kabul etme, pre-kapitalist unsurların piyasa ilişkilerine eklenme ve iktisadi kalkınmada rol oynamaları dahilinde gerçekleşecektir. Faaliyet alanlarının sınırı, insan hakları olarak belirlenmiştir.

Üçüncü Kısım başlığı altındaki ilk madde, 47. Maddedir ve güçler ayrılığı ilkesini kabul eden Federal güçleri (yasama, yürütme, yargı) betimlemektedir. Takip eden 48.-65. Maddeler arası yasama gücünün; 66.-86. Maddeler arası yürütme gücünün ve 87.-101. Maddeler arası yargı gücünün işlevlerini ve organlarını tanımlamaktadır. “Demokratikleşme” sürecinin bir parçası olarak görülen “güçler ayrılığı ilkesi”, Irak’taki devlet aygıtlarının ve bunların kurumsal yapılanmasının merkezi unsuru olarak kodlanmıştır.

GKY tarafından çıkarılan 56 numaralı karar ve onun içerisinde yer alan “Irak Merkez Bankası Kanunu”nun içerdiği Merkez Bankası bağımsızlığı anayasa tarafından tescillenmiştir. Piyasa ilişkilerinin düzenlenilmesinin finansal ayaklarından birini oluşturan Merkez Bankası, anayasanın 103. Maddesi ile Temsilciler Konseyi’ne karşı sorumlu kılınmış, aynı maddede finansal ve idari olarak bağımsız kuruluşlar arasında sayılmıştır.

Anayasa’nın Dördüncü Kısım, Federal Hükümet’in iktidar ve yetkilerini tanımlamaktadır. 109. Madde tarafından federal yetkiler “Irak’ın birlik, bütünlük, bağımsızlık ve egemenlik ile federal demokratik sistemi”nin korunması göreviyle donatılmıştır. Özelde yetkileri ise 110. Madde tarafından belirlenmiştir ve ilk elde, “dış politikayı şekillendirme ve diplomatik temsil; uluslararası antlaşmaların müzakere edilmesi, imzalanması ve onaylanması; borç politikalarının müzakere edilmesi, imzalanması ve onaylanması; dış egemenlik alanında iktisadi ve ticari politikanın şekillendirilmesi” olarak betimlenmiştir. İkinci olarak, “Irak’ın sınırlarının güvenliğinin sağlanması ve korunması ile Irak’ın savunulması için silahlı kuvvetlerin kurulması ve yönetilmesini içermek üzere ulusal güvenlik politikasının şekillendirilmesi ve yürütülmesi”; üçüncü olarak, “mali ve gümrük politikalarının biçimlendirilmesi; para basılması; bölgesel ve vilayet sınırları arasındaki ticari politikaların düzenlenmesi; devletin ulusal bütçesinin tanzim edilmesi; mali politikanın şekillendirilmesi; bir merkez bankasının kurulması ve idaresi” yetkileri eklenmiştir. Bunlar dışında toplumsal ilişkilerin sürdürülebilmesi için gerekli görülen diğer yetkiler de aynı madde tarafından tespit edilmiştir.

Irak toplumsal formasyonunun kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenmesinde asli unsur olan petrol ihracatı ise, 111. ve 112. Maddeler ile düzenlenmiştir. 111. Madde, “petrol ve doğalgazın bütün bölge ve vilayetlerdeki halkların sahipliğinde olduğu”nu tasdik etmektedir. 112. Madde ise stratejik

hammadelerin çıkarılması ve dolaşıma sokulması süreçleri ile ilintilidir. Buna göre, federal hükümet, petrol ve doğalgaz üreten vilayet ve bölge hükümetleri ile birlikte, mevcut sahalardan çıkarılan kaynakların yönetimini üstlenecektir. Böylece, ülkenin bütün kesimlerine nüfusları ile orantılı olarak adil bir biçimde gelirlerin dağıtımını sağlayacaktır. Ayrıca, önceki dönem tarafından haksızca bu gelirlerden mahrum kalan ya da sonrasında zarar gören bölgelere ilişkin özel bir paylaşırma belirleyerek ülkenin farklı alanlarında dengeli bir kalkınma sağlayacaktır. Buna ek olarak, federal hükümet, anılan hammaddeleri üreten bölgesel ve vilayet hükümetleri ile birlikte, “piyasa ilkelerinin en gelişkin tekniklerini kullanarak ve yatırımı teşvik ederek” Irak halkının en yüksek menfaatine ulaşacak şekilde petrol ve doğalgaz zenginliğinin geliştirilmesi için gerekli stratejik politikaları şekillendirecektir. Burada, yetkilerin kullanılmasında uyulacak prensipler ve normlar belirlenmiş, stratejik hammadde üretimi ve dolaşımının piyasa ilişkileri dolayısıyla ve sermayenin öncülüğünde gerçekleştirileceği garanti altına alınmıştır.

Anayasa’nın Beşinci Kısmı, Bölge Yönetimleri’nin ve Vilayetler’in iktidar ve yetkilerini tanımlamakta, bunlar 116.-121. Maddeler ile 122.-123. Maddeler aracılığıyla düzenlenmiştir. 124. ve 125 Maddeler ise başkent Bağdat ile yerel idari birimleri anmakta, ilgili düzenlemelerin kanunlarla yapılacağını ifade etmektedir. 126.-144. Maddeler arasını kapsayan Altıncı Kısım ise Anayasa’nın son kısmını oluşturmakta ve Nihai ve Geçiş Hükümleri’ni düzenlemektedir. Bu kısımda üç madde dikkate değer görünmektedir çünkü bunlar işgal sonrasında girişilen temizlik hareketinin uzantılarını yeni yetkileri tanınmış hükümet organlarına devretmektedir. 134. Madde, Irak Yüksek Mahkemesi’nin bağımsız bir yargı kuruluşu olarak görevine devam etmesini ve Temsilciler Konseyi’nin kanun aracılığıyla onu feshedebileceğini; 135. Madde, Baassızlaştırma Yüksek Komisyonu’nun bağımsız bir komisyon olarak işlevlerini sürdürmesini ve Temsilciler Konseyi’ne bağlanarak işlevini tamamladığında salt çoğunluk ile dağıtılabileceğini; 136.

Madde ise Mülkiyet Uyuşmazlıkları Komisyonu'nun bağımsız olarak işlevlerini devam ettirmesi ve Temsilciler Meclisi'ne bağlanmasını ve 2/3 çoğunluk oyu ile dağıtılabileceğini öngörmektedir.

Yukarıda seçici bir biçimde incelenen Anayasa'nın hem devlet biçimine ilişkin düzenlemeleri hem de piyasa ilişkilerinin düzenlenmesinde öne çıkardığı ilkeler nedeniyle GKY tarafından gerçekleştirilen yasama faaliyetinin bir uzantısı olarak görülmesi mümkündür. Bununla birlikte, anayasa yapım süreci ve sonrasında meydana gelen anayasanın kendisi, toplumsal çatışmaların ertelenmesi için bir zemin oluşturmaktan uzaktır. Natarajan (2008: 16), Irak anayasasının hem taslak haline gelmesi hem de içerik bakımından birçok eleştiriye maruz kaldığını belirtmektedir. Eleştirilerin “Batılı” kaynaklarından biri olan olan *Carnegie Endowment for Peace* (Carnegie Vakfı), Bush yönetiminin açıklamalarını yersiz bulmaktadır: Bir hükümet yetkilisi, “bu anayasanın bölgedeki ve hatta dünyadaki, özgürlükleri koruma bakımından en ileri seviyedeki anayasalar arasında olduğunu iddia etmiştir (Brown, 2005: 3).”

Brown'a göre, ortada yalnızca bir anayasa iskeleti bulunmaktadır ve büyük oranda bir çoğunlukçuluk anlayışı hakimdir (Brown, 2005: 3). Taslağın hazırlanması ve müzakereler sürecinde aslında anlaşmaya varılmasından ve ekleme ile düzenlemelerden daha çok anayasanın bazı öğelerinin çıkarılması, bazı hükümlerin ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir. ve birçok hüküm sonraki yasama faaliyetinin kapsamına bırakılmış ve sorunları çözmek yerine ertelemiştir (Brown, 2005: 3). Bu anayasada “belirsizlik, karmaşıklık ve içsel gerilim gözlenmektedir” yorumu yapılmaktadır. Özellikle iki mesele anayasa tarafından tam olarak ele alınmamıştır: İslam'ın rolü ve federalizmin nasıl işletileceği (Brown, 2005: 3-4).

Anayasa'nın anaakım yaklaşımlar tarafından dahi eleştirilerin odağında olmasına rağmen ABD yönetiminin nihai metinden memnun görünmesi, tez çalışmasında ileri sürülen bir iddiayı onaylayan bir gelişme olarak görülebilir. Bush yönetiminin toplumsal

bütünlüğün yeniden üretilmesinde kopukluklara neden olan somut sorunları, çatışmaları çözmek ve Irak'ı bir toplum haline getirmek gibi bir amacı bulunmamaktadır. Devlet biçimine ilişkin temel önermeleri taşıyan bir anayasa ABD ve müttefikleri için yeterli görünmektedir. İslam'ın rolü, federal yapının düzenlenişi gibi sorunlar ikincil konulardır ve yerel çatışmaların çözümsüzlüğüne terk edilebilir. Mesele, çatışmaların çözülmesi değil, anayasanın bir an önce yapılıp düzenlemelerinin hayata geçirilmesidir. Tarafların anayasa yapım sürecinde uzlaşmazlıklarına rağmen masada oturmaları için ABD yönetimi tarafından yapılan baskılar böylece anlam kazanmaktadır.

Anayasanın devlet biçimine ilişkin çerçevesi GKY'nin gerçekleştirdiği dönüşümler sayesinde büyük oranda hazırdır. Başka bir ifadeyle, burada uluslararası değerler ve normların işletilmesi, o toplumsal formasyonun içerisinde etkide bulunan değer ve normlar ile nasıl uyumlu hale getirileceğinden daha önemli ve acildir. Zira bahsi geçen uluslararası norm ve değerler piyasa ekonomisine saygı, sermayenin serbest dolaşımı gibi öğelerle şekillenmektedir. Ulus-inşası olarak adlandırılan süreç ise bu çerçevede gerçekleştirilmektedir. Yoksa ulus-devletin belirli bir biçime kavuştuktan, egemen eşit devletlerden biri olarak tanındıktan sonra bunun içeriğinin nasıl doldurulacağı çatışmalı hale gelebilir.

Burada, egemenliğin *de jure* inşasından (ve işgalci güçler tarafından devrinden) sonra *de facto* işleyişi, hükümet etme becerisi ile ilişkisi üzerine birkaç çıkarım yapılabilir. Saddam Hüseyin zamanında haydut sıfatlarını hak ettiği düşünülen Irak devletinin egemenliği sorunlu hale gelmiştir. Yine benzer biçimde birçok azgelişmiş ülke için başarısız, düşmüş devlet tabiri uygun görülmekte ve *de facto* egemenlikleri ile ilgili sorunlar dile getirilmektedir. Hatta bazı durumlarda egemenlik *de facto* mevcut olmadığından insani bir kriz durumu belirlemek ve dış müdahaleyi çağırmaktadır. Oysa Irak'taki yeni durumda ABD'nin önderliğinde zorla oluşturulan anayasa ve yapılan seçimler sonrasında egemenliğin *de facto* mevcudiyetine dair şüpheler oluşabilecekken

aynı gerekçeler geçerli hale gelmemektedir. Zira anılan durumda uluslararasılaşmış devlet biçimi aracılığıyla burjuva iktidarının uluslararası alanda işleyişinin bir parçası haline gelen yeni Irak Devleti'nin egemen birimlerden biri sayılması önünde bir engel bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, egemenlik uluslararası düzenin varlığına ve ortak bir iktidar kullanımına bağlı olduğu sürece sorgulanmamaktadır.

3.4.5. Sonuç

Tez çalışmasının üçüncü kısmının ve çalışmanın tamamının sonuncu bölümünde, Irak'a gerçekleştirilen 2003 müdahalesinin öncesi ve sonrasındaki gelişmeler ışığında egemenliğin somutta nasıl el değiştirdiği ele alınmıştır. İşgalci güçlerin ellerinde toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi için yürütülen hukuki süreç ve ardından "Irak halkına teslim edilen" egemenlik ile birlikte yapılan anayasal düzenleme incelenmiştir. Çalışmanın takip eden bölümü, üçüncü kısmın sonuç değerlendirmelerine ayrılmıştır.

3.5. Sonuç

Tez çalışmasının üçüncü kısmı, uluslararası hukuk ekseninde egemenlik kavramının biçimlenmesini odağa almıştır. Egemenlik kavramı, tarihsel materyalist bir perspektiften ele alındığında, şiddet ve zor aygıtlarının kullanımı ile birlikte gelişmiş, uluslararası hukuk açısından da -özellikle Avrupalı- devletler arasındaki savaş ve barışı düzenleme işlevini edinmiştir. Uluslararası hukuk, doğal kaynaklarını ve emek gücünü sömürmek üzere dünyanın Avrupa dışında kalan alanlarını işgal eden ülkelerin, hem o ülkeler ile kurduğu ilişkiye dair hem de kendi aralarında sömürü süreçlerinde girdikleri rekabete ilişkin kuralları belirleme, bunları düzenleme ve biçimlendirmesinde etkin rol oynamıştır.

Bu bakımdan üçüncü kısmın ilk bölümü, uluslararası hukuk ve şiddet/zor arasındaki ilişkiyi aynı zamanda hukuk-şiddet/zor ilişkisi üzerinden ve hem hukukun hem

de uluslararası hukukun kapitalist üretim (ve özelde bölüşüm) ilişkilerine dayanarak incelemeyi amaçlamıştır. Bu bakımdan hem Paşukanis'in meta-biçim odaklı yaklaşımı, hem de Althusser'in kuramsal öncüllerinden hareketle Yapısal Marksizm'in biriktirdikleri etrafında bir açıklama geliştirmeye çalışmıştır. Yine bu bölüm, uluslararası hukukun kökenleri sayılan iki düşünürün fikirlerini, Vitoria ve Grotius'un çalışmalarını eleştirel bir perspektiften özetlemiş, böylece hem egemenliğin "kökenlerde" nasıl biçimlendiğini, hem de savaş ve barışın ne şekilde işlendiğini ele almıştır. Buradaki amaç, uluslararası hukukta eşitlik ile birlikte eşitsizliğin, barışla birlikte savaşın nasıl bir kurucu rolü üstlendiklerini ve bunun sonraki dönemlerde dönüşerek devam ettiğini açıklamaktır. Birinci bölüm, Mieville'in meta-biçim kuramına yaslanarak uluslararası hukukun meta-biçim analizini gerçekleştirmesinden hareketle uluslararası hukukun hukuki niteliği ve şiddet/zor ile ilişkisi "egemen eşit birimler olarak devlet" kavranışından yola çıkılarak incelenmiştir.

Bölüm içerisinde Grotius'un egemenlik kuramının uluslararası hukukun temeline yerleştiği genel kabulü üzerine inşa edilen Mieville'in çalışmasının, uluslararası hukukun devletleri hak süjesi kabul ederek çıkarları doğrultusunda hareket eden bütünlükler halinde ele aldığını ve bu ekseninde geliştiğini kabul ettiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Paşukanis'in meta sahibini hukukun hak süjesi olarak tanımlamasından ve Grotius'un ortaya attığı argümanların anaakım tarafından büyük ölçüde kabul gördüğü varsayımından yola çıkarak uluslararası hukukta egemen olan devletin kendi toprağının maliki şeklinde bir hak süjesi biçiminde tanımlanabileceğini iddia eden Mieville'in bu sıçramayı yaparken Marksizm içinde devlet kuramı üzerine gerçekleştirilen tartışmaları göz ardı ettiği düşünülmektedir. Bahse konu göz ardı etme durumunun bir boşluk yarattığı düşünüldüğünde, uluslararası hukukun küresel bir düzenleme aracı olarak anlaşılabileceği fikri ve devletin buradaki rolü ile mevcut yapısal dönüşüm yoluyla uğradığı biçimsel değişiklikler incelenmeye muhtaçtır. Özellikle Uluslararası İlişkiler

disiplinindeki anaakım yaklaşımların uluslararası hukuka bakışının pozitivist niteliği ve eleştirel dahi olsa hukuk disiplinindeki kuramsal çabaların uluslararası hukuku görmezden gelme eğilimi bu alanı bilimsel üretimin nesnesi haline getirme yönünde bir zorunluluk yaratmaktadır.

Tez çalışmasının ilk kısmında vurgulandığı üzere ve Marksist devlet kuramının biriktirdikleri göz önüne alındığında devletleri birer araç veya özne olarak görmenin gerçekliğin kavranışı açısından yetersiz olduğu düşünülmektedir. Eğer devlet *biçim belirlenimli bir toplumsal güç ilişkileri alanı* olarak kavranırsa, devletin dönüşebileceği ve bu bağlamda egemenliğin de dönüşerek farklı bir iktidar yapısını içereceği ileri sürülebilir. Bu bağlamda uluslararası hukuk devletle birlikte dönüşecek, egemenlik ise yeniden ve yeniden tanımlanır hale gelecektir. Mieville'in yaklaşımını bu açıdan değerlendirerek anılan “sıçramanın” yarattığı boşluk giderildiği takdirde yaklaşımın gerçekliğin bilgisini edinme yolundaki katkıları daha net hale gelebilecektir. Bununla birlikte, ilk bölümde belirtildiği gibi, böyle bir “boşluk giderme” meta-biçim kuramına devlet kuramının dışarıdan “zerk edilerek” gerçekleştirilebilecek bir süreç değildir. Tez çalışmasının kapsamını aştığından ve çözümün ayrı bir çalışmayı zorunlu kılmasından dolayı Mieville'in çerçevesinin sunduğu katkının belirli toplumsal ilişkilere dair önemli sonuçları olduğunu kabul etmek makul görünmektedir.

Üçüncü kısmın ikinci bölümü, uluslararası hukukun tarihsel bir dökümünü gerçekleştirmeyi kendine hedef belirlemiş ve onu dönemlere ayırma yoluna gitmiştir. Chimni ve Özdemir'in gerçekleştirdiği tarihsel dönemselleştirme aracılığıyla hem uluslararası hukukun gelişimine hem de belirli tema ve kavramların -dönüşerek-devamlılık sergilediğine dair sonuçlara ulaşmak mümkündür. Hem egemenlik kavramının uluslararası hukuk açısından tarihsel dönüşümü hem de savaş ile barışın düzenlenmesi ve kurgulanmasının kapitalist uluslararası işbölümü ve önce sömürgecilik sonra da emperyalizm ile rabitası ele alınmıştır. Bu bölüm, ayrıca sonraki bölümde ele

alınan 2003 Irak müdahalesi öncesinde ve esnasında türetilen yeni hukuki araçların eskisinden farklarını ele alabilmek için bir zemin sağlama işlevi görmüş, özellikle 1945 sonrası dünyada ve çoğunlukla BM aracılığıyla oluşturulan uluslararası hukuk çerçevesinin bazı öğelerini tanıtmıştır.

İlk bölümle bağlantısı içerisinde düşünüldüğünde, uluslararası hukukun kaynaklarından sayılan doktrinlerin, örfi unsurlara da dayandırılabilen “Haklı Savaş” mefhumunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Mevcut uluslararası hukukta işlerlik kazanan uluslararası antlaşmalar ve BM gibi örgütlerin kurucu antlaşmaları ile tanımlanan güç kullanımına ilişkin normların ABD öncülüğündeki kuvvetlerin Irak’a müdahalesini “hukuka aykırı” bir edim haline getirdiği ileri sürülebilse dahi, burada yine de uluslararası hukukun uygulanmasından ve etkinliğinden bahsetmek durumunda kalınacaktır. Doğal hukuk argümanlarına yaslanılarak ve bu argümanların yeni koşullarda yeniden yorumlanmasıyla yeniden üretilerek uluslararası hukukun etkinliğinin sürdürüldüğü açığa çıkmaktadır.

Mieville’in belirttiği üzere uluslararası hukuk da bir çatışma ortamıdır. Sovyetler Birliği’nin bulunmadığı bir uluslararası ortamda çatışmanın tarafları arasındaki güç eşitsizliği ve bunun sonuçlar daha net biçimde ortaya çıkmaktadır. Doğal hukuk argümanlarının (evrensel değerlerin) karşısına konulacak, söz konusu iddiaların kapitalist üretim ilişkileri ile rabitasını araştırarak bilimsel bir çaba ve söylemsel bir formasyon ihtiyacı bulunmaktadır. Bunun yokluğunda yeni hukuki teknikler aracılığıyla Irak’a müdahale gibi birçok yeni müdahalenin meşrulaştırılması, bunların uluslararası hukuk normları içerisine zerk edilmesi önünde bir engel bulunmamaktadır.

Üçüncü kısmın son bölümü ise üç aşamada Irak’a gerçekleştirilen 2003 müdahalesi ve işgalinin öncesi ve sonrasını ele almıştır. Öncelikle uluslararası hukukun mevcut normları içerisinden gelişen tartışmalara ve ABD ile İngiltere merkezli

gerekçelendirmelere odaklanarak müdahalenin uluslararası hukuku ihlal/inkâr etme ve dönüştürme pratiklerini irdelemiştir.

Uluslararası hukukun bu kadar odakta yer alacak biçimde tartışılması gerçekte argümanların merkezine ilişkin bir oydaşmanın varlığına işaret etmektedir. Irak’a müdahalede Irak’a demokrasinin götürülmesi ile ilgili bir sorun bulunmamakta, mesele bunun araçları ve araçları kullanacak aktörler olmaktadır. Araçlar üzerine yapılacak tartışmalar da bu nedenle, tekniğe indirgenen bir uluslararası hukuk etrafında şekillenmiştir. Demokrasi adı altında tanımlanan liberal temsili demokrasinin ve piyasa ilişkilerinin güncel kurumsal gerekliliklerinin yerleştirilmesi ihtiyacını sorgulayan itiraz -anaakım içerisinde- bulunmamaktadır.

İkinci olarak, işgal sonrası BM onayını da alan ulus inşası ve rejim değişikliği süreçlerinin ilk uğrağı olan Geçici Koalisyon Yönetimi’nin kuruluşu ve aldığı kararlar seçici bir biçimde incelenmiştir. Seçilen karar, emir ve yönetmeliklerin Irak Anayasası’na giden yolda temel taşları döşediğini, bunun da tez çalışmasının temel iddialarını destekleyecek bir çerçeveye sahip olduğu belirtilebilir. Irak’ta devlet biçiminin uluslararasılaşması, başka bir ifadeyle devlet içerisinde temsil bulan talep ve çıkarların kapitalizmin uluslararası işleyişine katkı koyacak biçime bürünmesi ve beklenebileceği üzere petrol başta olmak üzere Irak’ın bütün zenginlik ve emek gücünün serbest piyasa ilkeleri doğrultusunda uluslararası sermayenin hizmetine sunulması GKY’nin temel hedeflerdir. Müdahalenin sonrasında siyasal-hukuki yapı aracılığıyla dönüştürülmeye çalışılan toplumsal yapıda eski çelişkiler yeni biçimler almış ve yeni çelişki ve çatışmalar gün yüzüne çıkmıştır.

Bölümün üçüncü damarı ise Irak’ta anayasa yapım sürecine, bunun neden istenir -ve belki de zorunlu- görüldüğüne, sonucunda ortaya çıkan anayasanın devlet biçimine ilişkin maddelerinin işgal yönetimi (GKY) tarafından çizilen çerçeve ile uyumuna eğilmiştir. Bu çerçevede, uluslararasılaşmış sermaye ve kapitalist uluslararası

işbölümünün gereklerini içeren bir anayasanın temel öğelerini taşıdığı sürece anayasanın Irak toplumuna özgü niteliklerinin ikinci planda kaldığı, ancak göz ardı edilen bu öğelerin toplumsal olanı yeniden üretmek bir yana dursun onu daha derin parçalanmalara sürüklediği ileri sürülmüştür.

Tezin üçüncü kısmı, çalışmanın somut inceleme nesnesini son veçhe üzerinden inceleyerek sona ermiştir. Üçüncü kısmın sonuç bölümünü takip eden tez çalışmasının sonuç bölümü tezin başlangıcında ortaya konulan amaçlar ile sonucunda ulaşılan çıkarımlar arasındaki örtüşmeleri ele alarak çalışmayı sonlandıracaktır.

SONUÇ

Tez çalışması, egemenlik kavramının nasıl tanımlanacağı ve tarihsel anlamda dönüşümü üzerine bir inceleme gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede üç eksen üzerinden ve bir somut inceleme nesnesi üzerinden egemenlik kavramının ifadesi olduğu toplumsal ilişkileri ve kavramın farklı tarihsel uğraklarda biçimlenişini ele almıştır. İlk eksen, egemenlik kavramının kökten bağlı olduğu devlet kavramı; ikinci eksen egemenliği ortaya çıkaran ve dönüştüren ilişkilerin anlamlandırılmasında esaslı öneme sahip olan uluslararası işbölümü ve sömürgecilik-emperyalizm hattı; üçüncü eksen ise ilk ikisinin kavranışıyla birleşen uluslararası hukuktur. Somut inceleme nesnesi ise yine bu üç eksenle hareketle ABD önderliğinde 2003 yılında gerçekleşen Irak işgali ve sonrasındaki anayasa yapım sürecine giden yoldur.

Her bir eksen (kısım) kendi içerisinde kuram, konjonktür ve moment bölümlerine ayrılmıştır. Bu şekilde, tarihsel materyalist bir yöntemi benimseyen tez çalışması ilk bölümlerde kullanacağı kavramlar üzerine seçici bir tartışmaya girerek kavramsal çerçeveyi çizmeyi hedeflemiştir. İkinci bölümler, söz konusu kavramların tarihsel gelişim ve dönüşümüne odaklanarak kapitalizmin mevcut aşamasında aldıkları biçimleri ortaya koymaya çalışmıştır. Üçüncü bölümler ise somut incelemede ele alınan nesneyi tarihsel anlamda merceği daraltarak belirli bir momentteki görünümü gözler önüne sermeye çabalamıştır.

Tez çalışmasının ilk kısmının birinci bölümü, devlet kavramı ve ilgili diğer kavramları tartışmaya açmıştır. Kapitalist devlet tipini oluşturan toplumsal ilişkilerin nasıl tanımlanacağı ve sermaye birikiminin yeniden üretimi ile rabitası temel alınmıştır. Kapitalist devletin soyutlama düzeyleri bakımından somuta inildiğinde barındırdığı güç ilişkilerini açıklamak için istihdam edilecek hegemonya projeleri ile cumhuriyet projeleri

kavramları tanıtılmış, ayrıca ikincisinin anayasaları meydana getiren toplumsal ilişkilere göndermede bulunduğu ileri sürülmüştür.

Kapitalist devlet için “biçim belirlenimli yoğunlaşmış güç ilişkileri alanı” tanımı verilmiştir. Böylece hem genel olarak devletin hem de kapitalist devletin biçim değiştirebileceği, zaman ve mekân bağımlı bir toplumsal ilişkiler alanını imlediği ileri sürülmüştür. Anılan tanımın egemenlik kavramı için de önemli sonuçları olacaktır. Hegemonya projeleri, sermaye birikiminin güncel gereklilikleriyle birlikte varolan ve bir sınıfın (ya da sınıf fraksiyonunun) siyasi, ahlaki ve entelektüel önderliği altında geliştirilen projelerdir. İlgili sınıfın ve bağımlı sınıfların özel çıkarları arasındaki çatışmayı genel çıkar altında uyumlulaştırma gibi bir işleve sahiptir. Cumhuriyet projeleri ise, verili bir momentte “eşit olduğu” ve “temsil edildiği” varsayılan yurttaşlar topluluğuna yönelik, devletin en genel düzlemde toplumsal bütünlüğü koruma ve onu yeniden üretme işlevlerini yerine getirmek üzere türetilmiş somut düzlemdeki cevaplar bütünü olarak betimlenebilir. Kapitalist toplumlarda ortaya çıkmış ve merkezi iktidar ile ona itaat ödeviyle bağlı yurttaşların (yani cumhurun) toplumsal olanı gündelik anlamda yeniden üretmesini sağlama işlevi cumhuriyet projelerine ve onun normatif ifadesi olarak anayasalara işaret etmektedir.

İlk bölüm, ikinci olarak egemenlik kavramına ilişkin geliştirilmiş tarihsel fikirlere ve bu fikirlerin meydana geldiği toplumsal bağlama odaklanmıştır. Burada, tez çalışmasının üçüncü kısmında Avrupa-dışı ilişkiler bağlamında gelişimi verilecek egemenlik kavramının Avrupa coğrafyasının farklı bölgelerinde ortaya çıkışı ve merkezileşmiş iktidar ile ilişkisi tartışılmıştır. Bu süreçte feodal üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçiş ile rabitasından söz edilebilse dahi egemenlik kavramının işaret ettiği toplumsal ilişkilerin kapitalizmin yerleştiği toplumsal formasyonlarda hakim hale geldiğinden söz etmek mümkün değildir. Yine burada, Fransa ve İngiltere gibi iki farklı toplumsal formasyonun iktidarın merkezileşmesinin farklı biçimlerine sahne

olduğu, ikisinin de egemenlik kavramının imlediği “alternatif ve parçalanmış iktidar iddialarının geçersiz kılınması” sürecini değişik toplumsal ilişkiler içerisinde şahit olduğu ifade edilmiştir.

Son olarak, bu bölüm, tez çalışmasının benimsediği egemenlik tanımını ortaya koymuştur. Egemenlik üzerine büyük oranda yirminci yüzyıl içerisinde geliştirilen ve güncel tartışmalara da kaynaklık eden yaklaşımların eleştirisi aracılığıyla ve tez çalışmasının benimsediği tarihsel materyalist perspektife uygun bir tanım geliştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre egemenlik “burjuva iktidarının bir işlevi” olarak betimlenmiştir. Bu işlev, düşünce tarihinde geliştirilmiş bulunan merkezi iktidar yapılanmasının ve rakip tanımazlığının sınıfsal temelde ifade edilmesi ile anlam bulacaktır. Egemenlik etrafında şekillenen fikrîsel üretimlerin, bu bakımdan, iktidar ilişkilerinin toplumsal anlamda konumlandırılması için bazı imkanlar barındırdığı ancak iktidarın sınıf mücadelesi ile rabitasını kurmadığı için toplumsal gerçekliğini ıskaladığı ifade edilebilir. Tez çalışmasının benimsediği tanımlama ise burjuva iktidarının dönüşümünü izleyebildiği ölçüde egemenlik işlevindeki farklılaşmayı da açıklama kapasitesini haizdir.

Tez çalışmasının birinci kısmının ikinci bölümü, konjonktüre odaklanarak kapitalist devlet ve egemenliğin dönüşümüne işaret eden yapısal veçheyi ele almayı amaçlamıştır. Üç alt-başlıkta serimlenen dönüşüm, temelde “devletin uluslararasılaşması” adı verilen yeni bir devlet biçimine işaret etmektedir. Süreci anlamlandırmak için ilk olarak sermayenin uluslararasılaşması ele alınmıştır. Söz konusu uluslararasılaşma niceliksel değil, niteliksel bir dönüşüme işaret etmektedir ve ilk bölümde aktarılan devlet tanımı ile birlikte düşünüldüğünde sermayenin uluslararasılaşmasının devlet aygıtlarında temsil olanak ve talepleri üzerinde esaslı etkide bulunacağı öngörülebilir. Özellikle 1945 sonrası ABD merkezli sermaye ile Avrupa ve Japonya’da mukim sermaye arasındaki entegrasyon ve ortak talep etme süreçlerinin devlet biçiminin dönüşümünü açıklamak için göz önüne alınması gerekliliği kendini belli

etmektedir. 1980 sonrası ABD ve İngiltere merkezli sermaye taleplerini büyük ölçüde belirleyen ve uluslararası düzlemde yayılma eğilimi gösteren neo-liberal politikalar ve yükselen finansallaşma, söz konusu merkez kapitalist ülke sermayelerinin entegrasyonu için yeni bir aşamaya işaret etmektedir.

Bu bölüm, ikinci olarak, devletin uluslararasılaşmasının neden ve sonuçlarını ele almıştır. Sermayenin uluslararasılaşması sürecinde ABD merkezli sermaye fraksiyonlarının en başta ABD devlet aygıtları içerisinde temsil bulması sonucu oluşan entegrasyon süreci, aynı zamanda merkez kapitalist ülkelerin devlet biçimlerinin dönüşümü için çıkış noktasını vermektedir. Bu süreçte, devlet iktidarının biçimlenmesi ve çıktılarının uyumlulaşması gibi veçheleri bulunan bir yeniden düzenleme aracılığıyla entegrasyonun diğer boyutu da oluşmuştur. Devlet aygıtlarında temsil bulan çıkarların yerel sermaye gruplarının ötesinde ve artarak dış sermayenin ağırlığında oluşması, uluslararası düzlemde kurulan yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyması söz konusudur. “Kapitalist devletlerin kendi iç kapitalist düzenlerini uluslararası kapitalist düzenin yönetimine katkı sunmak üzere yönetmesi” olarak ifade edilen devletin uluslararasılaşması süreci bir dizi dönüşüm talebi ile merkezden çevreye yayılarak kapitalist devletin yeni güncel formu olarak belirmektedir.

Bölümün son tartışma başlığı ise devletin uluslararasılaşması ile egemenlik kavramının dönüşümü arasındaki rabıtaya odaklanmıştır. Bahse konu dönüşüm ile egemenliğin özellikleri olarak kabul edilen ülkesellik, süreklilik, sınırsızlık, devredilemezlik, bölünemezlik, mutlaklık gibi terimlerin ifade ettiği ilişkilerdeki süreklilik ve kopuşları ele almak hedeflenmiştir. Bu bakımdan kapitalist devletin ve egemenliğin işaret ettiği iktidar ilişkilerinde genel düzlemde bir süreklilik saptamak (ulus-devletin mevcudiyetini koruduğunu savlamak) mümkün görünmektedir. Her ne kadar yönetim gibi kavramlar aracılığıyla uluslararası alan (uluslararası sermayenin temsili ve “küresel” piyasalara erişim) ile yerel yönetimler arasında dolaysız bir ilişki

tanımlama çabası gözlemlense de, kapitalist devletin hakim biçimi olarak ulus-devletin ülkeselliği yeniden ürettiği kabul edilebilir. Uluslararası alan ile yerelin arasında kurulan ilişkilerin devletin uluslararasılaşması ile birlikte yeni bir düzenleme ihtiyacına üretilen cevaplar aracılığıyla mümkün olduğu belirtilebilir. Ayrıca sürecin uluslararasılaşmış olmakla birlikte ulus-devletin klasik varsayılan sınırlarını korumaya dair iktidar mücadelelerinin ortadan kalkmadığı, hatta son yıllarda devlet aygıtlarının biçimlenmesinde bu yönde taleplerin karşılık bulduğu ifade edilebilir. Anılan durum, ABD Başkanlığı yapmış Donald Trump'ın etrafında dönen tartışmalar aracılığıyla merkez kapitalist toplumsal formasyonlar kadar Macaristan, Türkiye, Hindistan, Brezilya gibi çevresel formasyonlar için de gündeme gelmektedir.

Aynı çerçevede, kapitalist devletin “ulus-üstüleşme” süreçleri nedeniyle eriyen sınırların taşıyıcılığını üstlenmekte yetersiz kaldığı iddiaları aceleci görünmektedir. Özellikle uluslararası kurumlara odaklanılarak yapılan analizler, BM veya AB gibi örgütlerin eşgüdüm ve uluslararasılaşmış süreçlerin taşıyıcılığını yapmak yerinde ulus-üstü oluşumlara işaret ettiğini ifade etmektedir. Ancak belirli devlet aygıtlarının işlevlerindeki ortaklaşma, uyumlulaşma gibi süreçlerin neticesinde meydana gelen bir dönüşüm (özellikle 1945 sonrasını açıklamak için) daha akla yatkın görünmektedir. Egemenlik açısından ele alınacak olursa -ilgili bölümde belirtildiği gibi- kapitalist devlet, ulus adına yürüttüğü faaliyette egemenliğini bir üst otoriteye aktarmamış; yerel olanla paylaşmamış; bir kişinin iradesine indirgememiş; ulus dışında başka bir güce dayandırmamıştır. Egemenliğin dönüşümüne yol açan şey, burjuvazinin iktidarı dönüşürken uluslararasılaşma süreçleri içerisinde ulusun yeniden tanımlanması, ulusun iktidarını uluslararası mekanizmaları da içerecek biçimde kullandırması olmuştur.

Egemenliğin süreklilik, sınırsızlık, devredilemezlik, bölünemezlik, mutlaklık gibi özelliklerinin -dönüşmekle birlikte- korunduğu dikkate alındığında, meselenin kapitalist devletin ve aygıtlarının üretim ilişkilerinin yeniden üretimindeki yeri ile ilgili olduğu

göze çarpmaktadır. Bir başka ifadeyle üretim ilişkilerinin sürdürüldüğü “ulusal uzam” ortadan kalkmamaktadır. Devlet, söz konusu uzamda örgütlenmiş bulunan aygıtları aracılığıyla yeniden üretimdeki asli rolünü sürdürmektedir. Fakat uluslararasılaşma, verili uzamın belirli açılardan aşılmasını da getirmektedir. Söz konusu aşılma ise, burjuva iktidarının uluslararası düzlemde işlemesi için gerekli düzenlemelerin yine kendi mevcudiyeti ve faaliyetini uluslararası kapitalist düzenin varlık ve faaliyetine bağlayan kapitalist devlet aygıtlarında biçimlenmesini gerektirmiştir. Bu bakımdan emek gücü potansiyeli ulus-devlet sınırları içerisinde denetlenme ve kapatılma eğilimi sergilerken sınırları aşan sermaye ve onun temsilcileri olabilmektedir. Emek gücünün taşıyıcıları, ancak sermaye birikiminin yeniden üretimi gerektirdiği ölçüde ve sınırlandırılmış biçimde uzamı aşabileceklerdir.

İlk kısmın son bölümü, somut incelemeye, momente ağırlık vermiştir. Bunun için, 2003 yılına gelindiğinde Irak toplumsal formasyonunun ve özelde ilk kısmın eksenine uygun olarak devlet tipi ve biçiminin analiz edilmesi yoluna gidilmiştir. Burada tarihsel süreçler içerisinden ve toplumsal yapıya etkide bulunan ilişkilere odaklanılarak Irak devletinin kapitalist bir devlet olduğu, ancak azgelişmiş bir toplumsal formasyon olduğu ölçüde devlet biçiminin tanımlanmasında bu ögenin belirleyici olacağı ileri sürülmüştür. Tezin ikinci kısmında ele alınmış olan Irak’ın uluslararası işbölümündeki konumunun saptanması ile birleşecek bu bölümde öncelikle azgelişmiş toplumsal formasyonlarda “otoriter devlet biçimi”nin analizi üzerine kuramsal bazı sorunlara değinilmiştir.

Buradaki kuramsal sorunlar, somut inceleme nesnesine dair bir kavramsallaştırma çabasıyla ilgili olduğu için Irak toplumsal formasyonunun somut tarihsel uğraklarda nasıl oluştuğu ve biçimlendiği ile doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan merkezi kapitalist toplumsal formasyonlarda yirminci yüzyılın son çeyreğinde ağırlık kazanan otoriter devlet biçimi ile eski sömürgelerdeki *azgelişmiş* otoriter devlet biçiminin farklı oldukları, Irak’ın ise bu iki kategoriye de açıklanamayacak ögelere sahip olduğu ileri sürülmüştür. Irak,

azgelişmiş bir kapitalist toplumsal formasyon olmakla birlikte, eski sömürge yönetimlerinden kopmuş değil, bir imparatorluktan kopmuştur ve söz konusu kopuş bağımsızlık değil, emperyalist bölüşüm savaşı sonucunda gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Irak'ın biçimlenmesi, onun hammadde üreticisi -ve sonra ihracatçısı- olması ile ilişkilidir. Böyle ele alındığında, uzun bir tanımlama olmakla beraber, bir kavramsallaştırma tasarısı meydana gelmiştir: *Kapitalist uluslararası işbölümüne stratejik hammadde ihracatçısı olarak katılan azgelişmiş bir kapitalist toplumsal formasyonda otoriter devlet biçimi*.

Yukarıda yinelenen tanımlamanın ifade edilmesi sürecinde üçüncü bölüm, öncelikle Irak'ın emperyalizm ile ilişki içerisinde kuruluşu, siyasi bağımsızlık kazanması, cumhuriyetçi darbe sonrası dönüşümü ve Baas Partisi yönetimindeki siyasi yapının biçimlenmesi uğraklarından geçerek tarihsel süreci betimlemiştir. Buna ek olarak, Irak'ın 2003'teki toplumsal yapısını açıklamada düşünsel süreçleri esas alan, Irak'ı otoriter/totaliter olarak adlandırmada Baas Partisi'nin ideolojisini temel belirleyen olarak kabul eden düşüncelere karşı bir eleştiri getirilmiştir.

Tez çalışmasının ikinci kısmı, uluslararası işbölümü ve emperyalizm ile egemenlik arasındaki ilişkiye eğilmiştir. İlk bölüm, uluslararası işbölümünün nasıl analiz edilebileceğini ve bunun için kullanılabilecek kavramları tanıtarak açılmıştır. Burada Düzenleme Okulu'nun kullandığı kavramların tez çalışmasının çerçevesine uyduğu fikrinden hareketle birikim rejimi, düzenleme tarzı gibi kavramların tanımı yapılmıştır. Sermaye birikimi sürecinde yerel ve uluslararası yapının etkisini birlikte hesaba katmayı amaçlayan, ayrıca iktisadi ve iktisat-ötesi alanların düzenleyici etkilerini irdeleyen yaklaşım, kapitalist uluslararası işbölümünün belirli bir konjonktürdeki yapısını açıklamak için işlevsel görünmektedir.

Ardından, ilk bölümün ikinci alt-başlığı, klasik emperyalizm kuramları aracılığıyla uluslararası işbölümünün tarihsel gelişimi içerisinde meydana gelen emperyalizmin özgüllüğünü ve nasıl ifade edildiğini masaya yatırmıştır. Söz konusu

kuramsal temel, konjonktüre odaklanan ikinci bölümün yaptığı incelemelere kaynaklık edecektir. Burada vurgulanan bir unsur, hem ilk kısımda betimlenen devlet kavramının aracılığıyla kuramın yeniden gözden geçirilmesi hem de emperyalizmin dönüşümünü anlamlandırmak için kilit önemdedir. Yirminci yüzyıl başındaki tartışmalar içerisinde Lenin'in ortaya koyduğu gibi, emperyalizm kapitalizmin bir aşamasıdır. Bu aşamada, tekellerin ve finans kapitalin hakim hale gelişi; sermaye ihracı ve dünyanın tekellerce bölüşülmesi; son olarak dünyanın emperyalist güçlerce bölüşülmesi süreci ile bunun sonucundaki rekabetin savaflara sahne olması gibi süreçler tespit etmiştir.

Tez çalışmasının benimsediği devlet kavramsallaştırması esas alındığında, bu dönemde ulusal çapta hakim hale gelmiş tekellerin kendi ulus-devlet aygıtlarında - diğerlerine nazaran- temsil kapasitesi bulduğunu söylemek mümkündür. Dönemin birikim rejimi ile de bağlantısı dahilinde, bu birikim rejiminin sürekliliğini sağlayacak düzenleme faaliyeti, yerel sermaye gruplarının yabancı sermaye gruplarına karşı kollarıyla ilişkilidir. Rekabet ve savafların koşulları böylece meydana gelmektedir. Devlet ile sermaye fraksiyonu arasındaki ilişki bu şekilde okunduğunda, emperyalizmin yeni döneminde (kolektif emperyalizmde) farklı olanın ne olduğu daha açık ifade edilebilecektir.

Bölümün son alt-başlığı ise uluslararası işbölümünün açıklanmasında “azgelişmişlik” unsurunun açıklanması için gerekli çabaları serimlemiş ve kendine buradan bir yol haritası çıkarmıştır. Bağımlılık Okulu, Dünya Sistemi Okulu ve son olarak Kapitalizmin Çeşitliliği yaklaşımları aracılığıyla Irak toplumsal formasyonunun da içinde yer aldığı “azgelişmişler”in uluslararası işbölümü/düzen/sistem içerisinde konumlandırılması amaçlanmıştır. Bu yaklaşımların eleştirileri aracılığıyla beliren çıkarımlar, a) dünya pazarının/uluslararası işbölümünün tamamlanmış bir gerçeklik değil, eğilimsel süreçlere göndermede bulunduğu; b) uluslararası işbölümü tek ve ayrılmaz bir bütün değildir ve içinde birçok farklı çelişkiyi barındırmaktadır; c) azgelişmişlik olgusu

iktisadi, siyasi ve ideolojik kertelerin birlikte gerçekleştirilecek bir analizi ile açıklanabilecektir, şeklinde özetlenebilir.

İkinci kısmın ikinci bölümü, konjonktürel olana, yine uluslararası işbölümü ve emperyalizm odağından bakmaktadır. Bölüm ilk olarak uluslararası işbölümünün dönüşümünün nasıl açıklanacağı sorununa eğilmiştir. 1945 sonrasında sermayenin uluslararasılaşması sürecinin bu bakımdan temel bir önemi haiz olduğu belirtilebilir. Şirketlerin faaliyet yapılarının değişimi, uluslararası piyasaların ve onları düzenleyen hukuki yapıların dönüşümü, sürecin niceliksel bir yükselişin ötesinde niteliksel bir farklılaşmaya işaret ettiğinin emareleridir. Bu çerçevede “Yeni Uluslararası İşbölümü” tartışmaları değinilen bir başka boyut olmuştur. Anılan süreç ve tartışmalar içerisinden şekillenen argümana göre uluslararası işbölümünün değişen biçimi, merkezden çevreye yayılan bir sürecin uzantıları görünümünden uzaklaşmış; sermaye birikimi çevrimine dünyanın farklı bölgelerinden giren ve bu şekilde uluslararası işbölümüne eklemlenen parçalardan meydana gelen bir biçime doğru eğilim sergilemiştir. Farklı toplumsal formasyonlardaki -azgelişmişler başta olmak üzere- devlet biçimine yönelen talepler de yeni birikim koşullarına uyumlulaştırma amacını taşımaktadır.

Bu bölümde, ikinci olarak, kapitalist uluslararası işbölümünün dönüşümü nedeniyle emperyalizmin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğinin belirmesi ile bu yöndeki kuramsal öneriler ele alınmıştır. Emperyalist rekabetin biçim değişikliği ile birlikte korunduğu, ülkesel mantığın sermaye mantığı ile özgül bir bileşimini savunan yeni emperyalizm yaklaşımı; tekil devletler içerisinde inşa ve temsil edilen emperyal iktidarın oluşturduğu ABD’nin enformel bir imparatorluk şeklinde küresel kapitalizmin yayılmasının baş aktörü haline geldiği süper emperyalizm perspektifi ve son olarak; emperyal ilişkilerin hiçbir unsurunu dışarıda bırakmadığı, hepsini içkin kıldığı bir İmparatorluk biçiminde, kürenin bütün kılcal damarlarına ulaşan ve eskinin egemenlik kavrayışını alaşağı eden bir postmodern emperyalizm iddiası özetlenmiştir.

Bir önceki alt-başlıktaki tartışmalardan hareketle, bölümün son alt-başlığı tez çalışmasının benimsemiş olduğu kolektif emperyalizm tezini tanıtmayı hedeflemiştir. Kolektif emperyalizm, bahse konu teze göre, emperyalizmin güncel formudur. 1945 sonrasında, devletin uluslararasılaşması eğiliminin gözlemlendiği ve “Batı” sermayesinin entegrasyonunu esas alan yeni bir emperyalizm biçimine tekabül etmektedir. Bu dönem, aynı zamanda, ABD hegemonyasının emperyalizm açısından belirleyici bir nitelikte olduğu; bununla birlikte uluslararası örgütlerin faaliyetinin emperyalist gündemden ayrı düşünülemeyeceği; yine de ABD hegemonyasının önceki dönemin “İngiliz hegemonyası”ndan farklı olduğu ve yeni tip uluslararası ilişkilere işaret ettiği gibi analizler aracılığıyla anlam kazanacaktır. ABD, uluslararası sermayenin ve bütünleşmiş-uyumlulaşmış “Batı” sermayesinin asli temsil alanı olarak özgül bir rol edinmekte ve dünyanın “gelişmiş” olan kısmı dışında kalan bütün alanlarını dönüştürme işlevinin başat taşıyıcısı durumuna gelmektedir. Azgelişmişliğin yeni bir içerik kazandığı bu dönemde emperyalist müdahaleler, birbirine rakip emperyalist ülkelerin karşılıklı şiddetine değil, “dışarıda” kalan unsurlara yöneliktir. Bu son iddia, rekabetin ortadan kalktığına değil, yeni bir biçime büründüğü; hem ülkesel hem de uluslararası alanda çelişkileriyle birlikte var olan sermaye birikimine yönelik farklı stratejilerin ve çatışmalarıyla anlam bulacağı fikrini içermektedir.

Kolektif emperyalizm, devlet biçimine ilişkin bir dönüşüm talep ve baskısı içermekle, egemenlik kavramının varsaydığı otorite-iktidar ilişkilerine dair bir sorgulamayı meydana getirmekte ve azgelişmiş ülke devletlerine yönelik müdahalelerin yapısal koşullarını oluşturmaktadır. Bu bakımdan, eskinin “modernleştirme” misyonuyla donatılmış emperyalist merkez, artık “demokratikleştirme” yükünü sırtlamış ve egemenliğin yeni gerekliliklerini yerine getiremeyen (kendi toplumsal varlığını uluslararası düzenin hizmetine sunmakta başarılı olamayan) devletleri hizaya çekme kudretini edinmiştir.

İkinci kısmın son bölümü ise, Irak toplumsal formasyonunu konjonktürel dönüşümler ve toplumsal ilişkilerin farklı uğraklardaki yoğunlaşmalarının incelenmesi aracılığıyla uluslararası işbölümünde konumlandırma maksadını haizdir. Bu bakımdan, Irak ülkesini oluşturan toprakların Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetleri olarak emperyalist bölüşümün nesnesi haline gelmesinden başlanarak, önce İngiliz manda yönetiminde, sonra İngiltere güdümündeki krallık döneminde ve ardından cumhuriyetin ilanı ve Baas Partisi iktidarında hammadde satıcısı konumu masaya yatırılmıştır. Söz konusu tarihsel uğraklarda -farklı biçimler altında olsa dahi- kapitalist uluslararası işbölümüne stratejik hammadde satıcısı olarak eklemlenen Irak'ın, toplumsal yapısının en temelde anılan konum tarafından biçimlendirildiği iddia edilmiştir. Tezin kuramsal kısmında tanıtılan kurumsal/yapısal biçimler kavramının bu bakımdan istihdam edilebileceği belirtilebilir. Toplumsal formasyonun yeniden üretim mekanizmalarında rol oynayan toplumsal ilişkilerin bir ifadesi olarak kurumsal biçimler, kendi aralarında -konjonktüre göre- bir hiyerarşi barındırmaktadır. Irak toplumsal formasyonu söz konusu olduğunda “uluslararası rejime katılma yöntemleri”nin hiyerarşik düzlemde üst sırada yer aldığını söylemek mümkündür. Irak toplumsal formasyonunun biçimlenmesinde kapitalist üretim ilişkilerinin etkisini incelemek mümkün olsa dahi, pre-kapitalist unsurların etkisinin azalmadığı, hatta yeniden üretimde asli etkileri olduğu tez çalışmasının ilk kısmının son bölümünde ileri sürülmüştür. Buradan hareketle, kapitalist uluslararası işbölümüne hammadde satıcısı olarak katılmanın, sermayenin uluslararası çapta genişletilmiş yeniden üretimini sağlayan birikim rejimindeki konumu ifade ettiği belirtilebilir. Bu konum aracılığıyla toplumsal formasyonun -pre-kapitalist unsurları da içeren haliyle- yeniden üretim mekanizmalarını işler kıldığı söz konusu bölümün temel iddialarından biri olarak ortaya konulmuştur.

Böylece, Irak'ın kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenen bir toplumsal formasyon olarak dış ticaretinde petrol ihracından elde edilen gelirlerin asli unsur olduğu,

tarımsal üretime dayalı bir iç pazarın varlığından bahsedilebilse de (özellikle emek gücünün yeniden üretiminde) ithalata bağımlılığın yüksek seyrettiği gözlemlenmiştir. Söz konusu ilişkinin boyutları değişmekle birlikte Irak'ın kuruluşundan 2003 yılındaki müdahaleye kadar muhteviyatını koruduğu belirtilmiştir. 1972 yılında IPŞ'nin millileştirilmesi sürecinde Sovyetler Birliği'nin desteğinin kapitalist uluslararası işbölümünden bir kopuş imkanı doğurduğu ileri sürülebilse dahi, dış ticaretin seyri Irak'ı sosyalist işbölümünün bir parçası olarak görmeyi engellemektedir. Hatta kapitalist uluslararası işbölümüne eklenmenin derinleştiği, hammadde satışı ve ithalatın ana eksenini merkez kapitalist ülkelerin oluşturduğu görülmektedir.

Bu bakımdan, Irak'ın 1990 yılına gelindiğinde (İran ile gerçekleşen savaşın yarattığı yıkımın da etkisiyle) kendi toplumsal bütünlüğünü yeniden üretmesi, dış ticaret imkanından mahrum kaldığı takdirde mümkün görünmemektedir. Kuveyt işgali sonrası Irak'a uygulanan askeri müdahale ve yaptırımlar, söz konusu bağımlılığın ne kadar derin olduğunu gözler önüne sermiştir. Öyle ki, egemenin uhdesine giren iktidar kullanımı alanlarında (siyasi-hukuki alanın düzenlenmesi, iktisadi politikaların belirlenmesi, vb.) somut kararlar alabilmeyi ve yürütebilmeyi mümkün kılan petrol gelirlerinin BM yaptırımları (gıda için petrol programı dahil olmak üzere) aracılığıyla sınırlandırılması ya da kesilmesi gerçekleşmiştir. Bu bakımdan, BMGK kararları ve yetkilendirilen komisyonlar ile Irak devletinin egemenlik kullanımı “uluslararasılaşmış”, Irak'ta egemenlik “bağımlı” bir nitelik edinmiştir. 2003 işgali ve takip eden rejim değişikliği, ulus-inşası süreçleri ise kapitalist uluslararası işbölümündeki konumuna uygun yeni devlet biçimi ile Irak'ı yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Halihazırda “bağımlı” olan egemenlik bu sefer doğrudan (ABD önderliğinde uluslararası bir koalisyon tarafından ve BM karar ve düzenlemeleriyle) ele geçirilecek, Irak'ın uluslararası işbölümü içindeki konumunu yeni bir düzlemde yeniden üretecektir.

Tezin son kısmı, uluslararası hukuka ilişkin kuramsal çabalar ile onun kapitalizm, sömürgecilik ve emperyalizm gibi dönemeçler içerisinde geçtiği aşamalar üzerinden egemenlik kavramının seyrini takip etmektedir. Bu maksatla ilk bölüm, hukukun ve uluslararası hukukun şiddet/zor ile ilişkisini meta-biçim kuramının birikimleri ile tez çalışmasının benimsediği Yapısal Marksizm’in tarihsel materyalizm anlayışı çerçevesinde ortaya konulması yoluna gitmiştir. Bu bakımdan bölüm ilk olarak, burjuva hukuk biçiminin toplumsal üretim ilişkilerinin esasta değişim ilişkileri olmak üzere bir ifadesi olarak tanımlanması ve söz konusu ilişkilerin taşıyıcıları olarak birey-öznelerin inşası sürecini tarif etmiştir. Bu süreçte pazar ilişkilerinde ortaya çıkan çatışmalar ile müeyyidenin bu ilişkilerin yeniden üretiminde kurucu bir işlev edindiği, kuramsal olarak ilişkinin kendisine içkin bir şiddetin/zorun varlığından bahsedilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. İkinci olarak, şiddet/zor ile uluslararası hukuk rabitasının kurulabilmesi için alanın “kökenleri” olarak kabul edilen iki fikirsel üretime yer verilmiştir.

Vitoria ve Grotius’un çalışmalarının eleştirel bir özeti yardımıyla uluslararası hukukun ilk aşamalarda doğal hukuk kuramını içeren biçimde en temelde Avrupa-dışı ile Avrupa-için ilişkilerin düzenlenmesinde savaş ile barışın koşullarını temel aldığı aktarılmıştır. Egemen hak süjelerinin bu süreçte tanımlanması ve şiddet/zor kullanımının egemenin hakkı olarak kodlanması uluslararası hukukun zeminini meydana getirmiştir. Bölüm, son olarak, “uluslararası hukukun meta-biçim kuramı” yaklaşımından hareketle alanın hukuki niteliğini sorgulamış, ardından uluslararası hukukun etkinliğinin şiddet/zor ile rabitasını incelemeye almıştır. Bu süreçte, iç hukuktaki hak süjeleri gibi ele alınan egemen birimler olarak devletlerin uluslararası hukukta hak süjeleri haline gelmesinin sonuçları tartışmaya açılmıştır. İç hukukta sözleşme biçiminin hak süjelerinin eşitliği üzerine inşa edilmesi gibi, uluslararası hukukta devletler arasındaki egemen eşitlik prensibi etrafında düzenlenen uluslararası ilişkiler, eşitsizliğin farklı türlerini içermektedir. Egemenliğin taşıyıcısı devletler eşit kabul edildiği sürece güç ilişkilerinin

belirleyiciliği öne çıkmakta; emperyalist faaliyetin az gelişmişlere yönelik müeyyideler, güç kullanımı ve tahakkümü uluslararası hukuk ve kurumsal düzenekler aracılığıyla şekillenmektedir. Irak ile benzer konumda olan ülkeler, bu bakımdan hukuki zeminde eşit egemen birimler kabul edilseler dahi güç ilişkilerinin güncel biçimlerine göre egemenlikleri sorgulanabilir hale gelecektir.

Üçüncü kısmın ikinci bölümü, uluslararası hukukun tarihsel bir dönemselleştirilmesine dayanarak egemenlik kavramının dönüşümünü anlatmayı hedeflemiştir. İlk olarak, sömürgeci dönemde doğal hukuk fikrinin pre-kapitalist özelliklerini barındıran bir çerçevede, *jus gentium* altında evrensel bir biçime bürünen uluslararası hukuk, Avrupalı devletlerin egemenlik haklarını ve bu çerçevede şiddetin meşru kullanımını ifade etmeye başlamıştır. Ardından, sömürgeci dönemin dönüşümü içerisinde Avrupa ekseninde gelişen ve sömürgeler üzerindeki paylaşımı esas alan çatışma ve savaşları düzenleyen bir biçime bürünmüş, sömürgeler uluslararası hukukun nesnesi haline gelmiştir.

İkinci bölümün ikinci alt-başlığı, emperyalist dönemde uluslararası hukukun düzenlediği yeni ilişkileri ve bu çerçevede egemenliğin yeni içeriğini aktarmaya çalışmıştır. İkinci kısımda genel hatlarıyla açıklanan emperyalist dönemin uluslararası hukuk bakımından irdelenmesi, emperyalist rekabetin ve savaşın düzenlenmesinde yeni bir döneme girildiğini göstermektedir. Önceki dönemin Avrupa ekseninde gelişen ilişkilere odaklanan düzenleme ihtiyacı, emperyalist dönemin uluslararası hukukunda evrensel ve seküler zemine yaslanma eğilimi sergilemiş, buna rağmen dışarıda bıraktığı unsurları tanımlamaya ve içerdiği çelişkileri ertelemeye çalışmıştır. Medeni olan ile olmayan arasında bir ayrımın varlığı, “medeniyeti yayma yükünü taşıyan” Batı’nın üstünlüğünü onaylamış ve onu, dünyanın geriye kalan ülke toplumlarını kendi seviyesine çekme göreviyle donatmıştır. Manda sistemi, bu “yükü” taşıma konusunda Batı’nın

kullandığı hukuki araçlardan biri olarak sömürgeci pratiklerin yeni düzlemde yeniden üretilmesini sağlamıştır.

Son olarak, bu bölümde, 1945 sonrası şekillenen haliyle uluslararası hukukun tarif edilmesi, özelliklerinin belirlenmesi uğraşına girilmiştir. Kolektif emperyalizme tekabül eden bu dönemde, tez çalışmasının birinci kısmında aktarılan devletin uluslararasılaşması ile ikinci kısmında aktarılan sermayenin uluslararasılaşması süreçlerinden hareketle, emperyalist merkezi kapitalist toplumsal formasyonların (ABD, Avrupa ve Japonya eksenleri) düzenleme biçimlerinde bir uyumlulaşmadan bahsedilebilir. Bu bakımdan uluslararası hukuk, entegrasyonun yükselmesine koşut olarak daha “barışçıl” bir döneme girmiştir. Savaş ve barışın kurallarının biçimlenmesinde ve yürütülmesinde artık tek yetkili birimler devletler olmaktan çıkmış, uluslararası örgütlerin hak sâjeleri olarak tanındığı ölçüde uluslararası düzenleme faaliyetinde yeni imkanları ortaya çıkarmıştır. Özellikle BM çatısı altında şekillenen ve güç kullanma dahil birçok uluslararası ilişkinin norm ve değerlerini belirleyen karmaşık bir faaliyet süreci gündemdedir.

Buna ek olarak, Sovyetler Birliği’nin etrafında kümelenen yeni bir sosyalist işbölümünün varlığı, bunun da etkisi ile dekolonizasyon sürecinin siyasi boyutu haricinde uluslararası hukuk içerisinde yer edinmesi, egemenlik kavramına ilişkin yeni bir sıçrama yaratmıştır. Eskinin sömürge, ardından manda yönetimi altında bulunan ülkeleri siyasi bağımsızlıklarını kazandıkça egemen eşit devletler olarak diğerleriyle uluslararası ilişkilere girmenin farklı biçimlerini hak olarak edinmişlerdir. Ancak, 1990’lar sonrası İkinci Dünya’nın çöküşü ve o toprakların yeniden kapitalist uluslararası işbölümüne katılması süreci ile birlikte eskinin İkinci ve Üçüncü Dünya’sı için egemenliğin yeniden sorgulanabilir olmaya başladığına şahit olunmuştur. ABD, uluslararası sermayenin taleplerinin yoğunlaştığı hegemon devlet ve kapitalist devlet aygıtlarının uyumlulaşmasında oynadığı rol ile birlikte uluslararası hukuku biçimlendirme kudretine de kavuşmuş, mevcut kural ve normları eğip bükerek ya da ihlal/inkâr ederek yeni araçlar

keşfedilmesinde öncü rol almıştır. Bu noktadan itibaren insani müdahale, önleyici saldırı/savaş, devlet ve koruma sorumluluğu, rejim değişikliği gibi araçlar gündeme gelmiştir.

Tez çalışmasının ve üçüncü kısmın son bölümü ise, Irak'a gerçekleştirilen 2003 müdahalesinin uluslararası hukuk açısından irdelenmesini, işgal sonrasında oluşturulan Geçici Koalisyon Yönetimi'nin Irak'ta egemenlikle bağlantılı iktidar kanallarını nasıl devraldığını ve onu toplumsal yapının dönüştürülmesinde kullanma biçimlerini, nihayetinde Irak'ta anayasa yapım süreci ve anayasanın devlet biçimine ilişkin maddeleri ile gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşümü ele almıştır. İlk olarak, ABD'nin önderliğinde gerçekleştirilen askeri müdahale ve işgalin uluslararası hukuk kuralları bakımından karşılaştığı itirazlara ve ABD-İngiltere kanadının anılan itirazlara ürettiği yanıtlar aracılığıyla güç kullanımında yeni bir döneme girilmesine değinilmiştir. Özellikle önleyici müdahale/saldırı/savaş doktrininin egemenlik açısından yeni bir tartışma zemini yarattığını belirtmek mümkündür.

Bölüm, ikinci olarak GKY'nin yönetmelikler ve yönerge/talimatlar aracılığıyla Irak toplumsal formasyonunun farklı alanlarını düzenlemede hangi adımları attığını ele almıştır. Burada GKY'nin kuruluş ilkelerinden başlayarak egemenliğin uluslararası bir çapta kullanıldığını, bunun her ne kadar ana taşıyıcısı ABD ordusu gibi görünse de BMGK kararları ve uluslararası piyasalar aracılığıyla bunun desteklendiği görülmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması; mülkiyet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi; yabancı yatırımın serbestleşmesi ve kamu denetiminden azade kılınması; devletin aygıtlarının düzenlenişinde güçler ayrılığı ilkesinin bir yansımasının gündeme gelmesi; temsili demokrasinin kurumlarının yerleştirilmesi ve işlerlik kazandırılması; merkez bankası bağımsızlığının ve para politikasını düzenlemedeki yetkisinin sağlama alınması gibi bir dizi dönüşüm GKY'nin bir yıllık bir süre zarfında yürüttüğü yasama faaliyeti aracılığıyla meydana gelmiştir.

Bölümün son olarak mercek altına aldığı anayasa yapım süreci ise bu bakımdan GKY'nin çizdiği çerçevenin anayasa aracılığıyla tasdiklenmesi, işgal kuvvetlerinin ısrar ve müdahaleleriyle oluşturulmuş bir meclis ile hükümetin oluşturulması, GKY'nin yetkilerini Irak hükümetine devretmesi ve nihayet Irak'ta egemenliğin “yeniden tesisi” aşamalarından geçmiştir. Irak'ta egemenliğin yeniden tesisi, yeni devlet biçimi ile birlikte düşünüldüğünde işgalden önceki “bağımlı egemenlikten” ya da Baas Partisi yönetimindeki egemenliğin ifadesi olduğu iktidar ilişkilerinden farklıdır. Yeni biçimiyle egemenlik, uluslararasılaşmış burjuva iktidarının bir işlevine tekabül etmektedir ve ülke içindeki güç ilişkileri, iç savaş, terör gibi olaylar tarafından zedelenmesi gündeme gelse de varlığını uluslararası düzenin selametine bağladığı için “uluslararası toplum” tarafından kabul görmüş, tanınmıştır.

Egemenlik kavramının nasıl tanımlanacağı, bu tanımlama aracılığıyla yerel ve uluslararası düzlemde iktidar ilişkilerinin dönüşümünü açıklamada nasıl bir konum alacağı sorunsalı tez çalışmasının çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu bakımdan devlet, uluslararası işbölümü ile emperyalizm ve uluslararası hukuk eksenleri en baştaki sorunsalın incelenmesi için çalışmanın hatlarını oluşturmuştur. Geline nokta, egemenliğin *burjuva iktidarının bir işlevi* olarak tanımlanması, bu bakımdan sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak güncel biçimi değişen iktidar ilişkilerinin egemenliğin dönüşümünü gündeme getireceği savı desteklenebilir görünmektedir. Tez çalışmasının somut inceleme nesnesi olan 2003 Irak müdahalesi/işgali ve sonrasındaki anayasa yapım süreci, egemenlik kavramının dönüşümünü izlemek için verimli bir ampirik zemin sağlamıştır.

ABD öncülüğünde gerçekleşen 2003 işgalinin egemenliği geçersiz kılmadığı, onun dönüşümüne işaret ettiği ve bu bakımdan burjuvazinin iktidarının uluslararasılaşmasının uğraklarından olduğu sonucuna varmak mümkündür. ABD ve koalisyonu oluşturan diğer ülke hükümetlerinden gelen açıklamalar, Irak'ın

demokratikleştirilmesi ve bunun için rejim değişikliğini bir zorunluluk olarak ifade etmiştir. Tez çalışmasının farklı eksenlerden ve tarihsel momentlerden hareketle gerçekleştirdiği analiz, bu zorunluluğun devlet biçimini dönüştürmek ve Irak'ı uluslararası düzenin yeniden üretimine katkı koyacak bir toplum olarak yeniden inşa etmek anlamına geldiğini ortaya koymuştur. Demokratik bir toplumdaki kasıt, kısacası, serbest piyasanın ilkelerine saygılı ve uluslararası sermayenin temsiline uygun bir devlet biçimine geçiştir. Başka bir ifadeyle rejim değişikliği, siyasal sistemi yeniden düzenlemek ile değil, devleti yeniden biçimlendirmek ile ilgilidir. Müdahaleyi gerçekleştirenlerin anılan ayrımı gözetmesi mümkün görünmese de, rejim yerine devlete odaklanmanın anlamı, toplumsal ilişkilerin uluslararasılaşmaya direnen unsurlarını yıkmak ve yeniden inşa etmektir.

Bu bakımdan, anayasa yapımı, devletin sınırlandırılması ve görevlerinin belirlenmesi, hak ve özgürlüklerin tanımlanması işlevlerini yerine getireceği için bu sürecin ilk aşaması olarak düşünülmüştür. Fakat tez çalışmasının benimsediği bilimsel tavırdan bakılınca, *hâkim bir cumhuriyet projesinin normatif ifadesi olarak anayasadan* hareketle bir toplumsal uzlaşma sağlama çabası beyhudedir. Irak'taki süreç de bunu gözler önüne sermiştir. Kapitalist uluslararası işbölümüne eklemlenerek sermaye birikiminin genişletilmiş yeniden üretiminde bir yer edinmesi ve buna mukabil özellikle merkez ülkelerde uyumlulaşmış hegemonya projelerine uygun bir projenin yerleştirilmesi beklenen Irak, kendi toplumsal bütünlüğünü sağlamaktan uzak, istikrarsız ve çelişkileri erteleyemez bir hale bürünmüştür. Tabii ki, emperyalizm açısından bu istikrarsızlık ve güvensizlik yeni imkanlar barındırmıştır ve bunların varlığı sorun değildir. Ancak bu, aynı zamanda işgalin “hedeflenmeyen sonuçlarının” getirdiği yıkımı gözler önüne sermektedir.

Egemenlik, her ne kadar tartışmalı bir konumda bulunsun da, toplumsal ilişkilerin siyasi veçhesini, yani iktidar ilişkilerini analiz etmede hala etkin bir unsur olarak

görülmektedir. Uluslararasılaşma ya da “küreselleşme” süreçleri sonrasında gittikçe kaybolduğu düşünülen sınırların -yalnızca emek gücü için değil, sermaye için de- geri gelme emareleri göstermesi; merkez kapitalist ülkeler dahil olmak üzere birçok yerde neoliberal politikaların sorgulanmaya başlanması; sermaye birikiminin genişletilmiş yeniden üretiminde merkez ülke sermayelerinin ve yatırımların kendi ülkelerine dönmesi yönündeki talepler (ABD’de Muhafazakar Parti ve eski Başkan Donald Trump etrafında kümelenen temsili) ve uluslararası işbölümünde eskiye dönüş ya da yeni direniş biçimlerinin varlığı (Rusya ve Çin’in uluslararası işbölümünde yeni bir çevrim ve farklı bir uluslararasılaşma imkanını güçlü biçimde ortaya koyması) gibi birçok süreç egemenliğin ve onun taşıyıcısı olarak devletin eridiği iddialarının sorgulanması için yeni bir zemin yaratmaktadır.

Tez çalışmasında gündeme getirilen emeğin uluslararası düzlemde boyunduruk altına alınması; dünyanın azgelişmişlerinin bu düzenek içinde sömürülmesinin biçimleri değişse dahi derinleşmesi; sömürü düzenine ek olarak emperyalizmin gelişen ve değişen araçlar ile savaşın ve yıkımın farklı hallerine maruz bıraktığı halkların varlığı, doğru yerde durmanın ve durulan zemini sağlamlaştırmanın önemine işaret etmektedir. Bilimsel çaba, gerçekliğe ilişkin bilgiyi üreterek ve artırarak anılan zemine bir katkı sunmanın yollarından biridir. Bu tez çalışması, her şeyden önce böyle bir çabaya dahil olma amacını taşımıştır.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2017). *Kutsal İnsan*. (İsmail Türkmen, çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Ağaoğulları, M. A. (der.) (2012). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim.
- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2009). *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge.
- Akbulut, Ö. Ö. (2007). *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Akal, C. B. (2013). *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*. İstanbul: Dost.
- Akın, Erkan (2004). *Hukukun Temel Kavramları*. İstanbul: Kazancı.
- Akyüz, Z. C. (2011). *Evolution of Oil Politics in Iraq From the 20th Century Onwards*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Doğu Çalışmaları Anabilim Dalı.
- Alnasrawi, A. (1994). *The Economy of Iraq: Oil, Wars, Destruction of Development and Prospects, 1950-2010*. Westport: Greenwood Press.
- Alnasrawi, A. (2001). "Iraq: Economic Sanctions and Consequences", *Third World Quarterly*, Cilt: 22, No: 2, s. 205-218.
- Althusser, L. (2008). *Yeniden Üretim Üzerine*. (A. Işık Ergüden- Alp Tümertekin, çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Amin, S. (1976) *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, Hassocks: Harvester Press.
- Amin, S. (2007). *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Mehmet Sert, çev.). İstanbul: Chiviyazıları.
- Anghie, A. (1996). "Francisco de Vitoria and the Colonial Origins of the International Law". *Social & Legal Studies*, Cilt: 5, No: 3. s. 321-336.
- Anghie, A. (2005). *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*.

- Cambridge: Cambridge University Press.
- Arato, A. (2009). *Constitution Making Under Occupation: The Politics of Imposed Revolution in Iraq*. New York: Columbia University Press.
- Arrighi, G. (2001). *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, (Recep Boztemur, çev.). Ankara: İmge.
- Baker, Y. K. (2014). “Global Capitalism and Iraq: The Making of A Neoliberal State”, *International Review of Modern Sociology*, Cilt: 40, No: 2, s. 121-148.
- Baran, P. (1974), *Büyümenin Ekonomi Politikası*, (Ergin Günçe, çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Baran, P. A. ve Sweezy, P. M. (1966). *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*. New York: Modern Reader Paperbacks.
- Bartelson, J. (2014). *Sovereignty as Symbolic Form*. New York: Routledge.
- Benton, T. ve Craib, I. (2008). *Sosyal Bilim Felsefesi: Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bhaskar, R. (2008). *A Realist Theory of Science*. New York: Routledge.
- Blaut, J. M. (1992). “Fourteen Ninety-two”. *1492: The Debate on Colonialism, Eurocentrism and History*, (der. J. M. Blaut) içinde, New Jersey: Africa World Press. s. 2-63.
- BM (1996). *The United Nations and the Iraq-Kuwait Conflict: 1990-1996*. New York: UN Department of Public Information.
- Bodin, J. (1955). *Six Books of the Commonwealth*. (M. J. Tooley, çev.). Oxford: Basil Blackwell.
- Bonefeld, W. ve Holloway, J. (2007). *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Boyer, R. ve Saillard, Y. (2002). “Glossary”, *Regulation Theory: The State of The Art*, (der. Boyer, R. ve Saillard, Y.) içinde, New York: Routledge. s. 334-345.

- Brewer, A. (2011). *Marksist Emperyalizm Teorileri*, (Cansu Aksoy, çev.). İstanbul: Kalkedon.
- Brown, M. E. (1979). “The Nationalization of the Iraqi Petroleum Company”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt: 10, No: 1, s. 107-124.
- Brown, N. (2005). “Iraq’s Constitutional Conundrum”, Carnegie Endowment for International Peace, https://carnegieendowment.org/files/brown8_314.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2022).
- Buharin, N. (2005). *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*. (Uğur Selçuk Akalın, çev.). İstanbul: Bağlam.
- Cebeci, A. (2014). “Yeni Değerlenme Alanı Olarak Cezayir ve Emperyalizm’in Bugünü”, (der. A. M. Özdemir), *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrika Dönüşümün Ekonomi Politikası* içinde, Ankara: İmge, s. 163-199.
- Chalabi, A. (1991). “Iraq: The Past as Prologue?”. *Foreign Policy*, Sayı: 83. 20-29.
- Charnock, G. ve Starosta, G. (der.), (2016). *The New International Division of Labour*. New York: Palgrave.
- Chimni, B. S. (1993). *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches*. Londra: Sage Publications.
- Cleveland, W. L. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi* (Mehmet Harmancı, çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cohn, T. (2000). *Global Political Economy: Theory and Practice*, New York: Addison Wesley Longman.
- Cox, R. W. (1993). “Gramsci, Hegemony and International Relations: An in Method”, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, (der. Stephen Gills) içinde, New York: Cambridge. s. 49-66.
- Dawisha, A. (2009). *Iraq: A Political History From Independence to Occupation*. New Jersey: Princeton University Press.

- Deeks, A. S. ve Burton, M. D. (2007). "Iraq's Constitution: A Drafting History", *Cornell International Law Journal*, No: 40, s. 1-54.
- Devlin, J. F. (1991). "The Baath Party: Rise and Metamorphosis", *The American Historical Review*, Cilt: 96, No: 5, s. 1396-1407.
- Duguit, L. (2005). "Egemenlik ve Özgürlük". (Didem Köse ve Sedef Koç, çev.). (der. C. B. Akal) *Devlet Kuramı* içinde, Ankara: Dost, s. 379- 400.
- Dusza, K. (1989). "Max Weber's Conception of the State", *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Cilt: 3, No: 1, s. 71-105.
- Emmanuel, A. (1972). *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. London: New Left Books.
- Engdahl, W. (2004). *A Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order*, London: Pluto Press.
- Ercan, F. (2003). *Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*. İstanbul: Sarmal.
- Farouk-Sluglett, M. ve Sluglett, P. (2001). *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. New York: I.B. Tauris.
- Frank A. G. ve Gills, B. K. (der.) (2003). *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, (Esin Soğancılar, çev.)Ankara: İmge.
- Frank, A. G. (1975). "Azgelişmişliğin Gelişmesi", (der. A. Aksoy), *Azgelişmişlik ve Emperyalizm içinde*, İstanbul: Gözlem Yayınları, s. 103-119.
- Frank, A. G. (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brasil*, New York: Monthly Review Press.
- Freedman, L. ve Karsh, E. (1993). *The Gulf Conflict, 1990-1991: Diplomacy and War in the New World Order*. New Jersey: Princeton University Press.
- Fröbel, F., J. Heinrichs, and O. Kreye. (1978) "The World Market for Labor and the World Market for Industrial Sites". *Journal of Economic Issues* Cilt: XII, No: 4.

s. 843–858.

Fröbel, F., J. Heinrichs, and O. Kreye. (1980). *The New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialisation in Developing Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

Glassman, J. (1999). “State Power Beyond the ‘Territorial Trap’: The Internationalization of the State”. *Political Geography*, No: 18, s. 669-696.

Gunter, F. R. (2013). *The Political Economy of Iraq: Restoring Balance in a Post-Conflict Society*. Northampton, ABD: Edward Elgar Publishing.

Grotius, H. (1967). *Savaş ve Barış Hukuku*. (Seha L. Meray, çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Gruen, G. E. (2004). “The Oil Resources of Iraq: Their Role in the Policies of the Great Powers”, *The Creation of Iraq, 1914-1921*, (der. R. S. Simon ve E. H. Tejirian) içinde, s. 110-124.

Hall, P.A. and Soskice, D. (der.) (2001). *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.

Hall, S. ve Massey, D. (2010). “Interpreting the Crisis”, *Soundings*, No: 44, s. 57-71.

Halperin, S. (2009). “Anglo-American Political Economy and Global Restructuring: The Case of Iraq”, *Spectrum: Journal of Global Politics*, Cilt: 1, No: 1, s. 12-32.

Hanieh, A. (2015). *İsyanın Kökenleri: Kapitalizmin Ortadoğu’daki Sorunları* (Ali Toprak, çev.). Ankara: NotaBene.

Hardt, M. ve Negri, A. (2008). *İmparatorluk*. (Abdullah Yılmaz, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Hardt, M. ve Negri, A. (2011). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Demokrasi ve İmparatorluk* (Barış Yıldırım, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Harris, N (1986). *The End of the Third World*, Harmondsworth: Penguin.

Harvey, D. (2008). *Yeni Emperyalizm*. (Hür Güldü, çev.). İstanbul: Everest Yayınları.

- Hilferding, R. (2007). *Finance Capital: A Study in the Latest Phase of Capitalist Development*. Londra: Taylor & Francis & Routledge.
- Hill, C. (2015). *İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devrimden Sanayi Devrimi'ne 1530-1780*, (L. Akalın, çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hmoud, M. (2003), "The Use of Force Against Iraq: Occupation and Security Council Resolution 1483", *Cornell International Law Journal*, Cilt: 36, No: 3, s. 435-453.
- Hobbes, T. (2008). *Leviathan* (Semih Lim, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Holden, S. E. (2012). *A Documentary History of Modern Iraq*. Florida: University Press of Florida.
- Isaac, J. C. (1987). *Power and Marxist Theory: A Realist View*. New York: Cornell University Press.
- Ismael, T. Y. (2015). "The Unravelling of the Uncivil State: Iraq and the Imposition of Sectarian Governance". *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*. Cilt: 9, Sayı: 2, s. 121-137.
- Ismael, T. Y. ve Ismael, J. S. (2010). "The Sectarian State in Iraq and the New Political Class". *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*. Cilt: 4, Sayı: 3, s. 339-356.
- Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (Ahmet Özcan, çev.). Ankara: Epos.
- Jessop, B. (2012). "The World Market, Variegated Capitalism, and the Crisis of European Integration", (der. P. Nousios, H. Overbeek, and A. Tsolakis), *Globalisation and European Integration: Critical Approaches to Regional Order and International Relations*, içinde. London: Routledge.
- Jessop, B. ve Sum, N. L. (2006). *Beyond The Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in Their Place*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Joint Economic Committee of the US Congress (1980). *The Political Economy of the*

- Middle East: 1973-1978*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- Karahanoğulları, O. (2017). *Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi*. İstanbul: Yordam.
- Kautsky, K. (1970). “Ultra-Imperialism”, *New Left Review*, No: 59, s. 41-60.
- Kaygusuz, Ö. (2021). “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, (der. Evren Balta) içinde, İstanbul: İletişim. s. 25-74.
- Kiely, R. (1998). “The Crisis of Global Development”. *Globalization and the Third World*, (der. Kiely, R. ve Marfleet, P.) içinde, s. 26-45.
- Krasner, S. D. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Köker, L. (2009). “Grotius: Doğal Hukuk, Mülkiyet ve Egemenlik”, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. (der. Ağaogulları, M. A. ve Köker, L.) içinde, Ankara: İmge. s. 87-109.
- Kubursi, A. A. (1988). “Oil and the Iraqi Economy”, *Arab Studies Quarterly*, Cilt: 10, No: 3, s. 283-298.
- Lenin, V. I. (2009). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Ankara: Sol Yayınları.
- Lewis, B. (2005). “Freedom and Justice in the Modern Middle East”. *Foreign Affairs*, Cilt: 84, Sayı: 3, s. 36-51.
- Lipietz, A. (1987). *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*. Londra: Verso.
- Luxemburg, R. (1972). *The Accumulation of Capital: an Anti-Critique*. Londra: Routledge.
- Magdoff, H. (2005). *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*. (Erdoğan Usta, çev.). İstanbul: Kalkedon.

- Malanczuk, P. (1997). *Akehurst's Modern Introduction to International Law*. New York: Routledge.
- Mandel, E. (2008). *Geç Kapitalizm*. (Candan Badem, çev.). İstanbul: Versus.
- Mandel, E. ve Freeman, A. (2018). *Marksist İktisat El Kitabı*. (Nail Satlıgan, çev.). İstanbul: Yordam.
- Mann, M. (2013). *İktidarın Tarihi 2*. (Deniz Ela, Gülben Şaş, Rıza Güngen, çev.). Ankara: Phoenix.
- Marx, K. (2011). *Kapital I. Cilt*. (Mehmet Selik ve Erkin Özalp, çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2015). *Kapital III. Cilt*. (Mehmet Selik ve Erkin Özalp, çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mısıır, M. B. (2011). *Kapitalizm, Devletler ve Egemenlik: Egemenlik Kuramının Tarihsel Maddeci Bir Eleştirisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı.
- Miéville, C. (2005). *Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Miéville, C. (2008). The Commodity-Form Theory of International Law. (der. Marks S.), *International Law on the Left: Re-examining Marxist Legacies* içinde. Cambridge: Cambridge University Press. s. 92-132.
- Natarajan, U. (2008). *The 2003 Iraq Invasion and the Nature of International Law: Third World Approaches to the Legal Debate*. Yayınlanmamış doktora tezi. Australian National University.
- OECD (2011), "Economic Diversification in Africa: A Review of Selected Countries", *United Nations, OSAA*.

- Ottaway, M. ve Kaysi, D. (2012). *The State of Iraq (Orta Doğu Raporu)*. Massachusettes: Carnegie Endowment for International Peace Publications.
- Özdemir, A. M. (2008). *Sözün Mülkiyeti*. Ankara: Dipnot.
- Özdemir, A.M. (2009). “China Mieville’in ‘Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law’ Adlı Çalışması Üzerine Notlar” *Toplum ve Bilim*, No: 116, s. 243-261.
- Özdemir, A. M. (2010). *Ulusların Sefaleti: Uluslararası Ekonomi Politike Marksist Yaklaşımlar*. Ankara: İmge.
- Özdemir, A. M. (2014a). “Kolektif Emperyalizm”, A. M. Özdemir (der.), *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrika Dönüşümün Ekonomi Politike içinde*, Ankara: İmge, s. 29-91.
- Özdemir, A. M. (2014b). “Temsil Kurumu, Cumhuriyet Projeleri ve Anayasa Bağlamında Başkanlık Sistemi”. (der. Ali Murat Özdemir ve Muammer Ketizmen), *Türkiye’nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm içinde*. Ankara: İmge Yayınevi. s. 47-69.
- Özdemir, A. M. ve Aykut, E. (2011). “Liberalizm ve Haklar”. (der. Bürkev, Y., Özüğurlu, M., Özdek, Y., Elgür, E.V.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I içinde*. Ankara: NotaBene Yayınları. s. 297-310.
- Özdemir, A. M., Saygılı, A., Zabunoğlu, G., Aykut, E., Uğurlu, G., Türkoğlu, E., Demirli, A. ve Şahin, O. G. (2019). *Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım*. Ankara: İmge.
- Özmkas, U. (2018). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*. İstanbul: İletişim.
- Öztürk, Ö. (2006). “Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması”, *Praksis*, No: 15.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2004). Global Capitalism and American Empire. *Socialist Register*, s. 1-42.

- Panitch, L. ve Gindin, S. (2006). "Theorizing American Empire", (der. Bartholomew, A.), *Empire's Law: The American Imperial Project and the 'War to Remake the World'* içinde. Londra: Pluto Press. s. 21-43.
- Pashukanis, E. B. (2002). *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*. (Onur Karahanoğulları, çev.). İstanbul: Birikim.
- Pasukanis, E. B. (2005). "International Law". Mievile, C. (yaz.) *Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law* ekinde, Leiden: Brill Academic Publishers. s. 321-335.
- Pashukanis, E. B. (2015). "Leon Duguit" (Can Şimşek, çev.) *Hukuk Kuramı*, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 30-32.
- Polk, W. R. (2005). *Understanding Iraq*. New York: I.B. Tauris.
- Poulantzas, N. (2004). *Devlet, İktidar, Sosyalizm* (Turhan Ilgaz, çev.). Ankara: Epos.
- Poulantzas, N. (2012). *Faşizm ve Diktatörlük*. (Ahmet İnel, çev.). İstanbul: İletişim.
- Poulantzas, N. (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (Şule Ünsaldı, çev.). Ankara: Epos.
- Provost, R. (1992). "Starvation as a Weapon: Legal Implications of the United Nations Food Blockade Against Iraq and Kuwait", *Columbia Journal of Transnational Law*, Cilt: 30, No: 3, s. 577-640.
- Rajagopal, B. (2003). *International Law from Below: Development, Social Movements and Third World Resistance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, W. (2007). "Beyond the Theory of Imperialism: Global Capitalism and the Transnational State", *Societies Without Borders*, No: 2, s. 5-26.
- Robinson, W. (2011). "Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites", *Critical Sociology*, Cilt: 38, No: 3, s. 349-363.
- Robles, A. C. (1994). *French Theories of Regulation and Conceptions of the Division of Labour*. London: St. Martin's Press.

- Rohde, A. (2010). *State-Society Relations in Ba’thist Iraq: Facing Dictatorship*. New York: Routledge.
- Rousseau, J. J. (2008). *Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri* (İsmail Yerguz, çev.). İstanbul: Say.
- RUPE - The Research Unit for Political Economy. (2007). *Irak İşgalinin Perde Arkası* (Buket Dabancalı – Alaz Pesen, çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Ankara, Yordam.
- Schmitt, C. (2010). *Parlamenter Demokrasinin Krizi* (A. Emre Zeybekoğlu, çev.). Ankara: Dost.
- Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı* (Ece Göztepe, çev.). İstanbul: Metis.
- Somel, C. (2000), “Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi”, (der. Tonak, A.) *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı* içinde, Ankara: İmge, s. 69.
- Sune, E. (2017). “Emperyalizm Kuramları ve Uluslararası İlişkiler”. (der. Yalvaç, F.) *Tarihsel Materyalizm ve Uluslararası İlişkiler: Temel Tartışmalar ve Kavramlar* içinde, s. 83-118.
- Sur, M. (2006). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta.
- Sweezy, P. (2007). *Kapitalist Gelişme Teorisi: Marksist Politik İktisadın İlkeleri*. İstanbul: Kalkedon.
- Şahin, Ç. (2000), *Kapitalizm ve Yoksulluk: Dünya İşbölümü, Azgelişmişlik ve Alternatif Yaklaşımlar*, İstanbul: Çiviyazıları.
- Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Teschke, B. (2017). *1648 Söylencesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu*. (Bülent Şimşek, çev.). İstanbul: Can.
- Thomas, C. Y. (1984). *The Rise of the Authoritarian State in Peripheral Societies*. New York: Monthly Review Press.
- Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*. New York: Cambridge University Press.

- Wallerstein, I. (1979), *The Capitalist World-Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. (2004), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, (Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, çev.), İstanbul: Aram.
- Wallerstein, I. (2005). *Modern Dünya Sistemi: Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750*, (Latif Boyacı, çev.), İstanbul: Bakış.
- Weber, M. (2006). *Meslek Olarak Siyaset*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Wood, E. M. (2012a). *Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme*. (Oya Köymen, çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, E. M. (2012b). *Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. (Oya Köymen, çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, E. M. Ve Foster, J. B. (2001). *Marksizm ve Postmodern Gündem*. (Ahmet Fethi, çev.). İstanbul: Ütopya Yayınları.
- Yalman, G. (2010). “Önsöz: Aydınlanmadan Günümüze Siyasal İktisat”, Özdemir, Ali Murat (Yaz.) *Ulusların Sefaleti* içinde, s. 9-28.
- Yetiş, M. (2012). “Hegemonya”. (der. G. Atılğan, A. Aytekin) *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. İstanbul: Yordam. s. 87-98.
- Zabcı, F. (2009). *Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Zabcı, F. (2012). “Thomas Hobbes: Devlet ya da ‘Ölümlü Tanrı’ya’ Övgü”. (der. Ağaogulları, M. A.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde. İstanbul: İletişim. s. 427-455.
- Zabcı, F. (2013), “Neoliberalism and the Politics of War: The Case of Iraq”, *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle Income Countries*, (der. Saad-Filho, A. ve Yalman, G.) içinde, s. 90-103.

ÖZET

Bu tez, egemenlik kavramının dönüşümünü devlet, uluslararası işbölümü ve uluslararası hukuk eksenleri aracılığıyla ve ABD liderliğindeki Koalisyon Güçleri tarafından 2003 yılında gerçekleştirilen Irak'ın işgali ve askeri müdahale sonrası üzerine bir vaka çalışması yardımıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Tezin çatısını oluşturan üç kısım, egemenliğin dönüşümünü açıklamak ve yorumlamak için elzem olan boyutlara tekabül etmektedir. Her kısım, çeşitli soyutlama düzeylerine ayrılan üç bölümden oluşmaktadır: Kuram, konjonktür ve moment (uğrak). Tüm kısımların ilk bölümleri, tezin yaklaşımının ana kavramsal çerçevesini tanımlayan kuramsal tartışmalara ve argümanlara odaklanmaktadır. İkinci bölümler, egemenliğe ilişkin yukarıda belirtilen eksenlerin tarihsel dönüşümünü açıklamayı amaçlamakta ve konjonktür, yani egemenliğin biçim ve içeriğinin somut koşullarını belirleyen yapı ve bu bağlamda cereyan eden olgu ve olayları irdelemektedir. Üçüncü bölümler, işgalin gerçekleştiği momente dair genel bir anlayışa ulaşmak için ayrı kısımlar altında devlet, uluslararası işbölümü ve uluslararası hukuk üzerinde yoğunlaşan Irak toplumsal formasyonunun tarihsel bir irdelemesini sunmaktadır.

Burjuvazinin iktidarının bir işlevi olarak egemenliğin dönüşümünün izlenebileceğini savlayan tezin analizinde tarihsel materyalist (özellikle yapısal Marksist) bir bilimsel yaklaşım açığa çıkmaktadır. Tezin inceleme nesnesi olarak egemenliğin dönüşümünün, kapitalist devlet biçiminin uluslararasılaşması (birinci bölüm); yeni bir uluslararası işbölümünün ve kolektif emperyalizmin ortaya çıkışı (ikinci bölüm); egemenliğin dönüşümünün açık hale geldiği uğrak olarak Irak'ın 2003'teki işgaline ve ardından anayasa yapım sürecine alan açan uluslararası hukuktaki değişiklikler (üçüncü bölüm) aracılığıyla açıklanması için verimli bir zemin sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: egemenlik, kapitalist devlet, uluslararası işbölümü, emperyalizm, uluslararası hukuk, Irak, güç kullanımı

ABSTRACT

Title of the Thesis: “Sovereignty as a Function of the Internationalized Political Power of the Bourgeoisie: Restructuring of the State After the 2003 Occupation of Iraq”

This thesis aims to analyze the transformation of the concept of sovereignty through three dimensions, the state, the international division of labor, and international law with help of a case study on the 2003 Occupation of Iraq by the Coalition Forces led by the USA and the aftermath of the military intervention. The three sections of the thesis correspond to the dimensions crucial to explaining and interpreting the transformation of sovereignty. Each section divides into three chapters devoted to various levels of abstraction: theory, conjuncture, and moment. The first chapters of all sections focus on the theoretical debates and arguments that define the main conceptual framework of the approach of the thesis. The second chapters offer explanations of the historical transformation regarding the aforementioned dimensions related to sovereignty and scrutinize the conjuncture, i.e. the structure that determines the concrete conditions of the form and content of sovereignty and the facts and events that occur in that context. The third chapters introduce a historical analysis of the Iraqi social formation that concentrates on the state, the international division of labor, and international law under separate sections to reach an overall understanding of the moment that the invasion took place.

A historical materialist (in particular, a structural Marxist) scientific approach is explicit in the analysis of the thesis which suggests the transformation of sovereignty as a function of the political power of the bourgeoisie. This, according to the study, can be explained by the internationalization of the state form (first section); the emergence of a new international division of labor and collective imperialism (second section); and the alterations in international law that allowed the invasion of Iraq and the constitution-making process as a crystallization moment of the transformation of sovereignty (third section).

Keywords: sovereignty, capitalist state, the international division of labor, imperialism, international law, Iraq, use of force